Edise
vasallilinnuse ja mõisa ajalugu

The history of Edise castle and manor

История замка и усадьбы Эдисе

Edise
vasallilinnuse ja mõisa ajalugu

The history of Edise castle and manor

История замка и усадьбы Эдисе

2016

Edise vasallilinnuse ja mõisa ajalugu

Autor
Uno Trumm

Toimetaja
Sven Maanso, Keeletoimetus OÜ

Tõlked inglise keelde
Susanna Murel

Tõlked vene keelde
Niina Kruusimaa, Ülle Kasemaa

Fotod ja joonised
Eesti Ajalooarhiiv (EAA), Eesti Ajaloomuuseumi (AM) fotokogu, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) fotokogu, Eesti Riigiarhiiv (ERA), Uno Hermann, Iisaku Muuseumi (IM) fotokogu, Aleksander Nikitjuk, Robert Reismani erakogu, SA Virumaa Muuseumid (RMF) fotokogu, Uno Trumm, Armin Tuulse, Leo Tõnissoni erakogu, Sven Udam

Küljendus ja kujundus
Katrin Mürk, PR Disain

Trükk
OÜ Rebellis

Raamatu väljaandmist toetasid Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapital ja Ida-Virumaa ekspertgrupp

EESTI KULTUURKAPITAL

© SA Edise Linnus 2016
www.ediselinnus.ee

EDISE LINNUS

ISBN 978-9949-81-410-7

Hea lugeja!

Hoiad käes raamatut Edise vasallilinnuse ja mõisa ajaloost. Käesoleval aastal möödub 775 aastat Edise ja teiste hiljem Edise mõisale kuulunud külade kirjalikust esmamainimisest Taani hindamisraamatus, 670 aastat tagasi mainiti esmakordselt Revino küla läheduses asunud mõisa ning järgmisel aastal täitub 540 aastat Edise mõisa kirjalikust esmamainimisest. Edise vasallilinnus, mille ehitamine ulatub aegade hämarikku, aga samuti umbes 600 aasta tagusesse aega, oli üks Virumaa olulisemaid vasallilinnuseid, üks vähestest, mida kroonikad ja muud ajalooallikad Liivi ordu ja Tallinna piiskopi linnuste kõrval pidid vajalikuks mainida.

Edise linnuses on elanud ja tegutsenud mitmed Eestimaa tuntud aadlisuguvõsad – Taubed, Maydellid, Tollid ja Rosenid –, kelle tegevus samuti jäädvustamist väärib. Mõisa omanike kõrval on aga pööratud palju tähelepanu ka talurahvale, kelleta poleks olnud ei mõisa, linnust ega ka seda pikka ja hiilgavat ajalugu, millest käesolev raamat jutustab.

Nendele aastapäevadele ja inimestele mõeldes otsustas SA Edise Linnus välja anda raamatu, mis jutustaks Edise mõisast, linnusest ja inimestest nende ümber niivõrd, kuivõrd see olemasolevate kasinate allikmaterjalide valguses on võimalik.

Head lugemist!
Aivo Raud
SA Edise Linnus

Sisukord

Sissejuhatus **9**

I. Edise piirkond muinasajal **12**
Edise piirkonna arheoloogilistest uuringutest 12
Edise mündiaare 15
Edise mõisale kuulunud külad Taani hindamisraamatus 16

II. Edise mõis ja Tuved **17**
Edise mõisa algusest 17
Tuvede Edise haru põlvnemisest 17
Johannes (Hans) Tuve 20
Claus Tuve 20
Bernd Tuve († hiljemalt 1508) 20
Jacob Tuve (†1533) 21
Otto ja Jürgen Tuve 25

III. *Arx Taubiorum haereditaria* **26**
Kahe venna legend 26
Edise linnuse ehitamisajast 29
Arheoloogilised uuringud 30
Väravatorn 34
Elutorn 42
Teistest võimalikest ehitistest 47
Edise linnuse vaim 48

IV. Edise linnus Liivi sõja ajal **50**
Liivi sõja algus 50
Edise langemine venelaste kätte 50
Edise linnus Liivi sõja ajal 53
Berndt Tuve 59
Edise linnus pärast Liivi sõda 59

V. Taubed Rootsi ajal **61**
Wilhelm Tuve/Taube 61
Berend Taube († hiljemalt 1638) 62
Hedwig ja Ludwig Taube 63

Fromholdt Taube († hiljemalt 1680) 64
Otto Johann Taube (1667–1715) 65

VI. Edise mõis Põhjasõja ajal (1700–1710) 67
Sõja algus 67
Pühajõe ja Narva lahing 68
Rüüstesõda (1701–1704) 69
Vene võimu all (1704–1710) 71

VII. Edise mõisa omanikud Vene ajal (1698–1918) 72
Edise käis käest kätte 72
Friedrich Wilhelm von Maydell (†1744) 72
Edise käis taas käest kätte 73
Rosenid 76

VIII. Edise mõis plaanidel ja kirjeldustes (1663–1913) 81
Edise mõisale kuulunud küladest 81
Edise mõisasüda 17. sajandi plaanil 83
Mõisa hoonete kirjeldus 1755. aasta vakuraamatus 86
B. J. von Brümmeri kuluarve aastaist 1755–1769 88
Mõis 1778. aastal Fr. G. A. Schwebsi kirjelduses 89
Mõisa kirjeldus Salomon Dobermanni märkmete järgi 90
Mõisa inventari kirjeldus 1802. aastast 90
Mõisasüda 19. sajandil ja 20. sajandi alguses 91
Mõisatööstused 99
Mõisa põllumaast 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses 100
Rosenite perekonnakalmistu Kabelimetsas 104

IX. Talurahvas 18.–19. sajandil 107
Katkuepideemia 107
Edise talupered inkvisitsioonides 1712–1716 107
Mõisa ja talurahva riigimaksud 18. sajandil 113
Talupoegade koormised 18. sajandil 113
Talupoegade koormised 19. sajandi alguses 116
Rendilepingud 19. sajandil 128
Hajatalud 131

	Katase küla kalamehed	133
	Edise talude päriseksostmine	135
X.	**Edise mõisast võetud nekrutitest**	**137**
	Nekrutite andmisest	137
	Ediselt antud nekrutitest	137
	Andmeid nekrutite kohta	138
	Nekrutite hilisemast elukäigust	139
XI.	**Mõisarahvas 18.–19. sajandil**	**147**
	Mõisavalitsejad	147
	Virtinad	150
	Teistest Edise mõisaga seotud sakslastest	150
	Toateenijad	151
	Kokad	152
	Kupjad	153
	Kiltrid	154
	Aidamehed	155
	Metsaülemad ja metsavahid	156
	Kõrtsmikud	156
	Möldrid	157
	Aednikud	158
	Käsitöölised	160
	Kangrud	160
	Tallipoisid	161
	Kutsarid	162
	Karjanaised ja karjased	163
	Vahimehed	164
	Kokkuvõte	**166**
	Viited	**167**
	Isikunimede register	**181**
	Kohanimede register	**192**
	Summary	**195**
	Резюме	**197**

Sissejuhatus

Edise mõis on näinud oma ajaloo vältel nii häid kui ka halbu aegu. Keskajal oli ta üks Tuve (Taube)[1] perekonna peamisi tugipunkte vana perekonnamõisana ja ka ühe Eestimaa olulisema erakätes oleva linnusena Alutagusel, mis mängis olulist rolli Venemaa-vastases kaitsesüsteemis. 1477. aastal esimest korda allikates nimetatud linnus hävines Liivi sõja ajal, kuid mõis jäi endiselt Tuve perekonna omandiks kuni 17. sajandi lõpuni, mil Otto Johann Taube selle maha müüs. 18. sajandil ja 19. sajandi esimestel kümnenditel käis mõis käest kätte, elas üle terve hulga peremehi ja pandiomanikke ning sattus lõpuks von Rosenite perekonna valdusse, kuhu jäi natsionaliseerimiseni Eesti Vabariigi poolt.

Hoolimata sellest, et Edise oli üks Virumaa idaosas paikneva Alutaguse piirkonna suuremaid ja olulisemaid vasallilinnuseid, pole tema kohta säilinud kuigi palju andmeid. Linnuse ehitamis- ja hävimisaeg ei ole teadmiste praeguse taseme juures üheselt ja kindlalt määratletav, samamoodi nagu ka kavatis, võimalik ruumijaotus ning väljanägemine tema eksisteerimise ajal. Kuna praeguseks on mingil moel säilinud ainult linnuse maa-alune osa – vundamendid ning ehk osaliselt ka keldrikorruse müürid –, nagu linnuse väravatorni ja elutorni puhul selgus, ei ole ilma laiaulatuslike arheoloogiliste uuringuteta linnuse territooriumil mingeid tõsiselt võetavamaid oletusi kavatisest võimalik teha. Aastail 2011–2014 arheoloogide Sven Udami ja Aleksander Nikitjuki juhtimisel toimunud arheoloogilised uuringud on seda oletust täiel määral kinnitanud.[2]

Tavapäraselt on viimastel aastatel väljaantud mõisaajalood keskendunud valdavalt arhitektuurile ja glamuurile, jättes kõrvale selle osa mõisaelust, mis sellise arhitektuuri ja glamuurse elustiili võimalikuks tegi. Järgnevalt üritataksegi olemasolevate allikate alusel käsitleda Edise mõisa, selle kaitseks ehitatud vasallilinnuse ja mõisat omanud perekondade ajaloo kõrval võimaluste piires talurahva ja mõisa majandussuhteid nimetatud perioodil, mõisatööstusi jms ning vaadelda talurahva erinevate kihtide, sealhulgas ka mõisarahva ja mõisast antud nekrutite saatust.

Vanimad kirjalikud teated hiljem Edise mõisale kuulunud külade kohta on leitavad 1241. aastal koostatud Taani hindamisraamatu Suures Eestimaa nimistus, mille koos ohtrate kommentaaride ja selgitustega publitseeris Paul Johansen.[3] Edise mõisale kuulunud küladest leidsid selles esmamainimist Edise, Kahula, Ratva, Revino, Tammiku, Vasavere ja Võide. Ka vanim dokument, milles mainiti Revino küla lähistel asuvat mõisat, oli P. Johanseni publitseeritud.[4]

Edise mõisa arhiiv on kahel korral täielikult hävinenud, mistõttu pole tema ajaloo ja omanike kohta säilinud just palju allikaid. Esimest korda hävis mõisa arhiiv tulekahjus Liivi sõja lõpus, teist korda 19. sajandi algul tulekahjus Edise tollase pandiomaniku Christian Knoopi Moskva kodus.[5] Kolmas kord hävines mõisa arhiiv I maailmasõja, revolutsiooni ja Vabadussõja käigus. Tööd kergendas siiski asjaolu, et Liivi sõja järel suutsid Tuved suure osa oma endisest arhiivist, vähemalt mõisa oluliste omandidokumentide osas taastada. Osa neist dokumentidest pääses teistkordsest hävingust tänu Carl Gustav von Tollile, kes ostnud 1779. aastal Edise mõisa, tegi neist koopiad, mis leidsid koha Kukruse mõisa ürikute kogus, milles sisalduvad dokumendid aastail 1856–1887 ka trükis välja anti. Edise mõisat ja Tuvede perekonda puudutavat materjali leidus kogumiku kahes esimeses köites, millest esimeses on dokumendid Taani ja ordu ajast, teises Rootsi ajast (1561–1650).[6] Neile dokumentidele tuginebki suuremas osas Tuvede perekonna Edise haru elu ja tegevuse ülevaade 14.–17. sajandil. Olulist lisa pakkusid neile ka oma perekonna ajaloo uurimisega tegelnud Michael von Taube perekonnaloo teises osas avaldatud dokumendid ning Friedrich Georg von Bunge kogumikes leidunud ürikud.[7] Mõningaid Tuvedega seotud dokumente

on publitseeritud ka Lodede ja Ungern-Sternbergide perekonnalugudes.[8]

Tuve perekonna Edise haru põlvnemist ei ole siiani korralikult käsitletud ka baltisaksa genealoogilistes allikates, kus neist on kas pealiskaudselt ja osaliselt või hoopis käsitlemata üle libisetud.[9] Samuti pole eespool mainitud M. von Taube oma artiklites ja uurimuses Tuve perekonna ajaloost selle Edise harust süstemaatilist ülevaadet esitanud.[10] Ka teine Tuve perekonnaloo uurija Adolf Taube käsitles Tuvede Edise haru esindajaid ainult sedavõrd, kuivõrd nad olid perekonna Purtse haru esivanemad.[11] Samuti oli Eestimaa rüütelkonna matriklikomisjoni immatrikuleeritud aadli sugukonnaregistri Taubede toimikuis ja Eestimaa Üldkasuliku Ühingu matriklikomisjoni Taubede toimikus suguvõsa Edise haru kohta esitatud teave üsna segane ja ebaülevaatlik.[12] Seetõttu on järgnev Tuve perekonna Edise haru genealoogiline ülevaade esimene omataoline.

Edise linnust on oma teostes nimetanud kõik 16.–18. sajandi olulisemad kroonika- ja ajalookirjutajad, kuid ükski neist ei esitanud kuigi palju olulist infot, mis heitnuks piisavalt valgust linnuse ajaloole, enamik neist piirdus ainult selle nimetamisega.[13] Meeldiva erandi moodustas ses osas Johann Renner, kelle Liivimaa ajalugu kirjeldas üksikasjalikult Edise langemist venelaste võimu alla Liivi sõja alguses 1558. aastal.[14] Linnuse käekäigust Liivi sõja alguses leidus mõningaid andmeid ka Vene kroonikates ja muudes allikates.[15] Ediset on seoses Liivi sõjaga möödaminnes mainitud ka mõningates Rootsi Riigiarhiivis asuvates materjalides.[16]

Edise mõisa talupoegkonnast leiab informatsiooni alles 18.–19. sajandist pärinevates Venemaa valitsuse ülesandel läbiviidud mõisate inkvisitsioonide, adramaarevisjonide ja hingeloendite andmestikes. 1712. ja 1716. aasta inkvisitsioonid heitsid valgust talupoegade saatusele Põhjasõja ning sellest tingitud nälja ja katkuepideemia aastail.[17] 1726., 1732., 1739. ja 1744. aasta adramaarevisjonidest sai aga ülevaate talupoegkonna ja talumajapidamiste taastumisest sõjajärgsel ajal ning talupoegade kohustustest mõisa ees.[18] Kahjuks ei olnud täisandmeid Edise mõisa kohta 1750., 1765. ja 1774. aasta adramaarevisjoni protokollides, kuid seda lünka aitasid täita mõisa 1752., 1755., 1803. ja 1805. aasta vakuraamatud.[19] Eriti huvitav oli 1755. aasta vakuraamat, mille lisas oli esitatud ülevaatlik informatsioon ka mõisale kuuluvate majapidamis- ja muude hoonete kohta, mida omakorda aitasid täiendada maamõõtja Salomon Dobermanni märkmed.[20] Sealset informatsiooni oli hea kõrvutada Edise mõisa plaanidega, millest esimene pärines 1663. aastast ning teise koostas Carl Faehlmann 1827. aastal.[21] C. Faehlmanni plaan andis ühtlasi teavet ka linnuse võimaliku kavatise kohta. C. Faehlmanni joonistusega väravatornist haakus samuti Eduard Philipp Körberi joonistus linnuse väravatornist 1818. aastast. Kuna E. Ph. Körber andis oma joonistuse Johann Christoph Brotzele, on tema enda käsikirjaliste materjalide hulgas säilinud ainult ülevaade linnuse ajaloost.[22]

1803. ja 1805. aasta vakuraamatuis leidusid ülevaatlikud andmed talupoegade teokoormistest, kusjuures üsna üksikasjalikult oli selgitatud abiteo tegemise tingimusi. Vakuraamatute andmeid täiendasid hingeloenduste (1782–1858) andmed.[23] Edise mõisa taludest ja nende kohustustest mõisa ees 19. sajandi keskel andsid teavet mõisa 1839.–1842., 1859., 1862. ja 1886. aasta talupoegadega sõlmitud rendilepingud.[24] Adramaarevisjonide, hingeloendite, vakuraamatute ning eriti kirikuraamatute andmed andsid hea ülevaate eestlastest mõisarahvast ja mõisas tegutsenud ametimeestest 18. sajandi teisest kümnendist kuni 19. sajandi keskpaigani. Hingeloendite, Eestimaa kroonupalati nekrutiosakonna nekrutite formularnimekirjade, liisuheitmisnimekirjade ja mõningal määral ka Jõhvi kihelkonna personaalraamatute andmed aitasid saada mõningast, kuigi mitte päris täielikku ülevaadet mõisast sõjaväeteenistusse antud nekrutite kohta.[25]

Edise mõisa omandisuhetest andsid hea ülevaate Walter von Hueck ja Henning von Wistinghausen. Nende andmeil ning arhiivis leiduvate ostu-müügi- ja pandilepingute alusel on Rahvusar-

hiiv koostanud kinnistute registri andmebaasi, mis teiste seas annab ülevaate ka Edise mõisa omandisuhetest ja nende muutumisest.[26]

Rahvatraditsioonist pärinevad Edise mõisaga seotud lood, mis praegu asuvad Eesti Kirjandusmuuseumis, kogus Tartu Ülikooli üliõpilane Emma Tensmann 1931. aasta suvel.[27]

Üldkäsitlustest on kasutatud Enn Tarveli Jõhvi kihelkonna ajalugu käsitlevat artiklit, mis andis olulist taustinformatsiooni kihelkonna ajaloost muinasajast alates.[28] Edise piirkonna muinasaja käsitlemisel on kasutatud Ivar Leimuse ja Arkadi Molvõgini artiklit Edise mündiaardest[29] ning Constantin Grewingki artiklit Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes, mis muu hulgas käsitles ka Edise kalmeleide.[30] Adramaarevisjonide ja vakuraamatutega seotud konteksti aitasid paremini lahti mõtestada Herbert Ligi vastavasisulised uurimused.[31]

Esimene Edise linnuse lühikirjeldus trükisõnas pärineb Karl von Löwis of Menarilt.[32] Mõnevõrra detailsema kirjelduse linnuse ja sellega seotud mõisa ajaloost esitas Georg von Wrangell koguteoses „Wirumaa".[33] Edise linnuse ehitamise aega on esimesena üritanud määratleda Armin Tuulse, kelle arvates pärines see 15. sajandist. Hiljem on Tuulse väidet toetanud ka Villem Raam.[34] Kuna aga väravatorn, mille varemete järgi nad selle määratluse esitasid, oli tõenäoliselt üks linnuse nooremaid osasid, ei ütle see midagi linnuse tegeliku vanuse kohta. Esimese põhjalikuma uurimuse Edise linnusest esitas oma 1975. aastal valminud ajaloolises õiendis Uno Hermann.[35] Linnuse ajaloost ja selle uurimisest on mitmes artiklis kirjutanud ka ajaloolane Vallo Reimaa. Ta on üritanud määratleda linnuse ehitamisaega ja kavatist, kirjutanud põhjaliku artikli Edise mõisa ja Jõhvi kiriku ehitamist ühendavast kahe venna legendist ning lahanud Edise linnuse ajalugu mitmes Alutaguse piirkonda käsitlevas artiklis.[36]

Mõisast 17.–18. sajandil andis mõningase pildi Carl Julius Albert Paucker oma Engel Hartmanni üleskirjutistele tuginevas Alutaguse piirkonna mõisaid käsitlevas ülevaates. Ühtlasi esitas ta seal Edise mõisa kunagise omaniku Carl Friedrich Schwebsi pojapoja Friedrich Gustav Anton Schwebsi selgitused Edise mõisa maade müügist vanaisa poolt, selle põhjustest ja mõisa majandusest.[37]

Järgnevalt esitatakse esimeses peatükis ülevaade Edise piirkonna muinasajast, teises Tuvede perekonna Edise haru võimalikust põlvnemisest ning tegevusest Edise mõisas niivõrd, kuivõrd see osutus võimalikuks allikate lünklikkuse tõttu. Kolmandas peatükis arutletakse linnuse võimaliku ehitusaja üle ning refereeritakse aastail 2011–2014 toimunud arheoloogiliste uuringute tulemusi. Neljas peatükk keskendub linnuse saatusele Liivi sõja ajal ning pärast seda ja linnuse hävimisele. Taubede perekonnast ja mõisa ajaloost Rootsi ajal tuleb juttu viiendas peatükis. Kuues peatükk vaatleb Edise piirkonna olukorda Põhjasõja päevil. Seitsmes peatükk annab ülevaate mõisa omanikest aastail 1698–1918, Maydellidest, kellele see kuulus perioodi alguses, ja Rosenitest, kellele see kuulus perioodi lõpul, ning teistest, kelle käes mõis 18. sajandi teisel poolel ja 19. sajandi alguses käest kätte käis. Kaheksas peatükk esitab mõisasüdame ja selle hoonestuse kujunemisloo 17. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi alguseni, kasutades mõisa erinevatel tegevusperioodidel koostatud kirjeldusi, inventari nimekirju jms, vaatleb mõisa maavaldusi 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses ning kirjeldab olulisi mõisatööstuse ettevõtteid. Üheksas peatükk vaatleb mõisa ja talupoegade majanduslikku olukorda ning suhteid 17.–19. sajandil. Kümnes peatükk keskendub Ediselt antud nekrutitele ja nende võimalikule saatusele ning nii sakslastest kui ka talupoegadest mõisarahvast annab ülevaate üheteistkümnes peatükk.

I. Edise piirkond muinasajal

Edise piirkonna arheoloogilistest uuringutest

Esimesed teated Edise mõisa maa-alal toimunud arheoloogilistest väljakaevamistest ulatuvad 19. sajandisse. 1885. aastal mainis C. Grewingk ühes artiklis viit nooremast rauaajast pärinevat laibamatust Edise mõisa maa-alalt. Kahjuks olid Edise kalmetest ja Harjumaalt Üksnurme mõisast kivikalmest välja kaevatud põletusmatuse leiud omavahel segamini läinud. Küll aga kuulunud Edise leidude hulka kindlasti ühest hauast leitud hobusehammas.[38]

Sama sajandi lõppu jäi ka ajalehes Saarlane ilmunud teade 17. sajandi kalmistul toimunud väljakaevamistest Edise mõisa juures:

> Wanawara kaewamised, mida dr. R. Hausmann põhja-ida Eestimaal alganud, minna, nagu „R. D. Z." kuuleb, õige rõõmustawal wiisil edasi. Neil päewil on Jõhvi kihelkonnas mitu hauda järele waadatud: Edise mõisa juures kaewatud üks 17. aastasaja haud lahti; Kukruse mõisa juures on suur rikkas haud, mille leidused 5. aastasaja pärandused arwatakse olema; mõni werst säält põhja poole leidnud prohwessor Hausmann Järwe mõisa piirides üsna puutumata haua, mis Kukruse hauaga umbes ühe wanune olla.[39]

E. Tarveli sõnul tekkis püsiasustus Edise piirkonnas samal ajal kui mujal ümbruskonnas, s.t 2.–4. sajandil. Sellest ajast pärinesid – kui rääkida ainult hiljem Edise mõisale kuulunud küladest – ka Edise ja Kahula tarandkalmed.

Kohalik rahvas teadis esimesest pajatada järgmist:

> Kalmuküngas, mis asub Jõhvist umbes 3 km Rakvere poole maantee ääres Edise mõisa (praegu asunik Jürissoni) põllu sees. Küngas on umbes 25 m pikk ja 10 m lai (kõrgus 1,5 m) kivivare.
> Säält olla leitud preese, helmi, rahasid ja inimese luid. Kunagi on käidud seda kohta ka kaevamas.[40]

Usutavasti pärinevad just sellest kalmest Eestimaa Provintsiaalmuuseumis hoitud leiud, millest mõnede joonised avaldas Tartu Ülikooli arheoloogiaprofessor Aarne Michael Tallgren oma uurimuses Eesti arheoloogiast.[41]

Edise mõisa laudakastelli lõunaküljel asunud mõisatööliste maja krundil paljastub muinas- ja keskaegse Edise küla kultuurkiht, milles leidub potikilde ja šlakki. II maailmasõja eelsel ajal leitud sealt arvukalt keskaegseid münte jm esemeid, millest Edise mõisa tolleaegsel omanikul kindral Aleksander Tõnissonil moodustus väike museaalne kollektsioon, mis praeguseks on hävinenud. Muinasleide on välja tulnud ka mujalt, nii leiti 1930. aastatel kusagilt Jõhvi ümbruskonnast, tõenäoliselt Edise piirkonnast juhuleidudena käevõru, pintsett, kolm sõrmust ja kaks noakatkendit, mis ilmselt võisid pärineda kunagisest kalmest. Ka Edise asunduse Veski talu põldudelt leiti 1938. aastal kündmisel juhuleiuna käevõrusid ja noatupe osasid.[42] Lähemalt kirjeldati Edise leidu ajalehes Postimees:

> Kõige rikkalikum leid tuli aga päewawalgele Jõhwi läheduses Edise asunduses, kus leiti hulk huwitawate ilustustega ehte- ja tarbeasju. Need esemed tulid päewawalgele wanast kalmust, mis asub sealse talupidaja Ernst Haljandile kuuluval maa-alal. See kalm on juba waremalt võetud muinsuskaitse alla. Edises on leitud üldse 7 käewõru, mitmesuguseid sõrmuseid, sõlgi, kaelawõrusid, savipoti kilde ja noatupe raamistik. Sõrmused on huwitawad sellepoolest, et need on painutatud metallist spiraalikujuliseks; sõrmused on kaheksakordsed spiraalid. Wiimati mainitud esemed on praegu hoiul Jõhwi algkooli juhataja käes, kes saadab nad lähemail päewil edasi Haridusministeeriumile.[43]

Ajaleht Uus Eesti teatas täiendavalt, et spiraalsõrmuseid oli leidude hulgas 5–8, lisaks leitud kalmest ka *„pronks- ning vasktilku, mis on maapinda sattunud arvatavasti surnute põletamisel"*.[44]

Tõenäoliselt asusid praegusesse Kohtla-Järve–Jõhvi piirkonda elama Lüganuse–Purtse asustusalast pärit inimesed, kuna mõlemale piirkonnale on omane Põhja-Eesti rannikumurde Jõhvi-Lüganuse

Fotod 1, 2. *Rõhkude katkendid kunagise Eestimaa Provintsiaalmuuseumi kogust, saadud von der Pahlenilt kas 1851. või 1855. aastal. Maaleid, leitud kas Jõhvi kihelkonnast Edise mõisast või Keila kihelkonnast Üksnurme mõisast 1848. aastal. Müntidega katke on 74 cm pikkune ja koosneb 8-kujulistest rõngastest, mis omavahel on ühendatud külgedelt kahest kohast rõngaste abil. Kee küljes ripub üheksa münti, mis on Nürnbergi arvestuspennid 16. sajandi lõpust ja 17. sajandi algusest. (AM 8245 E 539:2; AM 8247:2 E 539:1)*

Фото 1, 2. *Обрывки медных цепочек, свисающих с пояса из коллекции бывшего Провинциального музея Эстонии, полученные от фон Палена в 1851 или 1855 году. Предметы найдены в поместье Эдисе прихода Йыхви, или в поместье Юкснурме прихода Кейла в 1848 году. Обрывок длиной 74 см с монетами и состоящая из колец 8-образной формы, которые соединены между собой в двух местах по бокам при помощи колец. На цепочке висит 9 монет, которые являлись расчетными пенни Нюрнберга в конце 16 века и начале 17 века*

Photos 1, 2. *Fragments of copper chains from a woman's belt from the collection of the Estonian Provincial Museum. Fragments were received from the von der Pahlen family either in 1851. Or 1855. Archaeological find either from Edise manor in Jõhvi parish or from Üksnurme manor in Keila parish. The fragment with coins measures 74 cm and consists of 8-shaped hoops that are connected to each other by chain rings. The nine coins hanging from the chain are Nurnberg jetons from the turn of the 17th century*

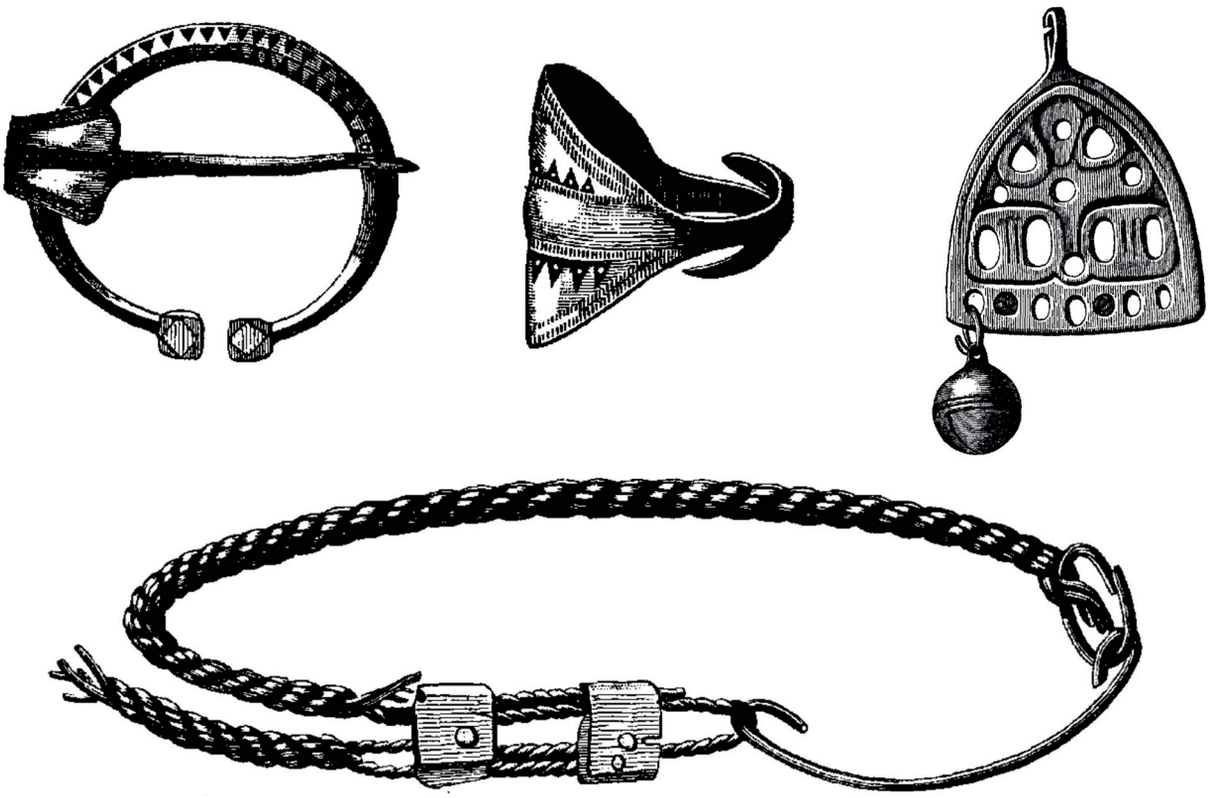

Joonis 1, 2, 3, 4. *Hauapanuseid Edise tarandkalmest: hoburaudsõlg, sõrmus, ripats ja kaelavõru, joonised Eestimaa Provintsiaalmuuseumi kogudest (Joonis: A. M. Tallgren, 1926)*

Рис. 1, 2, 3, 4. *Погребальный инвентарь из огражденного захоронения Эдисе: подковообразная фибула, кольцо, подвеска и нашейный ободок, рисунки из коллекции Провинциального музея Эстонии*

Figures 1, 2, 3, 4. *Grave goods from Edise tarand-grave: penannular brooch, finger-ring, pendant, and neck-ring. Sketches from the Estonian Provincial Museum collections*

Foto 3, 4, 5, 6. *Arheoloogilised leiud Ediselt: kaelavõrud ja ripatsid, fotod Eestimaa Provintsiaalmuuseumi kogudest (AM D 96, 1, 97: 2–4)*

Фото 3, 4, 5, 6. *Археологические находки в Эдисе: нашейные ободки и подвески, фото из коллекции Провинциального музея Эстонии*

Photos 3, 4, 5, 6. *Archaeological finds from Edise: neck-rings and pendants. Photo collection of the Estonian Provincial Museum*

murrak. 11.–13. sajandil rändasid Peipsi põhja- ja looderanniku metsadesse ida poolt sisse vadjalased, kelle asustusala tunneb ära neile iseloomulikest kääbastest. Muu hulgas on vadjapäraseid kääpaid leitud ka Edise mõisale kuulunud Vasavere küla territooriumilt.[45] Ühest sellisest teadis rääkida ka rahvasuu:

> Kalmumägi Vasavere külas. See on kõrgem liivaküngas kesk küla, millest on leitud rahasid, helmi, luid. Ka üks päris korralik kalm olla sääl olnud, millest keegi uurija sinna kivikorra alla maet surnu lasknud välja võtta.[46]

Edise mõisa maa-alalt ega lähiümbrusest pole teada ühtegi linnamäge. On oletatud muinasaegse linnuse olemasolu praeguse Jõhvi kiriku asukohas, kuid sellele oletusele pole praegu ühtegi kinnitust.

Edise mõisa põhjaküljel asus teeäärses kivivares väikeselohuline kultusekivi. Samasuguseid kultusekive leidus veel ka Edise küla lõunapoolses osas.[47]

Edise mündiaare

1903. aasta augustis leiti umbes poolel teel Edise ja Kukruse mõisa vahel suure kivi juurest mitte sügavalt maapinnast 11. sajandist pärit mündiaare, mille Edise mõisa omanik paruness Catherine von Rosen (sünd Müller) Eestimaa Provintsiaalmuuseumile annetas. Aare ise läks küll II maailmasõja ajal kaotsi, kuid sellest jäi alles Provintsiaalmuuseumi konservaatori Arthur Spreckelseni koostatud mündinimekiri. 1979. aastal omandas Eesti Ajaloomuuseum erakätest mitmeid 11. sajandi münte, mille seas oli ka mõni Edise aardesse kuulunud denaar.

A. Spreckelseni nimekirja alusel leidsid I. Leimus ja A. Molvõgin, et Edise aare oli peidetud mõnda aega pärast 1060. aastat. See koosnes 525 mündist, mille hulgas oli araabia (7), anglosaksi (97), saksa (380), skandinaavia (15), taani (19), bütsantsi (1), böömi (2) ja ungari (2) münte. Peale müntide olid leius nelja hõbehelme katked, mis tõenäoliselt käibisid samuti rahana. Aarde kogukaal oli 597,83 g. Edise leid oli kõigist Virumaalt

Foto 7. *Anglosaksi münte Edise aardeleiust (AM 23597/3, 8, 9)*
Фото 7. *Англосаксонские монеты из сокровища Эдисе*
Photo 7. *Anglo-Saxon coins from Edise hoard*

Foto 8. *Araabia münt Edise aardeleiust (AM 23596:4 M)*
Фото 8. *Арабская монета из сокровища Эдис*
Photo No. 8. *Arabian coin from the Edise hoard*

leitud aaretest kõige idapoolsem. Üldiselt ei eristunud Edise mündileid millegi poolest teistest tolleaegsetest mündileidudest, olles nii koostiselt kui ka kogukuselt ajastule tüüpiline.[48]

Üsna omapärase seletuse selle kohta, kuidas varandused maa sisse said, esitas vanarahva jutule viidates Wirumaa Teataja:

> Kuidas kullalastid ja wäärisesemete kogud Toila ja Ontika rannametsadesse kauges minewikus sattunud, selle kohta teawad wanemad inimesed siin jutustada üsna huwitawa loo. Pisut enne Mahtra sõda ja ka Mahtra sõja päewil, mil maarahwa rahutused olid haripunktil, olla Edise lossiwaremeis ja ka Ontika merekalda all olewas kaljukoopas warjul olnud mitmed tolleaegsed mõisnikud ja teised selleaja wõimukandjad. Edise lossist nimelt olnud neil maa-aluste teede kaudu salajane ühendus oma mõisadega (Kukruse, Sompa, Jõhwi jne.).
>
> Nende käikude olemasolu on ka uuemal ajal kindlaks tehtud ja Kukruse mõisa juures wõib seda praegi igaüks oma silmaga näha. Kuna sel ajajärgul karta oli mõisade rüüstamist ja põletamist, siis kandsid parunid oma waranduse redupaikadesse, kust selle hiljem matsid maa sisse Walaste, Ontika ja Toila rannalähedastes metsades. Üksikud talunikud uudismaad harides on siit nüüd mitmel korral leidnud mitmesuguseid kallihinnalisi esemeid. Koobas, kus mõisnikud ligi kolm nädalat wahetpidamata istunud „maapaos", on weel praegugi merekalda sees kätteleitaw, kuigi on juba peagu täiesti lagunenud ning sisse langenud.[49]

Edise mõisale kuulunud külad Taani hindamisraamatus

Hea ettekujutuse muinasaja lõpuks hilisema Edise mõisa piirkonnas väljakujunenud asustuspildist annab 1241. aastast pärineva Taani hindamisraamatu Suur Eestimaa nimistu. Selles on üles loetud ka terve hulk Alutaguse kihelkonnas paiknevaid,[50] hiljem Edise mõisale kuulunud külasid: *Eteus* ehk Edise viie adramaaga, *Kawal* ehk Kahula 18 adramaaga, *Ragwas* ehk Ratva kuue adramaaga, *Reuanal* ehk Revino viie adramaaga, *Damicas* ehk Tammiku üheksa adramaaga, *Walsaræværæ* ehk Vasavere kaheksa adramaaga ja *Wæudith* ehk Võide üheksa adramaaga. Kõik need külad kuulusid ülestähendamise ajal Taani kuningale ega olnud läänistatud.[51]

Arvatakse, et keskmiselt suutis üks adramaa 13. sajandil ära elatada umbes 5–10-st inimesest koosneva pere, seega võis nimetatud külades olla 60 peret, milles elas umbes 300–600 inimest.[52] Võrdluseks võib tuua Edise mõisa rahvaarvu 1752. aastal, mil mõisa koosseisus olid kõik nimetatud külad, v.a Edise, mis võeti mõisa põldude alla juba 16. sajandi alguses, ja Võide. Siis elas mõisa taludes 65 peret, milles oli 390 inimest.[53]

Paistab silma, et nimetatud külad, Kahula välja arvatud, olid üldiselt oma adramaade arvu poolest väiksemad kui Virumaa külad, kuid suure hulga aardeleidude esinemine ümbruskonnas lubab eeldada, et tegemist võis olla üsna jõuka piirkonnaga. See jõukus säilis arvatavasti ka pärast eestlaste muistset vabadusvõitlust, kuna ristisõdijate rüüsteretked üldiselt Virumaa idaossa ei ulatunud. Küll aga pidid Edise piirkonda puudutama novgorodlaste 1267.–1268. aasta ja 1367. aasta Virumaa-sõjaretked. Viimase sõjaretke ajal olevat venelased piirkonda rüüstanud. Ühtlasi toimus 2. novembril 1367 kusagil Jõhvi kiriku lähistel lahing venelaste ning ordu- ja Harju-Viru vasallide väe vahel.[54]

II. Edise mõis ja Tuved

Edise mõisa algusest

Esimene seni tuntud dokumentaalne teade Edisega seotud valdusest pärineb 4. aprillist 1346, mil Taani kuningas Valdemar IV Atterdag läänistas Hinke Moorile Revino (*Reyuenalle*) küla lähedal paiknenud mõisa (*allodium*) suurusega 6 adramaad, 2 adramaad Kukruse (*Kuckris*) külas, kalastamisõiguse Pühajõel (ka Edise või Ädise jõgi) ning kogukonnamaad Edisel (*Ettis*) ja Kukrusel, mille too oli Nycolaus Orgeselt ostnud.[55] Kuigi mõisat pole otseselt nimepidi nimetatud, on üsna tõenäoline, et tegemist võis olla hilisema Edise mõisaga, mis paiknes samuti Revino küla lähedal.

V. Reimaa arvates võis Edise näol tegemist olla taaniaegse teenismõisaga, mille läänimehele olid antud ka teatud piirkonda hõlmavad haldusülesanded. Ta viitas 13. sajandi lõpul tegutsenud Heinrich von Orghysele, tõenäolisele kohapealsele Taani asevalitsejale, kes olevat kaupmeestelt konfiskeeritud kaubad viinud allikates nimeliselt täpsustamata kuninglikesse lossidesse. Artiklist jäi mulje, et V. Reimaa pidas ühe Heinrich von Orghyse tegevusega seotud kuningliku lossina silmas Edise linnust.[56] Tema arvates jätkas Orgeste/Orghyste perekonnale kuulunud haldusfunktsioonide täitmist Liivi ordu alluvuses ka uus läänimees Hinke Moor, kelle järglastelt valdus 15. sajandil – tõenäoliselt sajandi esimesel poolel – läks üle Püssi (*Pühs*) mõisast pärinevale Tuvede perekonnale.[57]

Tuvede Edise haru põlvnemisest

Edise linnuse ja mõisa ajalugu oli hiljemalt 15. sajandi esimesest poolest kuni 17. sajandi lõpuni seotud Tuve perekonnaga. Paraku on Tuvede päritolu ja põlvnemise lugu praeguseni üsna ebaselge. Moritz Brandise kroonikas mainitakse, et esimesed Tuved – vennad Dietrich ja Johann – saabusid Eestimaale 1219. aastal Taani kuninga Valdemar II kaaskonnas. Kuna aga Brandis ei nimeta oma allikat, pole selle väite tõeväärtus kuigi suur,

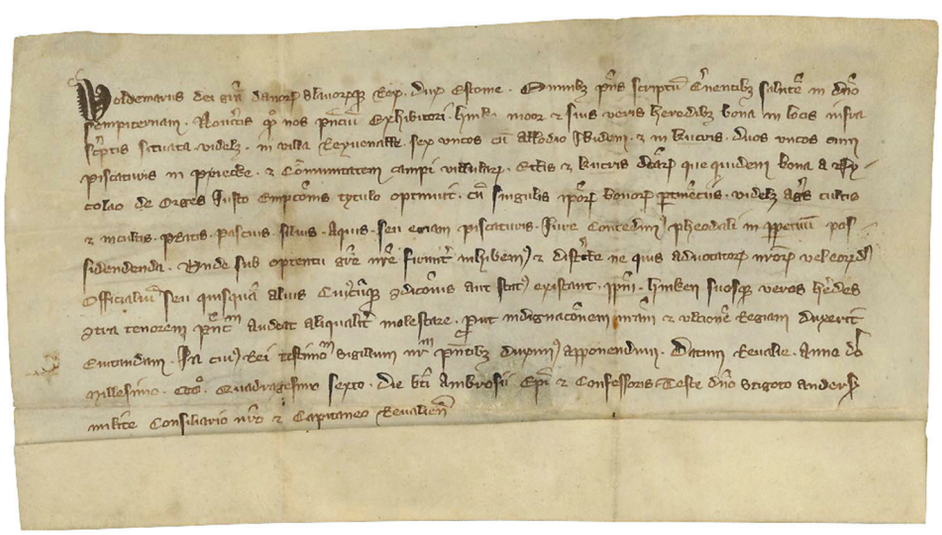

Foto 9. *Ürik 4. aprillist 1346, millega Taani kuningas Valdemar IV Atterdag läänistas Hinke Moorile valduse, mille too oli Nycolaus Orgeselt ostnud (EAA 2069, 2, 3)*

Фото 9. *Грамота от 4 апреля 1346 года, по которой король Дании Вальдемар IV Аттердаг пожаловал ленным поместьем Хинке Моор владение, которое тот купил у Николая Оргес*

Photo 9. *A deed dating from April 4, 1346, confirming the grant of the feudal estate by Valdemar VI Atterdag to Hinke Moor, which he had previously bought from Nycolaus Orges*

ehkki päris kõrvale seda ometi ka heita ei saa.[58] Sadakond aastat tagasi Tuvede päritolu uurinud M. von Taube arvates sündiski see siiski tunduvalt hiljem, kuna 1219. aasta ristisõja järel ei esine ühtegi Tuvedega seostatavat isikut kirjalikes allikates ligemale 150-aastase perioodi jooksul. Siiski on C. J. A. Paucker oma Lodede perekonnalugu käsitlevas töös, ehkki samamoodi allikale viitamata, nimetanud, et 13. sajandi lõpul tegutsenud Heinrich von Lode oli abielus Helena Taubega Ediselt.[59] Edise linnust ja selle kuulumist Tuvedele 1293. aastal mainis samuti kroonikakirjutaja Jürgen Helms ning ilmselt tema kroonikale tuginedes mainisid ka Johann Gottfried Arndt ning Thomas Hiärne.[60]

M. von Taube otsis suguvõsa juuri mitmelt poolt, nii Põhja-Saksamaalt kui ka Taanist, ega jõudnud ometi selle pärinemises selgele seisukohale. Siiski oli ta täiesti kindel selle saksa päritolus. Tema arvates tulenes perekonnanimi Tuve keskalamsaksa keelsest sõnast '*Stuve*', mis tähendas puutüve. Ta arvas, et häälik 's' on nimes sõna eest kaduma läinud ning esitas selle võimaluse kinnituseks ka mitmeid näiteid. Selline tõlgendus sobis tema arvates ka Tuvede vapiga, mille kilbil oli kujutatud kolme juureharu ja äramurtud ladvaga puutüve, mille küljes oli kaks pärnalehte. Vapi sarnasuse järgi seostas ta Tuvesid Anhaltist Ascherslebenist pärit Duye perekonnaga, mis hääbus seal 14. sajandil, umbes samal ajal, mil Tuved Eestimaal allikatesse ilmusid. Duyede vapil oli kujutatud kolme juureharuga puutüve nagu Tuvedelgi, kuid ilma lehtedeta.[61] Endastmõistetavalt jättis M. von Taube käsitlemata võimaluse, et perekonnanimi Tuve võis pärineda ka eestikeelsest sõnast 'tüvi' (*om* tüve) ning et tegemist võis olla pärismaise suguvõsaga, mis saksastus ning balti aadli hulka sulandus. Pole sugugi võimatu, et Alutaguse kui piiriala ei olnud Saksamaalt saabunud õnneotsijatele ligitõmbav ning seal tekkisid oma võimalused ka kohalike muinasajast pärit ülikuperekondade järglastel. Tuvede kohalikku päritolu peab võimalikuks ka V. Reimaa.[62]

Kuna samasugust vappi nagu Tuved omas ka perekond Weddewes, leidis M. von Taube, et tegemist peab olema suguluses olevate peredega. Tema arvates olid Weddewesid Ediselt pärinev Tuvede kõrvalliin, kes võisid saada oma perekonnanime Edise mõisa eestikeelsest nimekujust (Eddise–Weddis–Weddwis–Weddwes).[63] Kuna esimest teadaolevat Weddewesi perekonna esindajat Hinke Wedewesi Aidust (*Aytes*) mainiti 1373. aastal ühes dokumendis Engelke Tuvega, esimese teadaoleva Tuvega Virumaal, pidi Edise M. von Taube teooria kohaselt kuuluma Tuvedele juba hulk aega enne seda.[64] Tundub aga siiski, et tegemist on spekulatsiooniga, millel puudub igasugune mõistlik ja argumenteeritud alus.

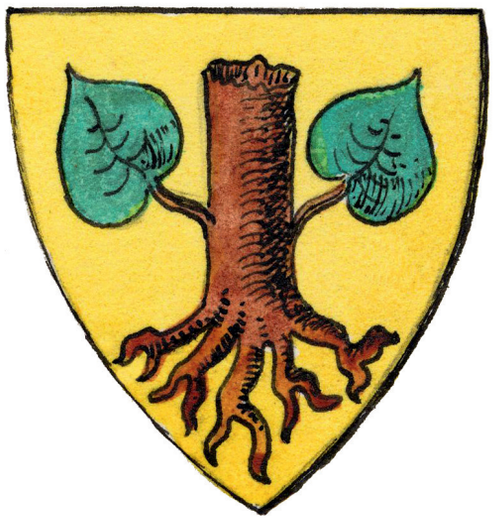

Joonis 5. *Tuve perekonna vapikilbil oli kujutatud kolme juureharu ja äramurtud ladvaga pärnapuu tüve, mille küljes oli kaks pärnalehte (EAA 1674, 2, 193: 2)*

Рис. 5. *На гербовом щите семьи Туве были изображены три корневые ветви и ствол липы со сломанной верхушкой, на которой были два липовых листочка*

Figure 5. *The Tuve family escutcheon depicted three root branches and a broken-off linden trunk with two leaves*

Nagu öeldud, kerkis esimene nimeliselt allikates mainitud Tuve Virumaal esile alles 1373. aastal, kui nimetatud aasta 24. augustil sõlmiti piirilepe Odrise (*Odryes*) ning Aidu omanike vahel.[65] Selle kokkuleppe tunnistajatena nimetati teiste seas ka mõisnik (*Knappe*) Engelke Tuvet. Paraku ei selgu tekstist tema mõisa asukoht, kuid usutavasti võis see olla pigem kusagil lähikonnas kui kaugel eemal.

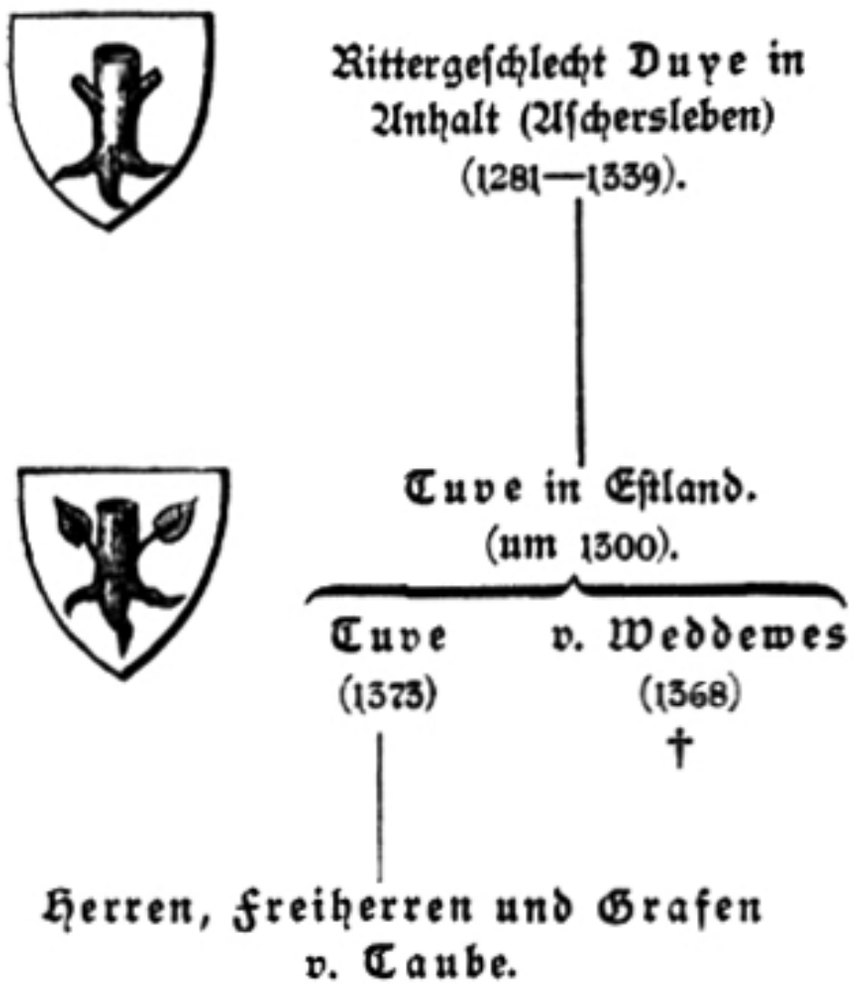

Joonis 6. *M. von Taube arvates oli kõige tõenäolisem Tuvede pärinemine Anhaltist Ascherslebenist pärit Duye perekonnast, kelle vapp oli nende omaga üsna sarnane, puudusid vaid Tuvede vapile omased pärnalehed (EAA 854, 3, 631: 26p)*

Рис. 6. *По мнению М. фон Таубе, самым очевидным было происхождение рода Туве из Ангальт Ашерслебен от рода семьи Дуэ, герб которого был очень похожий на их герб, не было только характерных для герба Туве липовых листочков*

Figure 6. *According to M. von Taube, it was likely that the Tuve family originated from the Duye family in Anhalt Aschersleben. Their coats of arms were very similar – only the two linden leaves were absent from the coat of arms of the Duye family*

Alutaguse piirkonna ajalugu põhjalikult uurinud V. Reimaa arvates võis selleks olla Püssi mõis. Tõsi küll, selle kuuluvust Tuvedele on kirjalikult mainitud siiski alles 1472. aastal.[66] Olgu veel märgitud, et Reimaa nimetatud Claus Tuve ei saanud olla Engelke „*tõenäoline poeg*", vaid pigem hoopis tõenäoline poja- või pojapojapoeg.[67]

Praegu teadaolevalt on esimeseks Tuveks, keda otsesõnu mainiti Edise mõisa ja lossi omanikuna, Bernd Tuve, kelle isa ja vanaisa olevat samuti olnud Edise mõisa omanikud.[68] Paraku hävis mõisa arhiiv Liivi sõjas ning seetõttu pole Tuvede põlvnemise kohta just palju infot, kuid üldiselt peetakse hilisemates genealoogilistes uurimustes Bernd Tuve vanaisaks Johannes Tuvet ning isaks tema poega Claus Tuve.[69] Viimased võisidki olla esimesed Tuved Edises ning tõenäoliselt on nendega (vähemalt osaliselt) seostatavad ka Edise linnuse ehitustööd.

Järgnev ülevaade Edise mõisaga seotud või seostatavatest Tuvedest on koostatud säilinud allikate põhjal ega anna nende elu ja tegevuse kohta kahjuks kaugeltki ammendavat pilti. Ühtlasi annavad mõningad neist dokumentidest katkendlikke andmeid ka Edise mõisa ja selle valduste kujunemise kohta. Nii mitmelgi puhul jääb ebaselgeks ka üksteisele järgnevate Edise omanike sugulussuhe.

Nii pole üheselt selge, kellest pärines eespool mainitud Bernd Tuve, ega seegi, kas Liivi sõja eel Ediset omanud Berndt Tuve oli Otto või tema venna Jürgen Tuve poeg.

Johannes (Hans) Tuve

Johannes (*Hans*) Tuvet mainiti esimest korda 1405. aastal, mil Visby kloostrist Liivimaale almuseid koguma saadetud frantsiskaani munkadel Hermannus Skonninghil ja Bernhardus Stakel soovitati teiste Eestimaalt pärit orduvasallide seas küsida almust ka Johannes Tuvelt ja tema abikaasalt Magdalenalt.[70] 15. jaanuaril 1419 on Hans Tuvet mainitud Claus, Otto ja Bertram von Uexkülli pärandi jagamise kokkuleppe tunnistajana kui auväärset meest ja orduvasalli.[71] 30. märtsil 1421 mainiti teda ka Virumaa meeskohtunikuna, kes koos Rakvere foogti Johann von Vossungerni (1419–1442) ning kaasistujate Henneken Virkesi ja Lippolt Tolkesiga kinnitasid tehingu Claus More[72] ja Fromholt Lode vahel, millega viimane omandas 1½ adramaa suuruse maatüki Kukruse külas.[73] 1428. aastal oli Hans Tuve üks 24 vahekohtunikust ordumeistri ja Riia peapiiskopi vahelise rõivastustüli järjekordse ringi lahendamisel.[74] Abielust Magdalenaga oli tal poeg Claus. Johannes (Hans) Tuve suri millalgi pärast 1428. aastat.[75]

Claus Tuve

Claus Tuvest (*Claes Tüüe*) on teated niisama fragmentaarsed. 2. aprillil 1443 on ta olnud Virumaa meeskohtu kaasistujaks, 29. juunil 1452 on aga Claus Hansu poeg Tuve olnud tunnistajaks tehingule Gertrud von Kuristalli ja Jürgen Wrangelli vahel. 24. juunil 1472 sõlmitud ostu-müügilepingust Hynrick Maydelli ja Otto Clausi poeg Tuve vahel selgus, et perekonnale kuulus Püssi mõis.[76] 1477. aastal on Otto Tuve Clausi poeg olnud Virumaa meeskohtunik.[77]

Bernd Tuve († hiljemalt 1508)

1475. aastal on Bernd Tuve, Hans Lode Sompast ning vennad Heinrich ja Otto Tuve Püssist olnud tunnistajateks Vasknarva piirkonna kalapüügiõiguste vaidluses.[78] Ürikust ei selgu, kas Püssi vendade ja Bernd Tuve vahel oli mingeid sugulussidemeid, kuid just selle dokumendi alusel on mõned Tuvede suguvõsa uurijad leidnud, et tegemist võiks olla vendadega.[79] Samas pole võimatu, et Bernd Tuve oli hoopis Püssist pärit Otto Tuve poeg, nagu viitas 3. juunist 1461 pärit kohtuprotokoll, mille kohaselt Virumaa meeskohtu kaasistujaks oli Bernd (*Berend*) Otto poeg Tuve.[80] Paraku oligi tegemist seni teadaolevalt ainsa korraga, mil Bernd Tuve isanime mainiti. Järgnevalt on tema ettevõtmised kirjalikes allikates kajastust leidnud veidi enam kui 30-aastase perioodi jooksul, mis hõlmas aastaid 1461–1493. Paraku langevad enam-vähem samasse perioodi ka Otto Tuve tegemised, mis näitab neid pigem üheealisena ja samasse põlvkonda kuuluvana.

3. veebruaril 1462 müüs Kärkna (*Valkena, Falkenau,*) kloostri abt Godfryd Make (*Gotfrid Mäke*) konvendi nõusolekul auväärt mehele (*dem ehrsamen Manne*) Berndt Tuvele ja tema õigusjärgsetele pärijatele 650 Riia marga eest Jõhvi kihelkonda kuuluva Jõuga (*Joukel*) küla.[81] 1. mail 1466 müüs Heinrich Mekes oma abikaasa teadmisel ja nõusolekul Bernd Tuvele 16 adramaad *„asustatud ja asustamata"* maad Jõhvi kihelkonnas Ratva külas (*Ragkusz*).[82]

21. jaanuaril 1472 märgiti Bernd Tuvet Wolmari maapäevast osa võtvate Harju- ja Virumaa aukandjate ja rüütlite hulgas.[83] 1475. aastal on Bernd Tuve olnud vahekohtunikuks Vasknarva piirkonna kalastusõiguste tülis ning 1476. aastal osalenud oma äia rüütel Jacob Dekeni testamendi täitmise protsessis.[84] Aastail 1467–1479 mainiti teda korduvalt Harju meeskohtu kaasistujana.[85]

8. juulil 1477 arutas Virumaa meeskohus Otto Tuve eesistumisel piiritüli Kukruse mõisa omaniku Hans Lode ja Bernd Tuve vahel, mida kajastab kolm dokumenti. Nende kohaselt oli tüliküsimu-

seks metsaraieõigus Kukruse ja Revino küla vahelises metsas, Revino ja Paate (*Pades*) küla vahelises metsas ning Uikala (*Ufficalk*), Revino, Edise ja Soontaga (*Sontacken*) küla vahelises metsas.

Kukruse ja Revino küla vahelise metsa osas andis kohus õiguse Bernd Tuvele, kes teatas, et tema vanal Edise mõisal (*alten Hoffe zu Ettes*) on samas piirkonnas ka heinamaa, mida nii mõis kui ka talumehed kasutavad. Kuna Bernd Tuve ei olnud nõus talle juba vanadest aegadest kuulunud õigustest taganema, otsustas kohus asja tema kasuks, küll aga lubati Kukruse mõisal ja selle talupoegadel metsa raiuda Revino ja Paate küla vahelisest metsast, mis olevat Kukruse mõisale ligemal. Ka Uikala, Revino, Edise ja Soontaga külade vahelise metsa raieõiguse otsustas kohus Bernd Tuve kasuks, lubades seda teostada kuni Pühajõeni.[86]

Nimetatud dokumendid on Edise mõisa ajaloos olulised seetõttu, et tegemist on mõisa nimelise esmamainimisega, kusjuures on rõhutatud mõisa vanust, mis lubab teda siduda ka eespool nimetatud Revino küla lähedal paikneva mõisaga.

Bernd Tuve abikaasa Alheit (Alleit) Deken ilmus ürikutesse esimest korda alles 24. augustil 1486 seoses talle kuuluva vara müümisega Bernd Tuve poolt oma sugulasele Arend Tuvele. Müüki läks ⅓ Kose-Uuemõisast koos selle juurde kuuluvate mõisapõldude, veskite, külade ja muude varadega Kose kihelkonnas, Harwele küla Mahu kihelkonnas ning kaks küla Juuru kihelkonnas.[87] Samal põhjusel mainiti Alheiti veel 28. juunil 1492, mil ta müüs oma osa veel ühest isalt päranduseks saadud külast Juuru kihelkonnas Arend Tuvele.[88] Bernd Tuve abielust temaga sündis vähemalt üks poeg, kes sai emapoolse vanaisa järgi nimeks Jacob. Tema põlvnemist Bernd Tuvest kinnitavad kaks ürikut.[89]

Millal Bernd Tuve suri, pole täpselt teada. 1493. aastast on pärit ürik, millega Liivi ordu ordumeister Johann Freytag von Loringhoff läänistas Bernd Tuvele Jõhvi kihelkonnas asuva *Zallempe* mõisa suurusega kolm adramaad.[90] Seejärel tema nimi ürikutes enam esile ei kerki ning 1508. aastast pärit dokumendis nimetatakse teda kui õndsat (= surnud) Bernd Tuvet.[91]

Jacob Tuve (†1533)

Bernd ja Alheit Tuve poeg Jacob ilmus kirjalikesse allikatesse 1. juunil 1506, mil ta on üles astunud Virumaa meeskohtu kaasistujana kui Jacob Tuve *von Ettes*.[92] 22. detsembril 1507 nimetati Jacob Tuvet Triigi mõisa (*Ottenkull*) alaealiste pärijate eestkostjaks, kelle ordumeister ise sellesse ametisse nimetanud.[93] 15. veebruaril 1508 arutas Harju-Viru maanõukogu muu hulgas ka Jacob Tuve ja Arnd Asserie tüli Purtse (*Purtz, Alt-Isenhof*) mõisa üle. Otsus tehti Jacob Tuve kasuks, kellel oli ette näidata kehtiv pandileping Jürgen Vitinghoffiga.[94] Sellest ajast kuulus Purtse kuni 1621. aastani Tuvede perekonnale.[95]

11. septembril 1508 esitas Narva foogt Johann von Neuroth (1507–1508) Harju-Viru maanõukogus süüdistuse Jacob Tuve vastu metsakasutusõiguse rikkumise pärast ning esitas tunnistajad, kelle ütluse kohaselt ei kuulunud vaidlusalune mets kellelegi ning kõik võisid sealt vabalt puid raiuda. Jacob Tuve omakorda tõendas, et juba tema õnnis isa Bernd Tuve andis õndsale foogtile Konrad Strickile (1492–1507) teada, et *Kargelyp*'i talupoegadel pole mingit õigust Edise mõisa ja Edise ning Revino küla metsa kasutada. Ta kinnitas ka oma testamendis, et Narva foogti talupoegadel pole mingit õigust nimetatud metsa kasutada. Ühtlasi esitas Jacob Tuve kaks tunnistajat, kelle seletuse järgi olevat *Kargelyp*'i talupojad, mida nad ka ise hästi teadvat, kasutanud raieõigust nimetatud metsas ainult Jacob Tuve armust. Kohus otsustas, et Jacob Tuvele ja tema talupoegadele jääb õigus metsa raiuda, nagu see neil ka varemalt on olnud, kuni ojani. Teisel pool oja jäi raieõigus Narva foogti talupoegadele. Seega pidi oja olema piiriks Jacob Tuve Edise mõisa ja Narva foogti valduste vahel. Kui juhtumisi Edise talupojad foogti omadele liiga peaksid tegema, lubati nendega toimida nii, nagu seda juba vanadest aegadest saadik olla tehtud: kes vägivalda kasutab, peab selle eest ka tasuma![96]

27. mail 1509 tunnistas rüütel Johann von Plettenberg, et on saanud Jacob Tuvelt võla katteks 80 Riia marka.[97] 1509.–1510. aastal on Jacob Tu-

Foto 10, 11. *Jacob Tuve pitserid aastast 1506 pärinevad Kukruse mõisa ürikute ja pitserite kogust. Pitserite läbimõõt on 30 mm ning nende esiküljel on vapikilbil kujutatud pärnapuu tüve kahe pärnalehe ja kolme juureharuga, mida ümbritseb legend: s´ jacob . tuve . - - - - - - son. Osa legendist on mõlemal pitseril loetamatu. (EAA 2069, 3, 453; EAA 2069, 3, 454)*

Фото 10, 11. *Печати Якоба Туве 1506 года происходят из коллекции грамот и печатей поместья Кукрузе. Диаметр печатеи 30 мм, и на их лицевой стороне имеется изображенный на гербовом щитке ствол липы с двумя листиками и тремя корневыми ветвями, которое окружает легенда: s´ jacob . tuve . - - - - - - son. Часть легенды на обоих печатях не читаемая*

Photos 10, 11. *Seal of Jacob Tuve in 1506, from the Kukruse collection of deeds and seals. The diameter of the seals is 30 mm, on the front side of the seal is depicted the linden trunk with two leaves and three root branches. It is accompanied by a legend, which reads: s´ jacob . tuve . - - - - - - son. Part of the legend is indecipherable*

vet mainitud tunnistajana seoses Johan Bremeni ja Hermann Roethase vahelise piiritüliga,[98] 1511. aastal aga seoses tema taotlusega Virumaa meeskohtule. Milles taotlus seisnes, allikast ei selgu.[99]

13. juulil 1513 müüs Jacob Tuve *vann Etc* Jacob von der Löwenwoldele 10 000 vana marga eest (*thein dusent olde mark*) Malla mõisa.[100] Tehingu kinnitas järgmisel aastal Virumaa meeskohus.[101] Aastail 1513–1514 on ka Jacob Tuvet ennast nimetatud Virumaa meeskohtunikuna.[102]

1514. aastal läänistas Liivi ordu ordumeister Wolter von Plettenberg ordukäsknike heakskiidul Jacob Tuvele Ediselt Virunurme (*Wirenorm, Wirmorenn*) külas kaks talu, mille õnnis Narva foogt Heidenreich von Walgarden (1469/1470–1482, suri 1493) Diderick Mexilt vahetanud oli.[103]

22. juunil 1522 läänistas W. von Plettenbrg Jacob Tuvele Saksi mõisa (*Saximois*) Kadrina kihelkonnas ning ühe adramaa Narva foogtile kuuluvas Jõhvi (*Geve*) külas kiriku lähistel Püha Kolmekuninga vikaaria asutamiseks (*Hofstede tho der hilligen dre Koninghe Vicarie*). V. Reimaa arvates on järgnevalt tegemist Jõhvi kirikumõisa maadega, mille Tuved 1542. aastal Lodedele maha müüsid ning mille pärast Fromholdt Taube 17. sajandi keskel pikka aega kohtus käis, enne kui nimetatud valduse endale tagasi võitis. V. Reimaa arvates tähistas maa läänistamine ühtlasi Edise mõisa omanikele Jõhvi kiriku üle patronaažiõiguse andmist. Ta ühendas selle venelaste 1502. aasta rüüsteretke ajal purustatud Jõhvi kiriku torni taastamisega Jacob Tuve poolt.[104]

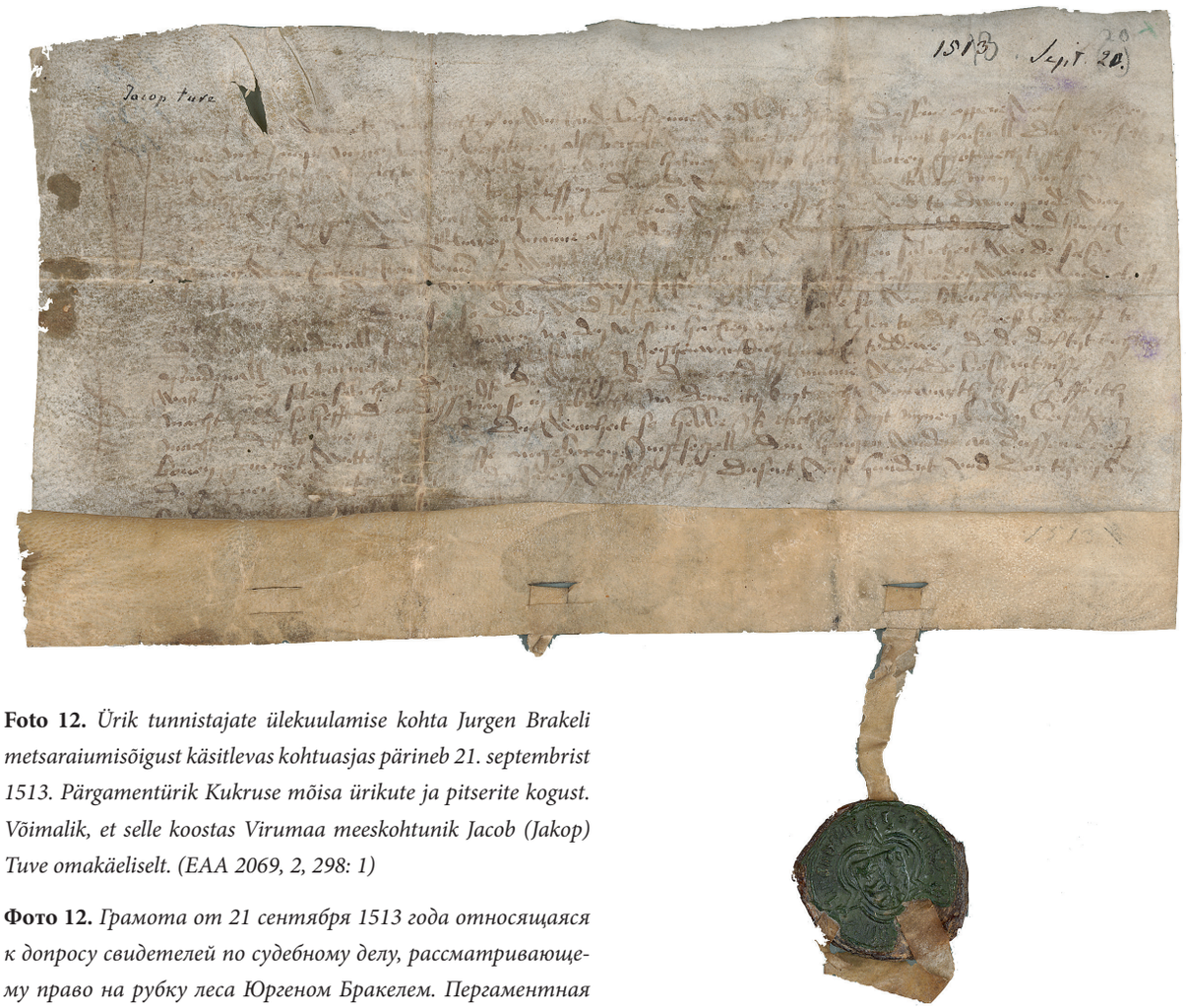

Foto 12. *Ürik tunnistajate ülekuulamise kohta Jurgen Brakeli metsaraiumisõigust käsitlevas kohtuasjas pärineb 21. septembrist 1513. Pärgamentürik Kukruse mõisa ürikute ja pitserite kogust. Võimalik, et selle koostas Virumaa meeskohtunik Jacob (Jakop) Tuve omakäeliselt. (EAA 2069, 2, 298: 1)*

Фото 12. *Грамота от 21 сентября 1513 года относящаяся к допросу свидетелей по судебному делу, рассматривающему право на рубку леса Юргеном Бракелем. Пергаментная грамота из коллекции грамот и печатей поместья Кукрузе. Возможно, что грамотусобственноручно составил мужской судья Вирумаа Якоб (Якоп) Туве*

Photo 12. *A deed dating from September 21, 1513, about the interrogation of witnesses concerning a lawsuit against Jurgen Brakel. It is possible that the document was written by Judge Jacob Tuve. From the Kukruse collection of deeds and seals*

Foto 13. *Tuvede vapp Jõhvi kiriku lääneseinas ukse kõrval (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 13. *Фамильный герб Туве находится на западной стене около двери церкви Йыхви*

Photo 13. *Tuve family coat of arms on the western wall of Jõhvi church*

Foto 14. *Ürik 23. juunist 1522, millega ordumeister Wolter von Plettenberg läänistas Jacob Tuvele tüki maad ja kalapüügiõiguse Vasknarva foogtkonnas Katase külas (EAA 2069, 2, 107: 1)*

Фото 14. *Грамота от 23 июня 1522 года, которой магистр ордена Вальтер фон Плеттенберг пожаловал ленным поместьем Якобу Туве участок земли и право на ловлю рыбы в деревне Катасе фогства Васкнарва*

Photo 14. *A deed dating from June 23, 1522, which describes the fief grant by Wolter von Plettenberg to Jacob Tuve that included a piece of land and fishing rights in the village of Katase, in the bailiwick of Vasknarva*

Järgmisel päeval läänistas ordumeister Jacob Tuvele lisaks veel maksuvabalt tüki maad ühes kalapüügiõigusega Vasknarva foogtkonnas Peipsi rannikul Katase (*Katzen*) külas.[105]

Aastaist 1525–1527 on säilinud allikaid, mis viitavad Jacob Tuve osalemisele Tallinna kaudu toimunud vasallide teraviljakaubanduses.[106] 1525. aastal vabandas Tallinna raad ordumeistrile saadetud kirjas, et pidas kinni Jacob Tuve ja veel nelja aadlimehe hollandlastele müüdud rukkid, kuna maal valitseb leiva- ja seemnevilja puudus ning paljud talupojad oma peredega on sunnitud end linnas almustest elatama, samal ajal kui vasallid vilja müüvad.[107] Ka 1527. aastal arestis Tallinna raad Jacob Tuve teravilja ning keeldus selle vabastamisest isegi Järvamaa foogti palve peale, mille kohta saatis Jacob Tuvele 17. juulil vastava teatise.[108] Vili vabastati arestist alles septembris, kui navigatsioonihooaeg oli lõppemas.[109]

15. juunil 1526 on teda nimetatud Wolmari maapäevast osa võtvate Viru vasallide hulgas.[110] Samamoodi osales Jacob Tuve *van Ecz* Wolmari maapäeval Virumaa esindajana ka 1530. aastal.[111] Üldiselt iseloomustasid kaasaegsed Jacob Tuvet kui mõjuvõimsat ja võimukat inimest ning väitsid, et ta kasutas seda oma huvides ära.[112]

Siiski ei õnnestunud tal oma mõjujõudu alati realiseerida. 16. märtsil 1528 arutas Harju-Viru maanõukogu Jürgen von der Heide kaebust Jacob Tuve vastu, mille järgi viimane on kuulutanud end ebaseaduslikult Vääna (*Faehna*) mõisa pärijaks, kuna kaebaja olevat lastetuna surnud Vääna mõisa endisele omanikule Claus Lowele lähema astme sugulane kui Jacob Tuve. Maanõukogu andis Jürgen von der Heidele ühe aasta ja ühe päeva tema nõude õigsust tunnistavate dokumentide esitamiseks ning kohustas Jacob Tuvet selliste dokumentide olemasolu korral Vääna mõisa hagejale üle andma. Jürgen von der Heide esitaski nõutavad dokumendid ning sai oma mõisa aasta hiljem Harju-Viru maanõukogu 20. juuni 1529 otsusega tagasi.[113] Tuved said küll lõpuks Vääna mõisa oma valdusse, kuid alles 17. sajandi alguses abielu kaudu.

26. juunil 1529 on Jacob Tuve olnud tunnista-

jaks Heinrich Toddeweni ja Heinrich Maydelli vahelise lepingu sõlmimisel.[114] Teda on mainitud elusana veel ka 1533. aasta veebruari alguspäevadel, mil ta osales taas järjekordsel maapäeval Wolmaris,[115] kuid juba pool aastat hiljem, 14. juulil sõlmisid tema pojad Otto, Jürgen ja Johann isa päranduse jaotamise kokkuleppe.

Lepingu järgi jäi Otto Tuvele Edise mõis, mõlemad veskid Soontaga küla juures,[116] Mägara küla (*Mecker*), talukoht *Sar* juures, Vasavere (*Wossafer*), Kose (*Kotz*), osa Tammikust, *Sallampae*, Kahula (*Cavel*),[117] Ratva (*Radves*) ja Revino (*Revenal*) külad. Jürgen Tuve sai Purtse mõisa koos selle juurde kuuluvate külade, veskite, kõrtsi ja muuga. Johann Tuve sai terve hulga külasid (*Jaukül, Pungern, Weitz, Wirenurm, Tocroma*) ning Otto Tuvelt 2800 marka. Sellest pidi ta maksma 200 marka Tallinna Toomkirikule vikaaria (tõenäoliselt Jõhvi vikaaria) kulude katteks. Peale selle lepiti kokku, et juhul kui nende õed jäävad vanatüdrukuks (leseks), peavad vennad Otto ja Jürgen nad enda juurde võtma, neid üleval pidama ja andma neile lisaks ülalpidamisele (*Kost und Kleidern*) ka 300 marka raha. Johann Bremeniga abielus olnud õele Mayele maksid Otto ja Johann Tuve kaasavaraks kokku 1100 marka.[118]

Eestimaa rüütelkonna matriklikomisjoni Taubede perekonnatoimik pakub aga Jacob Tuve suhtest Edise mõisaga mõnevõrra teise pildi. Selle kohaselt ei olnud Bernd Tuve mitte Jacob Tuve isa, vaid viimane oli Saksi mõisa pärishärra, kes abiellus Bernd Tuve lesega ning valitses Ediset Bernd Tuve alaealiste poegade Otto ja Johanni eestkostjana, kusjuures kolmas vend Jürgen oli Jacob Tuve lihane poeg. Nimetatud versiooni kohaselt oli ta Püssi mõisast Otto Tuve poeg.[119]

Otto ja Jürgen Tuve

Otto Tuve tegevusest pole kahjuks eriti palju kirjalikke jälgi maha jäänud. Pärast vendadevahelist pärandijagamislepingut ilmus tema nimi dokumentidesse aastail 1537–1539, mil ta on koos Jürgen Tuvega esindanud kohtus eestkostjana oma isa Jacob Tuve teisest abielust sündinud alaealiste pärijate huve.[120] Tundub, et üsna varsti pärast pärandi jagamist on see uuesti ümber jagatud, sest aastail 1540–1554 esineb ta juba allikates kui Otto Tuve Purtsest (*zu Isse, Issen, Ysen*).[121] Purtsega oli seotud ka Johann Tuve, keda peetakse Tuvede Purtse liini esiisaks.[122] Jürgen Tuvet allikad Purtsega seoses järgnevalt enam ei maini, kuid hiljem esines tema ja ta abikaasa Ingliste mõisast (*Haehl*) pärit Wilmot Anrepi poeg Berndt Edise pärijana. Tõenäoliselt suri Jürgen Tuve enne Liivi sõda.[123]

III. Arx Taubiorum haereditaria

Kahe venna legend

1555. aastal koostatud Liivimaa linnuste ja mõisate nimestikus on Ediset nimetatud kui ülikulinnust ja Taubede päruslinnust (*arx Taubiorum haereditaria*).[124] J. Renneri järgi oli tegemist aadliku elamuga (*ein eddelmanns hus*).[125]

Edise linnuse ja Jõhvi kiriku ehitamisega seoses on levinud legend kahest vennast, kes ehitusest tingitud vastuolude tõttu tülli läinud, nii et üks vendadest teise tappis. Otto Wilhelm Masing avaldas 1825. aastal oma ajalehe Marahwa Näddala-Leht viimaseks jäänud numbris loo Edise lossi ja Jõhvi kiriku ehitamisest järgmisel kujul:

> Jõwwi kirrikut teadwad kõik meie maa innimesed, et ta sure Peterburri tee äres, nellikümmnnd ühheksa wersta siin pool Narwad on, kus Narwa, Tallinna ja Tarto tee kokku tuleb. Se kirrik sai nenda sinna tullema: kaks wenda, kelle perris wannal ajal seälane makond kõige rahwa ja waldadega olnud; ollid nõuks wõtnud, sinna kõhta, kus kirrik praego seisab, mõisat kui linna, ehhitada; ning kiwwa hakkand kokko weddama; walli teggema, ja kaewandust temma ümber kaewama. Agga juhtus, kui parrajaste seda ollid hakkamas, et wannem wend Saksa-male sõtta piddi minnema. Kui seält mõnne aasta pärrast taggasi olli tulnud, ja sedda leidnud, et wend ehhitamist seäl kõhhas mahhajätnud, ja Tallinna teed kaks wersta emale minnes, Addise (Etz) mõisat linnaks ehhitand, kus praego weel müir ja wanna laggunenud torn alles on: siis olli ta wenda saatnud kutsuma, ja walli peal, mis tõine mahhajätnud, tedda otand. Wend olli ruttand wenda terretama; ja kui tõise jure olli sanud, olli tõine temmale üttelnud: terre tulemast! – lin piddi seie sama; nüid jä issi seie paika mäddanema! ja olli siis ka kõhhe mõegaga tedda läbbiajanud, et sinna samma paika hingetumaks olli jänud.
> Se hirmus tö tehtud, hakkas mees sealsamma kõhhas kõhhe suurt kirrikut ehhitama, et Jummalat sellepärrast melitada, mis kui rasket werresüid olli teinud, ja sellega omma hinge koormand.[126]

Kuna Edise linnuse ja Jõhvi mõisa ehitamisega seotud kahe venna legendist ja selle erinevatest variantidest on V. Reimaa väga põhjaliku ja hea ülevaate juba esitanud, pole mõtet neil siinkohal pikemalt peatuda.[127] Nimetaks vaid, et tõenäoliselt on just O. W. Masing selle teksti esimene esitaja eestikeelses trükisõnas ning tema kirjutis Marahwa Näddala-Lehes just nimelt see algtekst, millele V. Reimaa oma artiklis viitas ning mis pärineb täpselt nii, nagu ta eeldas, 19. sajandi esimesest veerandist.[128] Tõenäoliselt võis O. W. Masing, kes pärines Lohusuult, kuulda seda lugu oma eesti soost isalt Christian Masingult õpinguaastail Narvas (1777–1780) või siis hilisemail aastail, mil ta tegutses Lüganuse (1788–1795) ja Viru-Nigula kirikuõpetajana (1795–1815).

Omapoolse täienduse esitas loole ka Jaan Jung:

> Rahwajutu järele olla kaks wenda lossisid ehitanud, teine Jõhwisse ja teine Edisesse. Wihawaen olla aga nende kahe wenna wahel nii suureks tõusnud, et Edise lossi peremees Jõhvisse sisse tunginud ja wenna ära tapnud, kelle mälestust Jõhwi kirikus weel alal hoitakse: üks lai kübar, sõrmkindad ja mõõk.[129]

Seda, et Jõhvi kiriku seinal rippunud „*üks kaapkübar, kindad ja mõõk*", kinnitas August Tõnurist veel 1939. aastal. Tema sõnul jäänud ka vennatapjast mälestus Jõhvi kiriku juurde:

> Rahva jutt lisab veel nagu vendi lepitades juurde, et vanem vend käskinud ennast pärast surma kiriku ette maha matta, kust ta hauast terve kogudus üle käigu! Sellega lootnud vennatapja oma veresüü rahva ees lunastada. Rist kivi peal, mõni samm suurest kirikuuksest eemal, näitab seda kohta, kuhu patukahetseja vennatapja maetud.[130]

Esemed olevat lõhutud ja kirikust kadunud 1905. aastal.[131]

Joonis 7. *Edise linnust oli tähistatud veel Gerhard Mercatori 1595. aastal ilmunud Liivimaa kaardil*
Рис. 7. *Замок Эдисе был обозначен еще в вышедшей в 1595 году карте Ливонии Герарда Меркатори*
Figure 7. *Edise Castle was also depicted on the map of Livonia by Gerhard Mercator that was published in 1595*

LI: VONIA
Sinus magnus
Liuonię
Finnicus
Sinus
Gotland
Oc: cidens
Ori: ens
Sep: tentrio
Me: ridies
Miliaria Germanica communia
Per Gerardum Mercatorem cum Privilegio

Foto 15. *Jõhvi kindluskiriku makett Jõhvi kindluskiriku muuseumis (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 15. *Макет крепости-церкви Йыхви из музея крепости-церкви Йыхви*

Photo 15. *Scale model of Jõhvi fortified church, found in the church museum*

Foto 16. *Vaade loodest Edise linnuse asemele (Foto: Uno Hermann, 1973; ERA T-76, 1, 2199)*

Фото 16. *Вид с северо-запада на место расположения замка Эдисе в 1973 году*

Photo 16. *North-western view of the Edise castle site in 1973*

Edise linnuse ehitamisajast

Edise on olnud Narva ja Vasknarva (*Neuschloss, Nyslott, Nyehus, Sõrenets*) linnuse kõrval üks suuremaid ja olulisemaid linnuseid Alutagusel, sest teisi vasallilinnuseid, nagu näiteks Järve (*Türpsal*) või Purtse, kroonikates ega muudes loeteludes üldjuhul linnuste nimekirjades ei mainita. Edise linnuse nimetamisest ei pääsenud mööda aga pea ükski Eestimaa hertsogkonda kirjeldanud kroonikakirjutaja.

Hoolimata sellest pole linnuse ehitus- ega muust ajaloost kuigi palju teada. Nagu eespool mainitud, väitsid J. Helms ning tõenäoliselt tema kroonikale tuginenud J. G. Arndt ja Th. Hiärn, et Edise linnus ehitati 1293. aastal ordumeister Halti (Bodo von Hochenbach) valitsemisajal ning tema käsul.[132] Üldiselt peavad kõik alates K. von Löwis of Menarist J. Helmsi petiseks ja fantaseerijaks ning paljusid tema väiteid valeks,[133] kuigi iseenesest pole mingeid fakte, mis tõendaksid, et see ka Edise puhul nii oli. Samas pole muidugi ka muud kinnitust, et asi tõesti nii juhtus, nagu Helms väitis. Mõningaid kahtlusi tekitab asjaolu, et linnuse ehitamine omistati Liivi ordu ordumeistrile, kuigi linnus asus Eestimaa hertsogkonnas ehk Taani kuninga valduses oleval alal ning kuulus pärast valmisehitamist Taani kuninga läänimehele. Tõsi küll, Kaur Alttoa hinnangul oli tollal taanlaste võimekus linnuste ehita-

Foto 17. *Edise linnuse väravatorn (Foto: Armin Tuulse, 1939)*

Фото 17. *Воротная башня крепости Эдисе*

Photo 17. *Gate tower of Edise castle.*

misel piiratud ressursside tõttu suhteliselt kesine,[134] seega polegi ehk päris võimatu, et ordu panustaski mingil moel maa idapiiri kaitsmisse. Oli ju Edise linnus oluline osa Liivimaa idapiiri kaitserajatiste süsteemist. Selle süsteemi esimese kaitseliini moodustasid Narva jõge mööda kulgenud piirijoonel paiknenud Narva Hermanni linnus ning hiljem ka Vasknarva, teise kaitseliini aga Tallinna-Narva ja Riia-Valga-Tartu-Mustvee-Kauksi-Jõhvi maantee ristil paiknenud Jõhvi kindluskirik ja Edise linnus ning neist lääne pool veel Järve ja Purtse vasallilinnus.

Üldjuhul määratakse Edise linnuse ehitusaega, lähtudes hinnanguist, mille on andnud A. Tuulse ja V. Raam, kes linnuse väravatorni Tallinna ehituskoolkonnale viitavate ehitusdetailide – portaali detailid, laskeavad, aknavormid – järgi paigutasid selle 15. sajandi esimesse poolde.[135] Paraku ei pane see suure tõenäosusega paika linnuse ehitamise, vaid pigem selle viimaste osade valmissaamise aega. On üsna tõenäoline, et linnust hakati ehitama tunduvalt varem – miks mitte 13. sajandi lõpus või 14. sajandil – ning väravatorn valmis alles ehituse lõppfaasis.

Arheoloogilised uuringud

Enam selgust linnuse ehitamisloosse toovad kindlasti arheoloogilised kaevamised, mis praegu on alles algusfaasis. 2011. aasta augustis tegi arheoloog Sven Udam oletataval linnuse maa-alal ja sellega piirneval mõisapargi- ja põllualal arheoloogilise eeluuringu, mille eesmärk oli välja selgitada mälestise praegune seisukord, arheoloogilise kultuurkihi olemasolu, ulatus ja intensiivsus ning võimalikud asustuse jäljed linnusest kaugemale jääval alal. Selleks kaevati uuritavale maa-alale neli tranšeed kogupikkusega *ca* 460 meetrit, kuid olulisi tulemusi ei saavutatud. 2011. aasta sügisel pildistasid ja mõõdistasid linnuse maa-ala arheoloog A. Nikitjuk ja insener Vladislav Šarkov, kes kandsid C. Faehlmanni 1827. aastal mõõdistatud linnusevaremete plaani nüüdisegsele geoalusplaanile.[136]

Esimesed arheoloogilised uuringud Edise linnuse varemetel tehti arheoloog A. Nikitjuki juhtimisel 28. maist 6. juunini 2012. Nende käigus kaevati välja Edise linnuse väravatorni alusmüürid ja üks keldritest (ruum 1). Uuringu eesmärk oli linnuse väravatorni säilinud müüride, arhitektuursete detailide ja nende fragmentide avamine, praeguse seisukorra uurimine ning ettevalmistav tegevus nende hilisemaks konserveerimiseks ja restauree-

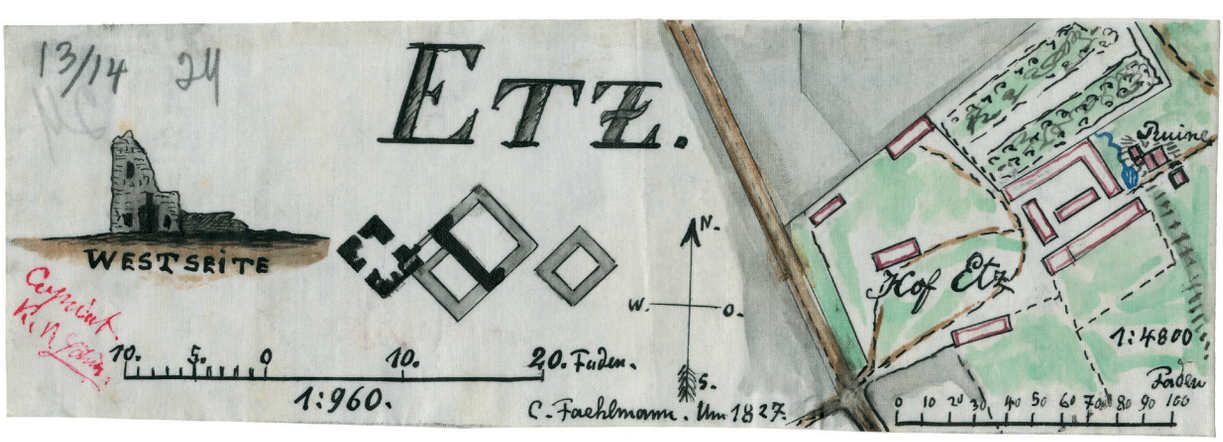

Joonis 8. *Koopia C. Faehlmanni 1827. aastal koostatud Edise mõisasüdame, linnuse varemete ja väravatorniga plaanist kunstiajaloolase Karl Woldemar von Löwis of Menari kogust (EAA 5240, 1, 34: 24)*

Рис. 8. *Копия составленного К. Фельманом в 1827 году плана центра поместья, руин замка и воротной башни Эдисе, из коллекции искусствоведа Карла Вольдемара фон Левис оф Менар*

Figure 8. *Plan depicting Edise manor centre, castle ruins and the gate tower. Copy by C. Faehlmann, 1827. From the collection of the art historian Karl Woldemar von Löwis of Menar*

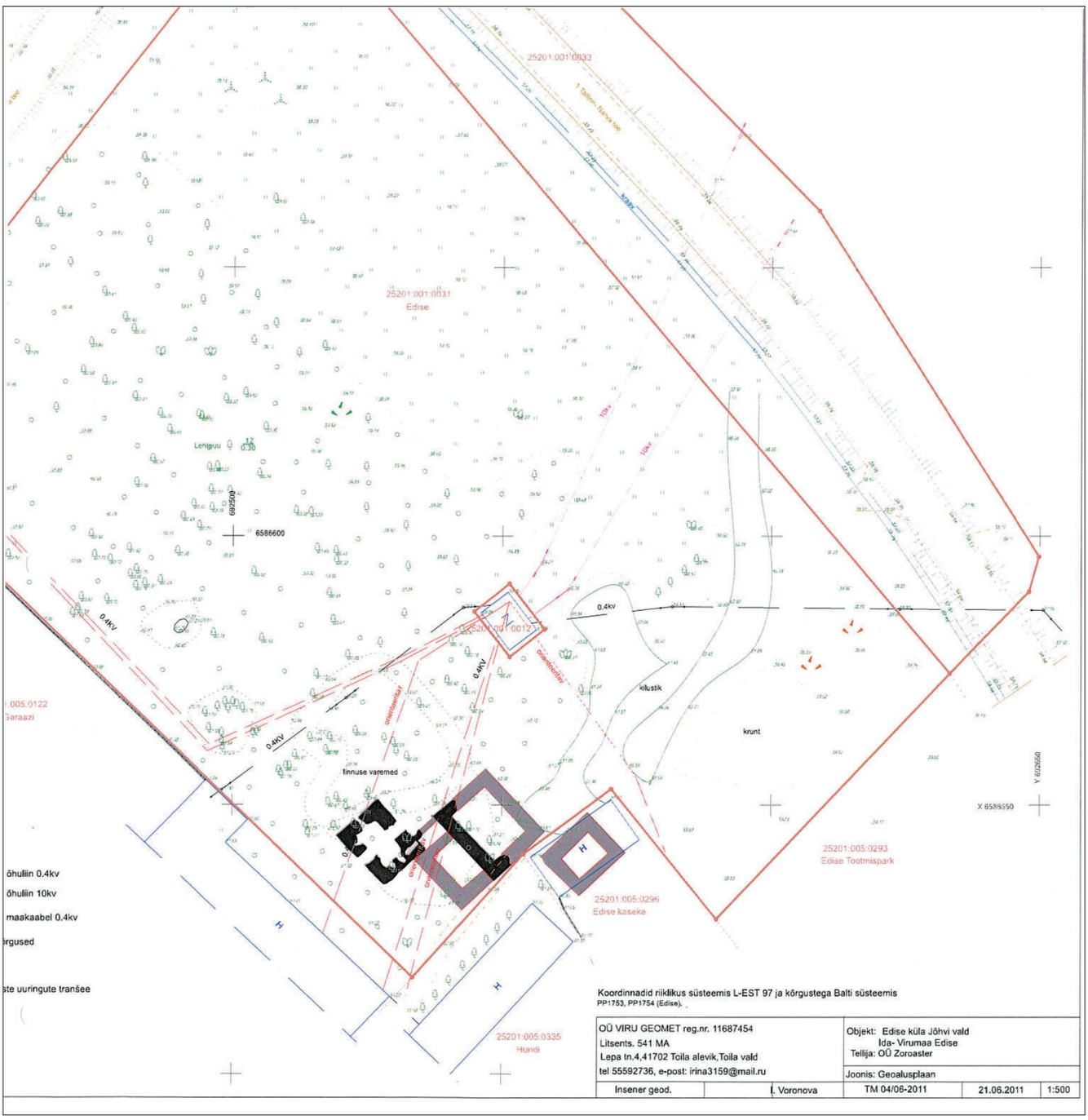

Joonis 9. *C. Faehlmanni koostatud linnuse plaan kantuna nüüdisaegsele geoalusele (Udam, S. Edise kindluse arheoloogilised eeluuringud. Edise 2012)*

Рис. 9. *Составленный К. Фельманом план замка, занесенный на геодезическое основание*

Figure 9. *Plan of Edise castle by C. Faehlmann set on a contemporary topographic plan*

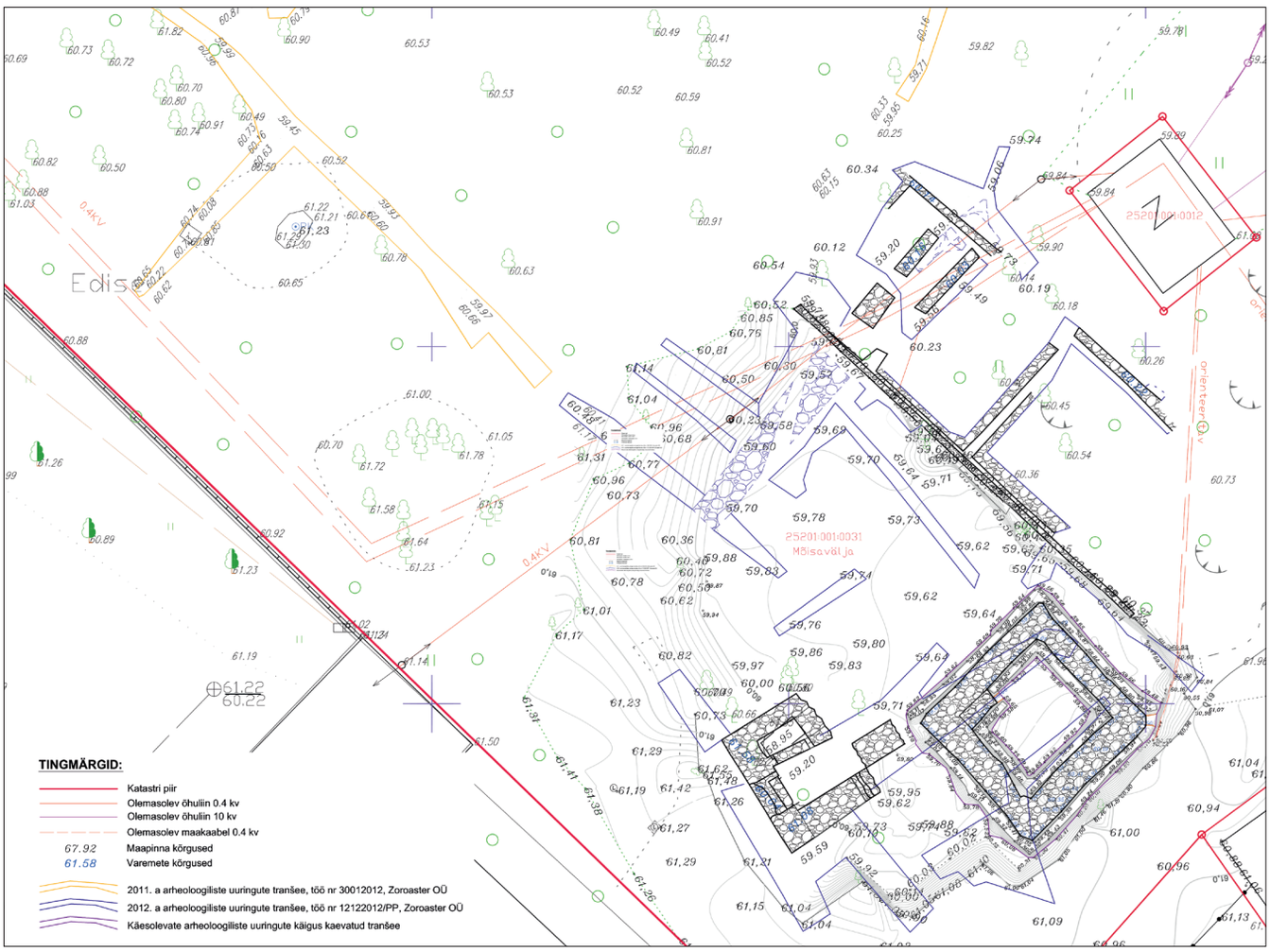

Joonis 10. *Edise linnuse maa-ala geoalus, millele on kantud aastail 2011–2014 tehtud arheoloogiliste uuringute tranšeed ning väravatorni ja elutorni alusmüürid (Udam, S. Arheoloogilised uuringud Edise tornlinnuse juures. Edise 2015)*

Рис. 10. *Геодезическое основание территории Эдисе, на которое занесены траншеи произведенных археологических исследований (2011-2014) и фундамент воротной и жилой башни*

Figure 10. *The topographic plan of the area surrounding Edise castle. The trenches of the archaeological excavations (2011-2014), as well as the substructures of the gate tower and the donjon are added to the map*

rimiseks. Uuringu käigus loodeti saada lisainfot väravatorni vundamentide seisukorra ja sügavuse kohta, võimaliku keldrikorruse olemasolu või puudumise kohta, võimalike väravaava jäänuste, vallikraavi jt väravatorniga haakuvate rajatiste kohta. Ühtlasi tehti väravatorni lähiümbruses arheoloogilist luuret võimaliku arheoloogilise kultuurkihi olemasolu või puudumise kohta.[137]

A. Nikitjuki alustatud arheoloogilisi uuringuid jätkas alates 7. juunist 2012 S. Udam, kelle juhtimisel puhastati väravatorni sisemus (ruum 2) varinguprahist, üritati leida jälgi linnuse siseõue ümbritsevast müürist või puittarast ning leida jälgi C. Faehlmanni plaanil väravatornist itta jäävast hoonest.[138]

2012. aastal pooleli jäänud väliuuringud jätkusid 3.–4. ja 15.–16. detsembril 2014 uuringutega väravatornist itta jääval maa-alal ning päädisid linnuse elutorni vundamentide avamisega. Ühtlasi kinnitasid uuringud C. Faehlmanni linnuse plaani ekslikkust.[139]

Foto 18. *Vaade väravatornile enne arheoloogiliste uuringute algust. Vaade põhjast (Foto: A. Nikitjuk, 2012)*

Фото 18. *Вид на воротную башню до начала археологических раскопок. Вид с севера*

Photo 18. *Northern view of the gate tower before the archaeological excavations*

Foto 19. *Vaade põhjast pärast väravatorni varemete puhastamist võsast (Foto: A. Nikitjuk, 2012)*

Фото 19. *Вид с севера после очистки руин воротной башни от поросли*

Photo 19. *Gate tower after clearing the bush. View from the north*

Väravatorn

Edise linnuse hooneist 19. sajandi alguseks ainsana enam-vähem tervena säilinud väravatorni joonistasid 1818. aastal E. Ph. Körber ning 1827. aastal C. Faehlmann, kes üksiti joonistas ka Edise mõisasüdame ja linnusevaremete asendiplaani.[140] 1920.–1930. aastatest on pärit mõningad väravatorni varemest tehtud fotod ja enne lammutamist tornivaret uurinud A. Tuulse ning U. Hermanni kirjeldused. Esimene neist on varet fotografeerinud, teiselt pärineb 1942. aastal tehtud joonistus tornivaremest.

Arheoloogiliste uuringute andmeil avanes väravatornist järgmine pilt. A. Nikitjuki mõõdistuse tulemusel oli torni põhjamüüri pikkus 7,0 m, läänemüüri pikkus 9,3 m.[141] Seega oli ehitusealune pindala kokku u 65 m^2. Torni ida- ja lõunamüüri pikkust polnud võimalik mõõdistada, sest torni kagunurk oli aluspinnani hävinenud. Müüritist oli kõige rohkem alles torni loodenurgas, kus see ulatus 3,2 m kõrgusele aluspinnast. Müüri paksus oli 1,5 kuni 2,4 meetrit. Müür oli laotud lubimördiga seotud paekiviplaatidest segamini maakividega, millest osal oli märgata töötluse jälgi.[142]

Joonis 11. *U. Hermanni joonistus Edise linnuse väravatornist on tehtud 29. detsembril 1942. Vaade idast (EAA 5238, 1, 738: 145)*

Рис. 11. *Зарисовки воротной башни Эдисе, сделанные У. Германом 29 декабря 1942. Вид с востока*

Figure 11. *Eastern view of the gate tower of Edise castle. Illustration by U. Hermann, December 29, 1942*

Foto 20. *Vaade väravatornile idast*
(Foto: Johanna Triefeld/Carl Sarap, 1933; RMF 100:19)

Фото 20. *Воротная башня с востока*

Photo 20. *Gate tower from the east*

Foto 21. *Vaade väravatorni põhjamüürile seest*
(Foto: G. Bachmann, 1939; EAA 5238, 1, 581: 10)

Фото 21. *Внутренний вид северной стены воротной башни*

Photo 21. *Inside view on the northern wall of gate tower*

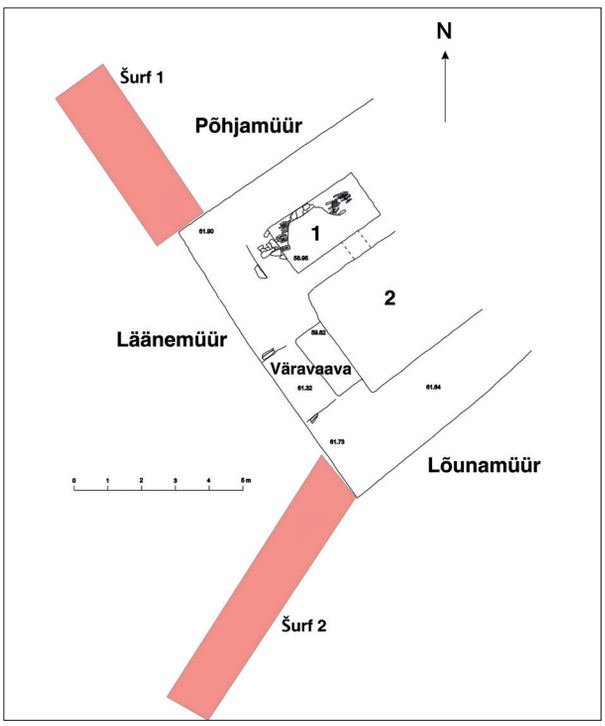

Joonis 12. *Edise linnuse väravatorn (Joonis: A. Nikitjuk, 2012)*

Рис. 12. *Воротная башня замка Эдисе*

Figure 12. *The gate tower of Edise castle*

Foto 22. *Väravatorni põhjapoolse keldriruumi (1) võlvlagi on hävinenud, kuid võlvi jälg on ruumi läänemüüri küljes selgelt näha, nagu ka võlvikand põhjamüüril (Foto: A. Nikitjuk, 2012)*

Фото 22. *Свод подвального помещения (1) на северной стороне воротной башни не сохранился, но след от свода был четко виден на западной стене помещения, как и пята свода на северной стене*

Photo 22. *The vaulted ceiling of the gate towers northern the cellar (1) is destroyed. Nevertheless, traces of the vault on the western wall, as well as tas-de-charge on the northern wall are clearly visible*

Väravatorni sisekonstruktsioonide avamine tõi kaasa kahe keldrikorruse ruumi avastamise. Üks neist (1), mõõtudega 3 x 1,5 m paiknes torni põhjaseina ääres ning oli kaetud läänest itta kulgeva silindervõlviga. Võlv ise oli hävinenud, kuid võlvi jälg oli selgelt näha ruumi läänemüüri küljes ning võlvikand oli selgelt jälgitav ka ruumi põhjamüüril. Selle lõunapoolne, 0,6 m paksune sisesein oli suuremas osas hävinud. Siseseinas asus keldriruumi viiv uks, mille olemasolu tehti kindlaks lõunaseina varingu iseärasuste ning varingukihis leiduvate ukseportaali fragmentide järgi. 1,8 m sügavusel võlvi tasapinnast varingukihi alt paljastusid puitpõranda jäljed. Säilinud põrandatalad toetusid paekivist aluspinnale. Kuna puitdetailidega samas kihis leidus 19. sajandi lõpule ja 20. sajandi algusele iseloomulikke fajanssnõude ja pudelite kilde, on tõenäoline, et keldrid olid mainitud perioodil veel kasutusel.[143] Ruumi loodepoolses nurgas võis arheoloog Kalle Lange arvamuse kohaselt paikneda hüpokaustahi.[144]

Teine keldriruum (2) oli mõõtudega 3,2 x 3,5 m. Arheoloogilist kultuurkihti ruumis säilinud ei olnud, tõenäoliselt hävines/hävitati see keldriruumi kasutamise ajal 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses.[145] Väravahoone läänemüüris avanesid torni väravaava jäänused. Väravaava kõrgus oli selle säilinud osas 1,1 m ning laius umbes 2 m. Väravaava alumine serv asus aluspinnast 2,6 m kõrgusel. Väravaava ei paiknenud väravatorni keskteljel, vaid

Foto 23. *Puidust põrandatalad väravatorni põhjapoolses ruumis (1) toetuvad paekivist aluspõhjale (Foto: A. Nikitjuk, 2012)*

Фото 23. *Деревянные полы в помещении (1) северной стороны воротной башни опирались на известняковую скалу*

Photo 23. *The wooden floor beams in the northern chamber of the gate tower (1) lean on the bedrock*

sellest umbes ühe meetri võrra lõuna pool, jäädes teise keldriruumi keskteljele. Sama kinnitavad ka E. Ph. Körberi ja C. Faehlmanni joonistused.[146]

Võimalik, et just väravatorni keldrid andsid ainet rahvajutule piinakambritest Edise linnuse all:

> Jõhvi läheduses asuva keskaegse Edise kindlustatud lossi varemed, mis praegu asuvad kindral A. Tõnissonile kuuluval samanimelise mõisasüdame maa-alal, on meil seni veel ajaloolaste poolt lähemalt uurimata ja näivad varjavat endas mõndagi huvitavat. See keskaegne kindlus on elanud üle küllaltki ärevaid päevi ja juba möödunud sajandist alates seisab ta varemetes.
>
> Edise vanemate elanike seas püsivad aga põlvest-põlve edasiantud jutud, millede kohaselt kindlusevaremete all peituvat muistsed keldrid, millistesse seni pole keegi pääsenud. Alles mõned aastakümned tagasi on juhuslikul kaevamisel satutud seal peale rauduksele, mis viis maa-alustesse ruumidesse, kuid selleaegne mõisaomanik Rosen pole töölistel lasknud raudust avada, vaid selle ette veeretati raskeid kivimürakaid ning kaevatud avaus täideti mullaga.
>
> Seda sündmust on mitmed isikud oma silmaga pealt näinud ja nende poolt teatakse ka praegu näidata raudukse asupaika kindlasti kätte. Kord oli juba praegusel mõisasüdame omanikul kavatsus seda saladust avastada, kuid kulude kartusel jäeti see edaspidiseks. Vanarahva kõneluste kohaselt peaksid need keldrid varjama endas ka muistset piinakambrit, kus keskaegsed piinariistad seisavad veel praegugi endises korras. Kuna siin keldrite avastamine on seotud õige vähese kuluga, siis peaksid meie ajaloolased juba lähemal ajal võtma selle töö käsile ning tooma Edise keskaegsete kindluskeldrite saladuse päevavalgele. Võimalik, et samadest keldritest viib ka maa-alune tee Jõhvi kirikusse, kuna viimane oli Edisega kindlate andmete kohaselt sarnase käiguga ühendatud. Jõhvi kirikualuses oli selle käigu algus aastakümnete eest seisnud veel täiesti avatuna ja Jõhvi elanikud käisid siis käiku mööda sageli Edise pool. Õnnetuste vältimiseks müüriti aga käigu avaus lõpuks kiriku juures kinni.[147]

Joonis 13. *E. Ph. Körber joonistas Edise linnuse väravatorni 1818. aastal ning kinkis joonistuse hiljem J. Ch. Brotzele. Joonistusel on kujutatud väravatorni lääne- ja lõunakülge*

Рис. 13. *Э. Ф. Кэрбер нарисовал воротную башню замка Эдисе в 1818 году и позднее подарил рисунок И. К. Бротце. На рисунке изображены западная и южная стороны воротной башни*

Figure 13. *E. Ph. Körber drew the gate tower of Edise Castle in 1818, it depicts the western and southern sides of the tower. The author later endowed the image to J. Ch. Brotze*

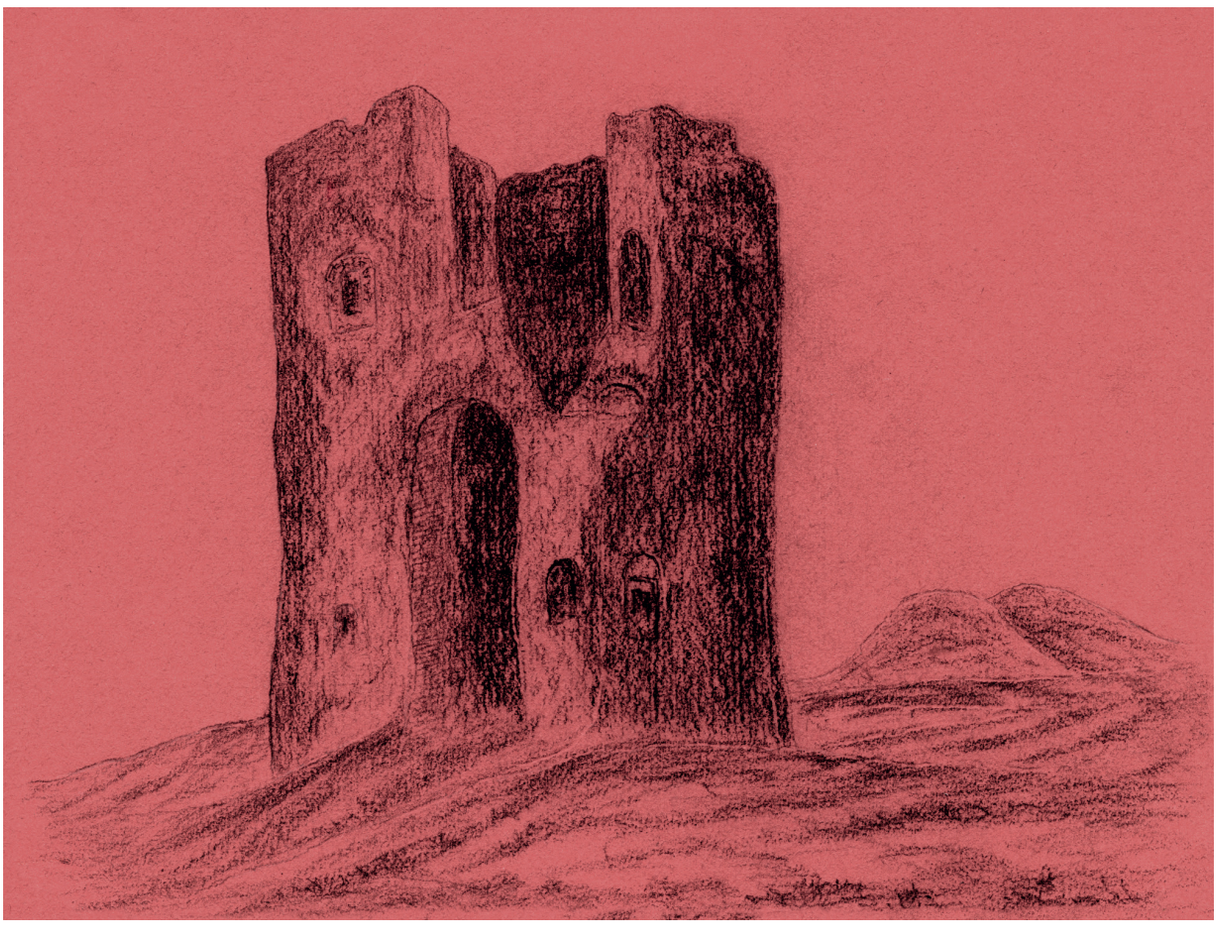

Joonis 14. *1860. aastal tundmatu autori valmistatud koopia E. Ph. Körberi poolt J. Ch. Brotzele kingitud väravatorni joonistusest (AM D 96, 1, 97: 5)*

Рис. 14. *Изготовленная в 1860 году копия рисунка воротной башни неизвестного автора, подаренная Э. Ф. Кэрбером И. К. Бротце*

Figure 14. *Copy of E. Ph. Körber's illustration, depicting the gate tower of Edise castle. Unknown author, 1860*

Joonis 15. *C. Faehlmann joonistas Edise linnuse väravatorni 1827. aastal, mil selle lagunemisaste oli oluliselt suurem kui E. Ph. Körberi joonistusel*

Рис. 15. *К. Фельман нарисовал воротную башню замка Эдисе в 1827 году, когда степень его разложения была существенно больше, чем на рисунке Э. Ф. Кэрбера*

Figure 15. *Illustration of the gate tower of Edise castle by C. Faehlmann in 1827. The gate tower is considerably more collapsed than on the drawing by E. Ph. Körber*

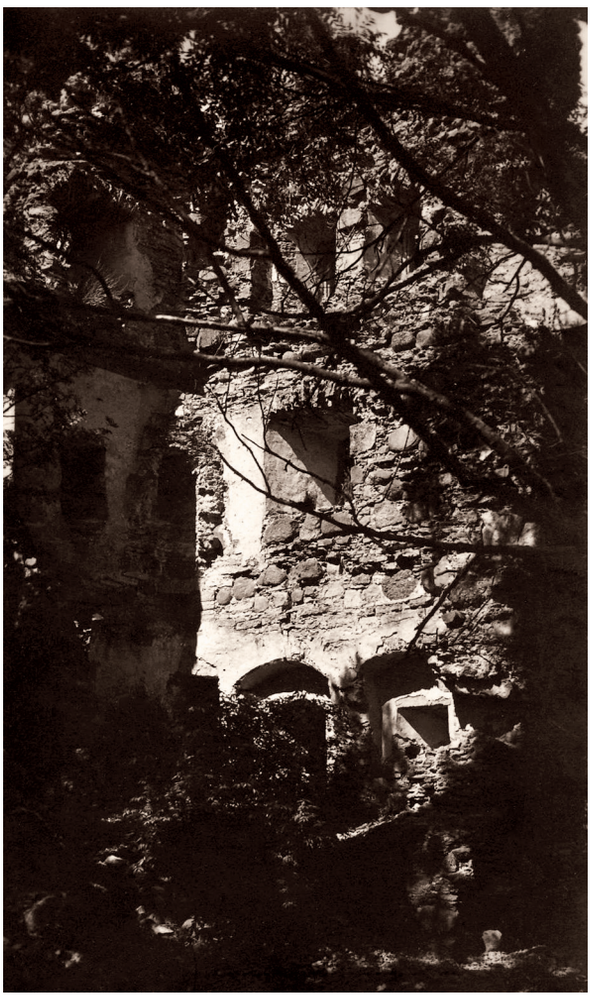

Foto 24. *Vaade väravatorni põhjamüürile kagust. Näha on kolme korruse laskeavad ning kaminajäänused torni loodenurgas. (Foto: Johanna Triefeld/Carl Sarap, 1933; RMF 100:20)*

Фото 24. *Вид на северную стену воротной башни с юго-востока. Видны амбразуры трех этажей и остатки камина в северо-западном углу башни*

Photo 24. *View on the gate tower from the southeast. Portholes on three floors as well as remnants of a fireplace are visible*

Keldrikorruse kohal paiknes veel vähemalt kolm korrust, mis A. Tuulse ja U. Hermanni teatel olid puidust vahelagedega. Torni kütmiseks ning ilmselt ka sõjalisel otstarbel kasutati kaminaid, mille lõõrid (ilmselt olid kaminad igal korrusel) olid veel enne vareme hävitamist torni loodenurgas jälgitavad. See asjaolu seab kahtluse alla K. Lange arvamuse hüpokaustahju olemasolust keldrikorrusel. Nii tornivarest tehtud fotodelt kui ka U. Hermani 1942. aasta joonistuselt on näha, et olemasolevatel müüridel on osaliselt säilinud krohv nii sise- (esimesel ja teisel korrusel) kui ka väliskülgedel. Kuigi ükski autoritest seda otseselt ei nimeta, oli viimane väravatorni säilinud osa põhjamüür koos temaga haakuvate lääne- ja idamüüri osadega. Siiski olnud U. Hermanni sõnul alles ka üsna suur tükk lõunamüüri (joonis 11). Fotodel on nii põhja- kui ka läänemüüris kõigil kolmel korrusel jälgitavad laskeavad ja aknad. Torni kirdenurgas leidus paekivist töödeldud konsooli jäänus, millele toetus arvatavasti mingi danskeritaoline ehitus. Ajal, mil A. Tuulse tornivaret uuris, oli säilinud ka osa portaali, mille järgi, nagu eespool mainitud, määras ta väravatorni vanuse.[148]

Oluliselt enam oli väravatornist säilinud 19. sajandi esimesel veerandil. E. Ph. Körberi joonistusel on lagunenud vaid edelanurk. Selle tõttu on tulnud nähtavale torni lõunamüüris paiknevad müürisisese trepikäigu avad. Väravatorni lääneküljes on näha suurt väravat, mis oli ilmselt sobiv relvastatud ratsanikule läbipääsu võimaldamiseks. Kalvi Aluve väitel olid üle 1,5 m laiad väravaavad mõeldud kahepoolsete väravate jaoks.[149] Nii oli see tõenäoliselt ka Edise linnuse väravatornis (väravaava laius u 2 m). Tõenäoliselt avanesid väravapooled sissepoole ning sulgemise korral riivistati need riivpalgiga. Võimalik, et E. Ph. Körberi joonistusel on väravaportaali põhjaküljel olev tühemik just riivpalgiava. Tõenäoliselt oli samalaadne kahe poolega ning riivpalgiga suletav värav ka torni idaküljel.[150] Läänemüüris on mõlemal pool väravat näha suurtükkide laskeavad, linnuse sisehoovi poole jäävas idamüüris ei pruukinud neid olla. Joonistusel puudus läänemüüris teise korruse kohal paiknev laskeava, mis ometi oli jälgitav fotodel. Tornist võis hoida flankeeriva tule all linnuse läänekülge nii põhja- kui ka lõunamüüris olnud laskeavadest. Joonistusest nähtub, et torni kolm ülemist korrust järgisid sama kavatist, mis oli näha ka keldrikorrusel. Vahesein, mis eraldas väravaruumi põhjamüüri ääres olevast ruumist, ulatus esimese korruse kõrguseni ning joonistusel on näha väravaruumist kõrvalruumi viiv uks. Joonistusest jääb mulje, et kõrgematel korrustel oli ainult üks ruum.

Foto 25. *Vaade väravatorni läänemüüri jäänusele ja põhjamüürile kagust. Läänemüüril on esimese korruse kõrgusel jälgitav torni põhjapoolse ruumi lõunaseina kinnituskoht, paremal, torni kirdenurgas, on kolmanda korruse kõrgusel näha paekivist konsooli jäänus, millele tõenäoliselt toetus dansker.*
(Foto: A. Thompson, 1937)

Фото 25. *Внутренний вид руин западной и северной стены воротной башни с юго-востока. На западной стене на высоте первого этажа прослеживается место закрепления южной стены северного помещения башни. Справа, в северо-восточном углу башни, на уровне третьего этажа видны остатки известковой консолы, на которую очевидно опирался данскер*

Photo 25. *View on the remnants of the western and northern walls from the southeast. The junction of the southern wall of the northern chamber can be seen on the western wall. In the north-eastern corner (on the right) of the tower on the third floor height, the remains of slate cantilever, which probably supported the dansker, are visible*

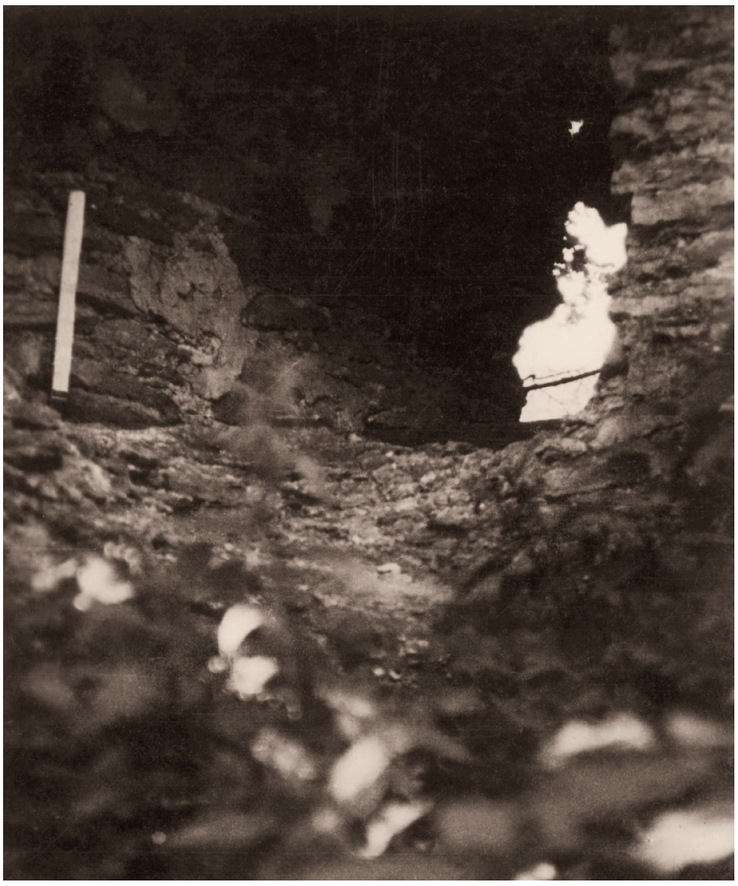

Foto 26. *Vaade väravatorni laskeavale (Foto: G. Bachmann, 1939; EAA 5238, 1, 581: 11)*

Фото 26. *Амбразура воротной башни*

Photo 26. *View of porthole of the gate tower*

C. Faehlmanni joonistusel väravatornist on selle lõuna-, lääne- ja idamüüri kahjustused oluliselt suuremad ning tundub, et osaliselt on sisse langenud ka väravaportaal, mis selgitaks selle ülaosas kujutatud deformatsiooni. Puittaladel vahelaed olid hävinud juba 1818. aastal.

C. Faehlmanni kasutatud vene süldasid meetermõõdustikku üle kandes oleks torni umbkaudne kõrgus joonisel 16,9 m.[151] Ühes 1936. aastast pärinevas Wirumaa Teataja artiklis hinnati torni tolleaegseks kõrguseks 10–12 meetrit.[152] Tõenäoliselt oli väravatorn omal ajal ka katustatud.

Elutorn

C. Faehlmanni linnusevaremete asendiplaanil haakub väravatorni kagunurgaga tornist oluliselt suurema hoone nurk. Praeguseks on arheoloogilised uuringud tõestanud plaani ekslikkust, kuna 2014. aastal tehtud uuringute ajal puhastati mainitud alal välja enam-vähem ruudukujulise põhiplaaniga hoonealus, mis ei sarnanenud asendiplaanil kujutatud hoonega. Nagu leidis uuringuid teostanud arheoloog S. Udam, olid C. Faehlmanni poolt plaanile kantud kontuurid oletuslikud.[153] Millest C. Faehlmann lähtus, pole selge, kuid tõenäoliselt olid plaani koostamise ajal säilinud väljakaevamistel leitud elutorni läänepoolse müüri jäänused, mis plaanil olid tähistatud musta värviga. Samuti väitis O. W. Masing oma eespool tsiteeritud artiklis, et 1825. aastal oli peale vana lagunenud torni linnusest alles ka müüriosasid.[154] Elutorni läänemüüri osade olemasolu on näha veel ka 20. sajandi alguses tehtud fotolt (foto 28). Ka T. L., kes 1913. aastal ajalehele Tallinna Teataja kirjutas pikema artikli Harjumaa muinasaja mälestusmärkidest, nentis selles:

> Nii näituseks oli minu lapsepõlvel Jõhvi alevi lähedal Ädise mõisas (Wirumaal) kaunike tükike vanaaegsetest nõndanimetatud „Ädise linna" (nimi rahva suust) varemetest weel üleval, kuid nüüd, aastat 25–30 tagasi, on juba palju nendest varemetest maha langenud otsekohe tee peale teeprügiks.[155]

Foto 27. *Vaade väravatornile kagust. Fotolt nähtub, et 20. sajandi alguses oli sellest esimese korruse kõrguseni alles ka lõunamüüri osasid. Paremal pool aia tagant paistvad müüriosad on ilmselt elutorni läänemüüri jäänused, mis C. Faehlmanni plaanil olid kujutatud musta värviga. (AM N5642:416)*

Фото 27. *Воротная башня с юго-востока. На фото видно, что в начале 20 века на высоте первого этажа сохранились части южной стены. С правой стороны, видимые за оградой части стены, очевидно являются остатками западной стены жилой башни, которые на плане К. Фельмана были изображены черной краской*

Photo 27. *View of the gate tower from the southeast. It appears that in the beginning of the 20th century parts of the southern wall were still intact. Wall sections on the right, behind the fence, are probably the remains of the western wall of the donjon that on the plan drawn by C. Faehlmann, were depicted in black*

Kahtlused C. Faehlmanni plaani õigsuses kerkisid üles juba 2012. aastal tehtud uuringute käigus, kuna ka siis ei avastatud jälgi C. Faehlmanni plaanil kujutatud hoone läänepoolsest osast. Selle kohal oli vaid rida müüriks sidumata, rusukihil paiknevaid suuri maakive.[156]

2014. aasta väljakaevamistel avastati, nagu mainitud, ruudukujulise põhiplaaniga hoone vundament järgmiste välismõõtmetega: idakülg, 11,2 m, lõunakülg 11,2 m, läänekülg 11,3 m ja põhjakülg 11,6 m. Ehitise pindala oli umbes 127 m^2. Müüride paksus ida-, lõuna- ja läänekülgel oli u 1,8 m, põhjakülgel 2,1 m. Vundamendi loodenurk oli ehitatud sissepoole tagasiastega, nii et tekkis hoone sees olev nurk mõõtudega 1,2 x 2,5 m. S. Udami arvates oli tagasiaste hoone uksekohal. Hoone oli rajatud looduslikule pinnasele, milleks on kruus ja paiguti paeklibu ning paelade. Säilinud müüriosa kõrgus maapinnast on vahemikus 0,4–1,05 m, valdavalt on säilinud osa kõrgus u 0,75 m. Lubimördiga seotud müüritise alumine kiht oli kogu perimeetri ulatuses laotud suurtest maakividest. Järgmistes kihtides kasutati nii maa- kui ka paekive. Vundamendi sisse jäi L-kujuline ruum, mille kõige lühema ehk idakülje pikkus oli u 7,3 m ning kõige pikema ehk põhjakülje (tagasiastet arvestamata) pikkus oli kuni 8 m ning pindala u 55 m^2. Müüride sisemuses ei paljastunud mingeid ehituskonstruktsioone ega kamina- või muud tuleaset. Tõsi küll, vundamendi sees avati vaid müüride siseküljed u 30 cm laiuse tranšeega ning pinnasekiht hoone sees alates müüride kõrgusest säilis. Tranšee profiilis oli

Foto 28. *Elutorni vundament loodest. C. Faehlmanni plaanil olev elutornist kagusse jääv torn paikneb kas osaliselt või täielikult taamal oleva betoonangaari all. (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 28. *Фундамент жилой башни с северо-запада. На плане К. Фельмана башня, находящаяся на юго-востоке от жилой башни, расположена частично или полностью под бетонным ангаром*

Photo 28. *Foundations of the donjon from the southeast. On the plan of C. Faehlmann, the tower from southeast from the donjon, is in part or entirely situated under the concrete hangar*

nähtav u 5 cm paksune hoone põrandapinnakiht. Pinnase eemaldamisel oli ülemistes kihtides hulgaliselt uusaegset ehitus- ja olmeprahti ning avastatud hoone põhjanurga juures läks segatud kiht peaaegu loodusliku pinnaseni. Mingit selgepiirilist üleminekut uusaegse ja ajaloolise segamata pinnasekihi vahel ei olnud, kõigil kõrgustel sisaldas muld palju paeklibu ja lubimördi osakesi. Hoone sees, müüride pealmisest tasapinnast allpool, uusaegset olmet ei esinenud. Kuigi dateerivaid esemelisi leide päevavalgele ei tulnud, paigutas S. Udam hoone materjalide, ehitusstiili ja paiknemise järgi vahetult looduslikul pinnasel ja väravatorni suhtes viimasega samasse ehitusperioodi ehk 15. sajandisse. Leiumaterjali ja kultuurkihi puudumise tõttu järeldas S. Udam, et ehitist on kasutatud lühiajaliselt ja väheintensiivselt.[157]

Keskaega ulatuvaid esemelisi leide sisaldavat kultuurkihti linnuse eeldataval territooriumil ei õnnestunud avastada ka 2011.–2012. aastal korraldatud uuringutega. Erandi moodustas vaid 2012. aastal eeldatava vallikraavi kohal kaevatud ja läbiuuritud šurf 2, milles paljastus umbes 1 m paksune hiliskeskaegseid leide sisaldav kultuurkiht, mis omakorda viitab linnuse pikaajalisele ja intensiivsele kasutamisele. Usutavasti annab sellele dilemmale lahenduse uuringute jätkumine.

Igal juhul lükkasid 2014. aasta uuringud lõplikult ümber C. Faehlmanni linnusevaremete asendiplaanile tugineva arvamuse, nagu oleks Edise

Foto 29. *Fragment elutorni idamüürist seestpoolt (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 29. *Фрагмент восточной стены жилой башни, внутренний вид*

Photo 29. *Fragment of the inner wall of the donjon's western tower*

Foto 30. *Tagasiaste elutorni loodenurga vundamendis (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 30. *Выступ с северо-западного угла фундамента жилой башни*

Photo 30. *Ledge in the corner of the donjon*

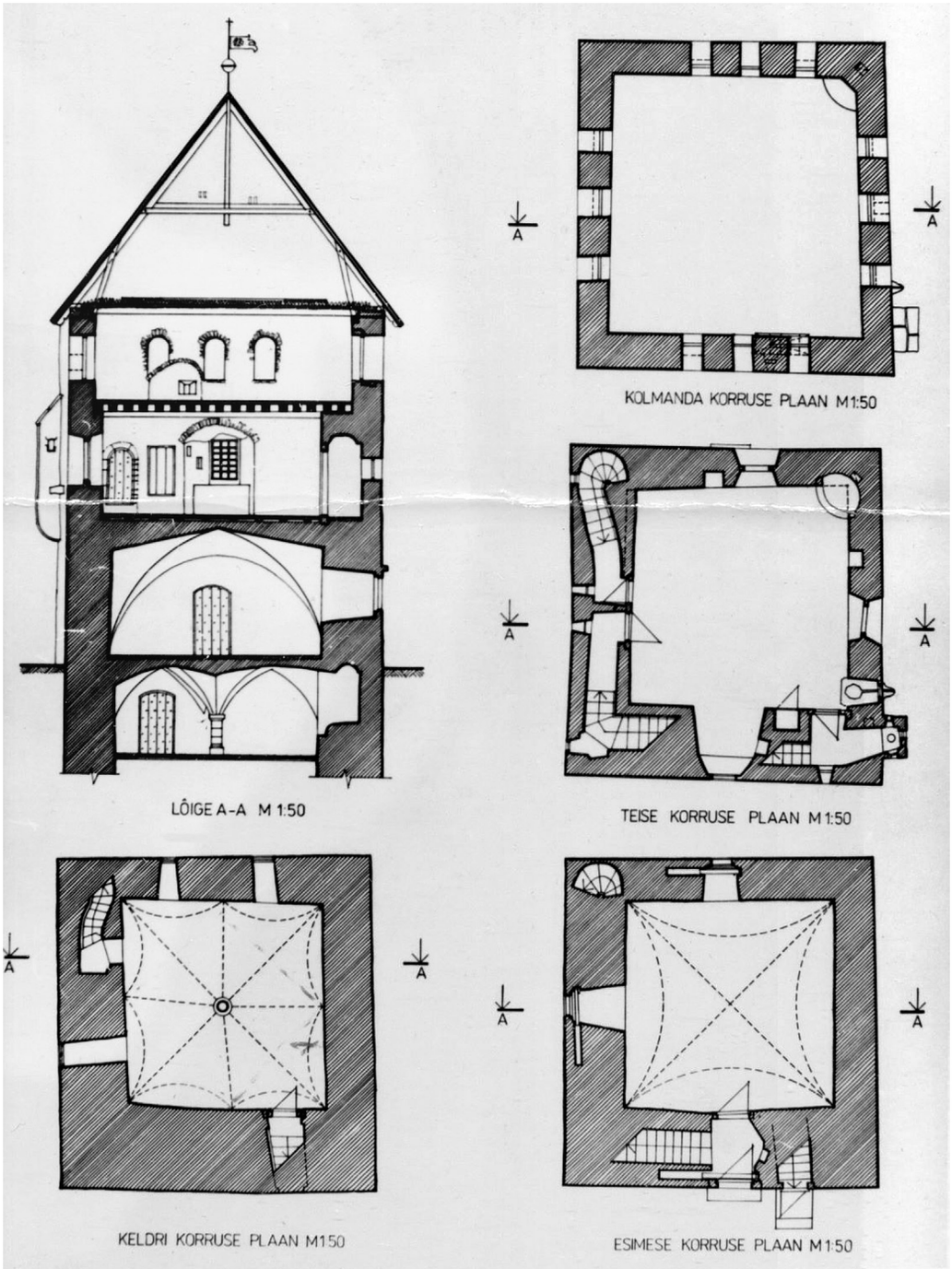

Joonis 16. *Vao linnuse elutorni läbilõige ja korruste plaanid. Kuigi Edise linnuse elutorni mõõtmed (idakülg 11,2 m, lõunakülg 11,2 m, läänekülg 11,3 m ja põhjakülg 11,6 m) olid Vao linnuse elutorni mõõtmetest (idakülg, 9,9 m, lõunakülg 10 m, läänekülg 9,6 m ja põhjakülg 10,15 m) mõnevõrra suuremad, võib ometi eeldada põhimõttelist sarnasust nende ruumiprogrammis.*
(ERA T-76, 1, 1, 2200: 17)

Рис. 16. *Разрез и план этажей жилой башни замка Вао. Хотя измерения жилой башни замка Эдисе (восточная сторона 11,2 м, южная сторона 11,2 м, западная сторона 11,3 м, и северная сторона 11,6 м) были несколько больше измерений жилой башни замка Вао (восточная сторона 9,9 м, южная сторона 10 м, западная сторона 9,6 м, и северная сторона 10,15 м), все же можно предполагать их принципиальную схожесть*

Figure 16. *Cross-section and floorplans of the donjon of Vao castle. Although the dimensions of Edise Castle (east side 11,2 m, south side 11,2 m, west side 11,3 m and north side 11,6 m) were somewhat larger than those of Vao (east side, 9,9 m, south side 10 m, west side 9,6 m and north side 10,15 m), it can be assumed that the spatial layout of the two was similar*

linnuse puhul tegu Põhja-Eesti vasallilinnustele (nt Järve ja Purtse) tüüpilise kaheruumilise kindluselamuga.[158] Väljakaevatud vundament laseb arvata, et see oli hoopis elutorn, mis võis olla sarnane ainsa praeguseni säilinud ruudukujulise põhiplaaniga vasallilinnuse elutorniga Põhja-Eestis, Vao linnuse elutorniga.

Teistest võimalikest ehitistest

A. Tuulse arvates sulges väravatorn suuremat hoovi kõrvalhoonetega, mis olid kas nõrga müüri või palissaadiga ümbritsetud.[159] Kas ja kuivõrd Tuulsel õigus oli, selgub kindlasti edasiste arheoloogiliste välitööde käigus, kuid seniste uuringutega ei ole avastatud jälgi väravatorni põhja- ja lõunaküljega haakuda võivast ringmüürist ega puitpalissaadist.[160] Jälgi sellisest ringmüürist pole ka väravatorni põhjamüüri, millega ringmüür oleks pidanud haakuma, kujutavatel fotodel.

Elutornist itta jäi C. Faehlmanni plaanil eraldiseisev ristkülikukujuline hoone, umbkaudsete mõõtmetega 7,2 x 8,3 m.[161] Tõenäoliselt võis tegemist olla linnuse kagupoolse nurgatorniga, millest sai flankeerivalt kaitsta linnuse ida- ja lõunakülge. C. Faehlmanni plaani järgi oli linnuse idakülje pikkus kagutorni idamüürist kuni väravatorni läänemüüri jooneni umbes 28 m ning laius väravatorni põhjamüürist kuni kagutorni lõunamüürini samuti umbes 28 m.

Elutorni põhjaküljele jäi tõenäoliselt ka linnuse majandushoov, mille puithooned piirasid kastellina linnuse eeshoovi, nagu see oli tüüpiline Põhja-Eesti mõisakeskustele.[162] Linnuse maa-ala ulatus põhja suunas on kindlaks tegemata.

C. Faehlmanni plaanil on linnuse lääneküljel näha vett täis vallikraavi. Ilmselt juhiti vesi sinna 1663. aasta mõisasüdame plaanil kujutatud mõisast ja usutavasti ka linnusest ida poolt möödunud ojast (joonis 30). Tänapäeval oja enam pole ega olnud seda tähistatud ka 1896. aasta Eestimaa kubermangu kaardil,[163] kuid see oli olemas veel 1798. aastal väljaantud krahv Ludwig August von Mellini atlase Virumaad ja Alutaguset kujutaval kaardil (joonis 29). Võimalik vallikraavi ase, mis loogana haaras ümber väravatorni, on märgatav ka E. Ph. Körberi joonistusel. Vallikraavi olemasolu kinnitasid ka arheoloogilised uuringud. 2012. aasta välitööde ajal kaevati väravatorni läänemüürist edela suunas šurf mõõtmetega 1,8 x 8 m ning sügavusega 2,6 m, milles joonistus selgelt välja vallikraavi profiil. Umbes 1–1,5 m sügavusel pealispinnast avanes meetripaksune intensiivne huumuserikas kultuurkiht, millest leiti tinast musketikuul ja Tartu piiskopi Johannes VI Bey (1528–1543) penn, mida löödi alates 1531. aastast.[164] Küsimus, kas vallikraav võis ümbritseda tervet linnuse maa-ala, vajab edasist selgitamist.

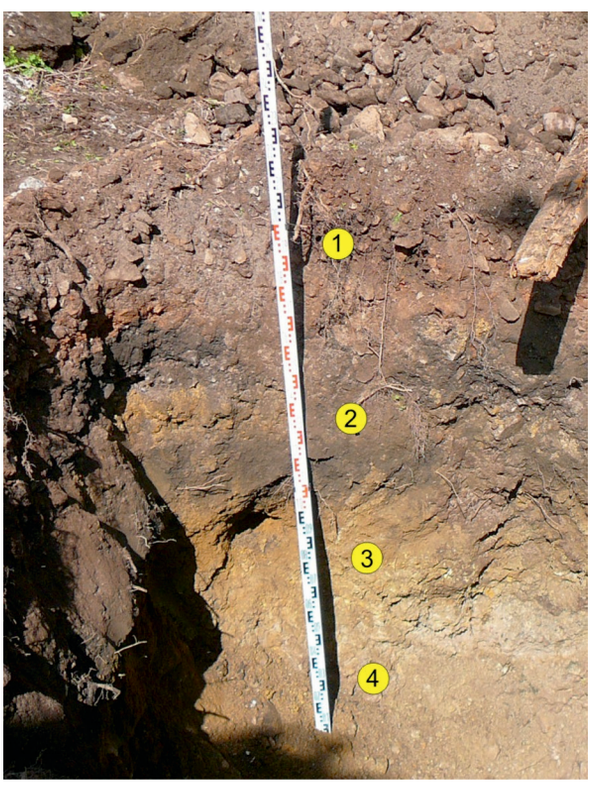

Foto 31. *Šurf nr 2 profiil: 1) segatud kiht, 2) kultuurkiht, 3) savikiht, 4) looduslik pinnas, paas (Foto: A. Nikitjuk, 2012)*

Фото 31. *Профиль шурфа № 2: 1) смешанный слой, 2) культурный слой, 3) предматериковый суглинок, 4) материк, известняковая скала*

Photo 31. *Profile of the test pit 2: 1) mixed layer, 2) occupational layer, 3) dirt bed, 4) natural undersoil and limestone*

Foto 32. *2012. aasta arheoloogilistel uuringutel leiti viis musketikuuli, millest kaks olid lahtilõikamata, läbimõõduga 16–18 mm, 11–12 mm, 12 mm, 11 mm, väike pronksist pannal (14 x 16 mm) ja nööp. (Foto: S. Udam, 2012)*

Фото 32. *В ходе археологических исследований 2012 года найдены пять пуль мушкета, две из которых были не разрезанными, диаметром 16–18 мм, 11–12 мм, 12 мм, 11 мм, маленькая бронзовая пряжка (14 x 16 мм) и пуговица*

Photo 32. *During the archaeological excavation in 2012, five musket bullets, two of which still joined together (diameters 16–18 mm, 11–12 mm, 12 mm, 11 mm), small bronze buckle (14x16) and a button were unearthed*

Foto 33. *Tartu piiskopi Johannes VI Bey (1528–1543) hõbepenn läbimõõduga 11 mm, mida löödi alates 1531. aastast (Foto: S. Udam, 2012)*

Фото 33. *Серебряная пенни диаметром 11 мм епископа Тартуского Йоанна VI Бей (1528–1543), которых чеканили начиная с 1531 года*

Photo 33. *Silver penny (ø 11mm) of Johannes VI Bey, the Bishop of Dorpat (1528–1543). Such pennies were minted from 1531 onwards*

E. Tensmanni 1931. aastast pärit teate järgi olla linnuse müüride lõhkumisel karjalauda ehitamiseks, mis tõenäoliselt toimus 1830. aastatel, leitud müüride juurest ka üks umbes inimese pea suurune kivikuul, mis olla saadetud kuhugi Peterburi muuseumisse.[165]

Edise linnusega seoses liiguvad rahvasuus visad jutud linnust ja Jõhvi kirikut ühendavast maa-alusest käigust, millele viitas ka eespool avaldatud Wirumaa Teataja artikkel. G. Wrangelli teatel olevat M. von Taube talle isiklikus vestluses teatanud, et *„aastal 1918, Saksa okkupatsiooni ajal väljakaewati maaalune tee Ediselt Jõhwi kirikusse, mille suu seni kinni maetud oli.”*[166] Hoogu sellistele maa-aluse käigu juttudele andis kindlasti ka tõelise maa-aluse käigu leidmine kraavi kaevamisel Kukruse mõisa maa-alal 19. novembril 1936. Millega täpselt tegemist oli, artiklist ei selgunud, kuid nagu ajakirjanik juba ette teadis, ühendanud leitud käik Kukruse mõisa Sompa ja Edise mõisa ning Jõhvi kirikuga.[167] U. Hermanni teatel sattunud töölised veel 1973. aastal linnuse varemete juures betoonposte paigaldades maapinnas tühemikule, milles oletatud maa-alust käiku. Ka olevat samas läheduses vajunud maapind auto raskuse all mingisse tühemikku. U. Hermann ise siiski maa-aluse käigu olemasolusse ei uskunud.[168]

Edise linnuse „paha waim”

Eespool mainitud legendid Edise linnusest pole ainsad, 1936. aastal andis endast märku üks *„paha waim”*, millest Wirumaa Teataja kirjutas järgnevalt:

> Edise asunduses (Jõhwi w.) hoiab praegu üksikute ebausklike meeli ärewil hiljuti juhtunud üsna kummaline lugu. Nimelt on siinsete elanike poolt kolmel ööl järgi-

mööda nähtud mingit wäikest sinakat tuld wilkumas Edise ranna poollagunenud lossiwaremeis. Esimesena näinud kummalist tuleleeki kõrgel müüril – waremete kõrgus on 10–12 meetrit – keegi Kukruselt päritolew wanem naisterahwas T. K., kes südaööl tulnud koju Kotinukalt. Naine alarmeeris ehmununa kohe ühes talus terwe pere ja nüüd mindigi koos waimu waatama. Kõigi suureks hämmastuseks oligi tuli lossimüüril alles. Kuna aga päris ligi keegi ei söandanud minna, siis jäigi kindlaks tegemata, mis seal põles. Ka teisel ja kolmandal ööl nähti seal samasugust tuld. Wiimane kord oli lossi ümber kokku kogunenud juba arwukamalt inimesi ning nüüd leidus ka paar julgemat noormeest, kes asusid uurima salapärase nähtuse põhjust. Jõudnud redeliga lossimüüride wahele, tormasid poisid aga korraga kohkunult tagasi, kuna müüri tagant kostnud mingisugune kahtlane sumin ja oigamine. Samuti panid ka kõik teised hirmunult plehku ning – saladus jäigi saladuseks. Kuigi järgmisel päewal läbi otsiti kõik lossimüürides olewad augud ja praod, ei läinud korda midagi leida. Wanemad inimesed siinkandis usuwad, et on tegemist waimuga ja pealegi paha waimuga.

Praegu Tallinnas elunewa end. Kukruse mõisa omaniku parun Tolli arhiivis leiduwate materjalide põhjal on tähendatud lossiwaremete alla maetud ühe kuulsa saksa wäepealiku tütar, kelle löönud maha ta oma wend karistuseks selle eest, et ta julges tallata jalge alla püha aadliseadust – armastada eestlasest orja. Matmine on aset leidnud 1472. aastal.[169]

Võimalik, et viimase mälestuskillu puhul võis tegemist olla ka omapärase moonutusega kahe venna legendist.

Vaimudega linnuses tookord siiski tegemist ei olnud. Paar päeva hiljem teatas ajaleht Uus Eesti Narva Uudised, et „*pikema müüridel ettevõetud otsimise peale leiti üks taskuskantaw elektrilamp, mis põlematõmbamiseks oli ühendatud traadiga.*"[170] Isik, kes sel moel inimesi hirmutas, jäi leidmata.

IV. Edise linnus Liivi sõja ajal

Liivi sõja algus

Liivi sõda algas 22. jaanuaril 1558. aastal Vene vägede sissetungiga Tartu piiskopi valdustesse ja sealt Järvamaa kaudu Virumaale. Mõni päev hiljem, 25. jaanuaril sooritasid venelased toetava rünnaku üle Narva jõe. Patriarh Nikoni leetopissis mainiti, et Narva ümbruse maid laastas ja põletas vürst Dmitri Šastunov Ivangorodist,[171] kelle väes oli J. Renneri andmeil vähemalt 300 meest.[172] Päev enne Šastunovi sissetungi algust oli Narva foogt Ernst von Schnellenberg asunud teele Tallinna poole, et osaleda ordumeister Fürstenbergi pidulikul vastuvõtul Tallinnas. Veel samal päeval aga, jõudnud oma vakusekülla Konjusse (*Konyul*), pidi ta tagasi pöörduma, sest temani jõudis teade, et Narva oli saabunud kuller kirjaga tsaar Ivan IV-lt. Narvani ta siiski ei jõudnud, kuna pidi rüüstavate venelaste eest põgenema varjule Edise linnusesse ning pääses alles venelaste lahkumise järel Narva tagasi.[173]

On vägagi võimalik, et just ordumeistri ja tema kaaskonna viibimine Edisel ning sellest tulenevalt piisav kaitsejõud päästis linnuse venelaste rüüstamisest tervena vaatamata sellele, et Renneri sõnul venelased *„põletasid Alutagusel suured ilusad külad ja mõisad maha ning tapsid ära kõik, kelle nad kätte said."*[174] 31. jaanuaril piirasid nad ümber Edisest vaevalt paari kilomeetri kaugusel asuva Jõhvi kindluskiriku, mis *„oli hästi paksude müüridega ja ülalt ümberringi kaitserinnatisega kindlustatud."* Kirikusse oli peitunud palju kohalikke talupoegi koos naiste ja lastega ning neli sakslast, kes kaitsesid kirikut nii kõvasti, et venelased pidid taanduma. Seepeale lahkusid kirikust ka sakslased. 3. veebruaril pöördusid aga venelased tagasi, vallutasid kiriku tormijooksuga, tapsid maha üle saja talupoja koos naiste ja lastega ning süütasid kiriku põlema.[175]

4. veebruaril jõudis Jõhvi abivägi eesotsas Järva foogti Bernt von Schmerteniga, selles oli 80 ratsameest, 60 aadliratsanikku, 12 sõjasulast ja 4 suurtükki. Nad matsid kirikus tapetud talupojad ning pöördusid seejärel tagasi, jõudes 8. veebruariks Rakverre.[176] On võimalik, et just siis astus Edise tollane omanik noor Berndt Tuve Järva foogti teenistusse.[177]

Edise langemine venelaste kätte

11. mail vallutasid venelased Narva ning Edise oli järgmine linnus, mis tõkestas nende teed Tallinna suunal. Olulisemad sündmused toimusidki seal 1558. aasta mai lõpus, kui venelased hakkasid Narva langemise järel hõivama ka teisi ümberkaudseid linnuseid. Balthasar Russowi Liivimaa kroonika on Edise saatuse osas lakooniline, nentides, et *„põgeneti ka Etsi, Nyehusi ja Laiuse ja teistest linnustest, mis siis moskoviit ilma mõõgahoobita kätte sai."*[178]

Üksikasjalikumalt kirjutas Edise linnuse toonasest saatusest J. Renner oma Liivimaa ajaloos. Renneri järgi langes linnus venelaste kätte topeltreetmise tõttu. Mõnda aega pärast 11. maid, kui Narva venelaste kätte langes, liikusid Rakveres paiknenud orduväed Purtse jõe äärde ning asusid laagrisse *„ühel hästi kaitstud kindlal mäel."* Laagrikoht seati Purtse ja Edise linnuse vahele, kuna Purtse sadama kaudu oli väge lihtne varustada. Ordukäsknike tollasest kirjavahetusest selgus, et väkke kuulusid muu hulgas ka Riiast Rakverre appi saadetud *landsknecht'*id. Kohal olid samuti Järva ja Viljandi ning tõenäoliselt ka Rakvere ja Läänemaa ratsanikud. Orduväele saadeti Narvast vastu umbes 4000 venelast, kes aga Purtse jõe äärde saabudes olnud ühe sakslaste leeri tulnud talupoja sõnul väsinud ja äraaetud hobustel. Orduratsanikud kibelenud venelasi ründama, kuid väge juhtinud Saare-Lääne ja Kuramaa piiskop Johannese vend Christoffer von Monnickhusen, kelle kaugemate eesmärkide hulka kuulus ordu nõrgestamine ning Eestimaa üleandmine Taani kuninga võimu alla, keeldus sellest otsitud ettekäändeid kasutades, laskis teate toonud

Joonis 17. *Vene väed Edise linnust piiramas, 16. sajandi Vene miniatuur tsaar Ivan IV poegade ajalooõpikuks mõeldud illustreeritud koondleetopissist. Tegemist on fantaasiajoonistusega, kuna ikoonimaalijad, kes joonistused valmistasid, ei olnud tõenäoliselt kordagi ise Liivimaad külastanud. (Лицевой летописный свод XVI века. Кн. 22. Москва, 7522 (2014), стр. 544)*

Рис. 17. *Русские войска, окружающие замок Эдисе. Русская миниатюра 16 века, из иллюстрированной сводной летописи, предназначенной в качестве учебника истории для сыновей царя Ивана IV. Дело имеется с фантастической зарисовкой, поскольку иконописцы, изготовившие рисунки, очевидно сами ни разу не посещали Ливонию*

Figure 17. *Russian troops besieging Edise Castle. Russian miniature from the illustrated letopis from the 16th century. The letopis was intended as a history book for the sons of Ivan the Terrible. Presumably, the icon-painters never visited Livonia, instead they used their fantasy and imagination*

Joonis 18. *Dmitri Puškin, Družina Karaulov, Mamõš Sjudodurov ja Istoma Blaženkov Edise linnuses 16. sajandi Vene miniatuuril (Лицевой летописный свод XVI века. Кн. 22. Москва, 7522 (2014), стр. 545)*

Рис. 18. *Дмитрий Пушкин, Дружина Караулов, Мамыш Сьюдодуров и Истома Блаженков в замке Эдисе, русская миниатюра 16 века*

Figure 18. *Dmitri Pushkin, Druzina Karaulov, Mamosh Siudodurov and Istoma Blazenkov in Edise Castle. Russian miniature from the 16th century*

talupoja reeturina üles puua ning viis oma väe kiiremas korras Rakverre tagasi.[179] Orduväe lahkudes jäid selleks ajaks tõenäoliselt juba ümber piiratud ning vastupanu osutavad Edise linnuse kaitsjad ilma lootusest omade abile ning see oli tõenäoliselt ka üks põhjustest, miks linnus seejärel ilma vastupanu jätkamata venelastele üle anti:

> Seejuures sai venelane Edise linnuse ka kätte, mis ühele Berndt Tuve nimelisele aadlimehele kuulus. See oli kellegi Jeronimus Renschi nimelise valitseja linnusesse pannud, sellesinatsele lubas venelane ühe veski pärilikuks, et ta talle linnuse loovutaks. See sündis, kuid ülejäänud kümme, kes mehituseks seal paiknesid, viidi Narva, sealt läksid nad Tallinna; enne pidid tõotama venelaste vastu mitte midagi ette võtta.
> Nimetatud Jeronimus Rensch oli Wittenbergis sündinud ja oli oma kolm venda tapnud, seetõttu Liivimaale põgenenud, pidas end nõnda ülal, et ta selles linnuses droostiks pandi, ning loovutas sellesinatse venelastele, nagu eespool märgitud. Aga meie Issand Jumal, kes [on] õiglane kohtunik, karistas säherdust kuritegu pärastpoole. Sest umbes enam kui aasta pärast tuli ta purjus talupoegade juurde, tahtis neidsinaseid peksta, raiuti aga nende poolt tükkideks. Selle eest trahviti kogu Jõhvi kihelkonda ja iga talupoeg pidi venelastele kolm killingit andma.[180]

J. Renneri teadet kinnitas ka Rakvere foogti kiri Tallinna komtuurile, kus mainiti, et Edise linnusest lasti inimesed neid kahjustamata minema.[181] On üsna tõenäoline, et J. Renschile pärilikuks lubatud veski ei asunud linnusest kaugel ning oli ehk sama vesiveski, mis hiljem asus Edise mõisasüdamest idas Pühajõkke suubuval ojal (joonis 30).

Vene allikate andmeil langes Edise samuti vastupanuta ning jäi terveks. Ka linnuses olnud varud langesid venelaste kätte ning võeti nende poolt arvele. Moskva leetopissi teateil saatsid Narva asevalitseja bojaar Aleksei Danilovitš Basmanov ja vojevood Ivan Ondreevitš Buturlin 1558. aasta juunis Karp Jazõkovi ja Grigori Mjakinini Ivan IV juurde kirjaga, milles andsid teada, et Edise (Адеж, Адееж, Адея) linnuses olnud sakslased kummardasid tsaari ees maani ning andsid linnuse käest. Linnuse juurde saadeti kaptenid (головы) Dmitri Puškin, Družina Karaulov, Mamõš Sjudodurov (ka Malõš Ododurov) ja Istoma Blaženkov teenisaadlike ning streletsidega. Seal asusid nad teenistusse ning korraldasid linnuses inventuuri, võttes arvele kõik seal olevad suurtükid ja muud varad. Pärast seda lahkusid teised linnusest, jättes sinna pealikuks kapten Družina Karaulovi ja garnisoniks temale alluvad teenismõisnikud ja streletsid.[182] Arvatavasti oli tegemist sama Družina Sobinini poeg Karauloviga, keda 1550. aastal nimetati nende II klassi aadlike nimekirjas, kellele tsaar Ivan IV annetas mõisad Novgorodimaal Šeloni viiendikus Karatšunski pogostis.[183] Tema edasisest saatusest andmed kahjuks puuduvad.

Edise langemist mainisid lisaandmeid esitamata ka Novgorodi ja Pihkva kroonikad, kus linnust kutsutakse samuti nimega Адеж või Адежь городокъ[184], ja Astmete raamat, kus möödaminnes mainiti, et pärast Vasknarva linnuse võtmist hõivati ka градъ Адежь.[185]

Edise linnus Liivi sõja ajal

Kahjuks puuduvad järgnevad teated Edise linnuse ja mõisa käekäigust Liivi sõja ajal sootuks. Ükski Liivimaal kirjutatud kroonika ega Vene leetopiss sellest uusi teateid ei anna. Üldiselt on Liivi sõja päevist olemas üsna täpsed Vene poole andmed kõikmõeldavate ametissenimetamiste kohta vallutatud ja riikliku ning sõjaväelise halduse keskusteks muudetud Liivimaa linnades ja linnustes, kuid Edise linnusesse pole ühtegi ametissenimetamist tehtud.[186] See viitab asjaolule, et linnust ei kasutatud sõjalisel ega halduslikul otstarbel. Küll aga võis see ühes juurdekuuluvate maadega olla antud mõne teenismõisniku valdusse, sest nagu vene allikatest selgus, hakkas tsaar vallutatud alade maavaldusi kohe sõjaväeteenistuses viibivatele teenismõisnikele jagama. Vastavalt tollasele teenismõisate andmise korrale sai teenistuses olev mõisnik endale teenistusajaks maavalduse, millelt laekuva tuluga pidi ta end ülal pidama ja teenistuseks vajaliku varustuse hankima ning korras hoidma. Narva piirkonnast, kuhu kuulus tollal ka

Edise, osales 1562. aasta Polotski-vastasel sõjakäigul 30, Väina sõjakäigul 1577. aastal aga 42 teenismõisnikku. 1563. aasta kevadel määras tsaar Narva teenima 50 teenismõisnikku. Kuna enamik neist olid Novgorodimaalt pärit väikemõisnikud, pole võimatu, et eespool nimetatud Družina Karaulov oli üks neist ning valdas Edise linnust ja mõisat Liivi sõja ajal kas lühema või pikema perioodi vältel teenismõisnikuna. Tõenäoliselt ei nõutud teenismõisnikele antud maal elavatelt talupoegadelt teotööd, vaid hoopis andamit.[187] Kuna mõisnike teenistuskohad vahetusid vastavalt sõjapidamise vajadustele üsna tihti ja nad olid pidevas liikumises, vahetusid teenismõisate omanikud üsna tihti, sest ühest piirkonnast teenistusest lahkunutele anti tavaliselt uued valdused vastse teenistuskoha läheduses. Kahjuks pole täpsemaid andmeid Virumaale asunud teenismõisnike kohta säilinud, sest neid puudutanud allikad – üleskirjutamisraamatud jm maaküsimusi puudutavad toimikud – hävisid kas Narva vallutamise ajal 1581. aastal või 1626. aasta Moskva tulekahjus.[188]

J. Renneri teatel käitunud venelased pärast Narva vallutamist kohalike talupoegadega hästi ja lasknud *„igal pool Alutaguse talupoegadele öelda, [et] ärgu nad minema jooksku, vaid jäägu koju, kündku, külvaku ja töötagu nagu varemalt, neile ei sündivat midagi kurja, niikaua kui nad suurvürsti oma isandaks tunnistavad, ning kõik need, kel vilja pole, tulgu Narva ja viigu vilja mingi aja peale võlgu.”* Nii andnudki nad end meelsasti venelaste võimu alla ja pääsenud paljaksriisumisest ja laostumisest.[189] Kuna käes oli külviaeg, maa oli enne seda venelaste poolt rüüstatud ja talupojad paljaks riisutud ning seemnevilja polnud kusagilt võtta, võis selline õigel ajal tulnud pakkumine talupoegi mõneks ajaks venelaste poole meelitada, kuid pole teada, kui tõsiselt nad seda *„isandaks tunnistamist”* tegelikult võtsid.

Üldiselt tundub, et 1558. aasta rüüste oli suhteliselt mõõdukas ning järgnevatel aastatel jätkus maal vilja nii oma tarbeks kui ka väljaveoks. Kui Venemaa kannatas aastail 1559–1560 näljahäda ja sellest tulenenud viljahinna kallinemise käes, siis vedasid venelased Nürnbergis 14. detsembril 1560 Georg Kreydleini väljaantud Newe Zeytungi andmeil viljapuuduse leevendamiseks Rakvere ja Tartu piirkonnast *„päeval ja öösel”* (*Tag vnd Nacht*) vilja Venemaale.[190] Usutavasti toimus samasugune viljavedu ka Alutaguselt.

Kuidas ja kas üldse järgnev sõjategevus Edise piirkonna talupoegi puudutas, pole täpselt teada. Siiski tundub, et Edise jäi piisavalt sügavale venelaste tagalasse ning sõda puudutas seda piirkonda taas alles 1579. aastal, kui rootslaste sõjaretked ulatusid Narva alla ja kaugemalegi, ning üsna teravalt pärast Rakvere linnuse vallutamist 1581. aasta märtsis, kui Rootsi võimu alused talupojad hakkasid sinna rüüsteretki korraldama:

> Kui Rakvere ja Toolse lossidesse hästi sõjamehi oli paigutatud, siis algas kole röövimine ja rüüstamine mõlemalt poolt, rootslased ühelt ja Narva, Tartu ja Paide venelased teiselt poolt. Ning neid talupoegi, kes olid rootslaste poole hoidnud, kiusasid, riisusid, tapsid ja võtsid vangi vahet pidamata venelased hirmsal kombel, ja neid, kes olid olnud venelaste poolt, neid kiusasid rootslased. Lõpuks tuli vaestel, viletsatel ja piinatud inimestel mõlemale poole hea olla, ent ikkagi suure ohu, mure ja hirmuga venelaste pärast, kes neid aina kahtlustasid, et nad ennemini tahtvat olla Rootsi kui moskoviidi alamad, ja neid sellepärast vahetpidamata vaevasid. […] Edasi olid vaese talurahva hullemateks vaenlasteks just talupojad ise ja vabadikud, kes nüüd olid hakanud röövimas käima ja üpris sõjakaks olid muutunud. Need nimelt tundsid maa olukorda ja salajasi teid ja radu läbi võsa ja räga paremini kui kõik teised sõjamehed. Ning on võimata kirjeldada, kui tihti ja sagedasti need Harju- ja Läänemaa talupojad, mõnikord Rootsi ülemuse tahtmisel, mõnikord ka selle tahtmise vastu, aastad otsa peaaegu iga kuu ja nädal nii talvel kui ka suvel kogu Eestimaal kuni Peipsini ja Marienburgini oma rööv- ja rüüstekäike tegid. Nõnda pühiti sel ajal tõesti Liivimaa nii omaenda elanikkude, sakslaste ja mittesakslaste, kui ka teiste võõraste rahvaste poolt niivõrd puhtaks, et paljudesse paikadesse ei jäänud järele loomi ega inimesi, rääkimata sellest, mis venelased ja tatarlased olid teinud kogu sõja kestel.[191]

Siiski on linnust – selle kohta mingit uut infot andmata – kogu Liivi sõja jooksul nii ühes kui ka teises kontekstis järjepidevalt mainitud. Nii nimetati Edise linnust 1562. aastal Ivan IV poolt Taani

Joonis 19. *Väravatorni varemed kagust, Johann Naha joonistus 21. augustist 1937 (ERA 5025, 2, 12249)*

Рис. 19. *Воротная башня с юго-востока, рисунок Йогана Наха с 21 августа 1937*

Figure 19. *View on the gate tower from the southeast. A drawing by Johann Naha from 21th of August 1937*

läkitatud saatkonna materjalides. 7. augustiga 1562 dateeritud Venemaa-poolne lepinguprojekt nimetas Virumaa linnuste hulgas ka Ediset (*городка Адеса, а по неметцки Едц*) ning keelas taanlastel sellele kallale tungida.[192] Aastail 1566–1567 toimunud Venemaa ja Poola vaherahuläbirääkimistel mainiti Ediset (*Ецъ*) samuti mitmes dokumendis teiste Liivimaa vasallilinnuste seas.[193] Edise oli muude Liivimaa linnuste hulgas nimetatud ka Ivan IV 1572. aastal koostatud testamendis (*духовная грамота*).[194] Küll aga ei mainitud Ediset nimeliselt näiteks 1578. aastal sõlmitud Vene-Taani 15-aastase vaherahu kokkuleppes. Küllap jäi ta seal kategooriasse *„ja muud Virumaa linnad, õued ja mõisad,"* mille vastu taanlased kätt ei tohtinud tõsta.[195]

Ühest vastust küsimusele Edise linnuse saatusest Liivi sõja lõpus pole võimalik anda. 1581. aastal, mil venelased Virumaalt ja Alutaguselt välja aeti, oli neil Pontus de la Gardie sõjakäikude vahelisel ajal – Rakvere ja Toolse vallutasid rootslased märtsis, Narva aga septembris – piisavalt aega väiksemate linnuste hävitamiseks. U. Hermanni arvates just nii võiski toimuda.[196] Samas jääb arusaamatuks, miks oleksid venelased pidanud ise hävitama nende valduses oleva, Narva viivat maanteed kaitsva linnuse. Edise lammutamiseks võis pärast Narva vallutamist anda käsu ka P. de la Gardie, kes samal aastal analoogse käsu andis nt Toolse linnuse kohta.[197] Sarnasele võimalusele viitas ka Th. Hiärne, kelle sõnul aadlikele kuuluvatest linnustest osa hävitati vaenlase poolt, osa aga võimude käsul, et vaenlane neid tulevikus kasutada ei saaks.[198] Tõenäoliselt võis olla ning oligi tegemist n-ö koostööga, kus rootslaste eest linnusest

Joonis 20. *Väravatorni varemed põhjast, Johann Naha joonistus 21. augustist 1937 (ERA 5025, 2, 12249)*

Рис. 20. *Воротная башня с севера, рисунок Йогана Наха с 21 августа 1937*

Figure 20. *View on the gate tower from the north. A drawing by Johann Naha from 21th of August 1937*

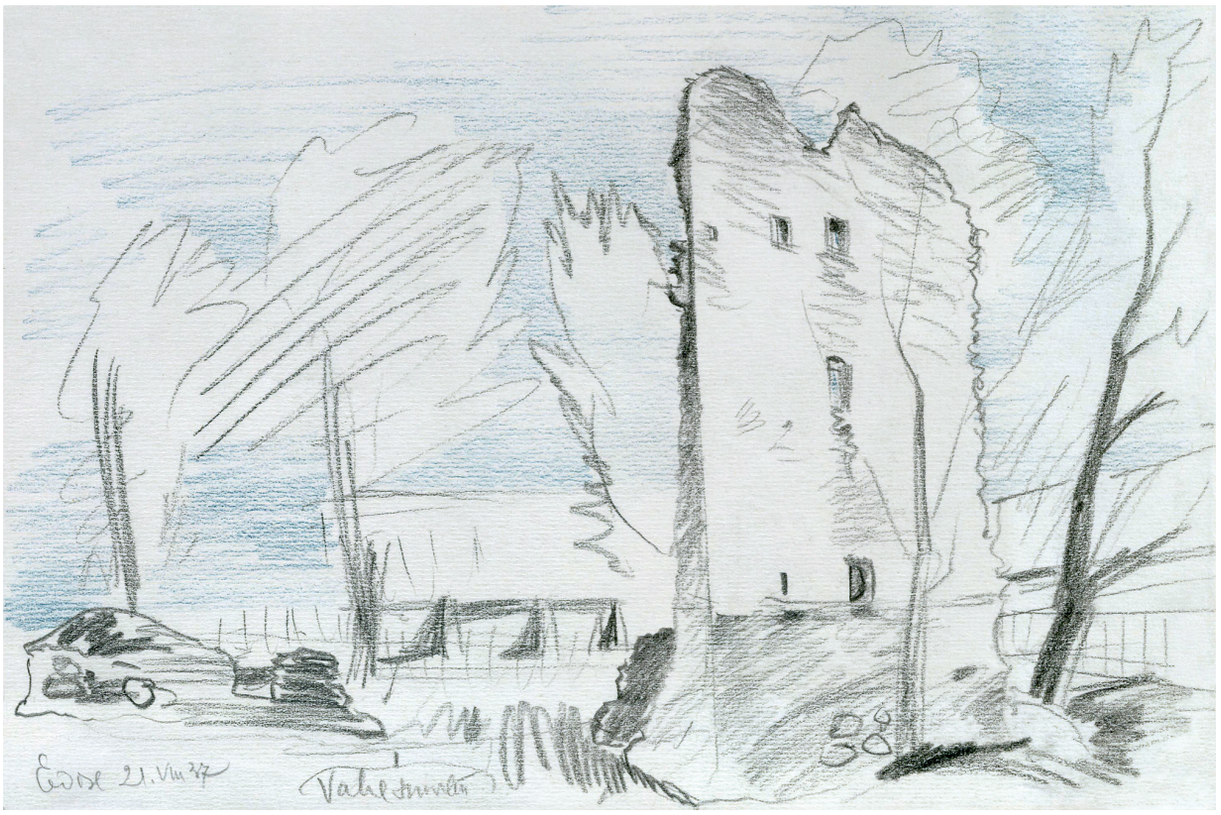

Joonis 21. *Väravatorni varemed loodest, Johann Naha joonistus 21. augustist 1937 (ERA 5025, 2, 12249)*

Рис. 21. *Воротная башня с северо-запада, рисунок Йогана Наха с 21 августа 1937*

Figure 21. *View on the gate tower from the northwest. A drawing by Johann Naha from 21th of August 1937*

lahkuvad venelased põletasid ära selle puitosa ning rootslased omakorda jätkasid venelaste alustatud hävitustööd. Viimast arvamust toetab kaude ka 1586. aastal rootslaste korraldatud suure revisjoni üleskirjutustes olev teade Edise linnuses toimunud tulekahjust, milles hävis linnuse arhiiv. Kuna Edise omanikele kuulus Jõhvi kiriku patronaadiõigus, asus linnuses ka kiriku arhiiv, mis hävis samas tulekahjus. Siiski ei saanud linnus pärast venelaste lahkumist olla täielikult kasutuskõlbmatu, sest on teada, et see oli pärast seda veel mõnda aega Schwante Erichsoni valduses.[199] Juhul kui linnus lammutati P. de la Gardie käsul pärast Narva vallutamist, võis Schwante Erichson olla näiteks Edise linnuse pealik ning lammutustööde täideviija. Viimast näib kinnitavat asjaolu, et ka 1581. aastal P. de la Gardie käsul Rakvere linnuse langemise järel koostatud Virumaa mõisate nimestikus on mainitud Schwante (Schwant) Erichsoni seoses Edise (*Ez*) mõisaga. Edise omanikuna tunnustati küll Saaremaal elavat Berend Tuvet, kuid ühtlasi nimetati, et tema poeg (Wilhelm?) teenis Schwante Erichsoni alluvuses.[200]

Sellele, et Edise võis eksisteerida arvestatava linnusena veel ka Liivi sõja lõpuaastail, viitab Venemaa ja Poola vaheliste rahuläbirääkimistega seotud kirjavahetus 1581. aastast, milles Ivan IV nõudis, et Venemaa saaks jätta Liivimaal enda valdusse Vastseliina, Narva, Vasknarva ja Edise linnuse, Stefan Batory aga polnud sellega nõus.[201] Isegi pärast seda, kui Narva, Vasknarva ja Edise olid langenud rootslaste kätte, keelas Ivan IV oma saadikuil neid linnuseid poolakatele vallutamiseks vabaks andmast.[202]

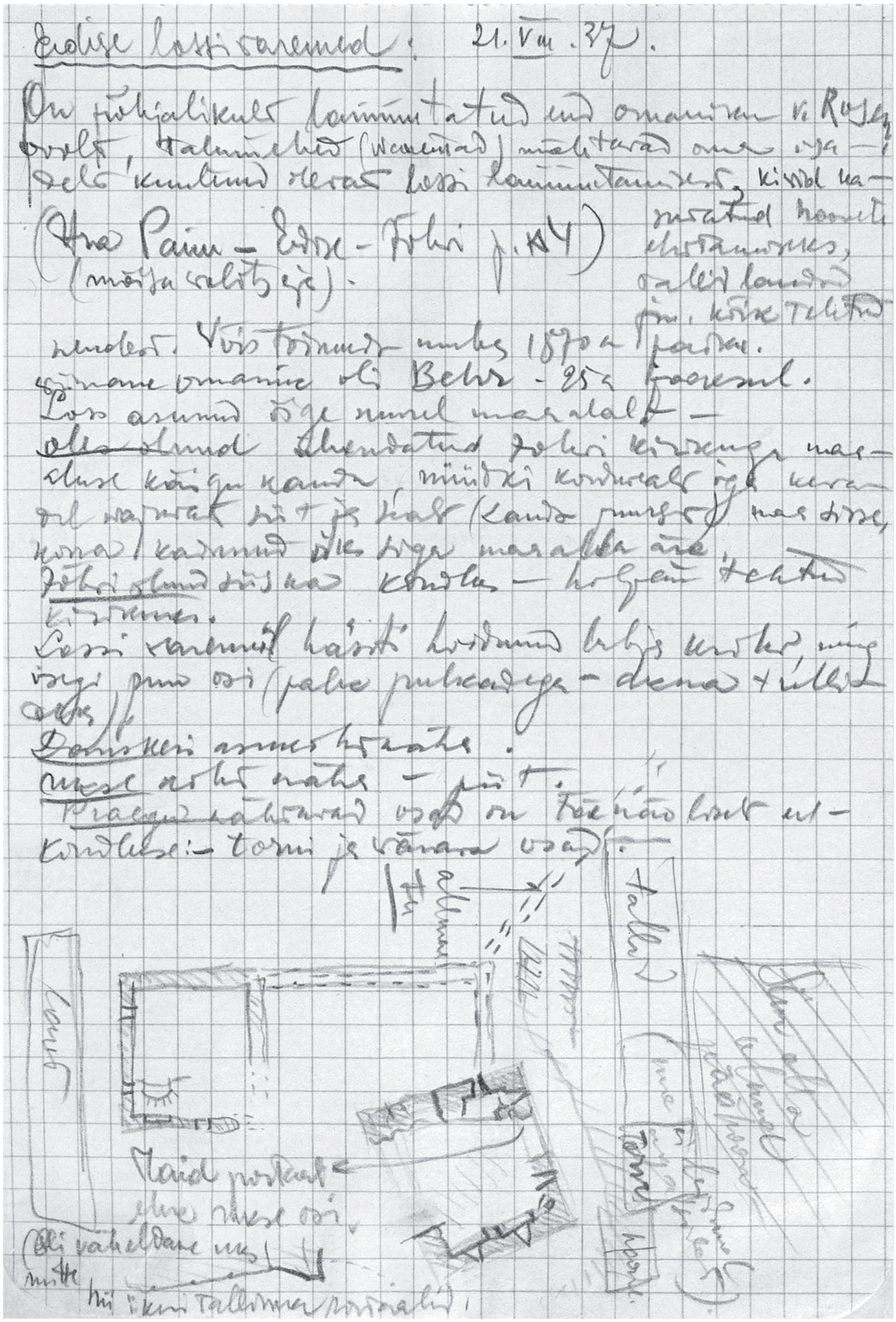

Joonis 22. *J. Naha märkmed ja linnuse plaan (ERA 5025, 2, 12249)*

Рис. 22. *Записки Ю. Наха и план замка*

Figure 22. *Notes and plan of the castle by J. Naha*

Berndt Tuve

1558. aastal koostatud Harju-Viru aadlike loetelus oli nimetatud kaht Ediselt pärit aadlimeest, Berndt ja Johann Tuvet Ediselt *(Thuue to Etz)*. Viimase päritolu on pisut segane, sest Johann Tuve sai vendadevahelisel pärandijagamisel Purtse, ning nagu eespool öeldud, oli ta Tuvede Purtse liini esivanem. Samas ei saa välistada võimalust, et ta mingi suguvõsasisese kokkuleppe alusel oli Edisel noore Berndt Tuve eestkostjana. Johann Tuve saatusest Liivi sõja puhkedes midagi teada pole, kuid Berndt Tuve, keda Renner oma isa ainsaks pojaks nimetas, viibis, nagu eespool nimetatud, linnuse allaandmise ajal Järvamaa foogti teenistuses.[203] Pärast linnuse langemist venelaste kätte elas ta Saaremaal ning suri seal 1589. aastal.[204]

Ta oli abielus Hedwig von Twiffelniga (*Zweifeln*) Rutikverest (*Ruttikfer*), kellega neil oli kaks tütart ning kolm poega, kellest Wilhelm päris Edise mõisa.[205]

Edise linnus pärast Liivi sõda

Liivi sõjale järgnenud sõdadest puudutasid Alutaguse piirkonda Vene-Rootsi sõjad (1590–1595, 1609–1617 ja 1656–1661), mille käigus venelased rüüstasid Alutagust 1590. aasta alguses, 1613. ning 1657. aastal. Poola-Rootsi sõda (1600–1629) piirkonda otseselt ei puudutanud.

Edise linnust nimetati veel aastail 1594–1595 toimunud Venemaa ja Rootsi vahelistel rahuläbirääkimistel, kui see koos teistega kuulus nende linnuste hulka, mida Venemaa endale soovis. Täyssinä rahulepinguga Venemaa oma nõudmistest loobus, kuid järgnevail aastail esines Edise linnus veel korduvalt Venemaa ja Poola vahel peetud diplomaatilises kirjavahetuses.[206]

Nagu mainitud, purustati Edise linnus Liivi sõja lõpus ning 1600. aasta Rootsi katastris Ediset ei mainitud.[207] 1690. aastal nimetas Casparis von Ceumern Edise linnust siiski veel nende linnuste hulgas, mis 1555. aastal kuulusid Liivimaa endiste valitsejate võimkonda, nüüd aga kuuluvad *„Tema Armulikkuse, Rootsi Kuningliku Majesteedi kaitse, varju ja võimu alla."*[208] 17. sajandi algusest pärinevas Franz Nyenstädti Liivimaa kroonikas nimetati, et Taubedele kuuluv Edise linnus on lagunenud.[209] 17. sajandil kohandatud vähemalt osa sellest siiski mõisa elumajaks. E. Ph. Körberi teatel põlenud linnus Põhjasõja algul samuti, kuid jäänud lõplikult varemetesse alles pärast 1777. aastat, kui tollasel mõisnikul C. Fr. Schwebsil valmis sealsamas kõrval uus kivist härrastemaja. Hiljem kasutati linnust kivimurruna ja püsima jäi üksnes tema ühel küljel asunud kolmekorruseline torn.[210] Körberi teate tõeväärtus on siiski üsna väike, sest nagu nähtus mõisa 1663. aastal joonistatud asendiplaanist, paiknes härrastemaja juba siis enam-vähem samas piirkonnas, kus praegu, ega olnud seotud omaaegsete linnusevaremetega (joonis 30). Endist Edise lossi, mis olla varemeis, mainis 1789. aastal ka August Wilhelm Hupel.[211]

17. augustil 1926 teatas ajaleht Waba Maa, et Haridusministeeriumi korraldusel on ajalooliselt väärtuslike muinasvaradena Virumaal registreeritud ning kaitse alla võetud muu hulgas ka Edise linnusevaremed.[212] Kaitse alla võtmisega ei kaasnenud siiski mingit tegevust varemete lagunemise peatamiseks ning vastavalt ajalehe Wirumaa Teataja kurtmisele 1935. aasta aprillis olid *„lossiwaremed eriti tugewasti pragunenud ning üksikud suuremad kamakad on seintest warisenud maha"*. Mõned kuud hiljem teatas sama ajaleht, et kui seni olnud lossist säilinud selle läänepoolne nurk kõrgusega 10–12 m, siis nüüd olevat sealt *„alla warisenud päris suuremõõdulisi kiwi- ja lubjakamakaid"*.[213] Ajalehes Kaja oli küll juba 1934. aastal teade muinsusnõukogu rahaeraldusest Edise lossi konserveerimiseks, kuid nähtavasti ei saanud sellest asja.[214]

U. Hermanni omaaegse ettevaatliku formuleeringu kohaselt Edise linnuse väravatorn *„lammutati peale Suurt Isamaasõda kohalike elanike poolt ajal, mil veel ei rakendatud seaduslikku arhitektuurimälestiste kaitset."*[215] Nimetatud lammutamine toimus millalgi 1950. aastatel.

Foto 34, 35, 36. *Väravatorni sisevaated (Foto: Johann Naha; ERA 5025, 2, 12249)*

Фото 34, 35, 36. *Внутренний вид воротной башни*

Photo 34, 35, 36. *Inner views of the gate tower*

V. Taubed Rootsi ajal

Wilhelm Tuve/Taube

1586. aastal läbiviidud suure revisjoni andmetel kuulus Edise mõis endiselt Tuvedele (*Thuve*), nimeliselt Berndt (Berendt) Tuve pojale Wilhelmile. Tema vend Moritz Tuve oli P. de la Gardie kaaskonnas ning uppus 5. novembril 1585 koos viimasega Narva jõkke. Kolmas vend, kelle nime allikas ei mainitud, oli ära Saksamaal. Kuna mõisa omandidokumendid olid põlenud, andis Wilhelm Tuve sisse palvekirja oma õiguste taastamiseks.[216]

15. märtsil 1595. aastal kogunesid Eestimaa kubermangu aadlikud Rakverre andma vannet uuele Rootsi kuningale Sigismundile (1592–1599). Teiste Jõhvi kihelkonna (*Kerspell Gebe*) aadlike seas vandus kuningale truudust ka Wilhelm Tuve.[217]

1598. aasta juulis osales ta Tallinna Mihkli kloostri nunnade ja Tallinna asehalduri vahelise tüli lahendamisel.[218] Aastal 1600 palus Wilhelm von Taube Ediselt, et Fromhold Lode Kukruselt ja Jõhvi kroonumõisa valitseja Johan Bremen kuulaksid üle Puru (*Purro*) küla talupoja nimega Meik seoses Puru ja Vasavere (*Wossofer*) vahel kulgeva piiriga.[219] 1601. aastal tunnistas Narva foogt pärast vannutatud tunnistajate ärakuulamist Wilhelm Taube õigust kasutada Kaasiku (*Kassiku*) heinamaad Vasknarva lähedal Narva jõe ääres.[220]

Samal 1601. aastal on *„Eestimaa aadelkonnast pärit"* Wilhelm Tuve olnud koos Karsten Schadega

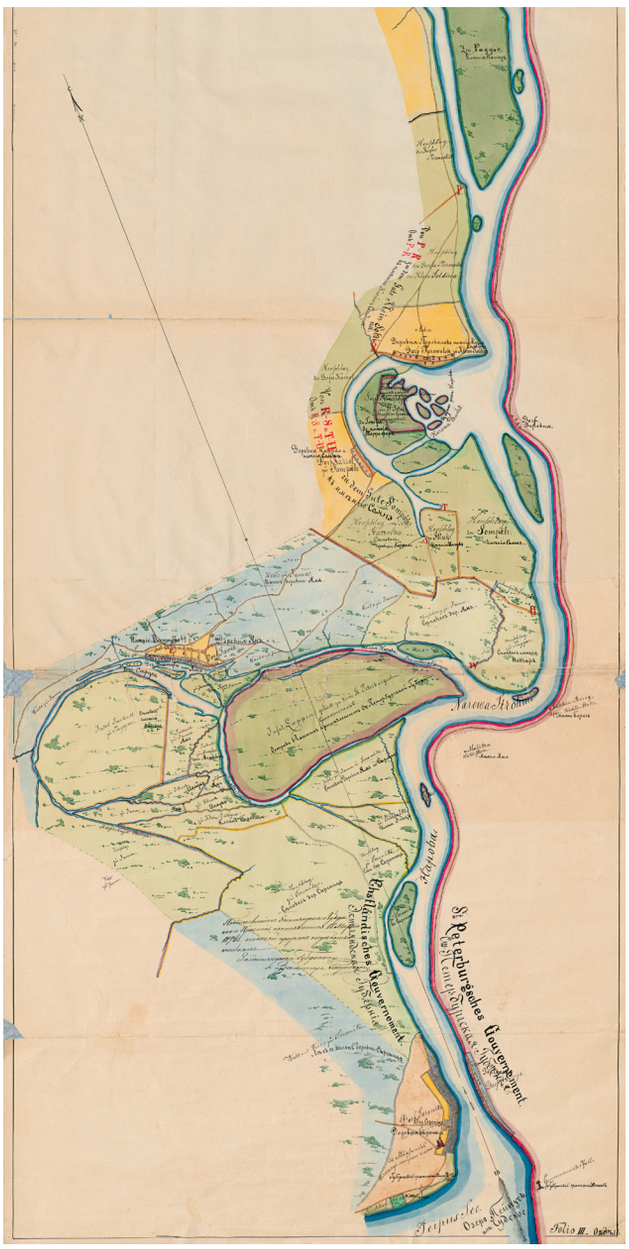

Joonis 23. *Narva jõe ülemjooksul paiknesid paljude Alutaguse mõisate heinamaad, teiste seas ka Edise mõisa Kaasiku heinamaa Vasknarva lähedal. Kaardi koostas Eestimaa kubermangu maatõõtja õuenõunik Eichenfeld 1884. aastal vanade kaartide alusel. Sama aasta 5. novembril müüs H. von Rosen aga Kaasiku heinamaa 1750 rubla eest taluperemees Andrei Petrovitš Abramovile Vasknarvast. (EAA 854, 4, 29; Eestimaa Kubermangu Teataja/ Эстляндские губернские ведомости/ Estländische Gouvernements-Zeitung 1885, nr 69)*

Рис. 23. *Многие луга поместья Алутагусе размещались в верхнем течении реки Нарва, среди прочих и расположенные поблизости от Васкнарвы луга Каасику поместья Эдисе. Карту составил геодезист Эстляндской губернии надворный советник Эйхенфельд в 1884 году на основании старых карт. 5 ноября того же года Х. фон Розен продал луга Каасику за 1750 рублей крестьянину Андрею Петровичу Абрамову из Васкнарвы*

Figure 23. *Many hayfields of Alutaguse manors were located in the headwaters of Narva River, among them Kaasiku hayfield belonging to the Edise manor. Governorate of Estonia's land surveyor's advisor Eichenfeld, composed the map in 1884 on the basis of already existing maps. On 5th of November the same year, H. Von Rosen sold the Kaasiku hayfield for 1750 roubles to Andrei Petrovitsh Abramov from Vasknarva*

Narva asehalduri asetäitja. Poola kuninga Sigismundi (Zygmunt III Waza) ja tema onu, Rootsi asehalduri, Södermanlandi hertsogi Karli vahelises kodusõjas oli Wilhelm Tuve seega hertsog Karli poolel.[221]

Siiski oli ta jõudnud teenida ka kuningas Sigismundi juures. Rootsi ajal pidi aadlik vajaduse korral varustama ja kuninga teenistusse kaasa võtma igalt 15 revisjoniadramaalt ühe täisvarustuses ratsaniku. Revisjoniadramaade hulk arvutati talupoegade poolt mõisale tehtavate ja makstavate koormiste alusel. Nii pidigi Wilhelm Taube 1598. aasta suvel, kui kuningas Eestimaa aadlikud teenistusse kutsus, oma ratsateenistuskohustuse täitmiseks välja panema kaks meest, mis näitas, et Edise mõisa suurus oli tollal vähemalt 30 revisjoniadramaad.[222] Sama juhtus ka 1599. aastal, kui Eestimaad ähvardas hertsog Karli otsene sissetung. Siis Wilhelm Tuve ise enam sõjaväkke ei läinud, vaid saatis koos kahe ratsamehega Narva oma poja Berendi. Narva asevalitseja Otto Ükskülli (*Vxkull*) kirjast selgus, et vaatamata rangele korraldusele ei ilmunud kohale mitte kõik, kes oleksid pidanud. Need aga, kes ilmusid, võtnud sõjameestena kaasa peamiselt soomlasi ja rootslasi, kelle ustavuses Ükskülll sugugi kindel polnud. Samuti torkas silma asjaolu, et sarnaselt Wilhelm Tuvega saatsid teisedki Virumaa aadlikud seekord sõjaväkke oma pojad, hoides ise kuningas Sigismundi teenimisest kõrvale.[223]

Wilhelm Tuve oli abielus Anna Zoegega Anijast (*Hannijöggi*, alates 1848 *Annia*), kellega tal oli kolm poega, eespool juba nimetatud Berend ning Wilhelm ja Jürgen.

Berend Taube († hiljemalt 1638)

Berend Taube ilmus taas kirjalikesse allikatesse 1610. aastal, kui teda mainiti Harjumaa meeskohtu kaasistujana.[224] 1615. aastal müüs Fromhold Lode Kukruselt talle ühe adramaa Revino külas.[225] 24. jaanuaril 1617 müüs aga Otto Lode Idaverest (*Ittfer*) talle 50 riigitaalri (igaühes 40 rundstükki) eest ühe adramaa Jõhvi külas kiriku juures. Tegemist oli sama valdusega, mille ordumeister Wolter von Plettenberg oli 1522. aastal Jacob Tuvele läänistanud. Kuidas ning millal see Lodede kätte oli läinud, pole selge, kuid Berend Taube sai enda valdusse ka ordumeistri väljaantud läänikirja.[226] 12. veebruaril 1621 esines ta tunnistajana Peter Taube ja Axel Oxenstjerna vahelise tehingu asjus, millega viimane ostis esimeselt Püssi ja Viru-Roela (*Ruil*, Viru-Jaagupi khk) mõisa.[227] Aastail 1622–1625 tegutses Berend Taube Harju- ja Virumaa meeskohtunikuna.[228]

1627. aastal oli meeskohtus arutusel vendade Wilhelm ja Berend Taube vaidlus Edise mõisa üle. Dokumendist ei selgu, milles vaidlus seisnes, ära olid toodud vaid tunnistajate Jürgen Paykulli ja Johann Brakeli ütlused selle kohta, et nende teada puudus vendadel omavaheline pärandi jagamise kokkulepe Edise mõisa üle, mis põhjustaski nendevahelise tüli.[229] 1628. aastal on Berend Taube olnud tunnistajaks tehingule, mille käigus kaks noort talupoega vahetasid omanikku.[230]

26. juulil 1636 peeti Jõhvis Virumaa meeskohtu istung, kus kohtunik Otto Lode ja kaasistujad Johann Brackell Maidlast ja Tonniss Maidell Sompast lahendasid Kukruse ja Kurtna mõisa vahelist vaidlust kalapüügiõiguse üle Suur- ja Peen-Kirjakjärvel ning Jaala järvel (*Klein-* ja *Groß-Kirriocka Jerw*, *Jalocka Jerw*).[231] Kukruse omaniku Gerhard Lode kasuks tunnistasid neli täpsemalt määratlemata tunnistajat, kes tõenäoliselt olid aadlikud. Määravaks said aga teise osapoole, Kurtna omaniku Cattrina Siemensohni (sünd. Hulsshorst) kaasatoodud neli talupoegadest tunnistajat, kelle ütluste kohaselt kohus kalapüügiõigused jagas. Vastavalt tunnistajate Sorromecke Hansu ja nimetamata jäänud Sompa talupoja ütlustele olid kalapüügiõigused Suur- ja Peen-Kirjakjärvel jagatud Kurtna ja Kukruse mõisa vahel. Edise mõisa Vasavere külast pärit talupoegade Laue ja Jacku tunnistuse kohaselt olid juba nende isade ajal kalapüügiõigused Jaala järvel jagatud Edise ja Kurtna mõisa vahel.[232] Laue ja Jacku määratlemiseks kasutati viidatud dokumendis väljendit *die Erbbauern*, mis näitas nende kuulumist

Vasavere küla põliselanike järglaste hulka. Üldiselt jääb tolleaegsetest kohtudokumentidest mulje, et kohus tegi sarnastes küsimustes sageli otsuseid just selliste talupoegade tunnistuste põhjal, sest nemad olid kohaliku suulise traditsiooni ja teadmise kandjad ja kohus usaldas neid sageli piiriküsimustes tunduvalt rohkem kui aadlisoost tunnistajaid (*sic!*).

1636. aastal lahendas Virumaa meeskohus ka Katase ja Alajõe küla vahelise Peipsi järve kalapüügiõigustega seotud vaidluse Berend Taube ja Jõhvi mõisa omaniku Gotthard Wellingki vahel esimese kasuks. Kohtuotsuse järgi kuulus vaidlusalune kalapüügiõigus Edise mõisale. Ühtlasi mõistis kohus samal istungil ihunuhtluse kohalikule talupojale, kes oli üritanud õigusemõistmist enda kätte võtta. Ilmselt oli siin tegemist Edise ja Jõhvi mõisa talupoegade tüli lahendamisega.[233]

1638. aastal andis Berend Taube lesk Elisabeth von Tiesenhausen välja võlatähe 3000 riigitaalri väljamaksmiseks oma mehe vennalaste kasuks. See oli nende õndsa (surnud) isa Jürgen Taube pärandiosa Edise mõisast.[234] Elisabeth von Tiesenhauseniga abiellus Berend Taube 1606. aastal ning sai temalt kaasavaraks ka eespool nimetatud Vääna mõisa. Neil oli kolm tütart, Hedwig, Anna ja Margarethe, ning kolm poega, Fromhold, Reinhold ja Jacob Jobst.[235]

Hedwig ja Ludwig Taube

Edise pärija Fromholdt Taube täisealiseks saamiseni haldasid mõisat tema õde Hedwig Taube (24. august 1621 – 23. aprill 1646) ja alates 30. septembrist 1641 viimase abikaasa, parun Ludwig Taube (13. september 1610 – 10. veebruar 1675) Virumaalt Maidla mõisast.[236]

28. augustil 1646 pidas Viru- ja Järvamaa meeskohus Hans Wrangelli ees- ning Johan Focki ja Johan Friedrich Paikulli kaasistumisel kohtuistungi

Foto 37. *Vaade väravatornile lõunast (Foto: Johann Naha; ERA 5025, 2, 12249)*

Фото 37. *Воротная башня с юга*

Photo 37. *Gate tower from the south*

Edise mõisas, kus lahendas Jõhvi mõisa omaniku proua Christinae Treideni kaebust Edise mõisa omaniku rittmeister Ludwig Taube üle, kes rikkuvat Edise ja Jõhvi mõisa vahelist piiri Jõhvile kuuluva Tammiku ja Edisele kuuluva *Sallope* vahel. Kohus leidis, et Ludwig Taube ei ole talle inkrimineeritud tegudes süüdi, vaid on oma perekonna ammust valdust kasutanud vastavalt talle kuulunud õigustele. Sellega polnud proua Treiden rahul ning kaebas otsuse peale edasi Eestimaa ülemmaakohtusse.[237] Viimane jättis 1646. aasta kohtuotsuse jõusse, millele tuginedes andis Viru- ja Järvamaa meeskohus 24. augustil 1653 välja vastava piirikirjelduse, millest selgus, et Hans Wrangelli juhitud meeskohtu 1646. aasta otsusele tuginedes kanti vaidlusaluste külade vaheline piir maastikule ning seda märkisid 48 piirikivi. Kirjelduse põhjal koostati ka kaart.[238] Nimetatud piirikivid paiknesid samal kohal veel ka 1744. aastal, kui neid kujutati taas Edise ja Sompa mõisa vahelist piiri kujutaval kaardil, mis sisuliselt oli eelmise koopia. Ühtlasi oli sellel aga kujutatud ja kirjeldatud ka 74 Edise ning Jõhvi mõisa ja pastoraadi piiril paikneva piirikivi asendit vastavalt 6. juuli 1664 kohtuotsusele.[239]

Foto 38. *Väravatorn loodest (Foto: Johann Naha; ERA 5025, 2, 12249)*

Фото 38. *Воротная башня с северо-запада*

Photo 38. *Gate tower from the northwest*

Foto 39. *Varemed väravatorni kagunurgas (Foto: Johann Naha; ERA 5025, 2, 12249)*

Фото 39. *Останки юго-западного угла воротной башни*

Photo 39. *Ruins of the gate tower's south-western corner*

Fromholdt Taube († hiljemalt 1680)

Fromholdt Taubet nimetati Edise mõisa omanikuna esimest korda 1652. aastal.[240] Aastail 1653–1656 on teda korduvalt nimetatud Virumaa meeskohtu kaasistujana.[241]

1654. aastast pärines meeskohtu kohtuotsus, milles tunnustatakse Ediselt pärit Reinhold Taube õigust kasutada ka edaspidi kaht maatükki Jõhvi kiriku juures.[242] Tegemist oli F. Taube vennaga, kes kasutas nimetatud maatükke nende omavahelise kokkuleppe alusel.[243] Sama aasta 10. detsembrist pärines dokument piiritülist Edise ja Kukruse mõisa vahel, millest selgus, et Edise mõisa asju ajas F. Taube asemel tema vend Jacob Jobst.[244] 1666. aastal saatis F. Taube Tallinna asehaldurile Philip von Krusenstiernile kirja palvega aidata kaasa Ediselt põgenenud päristalupoja Reko Hansu tagasisaamiseks kapten Otto Scholmonilt.[245]

8. veebruarist 1671 pärines teade, mille kohaselt mõisa suuruseks hinnati 1½ ratsateenistusko-

hustust. Kui vastavalt Maapäeva otsusele 16. juulist 1677 suurendati seoses kindlustuste ehitamisega Tallinnas kõikide mõisate ratsateenistuskohustusi, sai Edise mõisa uueks kohustuseks kaks ratsateenistuskohustust, mistõttu pidi mõis ehitustöödele saatma kaks vankriga hoburakendit koos hobusemeestega.[246] Veidi varem, 9. märtsil vastuvõetud Maapäeva otsusega pidi kindlustustööde tarvis iga ratsateenistuskohustuse ühiku kohta vedama kivimurrust ettenähtud kohta ühe sülla kive ja saatma ette nähtud kohta kaks sälitist lupja või tasuma selle asemel rahas kuus vasktaalrit säilitiselt.[247]

11. aprillist 1689 pärineva kuningliku reduktsioonikomisjoni otsusega kuulus Edise reduktsiooni alla mittekuuluvate pärusmõisate nimekirja.[248]

F. Taube oli abielus Koluvere mõisa omaniku Friedrich von Löweni tütre Margarethaga (†1698), kellega neil oli poeg Otto Johann ning tütred Hedvig Helene ja Elisabeth.

Tabel 1. Edise mõisale 16. sajandi lõpus ja 17. sajandi alguses kuulunud külad Rootsi Kuninglikus Kameraalarhiivis asuvatest vakuraamatutest C. J. Pauckeri järgi[249]

Edise mõis	Rootsi vakuraamat 1583			Saksa kümnendike register 1587			Narva vakuraamat 1626		
	Adramaid	Veski	Asustamata	Adramaid	Veski	Asustamata	Adramaid	Veski	Asustamata
Edise veski		1							
Revino küla	6						4½		
Vasavere küla	8						5		
Mägara küla	2			1			½		
Kahula küla	30		3	30		5	6		
Ratva küla	16			16			5		
Kotinuka (Sotach)	2	1							

Otto Johann Taube (1667–1715)

Aastail 1694–1696 toimus Eestimaal viimane Rootsi-aegne adramaarevisjon. Edise mõisat revideeriti 9. septembril 1695. Selle järgi kuulusid mõisale Revino (*Ravena*), Kotinuka (*Cottenuck*), Jõhvi (*Jewe*), Vasavere (*Waßafer*), Kahula (*Kahol*) ja Ratva (*Radwa*) küla, osa Tammiku (*Tammick*) külast ning mõned hajatalud. Edise mõisal oli 25 revisjoniadramaad ning mõisa ratsateenistuskohustuse suuruseks arvestati 1⅔.[250]

1695.–1697. aastal tabas Edise mõisa talupoegi sarnaselt teiste Eestimaa talupoegadega suur näljahäda, mida on kirjeldanud Viru-Jaagupi pastor Christian Kelch:

Anno 1695 karistas armas Jumal tervet Eesti- ja Liivimaad peaaegu pidevalt jaanist mihklipäevani kestnud külma vihmasajuga, misläbi ei hävinud mitte üksnes heinasaak, vaid ka rukki õitsemine ja küpsemine oli nii vaevaline, et lõikusega võidi algust teha alles kolm nädalat pärast jaagupipäeva. Odrale aga, mille kõrs ja pea olid muidu hästi kasvanud, andis tugev öökülm enamikus maakohtades veidi enne küpsemist säherduse löögi, et suurem osa sellestsinatsest läks täielikult hukka, ülejäänu aga ei tahtnud idaneda. Ka läks mainitud öökülma tõttu hukka kogu ülejäänud suvivili, nagu hernes, lääts, uba, tatar, nii et vaid väga vähestes paikades saadi seeme tulevaseks külviks tagasi. Nõndasamuti läksid suure saju tõttu hukka kõik aiataimed ja juurvili. Sestap algas talivilja külv seemnepuudusel nii hilja, et mõni külvas veel pärast mihklipäeva, mõni aga jättis oma maad koguni külvamata, ja nõnda sai alguse viletsus, millesarnast polnud Liivimaal olnud sada aastat. […] Palju tugevaid ja terveid inimesi hul-

kus ühest paigast teise ning palus Jumala nimel ja pisarsilmi, et neid leivapalukese eest tööle võetaks. Paljud läksid näljast mustaks ja nii jõuetuks, et kukkusid kokku, ja kuigi lõikuse aeg säherduse häda ja viletsuse juures lähemale jõudis, oli meil siiski kadunud mitte üksnes igasugune lootus, et säherdune häda kahaneda võiks, vaid meil oli ka selgelt silme ees, kuidas meil veel suurem õnnetus ees seisab… […] Sest rukis, oder ja kõik ülejäänud suvivili läks sellel aastal jällegi pidevalt kestnud külma vihmasaju tõttu niivõrd hukka, et enamikus paikades ei saadud tehtud külvist lõikusega neljandikku või viiendikkugi tagasi, mistõttu ka igaühel langesid käed rüppe ja meel läks mustaks. Sulased ja tüdrukud said hulgakaupa oma teenistusest lahti ja pidid nüüd oma kunagise ülbuse, mida nende leivaisad ja -emandad varasematel, odavatel aegadel nende poolt palju aastaid talunud, õiglaselt lunastama. Sest ehkki nad ennast mõne nädala koos muude hulkuritega varastades ja kerjates ülal pidasid ja seeläbi vähest veel alles olevat tagavara tublisti kulutada aitasid, ei võinud see ometi kaua kesta, vaid varsti pärast lõikusaega tärkas nii kohutav näljahäda, et ükski sulg ei suuda seda kirjeldada.

Anno 1697 saabus kohe aasta alguses tugev ja kibe pakane, mis püsis pidevalt peaaegu kogu talve läbi. Nõnda kasvasid ka puudus ja viletsus, mida suur näljahäda põhjustas, päev-päevalt suuremaks. Selles viletsuses jätsid paljud mehed maha oma naised, naised oma mehed, vanemad oma lapsed, lapsed oma vanemad. Päeval ja öösel oli niihästi linnades kui ka külades, koguni tänavatel ja maanteedel kuulda säherdust puuduse- ja näljakannatajate hala, et kivid oleksid võinud sulada. Vapustusega nähti, kuidas viletsad inimesed õgisid endale sisse mitte üksnes kaljaraba, aganaid, sõnnikut ja muud sellesarnast, vaid hobuseid, härgi ja muid lojuseid, kelle nad olid kas ise salaja tapnud või kes olid muidu surnud, toorelt, naha ja karvadega, ja sisikonda, nagu nad seda loomade kerest välja kiskusid; mõned tabati surnukehade kallalt, mille küljest nad lõikasid tükke ja püüdsid sellega oma nälga leevendada. Paljud, iseäranis kui neil surm suu ääres oli, tundsid säherdust isu leiva järele, et nad palusid kohutavalt karjudes, et neile antaks kas või nõelapea suurune tükk, niipea aga, kui nad pisutki said ja seda sööma hakkasid, kukkusid nad surnult pikali. […] On päris võimatu jutustada ja kirjeldada kogu seda hirmsat vaatemängu, mida meil sel ajal tuli kahjuks oma silmaga näha. Kuninglikest aitadest laenati nüüd selle häda vaigistamiseks küll palju vilja ning linnades tehti kõikvõimalikke korraldusi, nii et iga päev toideti mõnisada inimest hädapärast ära. Ja kuigi kõigi seisuste hulgas leidus kitsipungi ja halastamatuid inimesi, kes mitte ainult et ei püüdnudki kristlikku ligimesearmastust mööda kehvust leevendada, vaid aitasid osalt oma liiakasuvõtmise ja koorimisega, osalt oma halastamatusega viletsust suurendada, siis leidus aadli, pastorite, pürjelite ja teiste inimeste hulgas ometi ka väga palju isikuid, kes panid lausa kogu oma vara kaalule, et hädasolijaid aidata; […] Sest kuna kurnatud jõuetud inimesed ei suutnud karmi talve ja paksu lume tõttu kaevata auke ega haudu, et surnuid kohe matta, siis ei olnud mitte üksnes kõik kirikaiad maal, vaid ka kõik külad, teed, põllud ja metsad talv läbi täis koolnuid, kes kevade saabudes veeti koormaviisi kokku ja maeti 30-, 40-, 50- ja enamakaupa ühte hauda…[251]

Kuna Eestimaa näljahäda komisjoni materjalide hulgas puudus Edise mõisa aruanne, pole teada, kui suured võisid olla näljahäda tõttu mõisa talupoegkonna kaotused.

28. mail 1698 müüs O. J. Taube Edise mõisa 12 100 riigitaalri eest oma õe Hedwig Helene Taube (†1690) mehele parun Georg Johann von Maydellile (†1710 Tallinnas).[252] Ostu-müügilepingust selgus, et peale eespool nimetatud külade kuulusid Edise mõisale Vasavere küla juures rabas olev Saraste (*Sarastae*) talu, veski Kotinuka (*Kottinuck*) külas, kõrtsi juurde kuuluv maa ja talu Jõhvi külas, Mägara (*Meggare*) talu ühes selle juurde kuuluva maaga, angerjapüügi õigus ja heinamaatükk Vasknarva juures, kalapüügiõigused ja talud Katase (*Kattas*) ning Jaama (*Wichtis*) külas, *Tarromeggi* heinamaa ja kolm metsatalu Pauliku (*Pawelick*) karjamõisas.[253]

O. J. Taube on maetud Tallinna Toomkirikusse. Tema haud asub pikihoone lõunapoolses löövis sissepääsu juures. Hauakivi (335 x 242 cm) on muidu sile, vaid selle servadesse on raiutud kiri: „*Otto Johan Thuwe, Erbherr auff Etze, Fena und Kono sein Grab. Anno 1696.*" Aastaarv 1696 viitab tõenäoliselt hauaplaadi valmistamise ajale, sest O. J. Taube suri alles 1715. aastal.[254]

VI. Edise mõis Põhjasõja ajal (1700–1710)

Põhjasõda tabas Edise piirkonda taas üsna raskelt. Venelased rüüstasid Alutagust rängalt 1700. aasta sügisel, 1703. ja 1704. aastal. Teiste seas põletati maha ka Edise mõis, talurahva saatuse kohta täpsemad andmed kahjuks puuduvad. Üht-teist saab sellest siiski teada Viru-Jaagupi pastori Ch. Kelchi kroonika vahendusel. Kuigi palju andmeid pole saadaval ka mõisa käekäigu kohta pärast Narva vallutamist venelaste poolt 1704. aasta suvel, mille järel Alutaguse langes venelaste võimu alla.

Sõja algus

Kohe pärast rahu sõlmimist Türgiga kuulutas Peeter I 20. augustil 1700 Rootsile sõja ning viis oma väed septembri keskpaigas Alutagusele, piirates ümber Narva ning alustades rüüstesõda Vaivara, Lüganuse, Jõhvi ja Viru-Nigula kihelkonnas. Ch. Kelchi sõnul toimis Boriss Petrovitš Šeremetjevi juhatuse all olnud Vene ratsavägi, mis koosnes peamiselt tatarlastest, äärmiselt vägivaldselt ja julmalt:

> ...nad hakkasid Eestimaal varsti oma vanal kombel vägivallatsema. [...] Talurahva lõid nad osalt kohe maha või piinasid muidu surnuks, osalt küüditasid jubeda peksu ja julma kohtlemisega Venemaale. Noored naised ja tüdrukud vedasid nad oma laagrisse, kus need päeviti pidid hurtsikuisse aheldatuina käsikivi keerutama ja öösiti noid loomalikke kaltsakaid nende kõlvatuse tegemisel teenima. Nad põletasid maha aadlimõisad, külad ja kirikud. Nad kiskusid surnud haudadest välja, naelutasid nood seinte külge, mõnitasid sinatseid igati ja panid toime veel palju muid hirmsaid julmustükke. Selle peale läks kogu maal hirmsaks pagemiseks, iseäranis Alutagusel ja Virumaal, mis sellele puhkevale kahjutulele kõige ligemal. Ja kui niihästi sakslased kui ka talupojad oma majadest ja elamutest välja läksid, tungisid nii mõnedki kaabakad, kes nende talupoegade eneste hulgast olid jõukudeks kogunenud, omakorda sisse, võttes ära ja röövides kokku, mis põgenikud maha olid jätnud. Nõndap rüüstas see hoolimatu rahvarämps säherdusel moel paljaks parun ja kindral Vellingi, parun ja kindralmajor Maydeli ja paljude teiste ilusad ja kenasti väljaehitatud majad ja mõisad, enne veel kui vaenlane sinna pärale jõudis. Kui aga seesinane kohale saabus, siis andis ta veel püsti seisvad elamud hoopis tuleroaks, ajas siin-seal mitusada pead lojuseid ära, viis minema pekstud vilja, nii palju kui ta seda leidis; ülejäänu, mis suuremalt jaolt oli veel põllul, anti söödaks, põletati ära, sõtkuti maha ja hävitati mitmesugusel viisil, nii et tubli tükk maad, mis koosneb neljast kihelkonnast – Vaivarast, Lüganusest, Jõhvist ja Mahust – rüüstati ja laastati. [...] Asjade niisuguse käigu juures nüüd, kus karjakaupa segamini põgenemas oli näha inimesi ja lojuseid; kus nutu ja ulumisega järgnes üks peremees teisele, üks küla teisele, üks piirkond teisele, üks kihelkond teisele, teadmata ise, kuhu nad peaksid oma sammud seadma; kus põgenemisel kuuldus sadade alaealiste laste nii kaeblikku hädakisa; paistis, et meil ei seisa ees midagi kindlamat, kui et me kõik viimaks ühte nurka kokku aetuna peame laskma endid nagu lambad maha nottida või raskesse vangipõlve ja orjusse viia.[255]

Ch. Kelchi kroonikakatkendis nimetatud kindralmajor Maydell oli eespool nimetatud O. J. von Taube õemees G. J. von Maydell ning pärast mõisarahva ja talupoegade lahkumist röövlite poolt paljaks röövitud mõis seega Edise.[256] Usutavasti langes röövlite saagiks ka Revino küla talupoegade mahajäänud varandus. Hendrik Seppa arvates moodustasid sõjapõgenike põhimassi taluperemehed oma pere ja loomadega, rüüstamisest võtsid osa aga nn lahtised inimesed, sulased ja vabadikud, kellel polnud vara ega perekonda, kes see-eest aga tundsid teravat meelekibedust mõisa vastu.[257]

Tartu raele antud tunnistuses jutustas Tartust Alutagusele maad kuulama saadetud voorimees Joachim Jõhvi mõisa rüüstamisest 18. septembri hilisõhtul, mille pealtnägijaks ta sattus. Midagi samalaadset võis toimuda ka Edisel:

> Seal oli ta leidnud mõisa olevat sootuks täis talupoegi, kes ühes toas on õginud ja purjutanud. Härrastetuppa aga olevat nad pannud seisma oma hobused. Ja [talu-

pojad] olid olnud kui pöörased; kõik aknad tubades olevat nad puruks peksnud, ja mõis on täitsa paljaks riisutud. […] Kui ta Jõhvis olnud, olevat ta kuulnud, et talupojad kupjal silma noaga peast välja torganud ja mõlemad mõisa vahimehed armetult vaeseomaks peksnud, sest nemad esmalt polevat tahtnud lubada nendel vägivalda tarvitada.[258]

Rüüstamine algas ilmselt kohe pärast seda, kui Narva täienduseks saadetud ooberst Aminoffi väesalk, mis samal teisipäeval Jõhvi oli jõudnud, venelaste lähenemise tõttu õhtupoolikul uuesti Rakvere poole tagasi läks.[259]

Pühajõe ja Narva lahing

5. oktoobril maabus Rootsi kuningas Karl XII oma vägedega Pärnus. Saanud kuulda, et venelased piiravad Narvat, juhtis ta väed Tallinna ja Rakvere kaudu Narva peale. Rakverest Narva suunas lahkus Karl XII armee 12. novembril, liikudes esialgu mööda Tallinna-Narva maanteed, kuid pööras pärast Purtse jõe ületamist suurelt maanteelt kõrvale mereäärsele teele. Rootsi armee koosseisus oli ka Edise mõisa ostnud kindralmajor G. J. von Maydelli juhatuse all seisev neljast pataljonist koosnev 933-meheline Soome rügement, milles olid peamiselt Turu, Pori, Hämeenlinna (*Tawasthus*), Viiburi, Savo ja Uusimaa lääni mehed.[260] Pärast ööbimist Aa (*Hachhof, Haakhof*) mõisas saadeti kindralmajor G. J. von Maydell 16. novembril ühes 400 ratsamehe ja kortermeistritega eelväkke korraldusega võtta enda kontrolli alla Pühajõe ülepääsukoht. Ühe penikoorma[261] kaugusel eesmärgist läänes kohtusid nad Vene poole moonamuretsejatega:

> Kui see nüüd 17. novembri õhtul kella viie ajal ülepääsukoha eel vaenlase umbes 800 ratsanikust koosneva söödavarujate salga peale sattus ja sellega taplema asus, tõttas kuningas (kellele sellest ette kanti) oma

Joonis 24. *Stephan Raabe (Rabe, Ronga Tehvan) oli Pühajõe lahinguga seotud legendaarne isik, kes Rootsi propagandapostrite teateil juhtinud rootslased salaradu pidi B. P. Šeremetjevi väe selja taha, tagades sellega rootslaste kiire võidu ja edasiliikumise Narva alla. Legendi järgi oli tegemist tavalise Toila kandi talupoja, võib-olla ka möldriga.*[263] *Antud juhul on S. Raabe sõjalistest teenetest olulisem asjaolu, et pildil kujutatu võib-olla 18. sajandi algusele tüüpilises rõivastuses Jõhvi kihelkonna põhjaosa talumees*

Рис. 24. *Степан Раабе (Рабе, Ронга Техван) был легендарной личностью, связанной с боями под Пюхайые, который по сведениям шведских плакатов пропаганды направлял шведов по тайным тропам в тылы войска Б. П. Шереметьева, обеспечив этим скорую победу шведов и передвижение к Нарве. Согласно легенде, имелось дело с обычным крестьянином округа Тойла, возможно и мельником. В данном случае более существенным обстоятельством чем боевые заслуи С. Раабе являлось то, что изображенный на картине может быть крестьянином 18 века в типичном для северной части прихода Йыхви одеянии*

Figure 24. *Stephan Raabe was a legendary personality of the Battle of Pühajõe. According to Swedish sources, he led the Swedes behind the forces of B.P. Shermetjev using secret paths, thereby securing them a quick victory and advance towards Narva. According to the legend, Stephan Raabe was an ordinary peasant, possibly a miller from Toila area. It is significant that the figure on the picture might be an ordinary peasant of northern Jõhvi parish, wearing typical 18th century attire*

kõrges isikus otsemaid kohale ning läks kohe saabumise järel ettenähtud avangardiga, mille taha oli varjatud kümme välisuurtükki, vaenlasele kallale; käskis niipea kui ta ülepääsukoha ees vaenlaseni jõudis, rivi avada ja kogupaugu anda, mis põhjustas niisugust kohkumust, et niihästi siinpool ülepääsukohta seisnud üksus mõnd vangi maha jättes taganes kui ka ülejäänud teisel pool kõik üheskoos oma kindrali Scheremetioffi juhtimisel põgenema pistsid, misjärel kuningas saja mehega kohe ülepääsukoha hõivas ja armeega siinpool sedasinast ööseks paigale jäi.[262]

Põgenemine Pühajõelt oli nii tempokas ja põhjalik, et seda ei suudetud pidurdada enne Narva alla sõjaväelaagrisse jõudmist. Seega jäi kaitseta ka Sillamäe jõe ülepääsukoht ning 18. novembri õhtuks jõudis Rootsi armee edasisi takistusi kohtamata Laagna (*Lagena*, Vaivara khk) mõisa lähistele, kuhu jäädi öömajale. 19. novembril toimunud Narva lahingus juhatas kindralmajor G. J. von Maydell Rootsi armee vasaku tiiva parempoolset grupeeringut. Sellesse kuulus kaheksa pataljoni jalaväge, kokku 2375 mehega. Grupeering murdis läbi Vene armee parema tiiva, põhjustades paanilise põgenemise. Kuna ainuke sild üle Narva jõe Vene armee paremal tiival Kampersholmi saare juures purunes põgenevate Vene sõdurite raskuse all, ei pääsenud venelased enam põgenema ning suutsid enam võitlusvõimeliste Semjonovski ja Preobraženski polgu ümber koondudes end jõe ääres improviseeritud vankerkantsis kindlustada ning osutasid pealetungivatele G. J. von Maydelli väeosadele kuni alistumiseni tugevat vastupanu.[264]

Alutaguselt pärit talupojad põgenenud Vihula, Karula, Sagadi jt mõisate rannametsadesse end seal ära peites.[265] Pärast rootslastele võidukat Narva lahingut 19. novembril 1700 said nad võimaluse oma kodudesse tagasi pöörduda, mida tõenäoliselt ka tegid.

Rüüstesõda (1701–1704)

21. mail 1702 avaldas Eestimaa kindralkuberner Axel Julius de la Gardie plakati, millega kohustati Lüganuse, Jõhvi ja Vaivara kihelkonna mõisaid saatma iga adramaa kohta ühe töövõimelise mehe Narva juurde venelaste 1700. aastal rajatud kindlustusi lammutama. Mehed pidid kohal olema hiljemalt esmaspäeval pärast nelipühi ning jääma tööle kolmeks nädalaks. Plakatile oli lisatud nimekiri Vaivara ja Jõhvi kihelkonna mõisatest nende suurusega adramaades. Selle kohaselt oli Edise mõisa suurus 20¾ adramaad.[266]

9. oktoobril 1702 avaldas kindralkuberner taas plakati, milles nõudis Vaivara, Jõhvi ja Lüganuse kihelkonna talupoegadelt sõjaväe tarvis igalt adramaalt parmase heina andmist. Korralduse mittetäitjaid ähvardati ülespoomisega.[267]

27. augustil 1703 avaldas Eestimaa kindralkuberner A. J. de la Gardie plakati, millega kohustas Lüganuse, Jõhvi ja Vaivara kihelkonna talupoegi saatma Narvas paiknevale ratsaväele igalt ratsateenistuskohustuse ühikult kümme parmast heina ning kindlustustöödel lubjapõletamiseks igalt adramaalt kaks sülda küttepuid. Korralduse täitmata jätnuid ähvardati karmide karistuste ja kõrgete trahvidega.[268]

Samal ajal ei suutnud Rootsi väliarmee pärast 18. juulil 1702 saadud kaotust Hummuli lahingus enam venelastele avalikku vastupanu osutada ega maad kaitsta ning 1703. aasta suvel rüüstas B. Šeremetjevi ratsavägi põhjalikult Alutagusel, Virumaal, Järvamaal ja mujalgi, püüdes hävitada rootslaste võimalikke toidumoona varusid. Ch. Kelchi sõnutsi nad *„põletasid maha kõik, mis neile ette sattus – aadlimõisad, kirikumõisad, külad, veskid ja mis tahes muu –, ning ajasid inimesed ja lojused, kelle nad välja nuuskisid, takistamatult minema või lõid surnuks”*.[269] Veelgi tröötitum pilt maa laastamisest avanes B. P. Šeremetjevi ettekandest tsaari Peetrile:

Vaenlase maal ei ole hävitada enam midagi. Kõik kohad on lagedaks ja tühjaks tehtud. Mehi, naisi ja lapsi on võetud vangi tuhandete kaupa, samuti hobuseid

Foto 40. *Feldmarssal krahv B. P. Šeremetjevi paraadportree. Tal on käes feldmarssali kepp, sinisel lindil Püha Andreas Esmakutsutu ordeni täht, kaelas Malta ordu komandöririst ja rinnas sama ordeni täht. (Karl Schurmann, 1710)*

Фото 40. *Парадный портрет генерал-фельдмаршала графа Б. П. Шереметьева. У него в руках жезл генерал-фельдмаршала, на синей ленте звезда ордена Святого Андрея Первозванного, на шее командорский крест Мальтийского ордена и на груди звезда того же ордена*

Photo 40. *Parade portrait of field marshal B. P. Sheremetjev. He is holding field marshal's staff and wearing a blue sash with the star of the order of St. Andrew the Apostle the First-Called. Around his neck is the commander's cross of the order of Malta and on his chest, the star of the same order*

ja veiseid. Keda kaasa ei saanud võtta, pisteti läbi või raiuti tükkideks. Kogu Liivimaa ja osa Eestimaast on nii tühi, et kohad on veel ainult kaardil olemas. Kõik need aga, kes on läinud pakku soodesse ja metsadesse, hoiavad nüüd minu arvates kindlasti sinu poole.[270]

Uus rüüstamiste laine tabas Alutagust Narva piiramise ajal 1704. aasta juunis-juulis, mil Vene väejuhatus *„saatis jälle oma paari-kolmesaja mehelisi jõukusid vaenukäikudele maale kuni Purtse äärde ja sellest üle, kus nad tungisid kallale mõnele Alutaguselt põgenevale talupojale, lõid mitu surnuks, mitu aga vedasid koos naiste ja laste ja muu kaasasolevaga vangidena minema"*.[271]

Vene võimu all (1704–1710)

Pärast Narva linna vallutamist 9. augustil 1704 võtsid venelased Ch. Kelchi teatel taas ette Alutaguse ja Virumaa kihelkondade rüüstamise ning siis *„valgus venelaste ratsavägi varasemast veel rohkem üle Alutaguse ja Virumaa laiali, nad läksid suurte ja väikeste jõukudena läbi suurimategi laante, soode ja metsade ja röövisid niikaua, kui neil midagi leida oli."*[272]

Pärast seda, kui venelased olid Narva vallutanud, Alutagusel enam märkimisväärset sõjategevust ei toimunud ning piirkond jäi venelaste võimu alla. Nad kasutasid seda järgnevail aastail platsdarmina oma rüüste- ja sõjaretkede korraldamisel Virumaale. Vaenupoolte vaheline piir stabiliseerus Kunda (Sämi) jõe joonel. Kuna rootslastel puudus selleks ajaks igasugune ründevõimsus, ei suutnud nad lahingutegevust sealt ida poole kanda ning piirdusid üksnes kaitsega. 1710. aastal liikus Alutaguselt ja siis ka Edise mõisa juurest läbi mööda Tallinna-Narva maanteed Tallinna vallutama saadetud Vene sõjavägi.

18. veebruaril 1709 koostatud Eestimaa kindralkubermangu valitsuse protokollist selgus, et Vene võimu all oleval Alutagusel oli kehtestatud Vene riigi maksusüsteem. Vasknarva piirkonnast pärit talupoja Jeremej Gerassimpoiki ja Kurtna mõisa Soompea küla talupoja Michel Jacobpoiki tunnistuse kohaselt nõuti talupoegadelt peale kontributsioonide ka teisi tollasel Venemaal nõutavaid makse, nimelt pea- ja suitsuraha, mida võeti 13 valget rundštükki iga pea pealt ja iga suitsu pealt aastas. Lisaks pidid nad maksma iga-aastast kümnist ning andma iga kuu maksudeks heina, kaera, soola ja muud selletaolist. Tunnistusest selgus ka, et 1708. aastal oli rukkisaak piirkonnas olnud halb, odrad ja kaerad aga olnud head.[273]

Kui raskelt tabas Edise mõisat 1710.–1711. aasta katkuepideemia, pole võimalik lõpuni kindlaks teha, sest kubermanguvalitsuse poolt mõisatelt katkuohvrite kohta nõutud aruannet pole säilinud. 1712. aastal läbiviidud inkvisitsiooni andmeist katkuohvrite kohta tuleb juttu tagapool.

VII. Edise mõisa omanikud Vene ajal (1698–1918)

18.–19. sajandil oli Edise mõisa saatus üsnagi heitlik. Nimeliselt Maydellide valduses, käis sõja alguses rüüstatud mõis Põhjasõja ajal käest kätte kuni Friedrich Wilhelm von Maydelli Eestimaale tagasipöördumiseni 1726. aastal. Sama saatus tabas mõisat ka pärast selle pantimist ja müümist Georg Gustav von Maydelli poolt. Ajavahemikul 1755–1839 vahetus mõisas kümme erinevat omanikku ja pandihärrat. Neist C. Fr. Schwebs müüs osa Edise valdustest ning liitis mõne neist Jõhvi mõisaga, mille tulemusel vähenes mõisa maa-ala enam kui poole võrra. 1839. aastal omandasid mõisa von Rosenid, kelle kätte jäi see kuni võõrandamiseni Eesti Vabariigi poolt 1919. aasta maaseaduse alusel.

Edise käis käest kätte

G. J. von Maydell (1648–1710) abiellus H. H. Taubega 1680. aastal. Oma sõjaväelase karjääri alustas ta 1661. aastal Narvas musketärina ja osales aastail 1665–1675 sõjategevuses Hispaania Madalmaades. Hiljem teenis ta Rootsi armee jalaväes ning sai 1693. aastal kuningas Karl XI-lt sõjaliste teenete eest Rootsi vabahärra tiitli. Nagu öeldud, omandas ta 1698. aastal naisevennalt O. J. Taubelt Edise mõisa. 1700. aasta kevadel ja suvel võitles ta oma rügemendiga Riiat piiravate sakslastega ning novembris, nagu eespool mainitud, pidas ta oma mõisa lähedal Pühajõe ääres Rootsi armee eelväe juhina võiduka lahingu B. Šeremetjevi ratsaväe osade vastu ning juhtis Narva lahingus kindralmajori aukraadis Rootsi armee vasaku tiiva parempoolset grupeeringut. Järgnevalt osales ta Karl XII sõjakäigus Poolasse, kust saadeti aga kindralleitnandiks ülendatult 1703. aastal Soome, et kaitsta Ingerimaad pealetungivate Vene vägede eest. 1706. aastal anti talle kindrali aukraad. Vene vägede suure ülekaalu tõttu ei õnnestunud saadud ülesannet täita kõige paremini ning 1707. aastal läks G. J. von Maydell erru ja pöördus tagasi Tallinna, kus suri 1710. aastal katku.[274]

Kuna G. J. von Maydelli pojad teenisid Rootsi armees, ei saanud nad Põhjasõja (1700–1721) ajal Edise pärijatena esineda ning mõis läks tagasi G. J. von Maydelli lähima Eestimaal elava sugulase O. J. Taube valdusse. Pärast viimase surma 1715. aastal päris mõisa tema ema Margaretha von Löweni vennapoeg asekuberner Friedrich von Löwen, kes juba järgmisel aastal andis mõisa rendile ülemkomissar Gustav von Essenile.

Friedrich Wilhelm von Maydell (†1744)

1726. aastal pöördus Rootsist Eestimaale tagasi G. J. von Maydelli poeg esimesest abielust Hedwig Helene Taubega major Fr. W. von Maydell, kes isa päranduse jagamisel sai endale Edise mõisa. Temaga pöördus Taubede vereliin veel mõneks ajaks Edisele tagasi.

Fr. W. von Maydell teenis alates 1702. aastast Rootsi armees ning tegi kuni Poltaava lahinguni 28. juunil 1709 kaasa Karl XII sõjakäigu Poola ja Venemaa vastu. Pääsenud Poltaava lahinguväljalt põgenema, langes ta mõni aeg hiljem venelaste kätte vangi, kattes haavatud kuninga Karl XII toimetamist üle Dnepri jõe. Kuni 1722. aastani viibis ta vangistuses Siberis Tobolski linnas ning pöördus pärast vabanemist tagasi Rootsi, kus sai majori aukraadi ning jätkas armeeteenistust. 1726. aastal läks ta erru, pöördus, nagu öeldud, Eestimaale tagasi, sai isa pärandiosast endale Edise mõisa ning abiellus 6. juunil Barbara Helene Ulrichiga (†1766). Viimane pidas mõisat veel üle kümne aasta pärast abikaasa surma. 10. aprillil 1755 sõlmitud pärandijagamise lepingu alusel sai Edise mõisa endale

nende poeg, justiitsnõunik ja ooberst G. G. von Maydell.[275]

Siinkohal on paslik mainida Edise mõisa 1732. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus nimetatud vabadikku Linna Jacku, kes oma ⅙ adramaa suurust vabadikukohta Kahulas tasuta kasutas, *„kuna ta teenis mind minu vangisoleku ajal."*[276] Tegemist oli Fr. W. von Maydelli teenriga, kes järgnes isandale tema vangipõlve ning tänutäheks sai koha tasuta kasutada. 1739. aastal oli Joack juba üle 60 aasta vana. 1744. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus teda enam ei nimetatud, tõenäoliselt oli ta selleks ajaks surnud.[277]

Fr. W. von Maydelli ja tema abikaasa Barbara Helene läbisaamine oma talupoegadega on olnud lähedane, mida näitab nende sagedane ristivanema seisus. Näiteks oli Fr. W. von Maydell 20. juulil 1725 Revino talupoja Matso Micheli ja tema abikaasa Eva poja Jaagu, 7. aprillil 1734 Vasavere talupoja Erika Jürri ja Greti poja Juhani ning 2. märtsil 1738 Kottinugga Jürri Migkeli ja Anni poja Jürry ristiisaks.[278] B. H. von Maydell oli 1. juulil 1728 Kahula talupoja Talle Maddi ja Leno tütre Marri, 25. märtsil 1731 Kahula talupoja Mää Marti ja Anno tütre Maie, 4. novembril 1732 Radwa talupoja Uestallo Jaeni ja Grethi tütre Caddri, 23. detsembril 1738 talupoja Talle Tomase ja Caddri tütre Marri ning 28. oktoobril 1739 Stall Tomase ja Marri tütre Leno ristiema.[279]

Edise käis taas käest kätte

G. G. von Maydell (4. detsember 1730–1767) õppis aastail 1749–1752 õigusteadust, kuid oli hiljem siiski sarnaselt isa ja vanaisaga sõjaväelane ning teenis välja oobersti aukraadi. Kuigi dokumentaalset tõendust sellele pole, arvas Maydellide suguvõsa ajaloo koostaja Carl von Maydell, et ta võis teenida vene-holsteini väeosas Sankt-Peterburgis.[280]

Nagu öeldud, sai ta 10. aprillil 1755 sõlmitud pärandijagamise lepingu alusel endale Edise mõisa, mille ta viis päeva hiljem pantis Narva raehärrale Joachim Johann Sutthoffile 27 000 hõberubla ja 600 tukati eest.[281] Lepingu juurde kuulus lisa, millega jäi osa inimesi endiselt G. G. von Maydelli käsutusse teenistust jätkama. On üsna tõenäoline, et tegu oli seniste mõisateenijatega. Need olid Polli Jaany Michkel, Hinrika Jürry Michkel, Kirbo Jaany Jaack, Kottinukka Jaako Jaan, Sahkri Mardi Ado, Otti Jürri Rikkan, kangur Kärt ühes naise ja lastega, Erika Jaani poeg Jürry, Eva Jurry poeg Ado, Madise Jako Toma tütar Marry, Sahkri Mardi tütar Ewa, Wahhi Hanso tütar Lena ja Kottinukka Michkli Maddi.[282]

5. aprillil 1756 sõlmiti ühteaegu nii pandi loovutamise leping kui ka ostu-müügileping, millega sai Edise mõisa uueks omanikuks 31 000 hõberubla eest maanõunik Ulrich Johann von Brümmer (†1759).[283] Viimase poeg meeskohtunik Berend Johann von Brümmer (15. jaanuar 1715 – 20. juuni 1774) müüs Edise 1767. aastal omakorda 56 400 hõberubla eest edasi riiginõunik C. Fr. Schwebsile (1715–1782). Lisaks mõisale ühes kogu sellele

Joonis 25. *Vabahärra G. J. von Maydelli vapil oli kujutatud ka Taubede kahe lehega pärnatüvi (EAA raamatukogu A II 50 nr 152)*

Рис. 25. *На гербе барона Г. И. фон Майдель изображен также ствол липы с двумя листочками, как у Таубе*

Figure 25. *Baron (Freiherr) G.J. von Maydell's coat of arms carries the linden trunk with two leaves of the Taube family*

Joonis 26. *Riiginõunik C. Fr. Schwebsi vapp (EAA raamatukogu A II 50-2, nr 56)*

Рис. 26. *Герб государственного советника К. Ф. Швебс*

Figure 26. *Coat of arms of state councillor C. Fr. Schwebs*

kuuluva maa, talupoegade jms kohustus B. J. von Brümmer ostjale üle andma mõisa arhiivi, viina- ja õlleköögi sisustuse ühes katelde jm vajalikuga, 50 sarvlooma (lehma, härga ja pulli), kõik mõisas leiduvad lambad ja sead ning teravilja: kolm lasti rukist, viis lasti otri ja kaks lasti kaeru.[284]

Selleks et korrastada Edise ja Jõhvi mõisa vahelist piiri, müüs viimane 1772. aastal Ratva küla neli adramaad Kiikla mõisale, kuna see asus kolme miili kaugusel Edisest[285] ega omanud ühist piiri teiste mõisa maadega. Ka Kahula küla 6½ adramaad liitis ta samal põhjusel Jõhvi mõisaga. Kuna ka *Salopeh* maatükk oli keset Jõhvi mõisa välju, liideti seegi viimasega, samamoodi ning samal põhjusel ka osa Pauliku (*Pawlecki*) karjamõisast. Selle asendamiseks liideti küll Edisega suurem osa *Arro* maakohast, mis jäi omakorda Edise väljade vahele. Kuna Jõhvi ja Edise mõisa kirikukõrtsid asusid peaaegu kõrvuti, sulges ta Edise kirikukõrtsi. Lõpptulemusena jäi endisest 25 adramaa suurusest mõisast alles 11½ adramaa suurune mõis.

25. märtsil 1778. aastal müüs C. Fr. Schwebs Edise omakorda 37 500 hõberubla eest edasi rittmeister Carl Gustav von Tollile (1751–1820). Lepinguga kaasnes lisana Edise mõisa alles jäänud

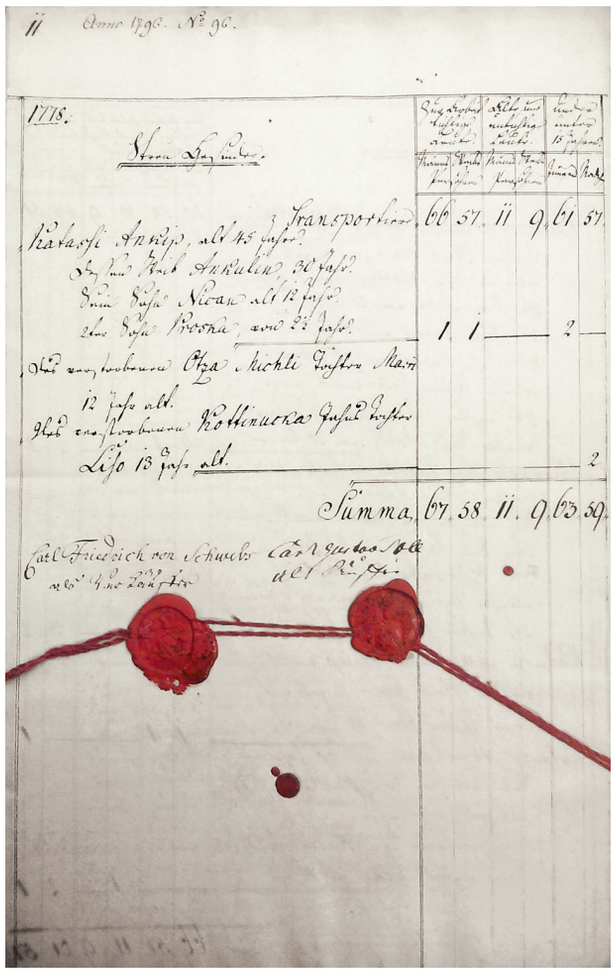

Foto 41. *Viimane lehekülg C. Fr. Schwebsi ja C. G. von Tolli vahelise Edise mõisa ostu-müügilepingu lisaks olnud talupoegade loendist. Leheküljel on andmed Katase külas elava hajatalu peremehe Katassi Ankipi pere ja kahe vaeslapse Mari ja Liso kohta ning lepingupoolte pitserid ja allkirjad. (EAA 2062, 1, 240: 11)*

Фото 41. *Последняя страница из перечня крестьян приложенного к договору о купли и продажи поместья Эдисе, заключенного между К. Ф. Швебс и К. Г. фон Толл. На странице имеются данные относительно жившей в деревне Катас хозяине хутора Катасси Анкип и его семьи, а также двух сирот Мари и Лисо, печати и подписи сторон договора*

Photo 41. *Last page of the census of tenant farmers that was originally part of the appendix to the sales contract of Edise manor between C. Fr. Schwebs and C. G. von Toll. The page includes data about the family of Katassi Ankip and two orphans Mari and Liso, as well as the signatures and seals of the contracting parties*

talupoegade loend, kus esitati külade ja talude kaupa nende nimed, omavaheline sugulusvahekord ja vanus.[286] Selle lepinguga eraldatigi Edisest eespool mainitud Kahula küla, *Salopeh* maakoht, osa Paulikust ja Jõhvi kirikukõrts. Lepinguga läks Edise mõisale tasuta üle Tallinna-Narva maanteel üle Pühajõe viiva silla juures asuv Kõrve kõrts (*Koerwische Krug*, joonis 32) ühes kõigi tema juurde varem kuulunud põllu- ja heinamaa ning kõrtsi juurde kuuluvate hoonete ning metsaraiumisõigusega Jõhvi mõisale kuuluvast metsast nii kõrtsi kui ka kõrtsmiku rehe kütmiseks vajalikele küttepuudele.[287] Edise valduste müüki jätkas ka C. G. von Toll, kes müüs osa Edisele kuuluvaid maid (Sompa kirikuteest paremal asuv maatükk ja Katase rannaküla Peipsi ääres) 30. märtsil 1780 Peter Engelbrecht von Brümmerile Sompa mõisaga liitmiseks 2000 rubla eest.[288] Tõsi küll, nimetatud maad jäid siiski perekonda, sest P. E. von Brümmeri abikaasa Marta Sophia von Roseni ema Hedwig Helene von Maydell (1727–1768) oli kunagise Edise omaniku Fr. W. von Maydelli tütar ning ka M. S. von Rosen oli tegelikult 1747. aastal Edisel sündinud ning varase lapsepõlve seal veetnud.[289]

Ka C. G. von Toll ei suutnud Ediset majandusraskustesse sattumata pidada, sestap rentis ta 8. augustil 1802 mõisa 5500 bankorubla eest aastas rittmeister Johann Andreas von Seidlitzile ning pantis selle seejärel 14. detsembril 1803 Narva kaupmehele Ch. Knoopile hinnaga 5000 hõberubla ja 85 000 bankorubla, millest 7000 maksti inventari eest, kümneks aastaks. Lepingus sisaldus ka pandihärra õigus müüa soovi korral *„üleliigseid, kõlbmatuid ja halbu inimesi"*, ainsaks piiranguks kohustus tagastada pandilepingu lõppemisel niisama palju inimesi, kui oli lepingu sõlmimise ajal, või maksta välja nende väärtus rahas.[290]

Fotod 42, 43. *C. G. Tolli ja Ch. Knoopi pitserid 14. detsembril 1803 sõlmitud Edise mõisa pandilepingult (EAA 2062, 1, 35: 12)*

Фото 42, 43. *Печати К. Г. Толля и К. Кноопа на заключенном 14 декабря 1803 года договоре о взятия поместья Эдисе под залог*

Photo 42, 43. *Seals of C. G. Toll and Ch. Knoop on the mortgage deed of Edise manor that concluded on December 14, 1803*

Joonis 27. *Von Tollide perekonna vapp (EAA raamatukogu A II 50-2 nr 90)*

Рис. 27. *Фамильный герб фон Толлей*

Figure 27. *The von Toll family coat of arms*

Ch. Knoop loovutas 20. märtsil 1814 Edise pandi Tallinna politseimeistrile ülemleitnant Ludwig Wilhelm von Tollile üheksaks aastaks alates 1814. aasta lihavõtetest. L. W. Toll loovutas pandi 17. märtsil 1815 Tallinna kodanikule kaupmees Justinus Johann Freyle, kes tasus selle eest 35 750 hõberubla ja 74 640 bankorubla, millest 20 000 rubla maksti inventari eest.[291]

Ajavahemikul 1812–1815 oli mõis renditud Pagari mõisas (*Paggar*) sündinud Carl Magnus Gustav von Behrensile (Berens, 1783–1824), kelle abikaasa oli ülemleitnant L. W. von Tolli õetütar Catherine Louise Helene Rosenbach. 1812. aastal sündis Edisel nende tütar Julie Louise Emilie, 1813. aastal poeg Fromhold Carl, 1815. aastal Alexander Ewald Dietrich.[292] Nende juurde kuulusid ka Edise mõisa 1811. aasta hingeloendis mainitud major Fromhold Johann von Rosenbachi päristalupoegadest majateenijad: teener Johann, kokk Jaan, kutsar Hindrich, kangur Siem, toapoisid Johann ja Carl, surnud kutsari Jürri poeg tallipoiss Johann. 1816. aasta hingeloendi järgi olid nad kõik lahkunud Tallinna.[293]

J. J. Frey loovutas Edise mõisa pandilepingu 20. augustil 1817 Tallinna 1. gildi kaupmehele Johann Christian Walterile hinnaga 24 000 hõberubla ja 164 000 bankorubla, millest 20 000 rubla maksti taas inventari eest. 24. juunil 1820 muudeti pandiloovutusleping ostulepinguks.[294]

Vähem kui kolm aastat hiljem, 26. jaanuaril 1823 pantis J. Chr. Walter Edise mõisa koos Sompa mõisa raieõigusega Edise mõisa metsas Narva 2. gildi kaupmehele, Schlüsselburgi sitsitrükkimise manufaktuuri omanikule, Sisekaubanduse ja Manufaktuuride Departemangu liikmele (*Mitglied des Departements der Manufakturen und des inneren Handels*) kommertsnõunik Michael Weberile kümneks aastaks hinnaga 67 096 hõberubla ja 169 915 bankorubla, millest 28 000 rubla maksis inventar.[295] Kuna J. Chr. Walter ei suutnud mõisat välja lunastada, ostis Eestimaa Ülemmaakohus selle 10. märtsil 1839 ning mõisa omandas staabikapten Otto Johann vabahärra von Rosen 12 500 hõberubla ja 136 600 bankorubla eest pärusomandiks.[296]

Rosenid

O. J. von Rosen sündis 3. jaanuaril 1795 Mäetaguse (*Mehntack*) mõisas. Tema vanaonu Otto Gustav von Rosen (1716–1761) oli abielus eespool nimetatud Hedwig Helene von Maydelliga. Aastail 1748–1754 elasid nood Edisel ning seal sündisid ka nende kolm tütart ja kaks poega. Tema allkiri oli ka mõisa 1744. ja 1750. aasta adramaarevisjoni vakuraamatuis.[297] 26. märtsil 1748 sündis Edise mõisas ka kapten Woldemar von Roseni ja mõisa päristalupoja Greta abieluväline tütar Anna Maria, kelle ristivanemateks olid mõisavalitseja Otto Jurgenson Treu abikaasa Anna Maria Beckmann, Lauri Jako naine Kaie ja mõisavalitseja Fromhold Adam Kiel Kukruselt. Tüdrukuke suri ja maeti 13. augustil 1751. aastal.[298] Seega olid Rosenitel teatud perekondlikud sidemed Edisega juba varasemast ajast. Neid sidemeid tugevdas ilmselt ka asjaolu, et pärast Edise pantimist G. G. von Maydelli poolt elas tema ema Barbara Helene kuni surmani Rose-

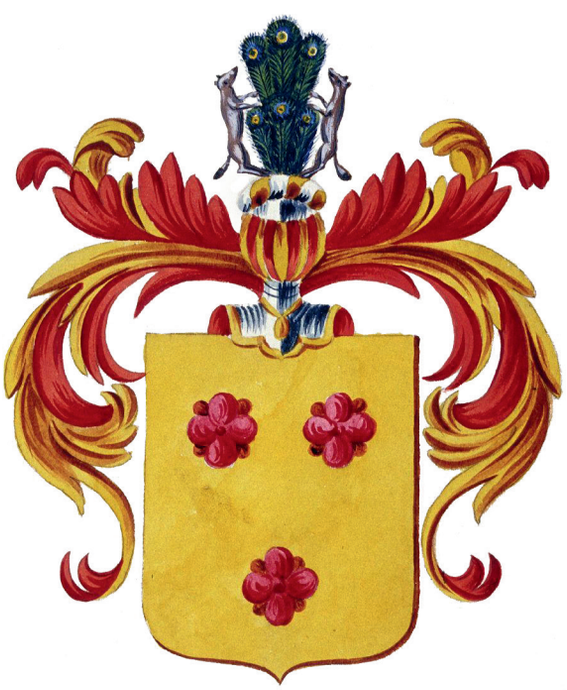

Joonis 28. *Rosenite perekonnavapi põhikujundiks olid punased roosid (EAA Raamatukogu A II 50-2 nr 35)*

Рис. 28. *Основным изображением на фамильном гербе Розен были красные розы*

Figure 28. *The key heraldic elements of the Rosen family coat of arms were red roses*

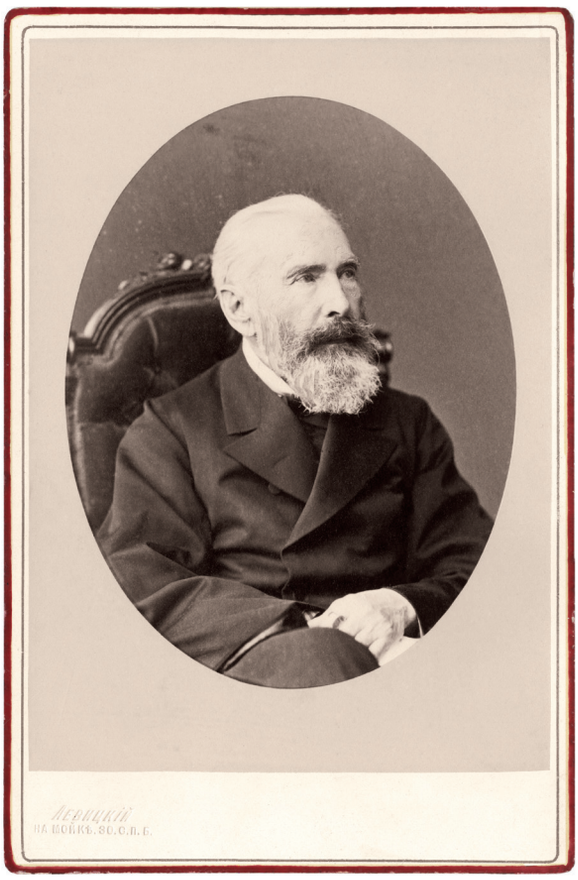

Foto 44. *Parun O. J. von Roseni portreefoto (Foto: Levitski, enne 1882; EAA 1850, 1, 934: 1)*

Фото 44. *Фотопортрет барона О. И. фон Розен*

Photo 44. *Parade portrait on Baron O. J. von Rosen*

Foto 45. *Paruness Julie von Roseni (neiuna Stackelberg), O. J. von Roseni abikaasa portreefoto (Foto: Levitski, enne 1882; EAA 1850, 1, 927: 1)*

Фото 45. *Фотопортрет баронессы Юлие фон Розен (в девичестве Штакелберг), супруги О. И. фон Розен*

Photo 45. *Portrait photo of Baroness Julie von Rosen (born von Stackelberg), the wife of O. J. von Rosen*

nite pärusmõisas Rosenhoffis (*Schönangern*). Seal suri ka Georg Gustav von Maydell ise.[299]

O. J. von Rosen astus 1812. aastal sõjaväeteenistusse ning osales 1812. aasta Isamaasõjas ja Vene armee sõjakäigus Prantsusmaale aastail 1813–1814. Ta võttis osa paljudest lahingutest, millest tuntuimad olid Berezina lahing (26.–29. november 1812) ja *„sõda Leipzigi linna all"* ehk Rahvastelahing (16.–19. oktoober 1813). Pärast mitmeid lahinguid Prantsusmaa pinnal sisenes tema väeosa 18. märtsil 1814 Pariisi. 1820. aastal läks ta perekondlikel põhjustel staabikapteni aukraadis sõjaväeteenistusest erru ning tegutses edaspidi tegevpõllumehena, algul perekonnamõisas Mäetagusel, kuid 1839. aastal omandas ta ka Edise, 1841. aastal Konju (*Raustfer*) ja 1853. aastal Pühajõe (*Pühhajöggi*) mõisa. 29. septembril 1824 abiellus ta Sophie Julie Stackelbergiga (1804–1888), kellega neil oli üksteist last.

Kohaliku rahva suhtumist oma mõisahärrasse väljendas tema surma puhul ajalehes Ristirahwa Pühapäewaleht avaldatud kiri:

> 6-mal Augustil suri Jõhwi kihelkonnas Edise mõisa elatand Mäetaga baroni herra Otto von Rosen, kõigewanem herra Eestimaa mõisnikude seltsist; ta sai 87½ aastat wanaks. Noore ohwitseri põlwes on ta kaa nende hulgas olnud, kes 1813-mal aastal, kui Prantsuse keiser Napoleon I Bonaparte ärawõideti, Parisi linna läksid. Mitte kaua pärast seda jättis ta kroonuteenistust maha ja läks pärast oma isa surma oma pärismõisa Mäetaga elama, kus ta kaa oli sündinud. Nüüd elas

ta ja tarwitas kõik oma elujõudu oma isamaa ja oma walla heaks. Mitmesugused ammetid said tema kätte ustud ja oma Mäetaga walla eest on ta isaliku armastusega hoolt kannud ja teda hea korra peale harjutand, nõnda et see wald praegu üks kõige auusam ja parem on. Kaa nende wäljaspidise elu parandamise ja kosutamise eest on kadund herra palju head teinud; ta oli esimeste seast, kes omad wallad rendi peale panid. Kolm ilusat ja ruumikat koolimaja on Mäetaga wallas, kus noored lapsed, kes alati walla ja koguduse lootus on, aegsaste pidid haritud, õpetatud ja Jumala poole juhatatud saama. Wana rahwale lasi tema suure ja wäga kena palwemaja ehitada; sest kirik on sealt ligi 20 wersta kaugel ja wanem rahwas ei saa mitte iga pühapäew kirikus käia. Seal palwemajas loewad koolmeistrid iga pühapäew jutlust ja palju rahwast ümberkaudu kaa muist waldadest kuuleb seal Jumala sõna. Nõnda kandis see auus mees hoolt, et noore ja wana rahwale hinge ja waimu toidus rohkeste saaks pakutud; sest ta teadis, et Jumala kartus on tarkuse hakatus. Oma kuldpulmade mälestuseks lasi tema aina oma kulu peal Edise wallas kaa ilusa koolimaja ehitada ja maksis kõik koolmeistri palga omalt poolt. – See armastuse külw on Jumala abiga kaa head wilja kannud! – Suurel hulgal oli rahwas surnu matmiseks kokku kogunud; et küll kibe töö aeg oli, tahtis kõik oma auustatud mõisa wanemale wiimist auu anda ja kena koori lauludega tema keha hauda panna. Jumal andku temale rahulist hingamist maa põues ja rõõmust ülestõusmist wiimsel päewal! Jumal tasugu temale, mis ta head on teinud![300]

Siiski teati temast rahva hulgas ka muid lugusid rääkida:

Edise parun Otto von Rosen olnud ka väga vali, aga armastanud ka korda. Kord külast läbi minnes ta näinud, et ühel perenaisel olnud aiavilja peenrad rohtunud. Ta lasknud perenaise välja kutsuda ja andnud talle sealsamas tubli keretäie, öeldes, et perenaine peab teadma, mis ta kohus on.

Kord jutustaja isa läinud mõisa pargi tagant teed mööda, piip suus. Parun tulnud vastu ja käratanud kohe: „Anna piip siia, või sina mõisa õue peal piipu jooma!" Siis lasknud mehel tükk maad edasi minna, siis hüüdnud tagasi ja andnud piibu kätte.

Kui kedagi pekstud, siis ta seisnud ikka ise juures. Olla aga keegi teomees teatanud, et ta on haige ja ei saa tööle tulla, siis läinud ise vaatama ja kui haigus mitte just tõsine pole olnud, siis peksnud mehe läbi.

Kui ta nii vanaks jäänud, et enam pole jõudnud käia, siis lasknud end toapoiss Tõnisel mööda välju sõidutada, sest tahtnud igal pool ise juures olla ja näha kui töö edeneb. Kord viinavoor läinud mööda teed. Tõnis olnud oma käsivankriga just tee ääres. Üks meestest hüüdnud: „Vaadake, kus kurat istub!" Härra küsinud küll Tõniselt, kes hüüdja oli, see aga vastanud, et ei tundnud.

Ta hoolitsenud ka väga oma mõisa eest, ja öelnud, et Rosenite nimi ei pea Ediselt enam kunagi kaduma. Ometi kadunud see juba tema poja järele.[301]

O. J. von Roseniga seostati aga ka leerilaste teokohustuse kaotamist Jõhvi pastoraadis:

Talurahwa teoorjus mõisates kaotati, ühes sellega jäi ka leerilaste orjus õpetaja juures aegajalt wähemaks. Jõhwi koguduses loetakse leerilaste teoorjuse kaotamist Edise paruni teeneks. Nimelt olnud paruni toapoiss leeris, kus ta koos teistega rehele aetud. Seal tulnud parunile wõõrad ning toapoissi olnud tarwis. Kutsar sõitnud toapoisile Jõhwi järele ja toonud ta rehetoast ära. Parun näinud toapoisi tahmast nägu ja käskinud õpetajal leerilaste teoorjuse ära kaotada. Kui palju selles loos tõtt, kui palju luulet, ei tea ütelda, kuid pärast 1880. aastat kadus leerilaste teoorjus jäädawalt.[302]

29. oktoobril 1862. aastal teatas Eestimaa kubermanguvalitsus, et on kapten O. J. von Roseni palvel nimetanud Edise mõisa (*Gut Etz*) ümber Edise lossiks (*Schloß Etz*).[303]

Pärast O. J. von Roseni surma 6. augustil 1882 päris mõisa tema vanem poeg, hilisem senaator ja salanõunik Hermann Heinrich August vabahärra von Rosen (5. märts 1829 – 18. november 1884), kes noorena oli samuti sõjaväelane ning osales Krimmi sõja ajal (1853–1856) Sevastoopoli kaitsmises. Surres oli ta Peterburis rahandusministeeriumi aktsiisidepartemangu juhataja. H. H. A. von Roseni surma puhul asutasid departemangu ametnikud tema mälestuseks 25 050 rubla suuruse fondi, mille protsentidest toetati vähekindlustatud aktsiisiametnike lastele hariduse andmist.[304]

H. H. A. von Roseni pärijateks olid omakorda tema lesk Catherine ja lapsed Sophie (abielus Jermolova), Catherine (abielus von Baer), Anna ja Alexander von Rosenid. Mõisapidajaks sai neist Alexander von Rosen (31. märts 1863 – 16. veebruar 1908), kes omandas gümnaasiumihariduse Dresdenis, Leipzigis ja Tartus, õppis aastail

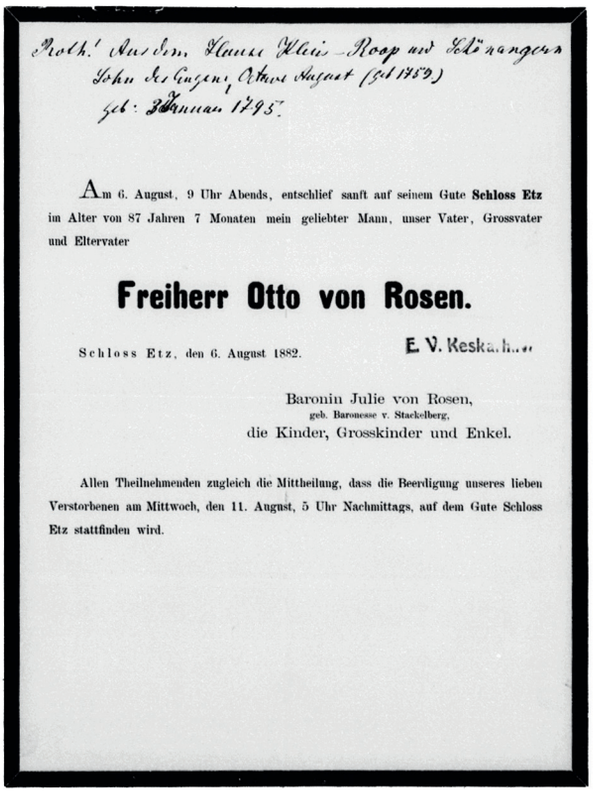

Am 6. August, 9 Uhr Abends, entschlief sanft auf seinem Gute **Schloss Etz** im Alter von 87 Jahren 7 Monaten mein geliebter Mann, unser Vater, Grossvater und Eltervater

Freiherr Otto von Rosen.

Schloss Etz, den 6. August 1882.

E. V. Keskarhiiv

Baronin Julie von Rosen,
geb. Baronesse v. Stackelberg,
die Kinder, Grosskinder und Enkel.

Allen Theilnehmenden zugleich die Mittheilung, dass die Beerdigung unseres lieben Verstorbenen am Mittwoch, den 11. August, 5 Uhr Nachmittags, auf dem Gute Schloss Etz stattfinden wird.

Foto 46. *O. J. von Roseni surmakuulutus (EAA 854, 3, 586: 78)*

Фото 46. *Уведомление о смерти О. И. фон Розен*

Photo 46. *Obituary of O. J. von Rosen*

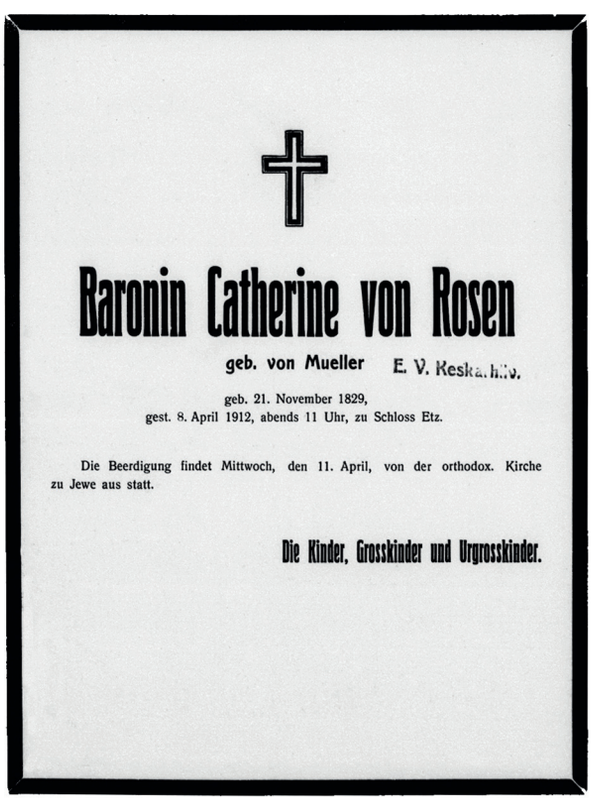

Baronin Catherine von Rosen

geb. von Mueller

E. V. Keskarhiiv.

geb. 21. November 1829,
gest. 8. April 1912, abends 11 Uhr, zu Schloss Etz.

Die Beerdigung findet Mittwoch, den 11. April, von der orthodox. Kirche zu Jewe aus statt.

Die Kinder, Grosskinder und Urgrosskinder.

Foto 48. *C. von Roseni (sünd Müller) surmakuulutus (EAA 854, 3, 586: 135)*

Фото 48. *Уведомление о смерти К. фон Розен (в девичестве Мюллер)*

Photo 48. *Obituary of C. von Rosen (born Müller)*

Am 18. Dezember verschied auf seinem Gute Schloß Etz in Estland nach längerem Leiden der Geheimrath und Senator

E. V. Keskarhiiv.

Baron Hermann von Rosen.

99

Die Bestattung der sterblichen Hülle findet am Sonnabend den 22. Dezember um 11 Uhr Vormittags in der Kirche zu Jewe statt. [2]—1

Foto 47. *Senaatori ja salanõuniku parun H. von Roseni surmakuulutus (EAA 854, 3, 586: 99)*

Фото 47. *Уведомление о смерти сенатора и тайного советника барона Г. фон Розен*

Photo 47. *Obituary of senator and privy councillor Baron H. von Rosen*

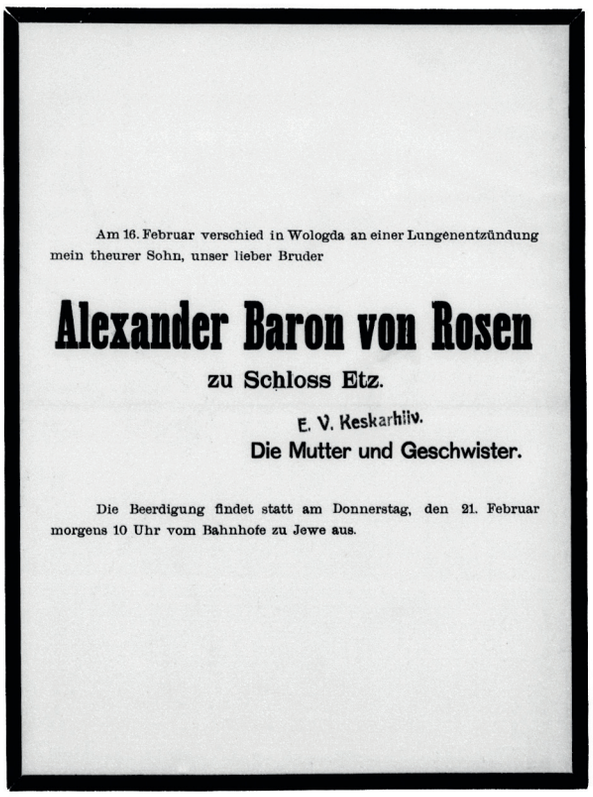

Am 16. Februar verschied in Wologda an einer Lungenentzündung mein theurer Sohn, unser lieber Bruder

Alexander Baron von Rosen

zu Schloss Etz.

E. V. Keskarhiiv.

Die Mutter und Geschwister.

Die Beerdigung findet statt am Donnerstag, den 21. Februar morgens 10 Uhr vom Bahnhofe zu Jewe aus.

Foto 49. *A. von Roseni surmakuulutus (EAA 854, 3, 586: 135)*

Фото 49. *Уведомление о смерти А. фон Розен*

Photo 49. *Obituary of A. von Rosen*

Foto 50. *A. von Roseni portreefoto perekond von Ungern-Sternbergide fotoalbumis (Foto: Theodor John, 1880–1890; EAA 1423, 1, 196: 59)*

Фото 50. *Фотопортрет А. фон Розен из семейного альбома семьи фон Унгерн-Штернберг*

Photo 50. *Portrait photograph of A. von Rosen in the family album of the Ungern-Sternbergs*

Foto 51. *A. von Roseni portreefoto korporatsioon Estonia 50. aastapäeva juubelialbumis (Foto: Theodor John, 1884–1886; EAA 1843, 1, 222: 313)*

Фото 51. *Фотопортрет А фон Розена в юбилейном альбоме – 50. годовщина корпорации Эстония*

Photo 51. *Portrait photograph of A. von Rosen in the 50th anniversary album of the Estonia Corporation*

1881–1883 Leipzigi ülikoolis loodusteadust ning aastail 1883–1886 Tartu ülikoolis majandust. Ülikooliõpingute ajal astus ta korporatsiooni Estonia liikmeks.[305]

Pärast õpingute lõpetamist tegutses ta alates 1887. aastast tegevpõllumehena, juhtides Edise, Konju ja Pühajõe mõisat. 1890. aastate lõpus astus ta ka riigiteenistusse, olles alates 1898. aastast Poltaava kubermangu Aktsiisivalitsuse kontrolör, 1901. aastast samas Priluki piirkonnainspektori nooremabi ning 1903. aastast Viljandi piirkonna Aktsiisivalitsuse juhataja. 1908. aastal suri ta ametilähetuse ajal Vologdasse.[306]

Kuna A. von Rosen oli vanapoiss, päris tema osa Edise mõisast ema C. von Rosen, kes 1910. aastal päris ka Anna von Roseni pärandiosa. Pärast C. von Roseni surma 1912. aastal jagati Edise mõis S. Jermolova ja C. von Baeri vahel tingimusel, et mõisa müügi korral jääb õele esmaostuõigus. Seda ta aga kasutada ei saanud, sest 10. oktoobril 1919. aastal Eesti Vabariigi Asutavas Kogus vastuvõetud maaseadusega natsionaliseeriti ka Edise mõis. 24. novembril 1934 maaseadusega võõrandatud maade eest tasu maksmise peakomisjoni otsusega määrati tollal Saksamaal elanud C. von Baerile Edise mõisa võõrandamise eest tasu 35 169, 64 krooni.[307]

VIII. Edise mõis plaanidel ja kirjeldustes (1663–1913)

Edise mõisale kuulunud küladest

Edise mõisale kuulusid tema tegevusajal pikemat aega järgmised külad: Edise, Kahula, Katase, Kotinuka, Ratva, Revino, Tammiku ja Vasavere.

Edise küla kuulus 1241. aastal Taani kuningale. 1346. aastal kuulus küla Nicolaus de Orgesile, kes selle samal aastal koos oma ülejäänud valdustega Hinke Moorile edasi müüs. 1477. aastal kuulus küla juba Bernd Tuvele, seda mainiti veel ka 1508. aastal, kuid 1533. aastal teda Edise mõisale kuulunud külade seas enam ei nimetatud. Ilmselt võeti Edise küla põllud mõisale ning külaelanikud paigutati mujale ümber.[308]

Kahula küla sai Jacob Tuve abiellumisel naise kaasavaraks. 1518. aastal on küla olnud tema omanduses. 1778. aastal seoses Edise mõisa müügiga rittmeister C. G. von Tollile liitis senine Edise ja Jõhvi mõisa omanik riiginõunik C. Fr. von Schwebs Kahula Jõhvi mõisaga.

Katase külas asunud maavalduse ja sellega kaasnenud kalapüügiõiguse Peipsi järvel läänistas ordumeister Wolter von Plettenberg Jacob Tuvele 23. juunil 1522. aastal. Külas elasid kalamehed, kelle olulisim koormis oli varustada mõisa kaladega. 30. märtsil 1780. aastal müüs C. G. von Toll Katase rannaküla Peipsi ääres P. E. von Brümmerile Sompa mõisaga liitmiseks.[309]

Kotinuka küla võis esineda alates 1477. aastast Soontaga (*Sontacken, Sotach*) nime all.[310] 1726. aastal oli Kotinukal ainult üks – Maddise Jürrie – talu, 1732. aasta revisjoniks oli seal oma talu rajanud ka Seppa Mart. 1744. aastast on Kotinuka talusid nimetatud hajatalude seas. Alates 1726. aasta adramaarevisjonist oli ka Kahula külas kaks talukohta, mida pidasid Kotinuka-nimelised talupojad (Kottinugga Jack ja Kottinugga Michell).[311] Uuesti mainiti Kotinuka küla 1782. aasta hingeloendis, kui seal elas kaks taluperet, ning 1795. aastal.[312] 1811. aasta hingeloendis oli Kotinuka ainus talu taas kirjas hajataluna.[313] Hilisemad hingeloendid Kotinuka küla enam ei maininud, kuid seal asusid veel 20. sajandi alguses mõisa sulaste kandikohad.

Ratva küla kuulus Edise mõisale alates 1466. aastast, mil Bernd Tuve ostis selle Heinrich Mekesilt. 31. mail 1772 müüs C. Fr. von Schwebs küla 4 adramaad 11 000 rubla eest vabahärra Friedrich Gustav von Rosenile Kiiklast, et liita need Kiikla mõisaga.

Revino küla paiknes Edise ja Kukruse mõisa vahel. 1346. aastal asus seal lähedal mõis, millest lõpuks kasvas välja Edise mõis. 6. jaanuaril 1410 andis Hans Maydell Rakvere foogti Hartmann Ulneri, Virumaa meeskohtu kohtuniku Otto Brakeli ja kaasistujate Henneke ja Diedrich Engedissi ees Hans Johanni poeg Lodele ja selle pärijatele üle 13 adramaad Kukruse ja ühe adramaa Revino (*Revinal*) külas, et nad eelnimetatud Kukruse mõisat täievoliliselt igavesest ajast igavesti pärusmõisana omaksid ühes kõige juurdekuuluvaga, nagu põllud, heinamaad, karjamaad, teed, metsad, metsaraiumisõigused, pesitsemiskohad, veekogud, ojad, kaevud, jahialad ja kalastuskohad ühes kõige juurdekuuluvaga, ühes kõigi õiguste ja kohustustega, mis sinna juurde juba ammustest aegadest kuuluvad.[314] 29. juunil 1413 andis Hans Lode nimetatud mõisa edasi oma vendadele Otto ja Fromhold Lodele.[315] 1477. aastal, mil Edise mõisat esimest korda allikates mainiti, kuulus suurem osa külast juba Edise mõisa koosseisu. Eespool mainitud Lodedele kuuluva adramaa ostis Berend Taube neilt ära 1615. aastal. Küla kuulus seejärel kogu aeg Edise mõisale ning likvideeriti P. Johanseni arvates ajavahemikul 1844–1850, talupojad asustati mujale ning maa võeti mõisa põldude alla. Uut põldu hakati kutsuma Vanaküla väljaks. Talupoegadele antud uued kohad Vasavere metsast.[316] Siiski tundub, et küla ei likvideeritud varem kui 1851. aastal, sest Jõhvi koguduse Edise personaalraamatus oli hiliseima Revinos sündinud inimese – Mihkel

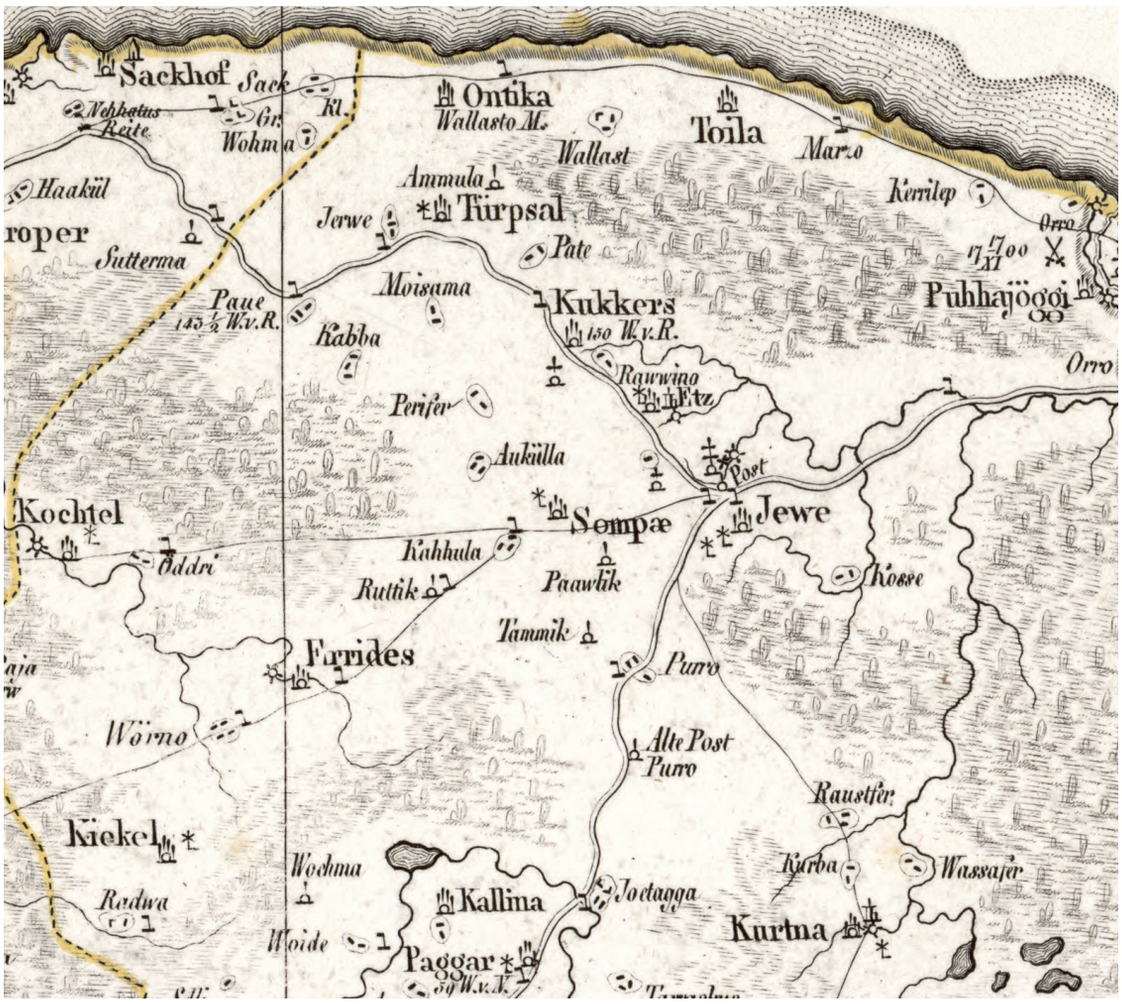

Joonis 29. *Jõhvi kihelkonna põhjaosa krahv Ludwig August Mellini 1798. aastal avaldatud atlase Virumaad kujutavalt kaardilehelt, kus võib Edisele kuulunud küladest leida Kahula, Ratva, Revino, Tammiku ja Vasavere ning Pauliku karjamõisa. Edise mõisasüdame läheduses asuvana kujutatakse tuule- ja vesiveskit. Edise mõisast ida poolt algavat ning Pühajõkke suubuvat jõge, millel asus ka mõisa vesiveski, enam ei eksisteeri. Tallinna-Narva postimaantee esimese silla kohal üle Pühajõe näitab tingmärk Kõrve kõrtsi asukohta. Kujutatud on ka 17. novembril 1700 aset leidnud Pühajõe lahingu toimumise kohta mereäärse maantee üle Pühajõe viiva silla juures ning venelaste rajatud muldkindlustusi*

Рис. 29. *Северная часть прихода Йыхви на карте Вирумаа в атласе, опубликованном в 1798 году графом Людвигом Август Меллин, где можно найти принадлежавшие поместью Эдисе деревни Кахула, Ратва, Ревино, Таммику и Васавере, а также скотоводческую мызу Паулику. Поблизости от центра поместья Эдисе изображаются ветряные и водяные мельницы. Реки, впадающей в Пюхайыги на восточной стороне от центра поместья на которой находилась водяная мельница, больше не существует. Расположенный около первого моста через реку Пюхайыги почтового тракта Таллинн-Нарва условный знак показывает место нахождения кабака Кырве. Изображено также место, где происходили 17 ноября 1700 года бои Пюхайые, около прибрежного шоссе около моста через реку Пюхайые, и сооруженные русскими земляные укрепления.*

Figure 29. *A sheet from Ludwig August Mellin's atlas (1798) depicting the northern part of Jõhvi parish. The villages of Edise manor Kahula, Ratva, Revino, Tammiku and Vasavere as well as the support manor of Pauliku can be found on the map. Near the manor centre are the wind- and water mills. The river that starts from the eastern side of Edise manor and flows into Pühajõgi does not exist today. The location of Kõrve tavern is marked on the Tallinn-Narva post road, as well as the Battle of Pühajõe (November 17, 1700) and Russian redoubts*

Trankmani – sünniajaks märgitud 4. juuni 1851.[317] Revinos sündinuks oli märgitud ka Kustaw Järwe (5. septembril 1859), kuid siin võis tegemist olla näpuveaga, sest tema nooremate õdede-vendade sünnikohaks oli märgitud juba Edise mõis.[318] Kuigi Revino küla hävitati, avastas V. Reimaa alles hiljaaegu küla ahjuvaremed põllult vaid mõnesaja meetri kauguselt Edise mõisast.[319]

Tammiku küla liideti P. Johanseni andmeil Edise mõisaga 1515. aastal seoses Jacob Tuve abiellumisega. 1533. aasta pärandijaotuse lepingust selgus, et Edise mõisale kuulus ainult osa Tammikust, teine osa oli Jõhvi mõisa valduses. P. Johansen väitis samuti, et Tammiku müüdi Jõhvi mõisale alles 1760. aastal, kuid see pole õige, sest küla ja selle pered ei esinenud enam mõisa 1755. aasta vakuraamatus, samal ajal kui 1752. aasta vakuraamatu alusel elas Tammikus neli taluperet ning mõisa vahimees. Tõenäoliselt müüdigi küla ajavahemikul 1752–1755.[320]

Vasavere küla kuulus Edise mõisale hiljemalt 1533. aastast ning oli ainsa külana selle koosseisus kuni mõisa võõrandamiseni Eesti Vabariigi poolt 1919. aasta maaseaduse alusel. Küla asus mõisast umbes 20 km kaugusel ning sinna koondusid 19. sajandi teisel poolel, 20. sajandi alguses pea kõik mõisa talumaad. 1926. aastal koostas A. Pernbaum Vasavere küla kirjelduse, mis oma põhiosades kajastas kindlasti hästi ka küla mõisaaegset seisu (kirjapilt muutmata):

> Maastik on üldjoontes tasane, põllumaa jaguneb koosseisu poolest savimulla, savika liivamulla ja puht liivamulla liikidesse, sarnane on ka aluspõhi – sügavamates kihtides rihkpaas leidub aga ka kohti kus rihkpaas 6–7–8” nähtavale tuleb, põhjavesi on keskmises sügavuses. Heinamaad asuvad muist arumaade peal muist soostunud maa peal, viimaseid on juba varemalt kraavide läbi kuivatama hakkatud ja viimaste möödunud aastates on peremehed nende peale iseäraliselt tööd teinud s. on. kraavisid võtnud nii et happud soorohud hästi vähenemas on kraavi kallaste peal on isegi juba paremid rohtusid leida. […] Karjamaad näitavad seda sama pilti mis heinamaad’ki nad asuvad kõik soostunud või raba maa peal […] Kõikide karjamaade peal asuvad männid, need peremehed, kes juba varemalt omi karjamaid on kuivatama hakkanud on puude juure kasvu silmapaistvalt märgata mõnes kohas omandab maaala juba isegi metsa laadi üks hea omandus on selle maa alal veel see et temal hea vee kukkumine on kuskil pool ei olnud vee seisavat märgata. Küla seisab koos 34 talu õuestikust – peale tuule veski ei ole teisi tööstusi olemas. Ka Vasavere k. on kartul peremeestele pea müüma produkt.[321]

Foto 52. *Ruuben Kesler abikaasa Annaga ühel tööpäeval Vasaveres oma kodus (ERA, DF 1787; foto saadud Asta Randmäelt)*

Фото 52. *Рубен Кеслер с супругой Анной в один из рабочих дней в своем доме в Васавере*

Photo 52. *Ruuben Kesler and his wife Anna in their home in Vasavere*

Edise mõisasüda 17. sajandi plaanil

Esimesed andmed Edise mõisasüdamest ja seal paiknevast hoonestusest jm pärinevad 1663. aasta paiku koostatud jooniselt.[322] See on heaks täienduseks Adam Oleariuse üldtuntud Kunda mõisaõue kujutavale joonistusele.[323] Kui aga Oleariuse joonistus annab Kunda mõisa õuest vaid visuaalse kujutluspildi, siis Edise mõisa plaan pole küll

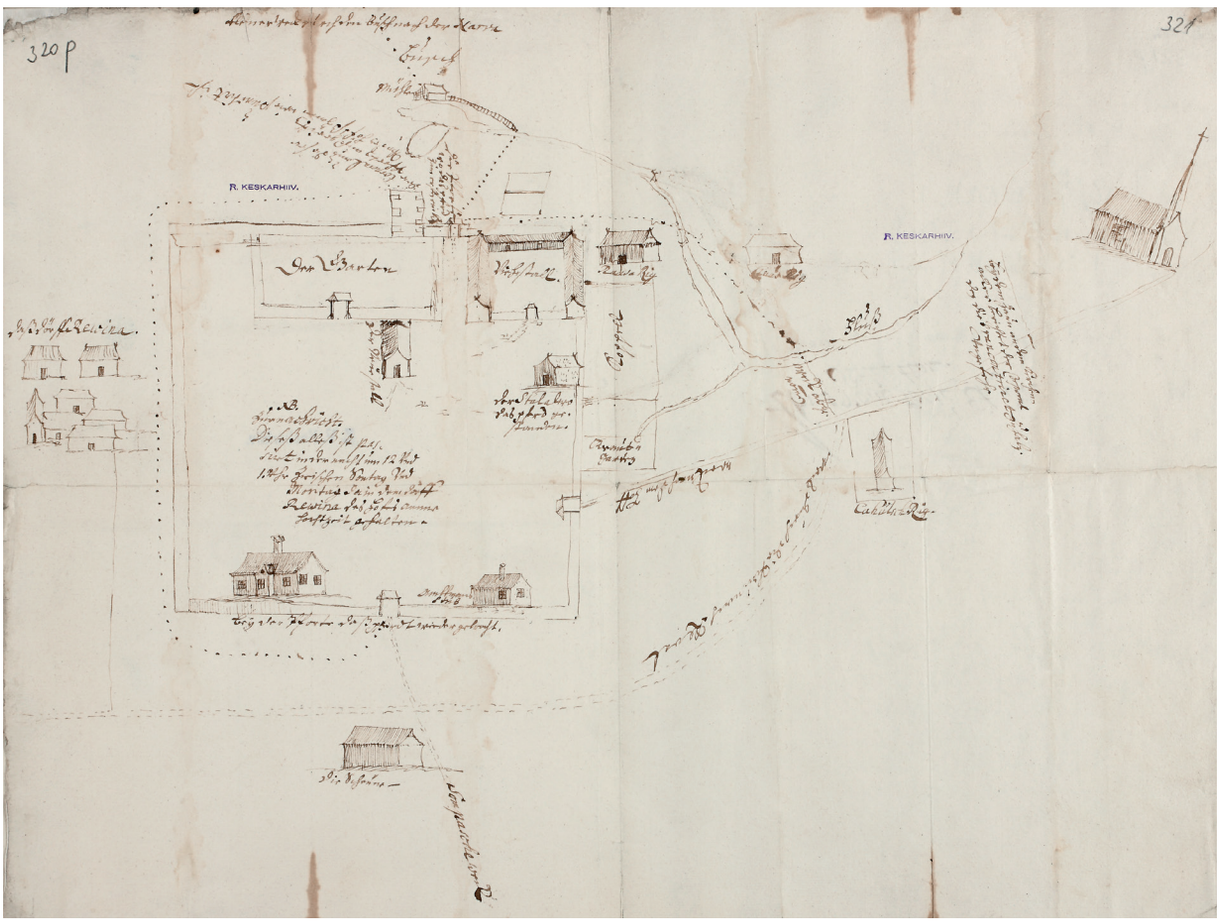

Joonis 30. *Edise mõisasüdame ja selle lähiümbruse plaan aastast 1663 (EAA 1, 2, 737: 321)*

Рис. 30. *План центра поместья Эдисе и его окружностей 1663 года*

Figure 30. *Map of Edise manor centre and the surrounding areas from the year 1663*

nii kunstipärane, kuid sinna on lisatud selgitused mõisa hoovil paiknevate eluhoonete, aedade, tallide, lautade, teede jms kohta. Plaanil pole tähistatud ilmakaari, kuid see on orienteeritud nii, et põhjasuund jääb vasakule, lõuna on paremal, ida ülal ning lääs all.

Edise mõisa hoov oli ruudukujuline ning seda piiras tõenäoliselt puidust plankaed. Aia kolmes küljes, läänes, idas ning lõunas olid katustatud väravad. Läänepoolsest väravast väljus tee Sompasse (*Sompasche Weck*), lõunapoolsest Jõhvi kiriku suunas ja idapoolsest väike tee läbi metsa Narva suunas (*Kleiner Weck durch den Busch nach der Narva*). Jõhvi kiriku juurde viivast teest ida poole jääva Kahula rehe (*Cahulsche Rig*) juures oli ristmik, mille peaharu suundus kiriku poolt tulles läbi raiesmiku Tallinna suunas (*Weck durch die Hau nach Reval*) ning kõrvalharu mõisa (*Weck nach dem Hoff*). Üks väiksem tee kulges läänepoolsest väravast põhja suunas ning mööda hoovi põhjakülge Revino külani ja seal edasi ümber hoovi kirdenurga idapoolse väravani. Teine väiksem tee viis Kahula rehe juures olevast ristmikust üle oja koolmekoha, kulges lõuna pool piki ojasängi, ületas selle taas mõisahoovi kagupoolse nurga vastas asetseva Ratva rehe (*Radwa Rig*) juures ning suundus idaväravasse.

Jõhvi poolt voolas mõisahoovi lõunapoolse külje suunas oja (*Fluß*), mille säng pöördus enne hoovi piirdeaia taga oleva koplini (*Koppell*) jõudmist ida suunas, kulges ümber Ratva rehe ning pöördus seal põhjasuunda. Hoovist ida poole, oja idakaldale jäi ka mõisa vesiveski (*Mühle*), millest omakorda ida poole jäi madal võsastunud mets (*Busch*). Ratva rehest üle oja asus veel üks mõisale kuuluv rehi (*? Rig*). Oja suubus Pühajõkke.

Mõisahoovi lõunapoolse aia taha jäid aiaga pii-

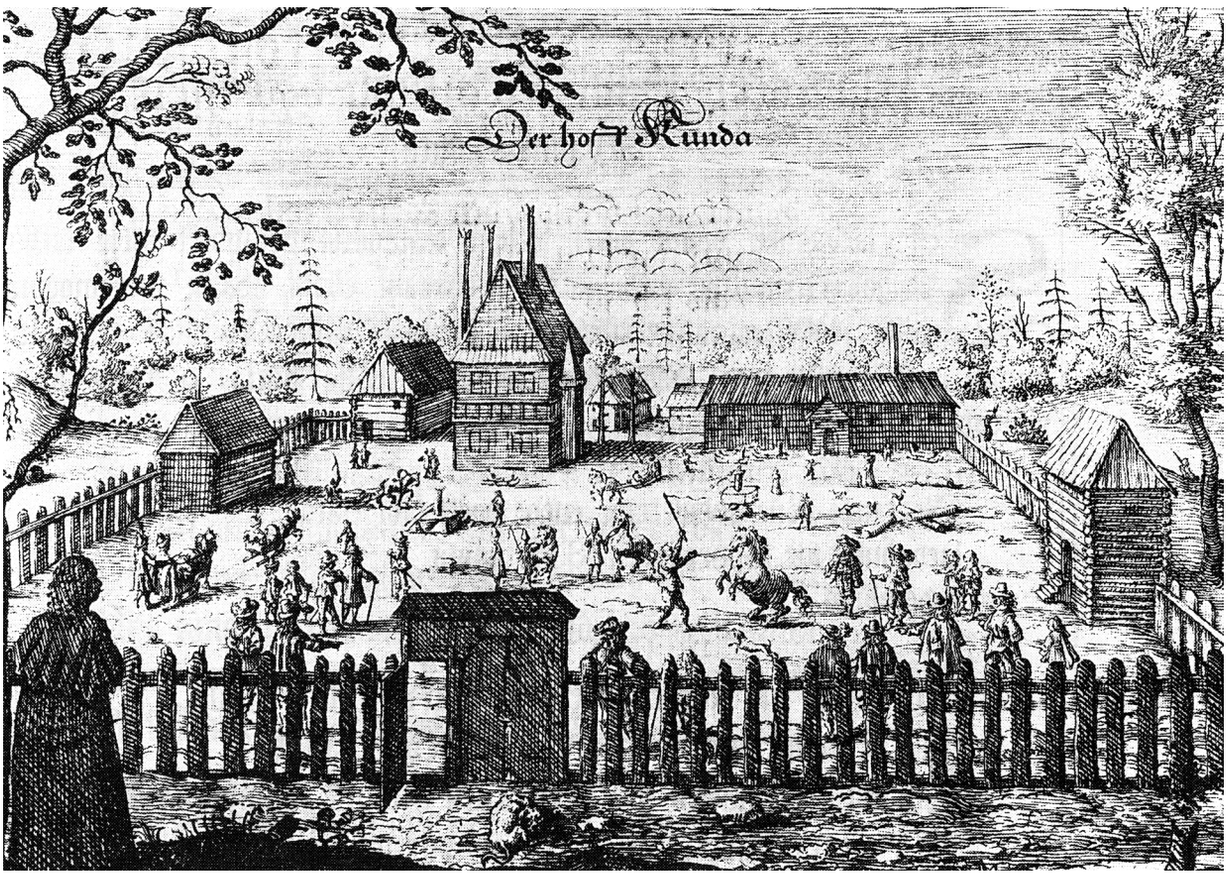

Joonis 31. *Kunda mõis Adam Oleariuse joonistusel 1647. aastal*

Рис. 31. *Поместье Кунда на рисунке Адама Олеария в 1647 году*

Figure 31. *Image of Kunda manor by Adam Olearius in 1647*

ratud koppel ja juurviljaaed (*Kraute Garten*). Sealt voolas omakorda ojja väike ojake või oli ojast aiani kaevatud kraav, millega juhiti sinna kastmis- ja loomade jootmiseks vajalikku vett. Sompa ja Tallinna teede ristil asus mõisa küün (*die Scheune*). Mõisast põhja pool asus Revino küla (*das Dorff Rewina*).

Mõisahoovi kirdenurgas asusid U-kujuliselt ümber siseõue paigutatud laudad veiste jaoks. Lautadest põhja poole hoovi idapoolse aia äärde jäi taraga ümbritsetud mõisa puuvilja- ja marjaaed, kuhu pääses läbi selle lääneosas paikneva värava. Puuvilja- ja marjaaia hoovipoolses küljes, väravast lõuna pool asus nn uus laut (*der Neue Stall*). Aia ja laudakompleksi vahelt läks tee idapoolse hooviväravani. Hobusetall paiknes hoovi lõunapoolses osas veiselauda ja lõunavärava vahelisel alal. Võimalik, et sealt pääses otse koplisse.

Mõisa ühekordne, tõenäoliselt puidust ja laudkatusega elumaja paiknes hoovi loodeosas. Hoone keskosa kohal kõrgus võimas mantelkorsten. Nagu eelnevalt selgus, rüüstati mõis juba Põhjasõja alguses. E. Ph. Körberi teatel põletati elumaja Põhjasõja ajal, kuid mõisa 1755. aasta vakuraamatu lisas väideti, et vana sugukonnamaja (*Stam Hauße*) või niinimetatud loss (*sogenanten Schloße*) asub vana lagunenud jääkeldri läheduses, on palkidest üles raiutud ja vana laudkatusega, ilma usteta ning täiesti kasutamiskõlbmatu.[324] Tundub, et E. Ph. Körber on taas eksinud ning Edise mõisa härrastemaja jäi siiski pärast rüüstamist alles, kuid muutus kasutuskõlbmatuks ning selle asemele ehitati – nagu järgnevalt selgub – 1713. aastal uus härrastemaja mõnevõrra teise kohta. Hoovi edelaosas paiknes väiksem valitsejamaja (*Ambtmans Stub*).

Mõisa hoovi kohal oleva kirjutise järgi valmis joonis kella kaheteistkümne ja ühe vahel öösel pühapäeval vastu esmaspäeva.

Mõisa hoonete kirjeldus 1755. aasta vakuraamatus

Ülevaatliku kirjelduse Edise mõisa ehitistest ja hoonetest 18. sajandi keskel andis mõisa vakuraamat ja selle lisa, mille koostas Virumaa adrakohtunik Reinhold Gustav Hilffreich 6. septembril 1755. Ilmselt oli mõisa ametliku kirjelduse koostamise põhjuseks selle pantimine G. G. von Maydelli poolt. Järgnev kirjeldus tuginebki täielikult R. G. Hilffreichi aruandel.[325]

Mõisa 1713. aasta paiku ehitatud härrastemaja oli ühekorruseline, 18 sülda pikk ning 6½ sülda lai.[326] Maja palkseinad olid kaetud vitsmattidega ning nii seest kui ka väljast savi- ja lubikrohviga krohvitud. Majal oli laudkatus, mille kohal kõrgus kaks korstnat. Katusest eendusid ka kaks ärklit, mis olid aga elamiskõlbmatud, ka nendeni viivad trepid ja aknad vajasid remonti. Maja all olid kivist võlvlagedega keldrid. Härrastemaja põhikorrusele pääses läbi hoone esifassaadil paikneva esiku. Sellest nii paremale kui ka vasakule jäid kahetoalised eluruumid. Mõlemas neist asusid tarvitamiseks kõlbmatud pruunidest kahlitest ahjud. Igas toas oli üks puitraamides, kahe teineteise kohal paikneva ruuduga aken. Eluruumidega külgnes kaheks toaks jagatud saal. Esikust pääses saali läbi suure, osaliselt klaasist ukse. Saalis asus halvas seisukorras kamin ning mõlema toa soojendamiseks mõeldud valgetest ja sinistest kahhelkividest suitsu sisseajav ahi. Maja tagaküljel paiknes väike eeskoda, millest pääses väikesesse sahvrisse.

Härrastemaja juures asus üheksa sülla pikkune ja kuue sülla laiune külalistemaja, mille esikust vasemale jäi kahetoaline, ühe läbikäidava toaga eluruum. Esimeses toas asus vana pruuni värvi kahhelahi, mis soojendas mõlemat tuba. Kummaski toas oli üks väikeste tinast raamides ruutudega aken. Esikust paremale jäi kaks teineteisest seinaga eraldatud ühetoalist eluruumi. Nende soojendamiseks kasutati ühte tellistest valmistatud ahju, mis oli aga üsna lagunenud, ning seetõttu olid mõlemad toad külmad. Kummaski neist oli tinaraamides ruutudega aken. Maja taga oli samuti väike esik, mis viis väikesesse tuppa, kus ahi puudus. Külalistemajal oli üsna hea laudkatus.

Jääkelder oli viis sülda pikk ning neli ja pool sülda lai kahe ruumiga kelder, mis oli täiesti lagunenud, ilma uste ja akendeta. Osa palke olnud siiski kasutuskõlblikud. Keldril oli laudkatus.

Lambalaut oli kolm sülda pikk ning neli ja pool sülda lai kahe väikese ruumiga, laudkatusega hoone, mis oli heas seisukorras. Tema ustel olid rauast hinged ja kramp.

Piimajahutusruum oli väikese esiku ja mätaskatusega neli sülda pikk ja kolm sülda lai ruum, mille uksel olid rauast hinged ja kramp.

Hobusetall oli kuusteist sülda pikk ja kaheksa sülda lai ning koosnes kahest tallist ja tõllakuurist. Tallides oli kokku 36 latrit. Tõllakuuri taga oli lisaks eraldi ruum märasälgudele ja lihaveistele. Hobusetallil ja tõllakuuril olid suured kahe poolega uksed raudhingede ja -krampidega. Katus oli juba vanal ajal kisklaudadest tehtud. Tallidel ja tõllakuuril oli kokku kuusteist akent, mis olid aga katkised. Üldiselt olid hobusetallid ja tõllakuur kasutamiseks kõlbmatud.

Õlleköök oli ruudukujulise põhiplaaniga, nelja sülla pikkuste palkseintega hoone, mille uksel olid puidust hinged.

Viljaait oli neliteist sülda pikk ja viis sülda lai ning koosnes kolmest suurest aidast, millest igaühes oli kaks ruumi. Neil olid head uksed lukkude ja rauast hingede ning krampidega, katus oli kisklaudadest.

Teine, kolme sülla pikkune ja nelja sülla laiune vana lagunenud ait asus külalistemaja juures. Sellel oli raudhingede ja vana katkise luku ning rauast krambiga uks.

Viisteist sülda pikk ning kaheksa sülda lai maneež oli ehitatud savi- ning lubikrohviga kaetud vitsmattidest ning kaetud hirmus vana kisklaudadest katusega.

Karjaaeda, mõõtmetega 22 x 26 sülda, ümbritsesid kahest küljest õlgkatustega karjalaudad ja küün, kahest küljest aga aed, milles oli kaks raudhingedel väravat. Kuna laudad ja küün olid ehita-

Foto 53. *Edise mõisa jääkelder tänapäeval (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 53. *Ледяной погреб поместья Эдисе в наши дни*

Photo 53. *Ice cellar of Edise manor nowadays*

tud ilma kivivundamendita, oli nende seisukord üsna halb.

Rehtesid oli mõisas kolm, üks linnaserehi ja kaks viljarehte. Linnaserehi koosnes kahest õlgkatusega soojendatavast rehetoast, mis olid viis ja pool sülda laiad ning kokku neliteist sülda pikad. Viljarehtedest üks oli kahe rehetoa ja ühe rehealusega topeltrehi, pikkusega 25 ning laiusega seitse sülda. Üks rehetuba oli kuus ja teine viis sülda pikk, kolme väravaga rehealune oli neli ja pool sülda pikk ning neli sülda lai. Rehehoone ühte otsa oli ehitatud üheteist sülla pikkune ja viie sülla laiune küün. Hoone oli kaetud korraliku õlgkatusega. Teine rehi oli 25 sülda pikk ning kaheksa sülda lai, ruudukujulise rehetoaga, mille üks külg oli viis sülda pikk. Sellel olid heas korras uksed ja väravad. Rehi oli kaetud korraliku õlgkatusega.

Mõisa viinaköök ja vesiveski olid ühe katuse all. Hoone oli üksteist sülda pikk ning kuus sülda lai, vana kisklaudadest katuse ja ühe korstnaga. Viinaköök oli halvasti valvatav, veskitamm lagunenud ning veski ja viinaköök olid kasutamiseks täiesti kõlbmatud. Kotinuka hajatalude juures asus veel õlgkatusega veski, mis oli viis sülda pikk ning neli sülda lai. Viinaköögi juures asus vana, üsna kehva õlgkatusega viie sülla pikkune ja nelja sülla laiune sealaut.

Sallupal asus kümme sülda pikk ning viis sülda lai õlgkatusega mõisa heinaküün, mille väravatel oli rauast kramp. Teine sama suur õlgkatuse ja rauast krambiga heinaküün oli mõisa *„suurel väljal”*. Kolmas, eelmistest poole väiksem uus heinaküün asus Alajõel (*Allajoggy*).

Edise mõisale kuulus viis kõrtsi, mis asusid Jõhvi kiriku juures, Kahulas, Katasel, Pauliku (*Pawlicki*) karjamõisas ja Narva jõel Jaama (*Wichtisby*)

küla lähistel.[327] Jõhvi kirikukõrts oli viisteist sülda pikk ja seitse sülda lai, kaetud õlgkatusega ning asus Riia maantee ääres. Kõrtsihoone koosnes kõrtsitoast, saksakambrist, õlletoast ning tallist ja vankrite varjualusest (*Stadolle*). Kõrtsitoal oli kolm, saksakambril ja õlletoal kummalgi üks tinaraamides ruutudega aken, kõigil ustel ja talliväravatel olid rauast hinged ja ukselingid ning õlletuba oli lukustatav. Ahjud olid laotud tellistest. Kõrtsi juures asus mõisa sepapada. Väga heas korras hoitud ning õlgkatusega kaetud Kahula kõrts oli 14½ sülda pikk ja seitse sülda lai. Kõrtsis olid saksakamber, õlletuba ning tall. Saksakambris ja õlletoas oli üks tinaraamides ruutudega aken, kõigil ustel ja talliväravatel olid rauast hinged ja ukselingid ning õlletuba ja tall olid lukustatavad. Katase külas asuv kõrts oli heas korras, venepäraselt ehitatud, ühe kõrtsitoaga ja ilma saksakambrita ruudukujulise põhiplaaniga, viis kuni kuus sülda pikk ning sama lai ehitis. Selle juures asus kaks ruudukujulist, umbes kolme sülla pikkust ja laiust aita. Pauliku karjamõisas oli heas korras üheksateist sülla pikkune ning 6½ sülla laiune õlgkatusega kõrtsihoone, milles oli kaks väikest saksakambrit. Jaama küla juurest natuke allavoolu mööda Narva jõge asus uus kisklaudadest katusega kõrts, mis oli kaksteist kuni neliteist sülda pikk ning kuus sülda lai ja koosnes saksakambrist, kõrtsitoast ning tallist. Kõrtsi juures asus vana lagunenud saun, mis oli uuesti üles ehitatud. Jaama küla juures oleva kõrtsi kohal oli Edise mõisal angerjapüügi õigus ning seal asus 25 mõisale kuuluvat angerjapüünist.

Pauliku karjamõisas asus lisaks kõrtsile ka heas korras viie sülla pikkuste seintega ruudukujuline õlgkatusega karjalaut, mille ustel olid rauast krambid. Samas asus ka heas korras, õlgkatusega saun, milles elas karjane.

Edise mõisa hoovi pääses läbi üsna lagunenud väravaehitise, mis koosnes suurest kahe poolega väravast ja väikesest jalgväravast, mida kattis vana laudadest katus. Väravate hinged ja lingid olid rauast.

Mõisas oli kolm aeda, millest esimene oli puuviljaaed, teine köögiviljaaed ning kolmas, kus kasvasid humalad, oad ning muud seesugused taimed. Nii puu- kui ka köögiviljaaeda ümbritses vana lagunenud aed. Mõlemasse viisid kahepoolsed rauast hingede ja krampidega väravad.

Elusinventarist oli mõisas üks pull, 23 piimalehma, viis tööhärga, kolm kaheaastast härga, kolm lehmmullikat, kümme talvist vasikat, kuusteist lammast, üks isane ja üks emane kits ning kuus siga. Sulgloomi mõisas ei olnud.

Õlle- ja viinaköögis oli terve hulk õllepruulimiseks ja viina põletamiseks mõeldud varustust, mille hulgas ka kolm vasest viinapõletamiskatelt, suur rauast pada, kuusteist õllevaati, kaks õllekääritamistõrt, kaks meskitõrt ja kaks tembeldatud ning raudvitstega viljavakka.

Mõisa ja karjamõisa põldudele oli maha külvatud 96 tündrit[328] rukist, üks tünder ja kaks vakka talinisu, 75 tündrit ja ⅓ vakka otri, 21 tündrit ja 3½ vakka otri linnasteks, 27 tündrit ½ vakka kaeru, üks tünder ja kolm vakka herneid ning kaks vakka ube.

B. J. von Brümmeri kuluarve aastaist 1755–1769

1769. aastal koostas B. J. von Brümmer mõisa kulude kokkuvõtte ajavahemikul 2. aprill 1755 kuni 15. märts 1769. Tema arvestuse kohaselt kulus tal nimetatud ajal 839 tündrit ja kaks vakka rukkeid, 427 tündrit ja üks vakk otri ja 79 tündrit kaeru, kokku 2000 rubla eest. 14 aasta jooksul andis ta riigimaksudeks teravilja 2688 rubla väärtuses, ostis 56 hobust väärtusega kaheksa rubla tükk ehk kokku 448 rubla eest, andis talupoegadele 29 härga väärtusega kuus rubla tükk ehk kokku 174 rubla eest. Ta kulutas viinaköögi kordategemiseks 800 rubla, ehitas uue elamu Kahula külla 100 rubla eest, uue karjaaia (*Wiehgarten*) 100 rubla eest, uue saeveski 300 rubla eest, uue tuuleveski 350 rubla eest ja uue vesiveski 80 rubla eest. Kohtukuludeks läks 600 rubla ning pastor Koch sai talupoegade kirikumaksude arvel ning matuserahaks kokku 100

rubla. Seega oli kogukulu Edise mõisa pidamiseks ja parandamiseks 15 aasta jooksul 7740 rubla. Kahjuks ei selgu dokumendist, millised olid samal perioodil mõisa tulud.[329]

Mõis 1778. aastal Fr. G. A. Schwebsi kirjelduses

1778. aasta lõpul koostas C. Fr. Schwebsi pojapoeg Fr. G. A. Schwebs ülevaate vanaisa poolt Edise mõisa maadega seotud tehingutest ning põhjendas toiminguid, mis tingisid Edise mõisa maa-ala olulise vähenemise. C. J. Paucker avaldas selle oma Alutaguse mõisaid käsitlevas ülevaates. Ülevaade sisaldas ka Edise mõisa majandusolude lühikirjeldust.[330]

1777. aastal valmis vana puithoone asemele uus kivist ja kivikatusega härrastemaja pikkusega kaksteist ja laiusega seitse sülda.[331] Kivimurd ja seal asuv lubjapõletusahi jäid mõisast umbes ühe versta kaugusele. Mõisa tall oli üsna lagunenud, ka aidad olid vanad ning karjalautki võis veel vaid mõned aastad vastu pidada. Tööliste elamud olid samuti üsna vanad, kuid siiski veel kasutatavad. Täiesti uued olid mõlemad kahe rehetoaga kivist topeltrehed, mille juures asusid ka palkidest valmistatud aidad. Mõisale kuulus vesiveski, mis oli 20 rubla eest aastas rendile antud, ning tuuleveski. Viinapõletamiseks olid mõisas suurepärased tingimused, sest viinaköök oli äsja valminud puithoones ning selle vajadusteks jätkus piisavalt hea kvaliteediga allikavett. Viinaköögis oli kolm vaskkatelt, millega sai valmistada päevas 160 toopi[332] põletatud viina, ning kõik viinaajamiseks ja õllepruulimiseks ning muuks otstarbeks vajaminevad puunõud.

Kuna Edise mõis oli seoses C. Fr. Schwebsi poolt ettevõetud Edise külade liitmisega Jõhvi mõisa külge kaotanud oma kõrtsid, läks selle omandusse Tallinna-Narva-Peterburi maantee ääres asunud, Voka mõisalt Jõhvi mõisale üle antud Kõrve kõrts koos kõigi selle juurde kuuluvate maade ja heinamaadega, aga ka küttepuude tegemise õigus lähedal asuvas Jõhvi mõisa metsas. Peale selle jäi Edise

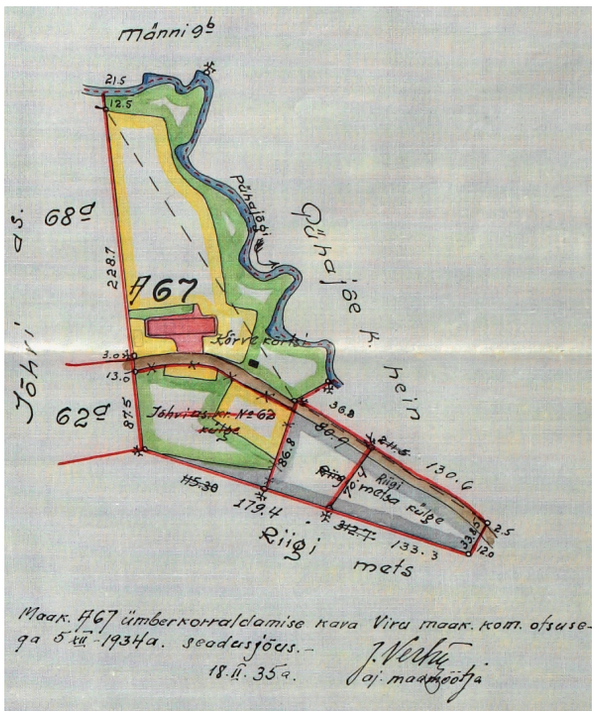

Joonis 32. *Edise mõisa Kõrve kõrtsi asendiplaan 1935. aastal (ERA 62, 28, 23719)*

Рис. 32. *План расположения кабака Кырве поместья Эдисе в 1935 году*

Figure 32. *Positional plan of Edise manor's Kõrve tavern in 1935*

mõisale õigus ehitada uus kõrts Jõhvi pastoraadi maale Tallinna-Narva-Peterburi maantee äärde. Endiselt kuulus mõisale ka üks talu Narva jõe ääres koos angerjapüügi õiguse ja heinamaaga, mis oli välja renditud kindral Baranovile.

Mõisale kuulus vähemalt 100 tündrimaad[333] head põllumaad, lisaks heinamaad, raba ja suurel hulgal metsamaad. Suured metsaalad ja heinamaad asusid Vasavere küla piirkonnas. Mõisa territooriumil oli ka kalarikkaid järvi. Sompa mõisale kuulus õigus oma – mitte talupoegade – tarviduseks Edise järvedel kalastada ning metsast küttepuid ja ehituspalki lõigata.

Mõisa aitades oli mahakülvamiseks ning tarbimiseks kaks sälitist[334] rukkeid, neli sälitist otri, neli sälitist kaeru, üks tünder[335] herneid ja üks vakk linaseemneid.

Elusinventarist oli mõisas 30 piimalehma, 10 mullikat ja 10 vasikat, lisaks lambad, sead ja kodulinnud.

Mõisa kirjeldus Salomon Dobermanni märkmete järgi

1780. aastatel koostas Eestimaa kubermangu maamõõtja S. Dobermann oma maamõõdistamistööde käigus kirjeldused paljude Eestimaa mõisate, muu hulgas ka Edise mõisa kohta. Selle kohaselt voolas Edise mõisa alal kaks jõge. Üks neist oli eespool mainitud Pühajõgi ehk Edise jõgi, mis suubus Soome lahte, ning teine samuti eespool mainitud oja, mis sai alguse mõisasüdame lähedal asetsevast allikast ning suubus Pühajõkke. Mõisasüda asus Tallinna-Narva postimaanteest vasakul. Mõisa härrastemaja, viinaköök, ait, tall, kaks rehehoonet, ühe kivipaariga töötav tuuleveski ja kõrts olid valmistatud kivist, kaks aita ja teised majapidamishooned olid puust. Mõisa viljapõllud olid heal mustmullamaal, niisama head olid ka mõisa heinamaad. Viinaköögis valmistati viina nii oma kõrtsi jaoks kui ka müügiks, tegutsesid ka mõisa oma vajadusi rahuldav kangakudumistöökoda, paekivimurd ja lubjapõletusahi. Mõisale kuuluvates metsades oli piisavalt nii küttepuid – kaski, leppi, haabu, pajusid – kui ka ehituspuitu – kuue kuni seitsme sülla kõrgusi ning seitsme kuni kümne verssoki[336] paksuse tüvega kuuski ja mände. Metsas elasid karud, hundid, rebased, jänesed jm loomad, aga ka metsised, tedred, rabakanad, põldpüüd jm väikesed linnud. Rabas leidus jõhvikaid. Mõisa kõrval sooserval asus Revino küla, mille põllud ja heinamaad olid oma headuselt võrdsed mõisa omadega. Talupojad elatusid oma talusaadustest ning olid kohustatud tegema mõisa heaks teotööd.[337]

Edise mõisale kuuluv Vasavere küla asus mõisasüdamest üsna kaugel samanimelise jõe alamjooksul. Küla viljapõllud olid liivased ning keskmise headusega, heinamaad seevastu head. Küla ümbritsevast metsast sai nii küttepuid – kaski, leppi, haabu, pajusid – kui ka ehituspuitu – mände ja kuuski. Metsas elasid karud, hundid, rebased, jänesed jm loomad, aga ka metsised, tedred, rabakanad jm väikesed linnud, soodes ning rabades leidus jõhvikaid ja murakaid ning jões võis leida vähke. Ka sealsed talupojad elatusid oma talusaadustest ning olid kohustatud tegema mõisa heaks teotööd.[338]

Mõisa inventari kirjeldus 1802. aastast

Edise mõisas 19. sajandi alguses leiduvast inventarist – seemnevili, loomad, linnud, viina- ja õlleköögi, kangakudumistöökoja sisustus jms – annab hea ülevaate C. G. von Tolli ja rittmeister J. A. von Seidlitzi vahel 1802. aastal sõlmitud rendilepingu lisa.[339] Selle kohaselt oli mõisa aitades talinisu neli tündrit ja kaks vakka, rukist 215 tündrit, otra 195 tündrit, kaeru 90 tündrit, tatart üks tünder ja kaks vakka, linaseemet kaks tündrit, herneid üks tünder ja kaks vakka, läätsi üks vakk ning soola kaks tündrit ja kaks vakka. Mõisa lautades oli 23 piimalehma, viis kahe- ja üheksa üheaastast lehmmullikat, seitse vasikat, kolm vana ja kolm noort pulli, kuus kahe- ja kuus üheaastast pullmullikat, seitse pullvasikat, 13 künnihärga, 25 lammast, kaks oinast, kaks vana kulti, neli vana emist, kaheksa orikat, üks vana ja üks noor sokk, kaks vana ja üks noor kits. Sulgloomadest oli kolm kalkunit, kaheksa hane ja kaheksa parti.

Mõisa viinakööki oli varasemaga võrreldes laiendatud ning nüüd oli seal neli vasest praagakatelt käärinud meski läbiajamiseks ühes vajalike kübarate, kaante ja torustikuga, üks vasest selgitamis- ehk destilleerimiskatel esimesel destilleerimisel saadud puskari läbiajamiseks ning üks vasest veekatel meski valmistamiseks vajaliku vee keetmiseks. Vasest olid ka üks ämber, üks väike tõrs, pump ja neli trehtrit. Puunõudest oli viinaköögis kaheksa puidust meskitõrt meski kääritamiseks, viis rauast torudega jahutusnõu, kaheksa puskarivaati, 30 tammepuust aami, üks mõõdunõu, üks trehtriga mõõduaam, kaheksa tammevaati, kaal ja viljavakk.

Sepapajas olid üks alasi, üks suur sepahaamer, kolm väiksemat sepahaamrit, kolm meislit, kolm naelarauda (naelatoosi), kahed tangid, lõõts ja hobuse rautamise riistad.

Kangakudumistöökojas olid ühed kangasteljed, neli kraasi erinevate materjalide kraasimiseks ja vokk. Töökojas valmistati drellriiet, linast ja villast kangast.

Vee keetmiseks ja pesu pesemiseks oli mõisas üks raudpada ja veel üks koldesse müüritud raudpada lehmalaudas. Lisaks oli terve hulk puunõusid: üks riiderull, kuus võilännikut, kaks koorekirnu, kaks kolmejalgset nõu või hoidmiseks, üks hapupiimapütt, kaks piimatoobrit, kuus piimakappa, 120 piimalännikut, kaks pikka pesuvanni, üks kolmejalgne pesuvann, kaks toobrit, kaks leivaastjat, kuus hapukapsatünni, kaks lihaastjat, kaks väikest leelisenõud, üks salv tangude, herneste jms hoidmiseks. Kapsa sissetegemiseks oli üks kapsaraud ning vilja veoks 24 viljakotti. Mõisa härrastemaja nelja ahju juurde kuulusid üks suur ja kolm väiksemat rauast ahjuust ühes raamidega.

Mõisasüda 19. sajandil ja 20. sajandi alguses

Kahjuks pole teada sama häid ülevaateid mõisast ja tema majapidamisest 19. sajandil. Aastast 1827 pärineb küll C. Faehlmanni Edise mõisasüdame plaan, kuid sellel puuduvad igasugused viited kujutatud objektide otstarbe ja funktsioonide kohta. Äratuntavalt on plaanil kujutatud mõisahoovi idapoolses osas asuv härrastemaja ning läänepoolses osas asuv laudakompleks ja mõisa aed, mis olid enam-vähem samas piirkonnas juba ka 1663. aasta mõisasüdame plaanil. Ainus nimeliselt mainitud objekt C. Faehlmanni plaanil on linnusevaremed, mis jäid otse laudakompleksi taha, enam-vähem samasse piirkonda, kus 1663. aasta plaanil on joonistatud selgitusega varustamata jäetud jämedama joonega poolitatud mõnevõrra rombikujuline kontuur.

19. sajandi keskel rekonstrueeriti Edise mõisa härrastemaja historistlikus laadis. Sel ajal sai see tänapäevani säilinud väljanägemise. Tegemist oli endiselt ühekordse, madala paekivist murdkelpkatusega hoonega, mille esi- ja tagafassaadi seinapindu liigendasid liseenid, nurkades nurgaliseenid. Lai räästakarniis oli jõulise profileeringuga. Hoone aknad, v.a vasaku tiiva esifassaadil, olid kõrged ja suured ning paiknesid ebakorrapäraselt. Härrastemaja fassaadi keskteljele lisati kinnine rõdulaadne viietahuline kelpkatusega väljaehitis, mille esifassaad oli kujundatud nelja pilastriga ning kahe kõrge kaarega akna ja samalaadse uksega. Kaaraknad paiknesid ka väljaehitise külgedel ning põhikorpuse vasakul tiival. Väljaehitise ette rajati kivitrepp, mida ääristas spiraalmotiiviga sepisbalustraad. Samalaadne sepisrinnatis oli ka laial terrassil, mis ulatus kogu hoone vasaku tiiva ees kuni selle nurgani. [340]

Foto 54. *Edise mõisa häärber 19.–20. sajandi vahetusel (AM N5642:416)*

Фото 54. *Особняк поместья Эдисе накануне 20 века*

Photo 54. *Edise manor house in the turn of the 20th century*

Foto 55. *Edise mõisa häärber 20. sajandi alguses (EAA 1414, 2, 92: 1)*

Фото 55. *Особняк поместья Эдисе в начале 20 века*

Photo 55. *Edise manor house in the beginning of the 20th century*

Foto 56. *Edise mõisa härrastemaja 1958. aastal (EAA 5238, 1, 581: 19)*

Фото 56. *Особняк поместья Эдисе в 1958 году*

Photo 56. *Edise manor house in 1958*

Foto 57. *Vaade Edise mõisa härrastemaja peauksele 1932. aastal (Foto: Leo Tõnissoni erakogu)*

Фото 57. *Парадная дверь особняка Эдисе в 1932 году*

Photo 57. *The main door of the manor house in 1932*

10. juulil 1923 Virumaa riigimaade ülema käsul korraldatud hindamise aktist selgus, et härrastemaja seinad olid nii keldri- kui ka esimesel korrusel seest ja väljast krohvitud, esimese korruse seinad ka osaliselt tapetseeritud. Keldrikorruse põrandad olid sillutatud paekiviga ning laed krohvitud, esimese korruse põrandad olid puust. Mõlema korruse ahjud olid pottidest, esimesel korrusel osa ahje ka glasuurpottidest. Viimasel ümberehitamisel oli härrastemaja umbes 11 m võrra pikendatud ning hoone mõõtmed olid seejärel 36 x 15 m. Keldrikorruse mõõtmed olid 10,2 x 15 m. Keldrikorruse kõrgus oli 2,4 m, esimese korruse kõrgus 3,5 m. Hoone katus oli alates 1887. aastast kaetud raudplekiga.[341]

19. sajandi lõpus ehitati härrastemajast lõunasse massiivne paekivist krohvitud välisseintega aidahoone, mille esifassaadis on varjualune, mille ees on viie neljatahulise sambaga kaaristu. 20. sajandi alguses rajati hoone parempoolsesse otsa võimas lõhutud maakividest laotud ramp, mis viis ehitise ühel otsal oleva lakakorruseni.

Laudad ja nende juures paiknevad tööliste majad asusid samas kohas, kus varemgi, moodustades nelinurkse, ümber sisehoovi paikneva kastellilaad-

Foto 58. *Edise mõisa veetorn asus laudakastelli kirdenurgas (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 58. *Водонапорная башня поместья Эдисе находилась в северо-восточном углу хлева*

Photo 58. *Water tower of the Edise manor was located in the northeastern corner of the barn complex*

Foto 59. *Edise viljaait-kuivati. Praegu asub hoones Valge Hobu trahter (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 59. *Зернохранилище-сушилка Эдисе. Сейчас в этом здании находится трактир Валге Хобу (белая лошадь)*

Photo 59. *The granary of Edise manor. Today it houses the Valge Hobu tavern*

Foto 60. *Ramp viljaait-kuivati otsas on ümber ehitatud trepiks (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 60. *Рампа в конце зернохранилища-сушилки перестроена в лестницу*

Photo 60. *The ramp at the end of the granary was converted into stairs*

Joonis 33. *C. Faehlmanni 1827. aastal koostatud Edise mõisa ja linnuse asendiplaan*

Рис. 33. *План расположения поместья и замка Эдисе, составленный К. Фельманом в 1827 году*

Figure 33. *Positional plan of Edise manor and castle by C. Faehlmann, 1827*

se kompleksi. C. Faehlmanni plaani ja Edise mõisa aerofoto kõrvutamisel tundub, et erilisi muudatusi pärast 19. sajandil tehtud rekonstrueerimist pole selles hoonekompleksis toimunud.[342]

1923. aasta hindamisakti järgi asusid Edise mõisasüdames järgmised hooned: umbes 1863. aastal ehitatud paekivist, pappkatusega kaetud kuivati ja ait, puitsõrestikul laudadest laastukatusega 1898. aastal ehitatud aiakuur, seestpoolt krohvitud paekiviseintega, osaliselt paekivist, osaliselt puitpõrandaga ja tsementkatusekividest katusega u 1823. aastal ehitatud meierei ühes elumajaga, paekivist seinte ja pappkatusega u 1833. aastal ehitatud karjalaut, paekivist ja laastukatusega u 1843. aastal ehitatud veetorn, pae- ja raudkividest seinte ja laastukatusega u 1843. aastal ehitatud põhuküün, raudkividest seinte, telliskividest võlvlae ja tsementkatusekividest katusega u 1883. aastal

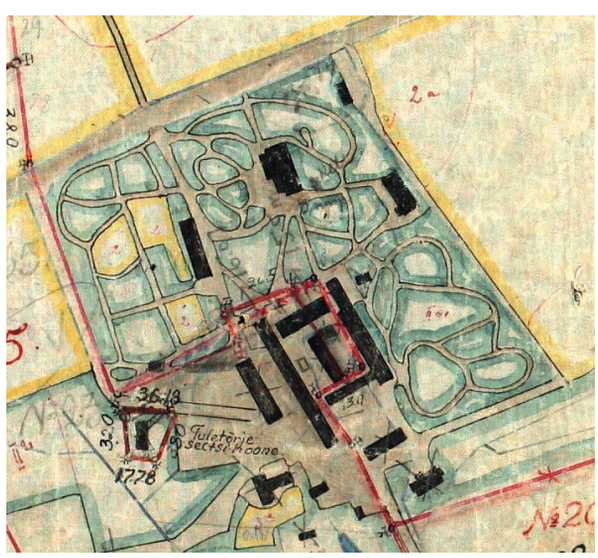

Joonis 34. *Edise mõisasüda Fritz Norody 1920. aastal valminud mõisa plaanilt (ERA 62, 28, 23710)*

Рис. 34. *Изготовленный в 1920 году Фрицом Нородиплан центра поместья Эдисе*

Figure 34. *Edise manor centre from a plan by Fritz Norody, 1920*

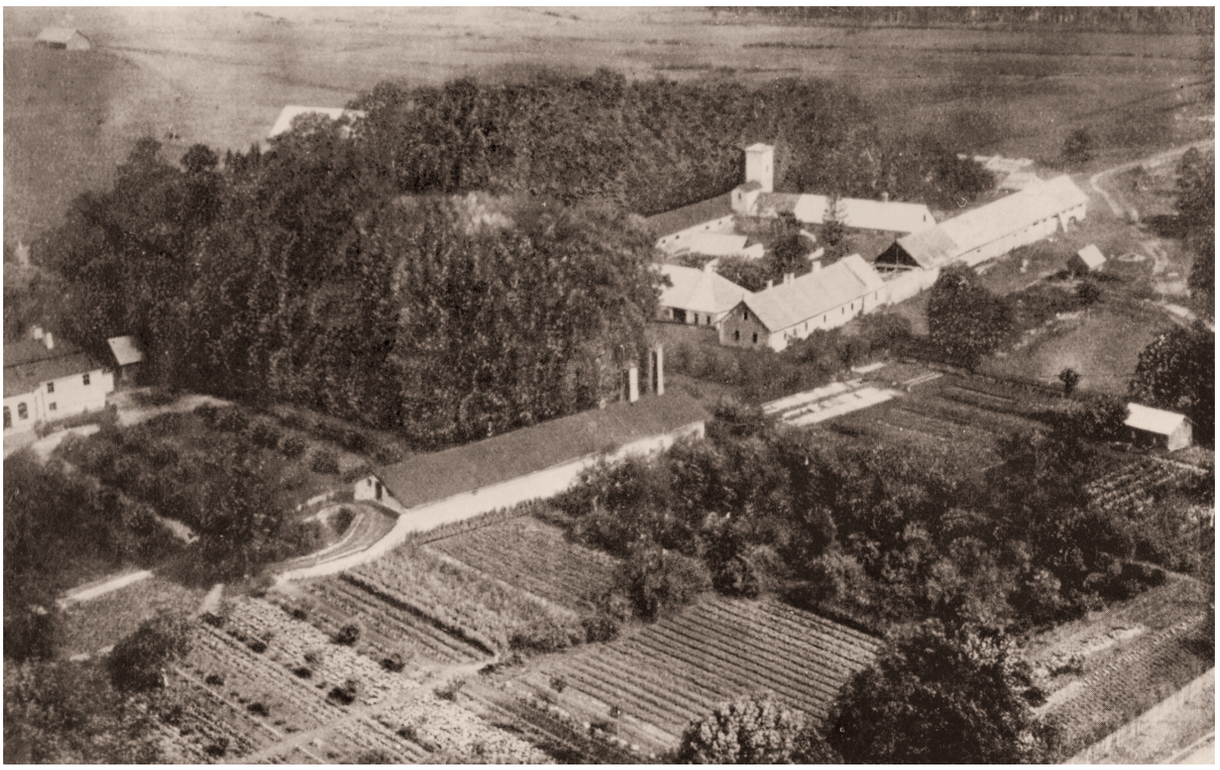

Foto 61. *Edise mõisasüda linnulennult 1932. aasta aerofotol (EAA 5238, 1, 581: 4)*

Фото 61. *Центр поместья Эдисе на аэрофото 1932 года*

Photo 61. *Aerial view of Edise manor heart in 1932*

ehitatud jääkelder, paekivist, puitlagede ja sindelkatusega ning pottahjudega u 1803. aastal ehitatud elumaja ühes samal ajal ehitatud aidaga, raudkividest vundamendi, klaasist seinte ja katusega köetav u 1878. aastal ehitatud triiphoone, raudkividest vundamendi, palkseinte ja laastukatusega u 1863. aastal ehitatud heinaküün, paekivipostide vahele rajatud poolpalkidest seinte ja laastukatusega u 1878. aastal ehitatud heinaküün.[343]

1913. aasta Adolf Richteri aadressraamatu järgi käis Edise mõisa post Jõhvi postkontori kaudu. Viimases asusid ka telegraaf ning telefonikeskjaam. Jõhvis, 2¼ versta mõisast asusid ka arst ja apteek. Jõhvi raudteejaamast mõisa oli viis versta. Sinna sõitmiseks sai jaamast võtta voorimehe, kellel Ediseni sõiduks kulus ½–¾ tundi.[345]

Kuni 1892. aastani oli Edisel omaette vald, kuid siis liideti Edise, Jõhvi, Sompa ja Tammiku vald üheks Jõhvi vallaks.[346]

Foto 62. *Saksa sõjaväelased ja Edise mõisa rahvas ühisel fotol. Laual sildil on kiri: Relvarahu sõlmimise mälestuseks. 10. XI. 1918. Edise lossis. (Foto: Robert Reismani erakogu)*

Фото 62. *Немецкие военные и народ поместья Эдисе на одной фотографии. Надпись на столе гласит: в память о соглашении относительно прекращения огня. 10. XI. 1918 в поместье Эдисе*

Photo 62. *German soldiers and Edise manor folk on a group photograph. The sign on the table reads: In the memory of the ceasefire. 10.XI. 1918. Edise castle*

Tabel 2. Edise mõisa hoonete loetelu, koostatud 1. aprillil 1920[344]

Jrk	Hoone	Pikkus (m)	Laius (m)	Kõrgus (m)	Ehitus-materjal	Seisukord
1.	Härrastemaja	36,3	14,9	5,5	kivi	heas korras
2.	Kupja maja	38,4	12,8	4,3	kivi	heas korras
3.	Valitseja maja	28,0	10,4	4,3	kivi	heas korras
4.	Ametnike maja	21,9	7,6	3,0	puu	korras
5.	Ametnike laut	13,4	7,0	3,7	kivi	heas korras
6.	Laut	64,0	10,7	4,4	kivi	heas korras
7.	Laut	50,3	9,4	4,3	kivi	heas korras
8.	Laut	38,4	10,1	3,7	kivi	heas korras
9.	Laut	36,9	11,0	3,7	kivi	heas korras
10.	Sealaut	10,7	6,4	3,7	sega	heas korras
11.	Sõiduhobuste tall	40,5	11,3	3,2	kivi	keskmises korras
12.	Tööhobuste tall	71,3	10,4	4,3	sega	heas korras
13.	Sepa- ja puutöömaja	20,1	11,6	4,3	kivi	heas korras
14.	Kaalumaja	6,4	6,4	3,7	puu	heas korras
15.	Saun	13,7	7,9	2,7	puu	heas korras
16.	Vankrisara	54,9	12,2	3,7	sega	vilets katus
17.	Turbaveski	14,9	10,1	6,4	kivi	heas korras
18.	Saeveski	28,7	9,1	3,2	puu	korras
19.	Saeveski sara	14,9	8,5	3,7	puu	korras
20.	Söömatuba	6,7	6,7	2,1	puu	korras
21.	Lauasara	16,5	7,6	4,0	puu	korras
22.	Kärneri sara	7,6	5,2	2,7	puu	korras
23.	Viljaait ja kuivati	46,9	11,9	4,3	kivi	heas korras
24.	Kanala	10,4	6,1	3,0	puu	heas korras
25.	Tapamaja	4,9	5,2	4,3	kivi	heas korras
26.	Meierei	24,4	10,7	4,0	kivi	heas korras
27.	Revino ladu	25,3	10,4	3,7	puu	heas korras
28.	Kolkamäe ladu	36,3	11,0	3,7	sega	heas korras
29.	Reheotsa ladu	45,7	11,9	4,0	sega	korras
30.	Rehi	121,6	12,8	4,9	sega	korras
31.	Saviaugu ladu	29,9	12,8	2,7	puu	korras
32.	Uus ladu	19,2	12,2	4,0	puu	heas korras
33.	Jelaka ladu	27,4	11,9	3,7	puu	vanapoolne
34.	Mäe ladu	76,5	11,3	4,0	kivi	katus vanapoolne
35.	Möldri maja	20,7	7,6	3,0	sega	heas korras
36.	Tuuleveski	-	7,3	12,2	kivi	heas korras
37.	Koolimaja	21,3	8,5	3,4	puu	heas korras
38.	Koolimaja laut	11,3	4,3	3,0	sega	heas korras
39.	I tööliste maja	18,0	8,8	2,7	puu	heas korras
40.	II tööliste maja	18,0	8,5	2,7	puu	heas korras

Jrk	Hoone	Pikkus (m)	Laius (m)	Kõrgus (m)	Ehitus-materjal	Seisukord
41.	III tööliste maja	18,0	8,5	2,4	puu	heas korras
42.	IV tööliste maja	21,3	10,7	3,7	puu	heas korras
43.	V tööliste maja	18,0	8,5	2,7	puu	heas korras
44.	VI tööliste maja	18,0	8,8	2,7	puu	heas korras
45.	VII tööliste maja	21,9	9,1	2,7	puu	
46.	VIII tööliste maja	21,3	10,7	3,4	puu	heas korras
47.	I tööliste laut	24,7	10,7	3,7	sega	heas korras
48.	II tööliste laut	14,9	9,4	2,7	kivi	katus vana
49.	III tööliste laut	8,5	8,8	3,0	sega	heas korras
50.	I tööliste saun	9,4	4,6	2,4	puu	keskmises korras
51.	II tööliste saun	8,5	7,0	2,4	puu	keskmises korras
52.	Telliskiviahi	17,1	13,4	2,1	sega	vanapoolne
53.	Telliskivisara	17,1	13,4	2,1	puu	viletsas korras
54.	Telliskivisara	61,9	8,5	2,1	puu	keskmises korras
55.	I Kotinuka maja	17,1	8,5	2,7	puu	keskmises korras
56.	I Kotinuka maja laut	9,1	5,8	2,4	sega	keskmises korras
57.	II Kotinuka maja	17,1	8,5	2,7	puu	keskmises korras
58.	II Kotinuka maja laut	9,1	6,4	2,1	puu	vanapoolne
59.	II Kotinuka maja saun	6,7	4,6	2,1	puu	vanapoolne
60.	III Kotinuka maja	9,1	6,4	2,7	puu	
61.	III Kotinuka maja laut	7,6	5,8	2,4	puu	keskmises korras
62.	IV Kotinuka maja	8,5	6,4	2,7	puu	keskmises korras
63.	IV Kotinuka maja laut	10,7	5,2	2,1	puu	keskmises korras
64.	Kotinuka vana maja	14,9	6,7	1,5	puu	viletsas korras
65.	V Kotinuka maja	17,1	8,5	2,4	puu	keskmises korras
66.	V Kotinuka maja laut	6,4	6,4	2,1	puu	keskmises korras
67.	Pitkapõllu maja	26,2	8,5	3,4	puu	keskmises korras
68.	Pitkapõllu laut	25,6	6,4	3,0	puu	heas korras
69.	Pitkapõllu saun	5,5	4,0	2,1	puu	heas korras
70.	Pitkapõllu ait	12,8	6,4	2,1	puu	heas korras
71.	Metsavahi maja	10,7	6,4	3,2	puu	heas korras
72.	Metsavahi laut	10,7	5,2	2,4	puu	heas korras
73.	Metsavahi saun	6,4	4,3	2,7	puu	heas korras
74.	Metsasulaste maja	17,1	8,5	3,0	puu	heas korras
75.	Metsasulaste maja laut	8,5	6,1	3,0	puu	heas korras
76.	I Kotinuka ladu	13,7	7,0	3,4	puu	heas korras
77.	II Kotinuka ladu	15,5	7,6	2,7	puu	heas korras
78.	III Kotinuka ladu	9,4	6,7	3,0	puu	heas korras
79.	Kõrve kõrts	62,8	15,5	3,2	sega	heas korras
80.	Kõrve kõrtsi saun	8,5	6,4	3,0	puu	heas korras

Mõisatööstused

Kuna ainult põllumajanduse abil polnud võimalik mõisat tulemuslikult majandada, tegutses ka Edise mõisas terve hulk väiksemaid tööstusettevõtteid. Vanimad neist olid veskid. Kui varasematel sajanditel oli mõisas vesi- ja tuuleveski, siis millalgi 19. sajandi jooksul, tõenäoliselt seoses maaparandusega hävis mõisa juurest mööda voolanud oja ning vesiveski lõpetas tegevuse. Aktsiisisüsteemi sisseseadmisega 1863. aastal lõpetas tegevuse ka mõisa viinaköök ning edaspidi Edisel enam viina ei põletatud. Kuna mõisa natsionaliseerimise järel koostatud inventarinimekirjad ei sisaldanud kangakudumistöökoja sisustust, võib eeldada selle tegevuse lõppemist millalgi 19. sajandi teisel poolel seoses odavate vabrikutekstiilide levimisega.

20. sajandi alguses oli Edisel kaks veskit, auru jõul töötav jahuveski ning tuuleveski. Esimese sisseseade moodustasid jahuveski ühes ülekandesüsteemiga, jahuveski ketid ja kaerapress. Jahuveskis jahvatati ka kruupe.[347] Tuuleveski asus Tallinna-Narva maantee ääres, Jõhvi alevist 2 km kaugusel. Veskikoha juurde kuulusid tuuleveski, laudaga ühe katuse all asuv elumaja. 1860. aasta paiku ehitatud hollandi tüüpi veski oli ligi 12 m kõrgune ümmargune krohvitud paekiviehitis läbimõõduga 7,5 m. Tuuleveski viimane mõisaaegne mölder oli alates 1916. aastast Mart Tikkow, kelle sõnul maksis ta veski eest mõisale aastarenti 150

Foto 63. *Edise mõisa tuuleveski tänapäeval (Foto: U. Trumm, 2015)*

Фото 63. *Ветряная мельница в поместье Эдисе в наши дни*

Photo 63. *The windmill of Edise manor today*

rubla ning kohustus mõisa vilja jahvatama poole hinna eest. Selle eest sai ta mõisalt veski kasutamise õiguse, kaks dessatiini heinamaad, kaks vakamaad[348] põldu ja viis sülda puid kütteks. Veskis tehtavad remonditööd olid mõisa korraldada.[349]

Tabel 3. Edise mõisa tuuleveski sisseseade 4. oktoobril 1923 (kirjapilt muutmata)[350]

1.	Peavõlw ühes hammasrattaga
2.	Kaks paari põllukiwa
3.	Kahed tõrred, kingad ja kolud
4.	Kiwi tangid
5.	Tangukast wentilatoriga
6.	Detsimal kaal
7.	Jahu kast
8.	Üks treitud pill ühes kedervarrega
9.	Üks pill ühes kedervarrega (kodune töö)
10.	Püstwõlw ühes hammasrattaga
11.	Kotivinnamise kott
12.	Käsitse koti winn
13.	Koti winnamise ratas
14.	2 koti käru

Lisaks jahu- ja tuuleveskitele tegutses mõisas, nagu eespool juba mainitud, vähemalt 18. sajandist alates saeveski, mis 20. sajandi alguseks oli viidud üle aurujõule. Selle sisseseade moodustasid üks saeraam, höövelmasin ja kantimismasin, mida käitati lokomobiiliga, ning seitse saagi. Tõenäoliselt olid saeveski käigushoidmisega seotud ka mõisa inventarinimekirjas (tabel 5) mainitud sindlilõikamise masin ja 20 palgikelku.[351] Saeveski juurde kuulusid ka lauasara ja saeveski sara (tabel 2).

Hiljemalt 1898. aastast tegutses mõisas tsementbetoontoodete tööstus, kus valmistati tsementkive, mille koostisse kuulus üks osa tsementi ja üheksa osa kruusa. Tsementkivid olnud odavamad kui savitellised ning neist laotud seinu polnud hiljem enam tarvis krohvida. Arvestades asjaoluga, et osal mõisa hooneist olid tsementkatusekividest katused, võib eeldada, et tööstuses valmistati ka katusekive.[352]

Mõisa hoonete inventariseerimisnimekirjast selgus, et mõisal oli oma telliskivilööv ka savitelliste põletamiseks. Peale telliskivide põletamise ahju oli selle juures ka kaks puidust sara. Ühte neist ladustati ilmselt toodangut, teine – pea 62 m pikkune – oli mõeldud saviplonnide kuivatamiseks.[353]

Mõisa lubjaahi, mille olemasolu juba 18. sajandil mainis S. Dobermann, oli mäekülje sisse ehitatud ümmargune neljameetrise läbimõõduga ning kolme meetri kõrgune 1900. aasta paiku rajatud paekivist ehitis. Selle juurde kuulus paemurd suurusega 1,63 dessatiini. Kas lubjaahjus põletati lupja ainult mõisa oma ehitiste tarbeks või ka müügiks, allikatest ei selgunud.[354]

Mõisa sepapada oli saja aasta taguse ajaga laiendatud, seal oli kaks alasit, lõõts, kaks suurt haamrit, puurmasin, käi, kolmed klupid väliskeermete lõikamiseks, 30 Setz haamrit, üksteist paari pihte, kaks nahkpõlle ja seitsmed hobuse rautamise riistad.[355]

Mõisa lautade varustamiseks alusturbaga oli seal oma turbaveski, mille jaoks oli ehitatud spetsiaalne kivihoone.[356] Kahjuks pole teada, millise jõuallikaga seda käitati. Turbaveski olemasolu viitab ka turbalõikusele mõisale kuuluvates rabades.

Lisaks olid mõisas oma tõrvaahi, meierei ja tapamaja.[357]

Mõisa põllumaast 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses

Kui S. Dobermann määras Edise mõisa- ja külapõldude headust silma järgi ja oma kogemustest lähtuvalt, siis 1850. aastate teisel poolel teostas maamõõtja von Dühren Edise mõisamaade boniteerimist.[358] Boniteerimisprotokollist selgus, et valdava osa mõisa põllumaast hõlmasid saviliiv- ja liivsavimullad, mis üldiselt jäid keskmistesse ja kõrgematesse boniteediklassidesse, kuid leidus ka väheväärtusliku mullaga kõlvikuid. Heinamaade seas oli nii kõrge kvaliteediga luha- kui ka keskmise väärtusega pajuheinamaid, kuid 5/6 neist kuulusid madalama väärtusega aru- ja sooheinamaade hulka, millest viimased moodustasid umbes kolmandiku. Mõisa karjamaad olid keskmise headusega.

Metsadest olid kehvapoolsed umbes 2/3, ülejäänud olid keskmise headusega ning väga head.[359]

Lisaks 1870. aastatel alanud talumaade müügile tehti eraldisi ka mõisamaadest. Näiteks müüs O. J. von Rosen 14. novembril 1870 Edise mõisa valdustest Balti Raudtee Seltsile raudtee rajamiseks maaala suurusega üks dessatiin 1512 ruutsülda, mille eest selts tasus 561,75 rubla.[360] 1893. aastal müüs mõis 2200 ruutsülda maad õigeusu kirikule surnuaia rajamiseks, 1895. aastal veel 2271 ruutsülda luteriusu kirikule surnuaia rajamiseks. 1910. aastal aga kinkisid Catherina von Rosen ja Anna von Rosen Jõhvi õigeusu kirikule veel 1700 ruutsülda maad surnuaia rajamiseks.[361]

1914. aastal oli Eestimaa maamaksukomitee andmeil Edise mõisal 5799 dessatiini ja 413 ruutsülda põllumajandusmaad ja metsa ning 878 dessatiini ja 1724 ruutsülda kasutuskõlbmatut ja mittetulundusmaad. Kokku oli mõisal 6677 dessatiini ja 2137 ruutsülda maad.[362] Samal aastal liideti Edisega üheksa dessatiini ja 480 ruutsülda metsa Konju mõisa valduste küljest.[363] C. von Baeri ja S. Jermolova vahel sõlmitud pärandijagamise lepingu kohaselt hinnati mõisa väärtuseks 1914. aastal 410 337 rubla. Samal ajal oli mõisal kohustusi Eestimaa Maade Krediidiseltsi ees 30 972,03 rubla ning mõisal lasus hüpoteeke eraisikute – Catherine von Maydell, Johann Carl Maurice Girard de Soucanton – kasuks 30 000 rubla ulatuses. Võlgade hulka oli üles võetud ka 1200 rubla, mille surnud C. von Rosen oli lubanud annetada uue koolimaja ehitamiseks mõisa.[364]

1916. aastal eraldati Edise mõisast Vasavere mets suurusega 4561 dessatiini 1071 ruutsülda ning liideti Konju mõisaga, mis seejärel müüdi Taani alamatele Einar Alexander Fossile ja Paul Segsted Harald Larsenile 400 000 rubla eest.[365] Seega kuulus Edise mõisale 1916. aastal maid järgmiselt: põllumaad 351 dessatiini ja 160 ruutsülda, heinamaad 569 dessatiini ja 1717 ruutsülda, karjamaad 253 dessatiini ja 1314 ruutsülda, metsa 889 dessatiini ja 1231 ruutsülda, kasutuskõlbmatut ja mittetulundusmaad kokku 63 dessatiini ja 956 ruutsülda. Kokku oli mõisa käsutuses seega 2127 dessatiini ja 578 ruutsülda maad.[366]

Tabel 4. Edise mõisa mõisamaal asunud rendikohad[367]

Jrk	Maavalduse nimetus	Dessatiini	Ruutsülda
1.	Sulase koht nr 1	14	1536
2.	Sulase koht nr 2	12	176
3.	Sulase koht nr 3	13	1246
4.	Sulase koht nr 4	19	960
5.	Sulase koht nr 5	4	944
6.	Sulase koht nr 6	1	128
7.	Edise metsavahikoht	10	2040
8.	Kõrve kõrts	2	2150
9.	Metsavahikoht Pikkapõllu	56	2224

Peale ülalnimetatud valduste paiknesid mõisamaal ka kuus mõisasulaste kandikohta, Kõrve kõrtsi koht ning Edise ja Pikkapõllu metsavahikohad. Pikapõllu metsavahikohta kasutas alates 1893. aastast kuni mõisa riigistamiseni metsavaht Jüri Bachwal. Koht asus metsas ning sellel oli seitse dessatiini 2320 ruutsülda põllumaad, 21 dessatiini 1804 ruutsülda heinamaad, 26 dessatiini 480 ruutsülda karjamaad ning üks dessatiin 16 ruutsülda kasutuskõlbmatut ja mittetulundusmaad. Mõisa sulaste kandikohad asusid Kotinukal ning nende kasutajad tasusid mõisale renti teopäevadega. Nii pidi 1914. aastast mõisa suurima kandikoha nr 4 rentnik Jüri Mägi tegema mõisale oma koha eest kolm tööpäeva nädalas. Koha suurus oli kaks dessatiini 784 ruutsülda põllumaad, viis dessatiini 256 ruutsülda heinamaad, üksteist dessatiini 1136 ruutsülda karjamaad ning 1184 ruutsülda kasutuskõlbmatut ja mittetulundusmaad.[368]

3. mail 1916. aastal sõlmis C. von Baer lepingu eespool nimetatud taanlaste E. A. Fossi ja P. S. H. Larseniga, millega viimased said õiguse 50 aasta jooksul pae, mergli, liiva, savi jm sarnaste maavarade kaevandamiseks Edise mõisa territooriumil 120 dessatiini suurusel maa-alal. E. A. Foss ja P. S. H. Larsen kohustusid alustama kaevandamist viie aasta jooksul pärast sõja lõppemist ning maksma mõisa omanikule või selle pärijatele aastas 500 rubla renti igalt kaevanduse alla võetud dessatiinilt. Kohe pidi tasuma 5000 rubla, millega lubati

teha tasaarveldus lepingu lõppemisel. Rentnikud kohustusid pärast kaevandamise lõpetamist ning uutele kaevandamisaladele asumist taastama mahajäetud kaevandamisaladel pinnase, nii et neid sai uuesti kasutada kas põllu- või heinamaadena. Kuna mõis 1919. aastal natsionaliseeriti, ei jõustunud leping kunagi.[369]

Tabel 5. Edise mõisa inventari nimekiri seisuga 1. veebruar 1919[370]

Jrk	Inventari nimetus	Kogus	Märkused
1.	Hobused	4	
2.	Varsad	12	
3.	Pullid	2	
4.	Lüpsilehmad	60	1913. aastal peeti mõisas friisi tõugu veiseid.[371]
5.	Mullikad	20	
6.	Vasikad	15	
7.	Lambad	2	1869. aasta andmeil oli mõisal 1000 meriinolammast, kes andsid aastas 80 puuda villa.[372]
8.	Talled	4	
9.	Saeveski katel	1	
10.	Saeraam	1	Tootjafirma Schmiedekehr
11.	Höövelmasin	1	Tootjafirma Schmiedekehr
12.	Kantimise masin	1	Tootjafirma Schmiedekehr
13.	Sindlimasin	1	
14.	Tuuleveski	1	Kahe paari kividega
15.	Jahuveski	1	Aurujõuline
16.	Kaerapress	1	
17.	Rehepeksumasin	1	Tootjafirma Lanz
18.	Lokomobiil	1	Tootjafirma Lanz
19.	Ühehobusevanker	22	
20.	Kahehobusevanker	2	
21.	Regi	12	
22.	Vilja lõikamise masin	2	Tootjafirma Deering
23.	Niidumasin	3	Tootjafirma Deering
24.	Looreha	3	
25.	Pöördader	15	
26.	Harkader	15	
27.	Seemendamisader	8	Tootjafirma Ekkert
28.	Kultivaator	1	
29.	Külvimasin	1	
30.	Ristikheinakülvik	1	
31.	Väetisekülvik	1	
32.	Vilja puhastamise masin	3	
33.	Heinamaa äkked	1	
34.	Heinamaa rull	1	
35.	Kartulivõtmise masin	1	
36.	Palgikelk	20	
37.	Koorma kaal	1	
38.	Aidakaal	3	
39.	Tuletõrjeprits	1	

Jrk	Inventari nimetus	Kogus	Märkused
40.	Veepump	2	Üks hobu- ja üks tuulejõuline
41.	Hobuseriistad	18	
42.	Loomaketid	130	
43.	Sepa tööriistad	1	Üks täielik komplekt
44.	Puusepa tööriistad	1	Üks täielik komplekt
45.	Viljaredelid	1500	
46.	Heinahang	25	
47.	Sõnnikuhang	25	
48.	Raudlabidas	20	
49.	Kartulikast	20	
50.	Puukühvel	20	
51.	Kirves	15	
52.	Puulõikamise saag	5	
53.	Raudkang	6	
54.	Viljakott	30	
55.	Koormakett	17	
54.	Viljasidumise masin	1	
55.	Vedruäke	1	
56.	Mullalaud	1	
57.	Rõngasrull	1	
58.	Raudpulkadega äke	10	
59.	Puupulkadega äke	10	
60.	Kartulimuldamise ader	12	
61.	Krimblid	4	
62.	Piimavanker	1	
63.	Aedniku vanker	1	
64.	Turbaveski	1	
65.	Turbakast	10	
66.	Lubjaprits	1	
67.	Petrooleumivaat	1	
68.	Koogimasin	1	
69.	Kondijahvatamise masin	1	
70.	Blance kaal	2	
71.	Laudavanker	3	
72.	Piimajahutaja	1	
73.	Piimavann	20	
74.	Lüpsik	6	
75.	Sõiduvanker	2	
76.	Hekslimasin	1	
77.	Piima reservuaar	2	
78.	Pesurull	1	
79.	Kotikäru	1	
80.	Seinakell	1	
81.	Perekell	1	
82.	Kartulisõel	3	

Rosenite perekonna-kalmistu Kabelimetsas

1772. aastal keelustas keisrinna Katariina II Vene keisririigis seadusega kirikutesse ja kirikuaedadesse matmise. See tõi kaasa mõisnike erasurnuaedade rajamise paljudesse mõisatesse 18. sajandi lõpul ja 19. sajandil.

10. aprillil 1886 pöördus ka H. H. A. von Roseni lesk C. von Rosen Eestimaa kubermanguvalitsuse poole palvega rajada vastavalt tema varalahkunud abikaasa soovile mõisa territooriumile perekonnakalmistu. Kubermanguvalitsuse ülesandel soovitud matmispaiga üle vaadanud Alutaguse haagikohtunik A. von Baeri teatel asus soovitav paik kalmistu rajamiseks sobilikus kohas. Edise mõisapõldude vahel asuva kõrge plankaiaga piiritletud matmispaiga pindala oli kaks ruutsülda, pinnas oli seal kahe jala ulatuses liivane ning selle all oli paekivi. Matmispaigale kõige lähemad eluhooned olid Edise veski ja mõisa juures, millest esimene asus matmispaigast 430 ja teine 440 sülla kaugusel. Jõhvi mõisa piir jäi kalmistust 250 sülla kaugusele. Kuna kalmistu asukoht vastas seadustes kehtestatud nõuetele, lubas kubermanguvalitsus 19. mail 1886 kalmistu rajamise.[373]

Maakividest aiaga piiratud kalmistu ning sinna ehitatud neogooti stiilis kabel asusid mõisast umbes 1 km edela suunas väikeses puudesalus, mida hakati kutsuma Kabelimetsaks. 1929. aastal kirjeldas keegi W. M. ajalehes Wirumaa Teataja Kabelimetsa ja kalmistut järgnevalt:

> Ta on tükk metsikut ilu: arukesed ja järsud kühmad, edewalt tõuswad künkad ja tujukas nõgusus all. Ning puu- ja põõsarägastikkugi. Selle tujukuse keskel tasasel platsil asetsebki Rosenite suguwõsa surnuaed. […] Haudu on Edise kalmistus ainult kuus, millest neljal kallihinnalised marmorplaadid peal. Wõretatud on hauad musta aiaga, mille taga kohe seisab gootistiilne kiwikabel. Äsja möödunud sõja-aastate käratsew arusaamine on ka siin oma keelt kõnelenud. Esijoones on kabel seda tunda saanud. Ja ta kõrgelseiswad aknad seisawad praegu weel sisselööduina. Ning üldse waatab kõikjalt wastu mahajäetud ilme. See kõik kokku kõneleb — kui soowite nii waadata — ühest ajajärgust meie lähemast minewikust.
>
> Ainult okkalised kibuwitsad Edise kabeli weerul õitsewad kewadel ja suwel oma punases lopsakuses endi-

Fotod 64, 65. *Rosenite perekonnakabeli varemed Kabelimetsas, välis- ja sisevaade (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 64, 65. Руины семейной часовни фон Розен в Кабелиметс, наружный и внутренний вид

Photos 64, 65. Inner and outer views of the Rosen family chapel remains in Kabelimets

Foto 66. *Roheluse seest paistab vaevalt aimatavana Kabelimetsa ümbritsev kivimüür, taamal kabelivare, mille esisel asusid hauaplatsid (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 66. *Среди зелени виднеется едва заметная, окружающая Кабелиметс каменная стена, чуть подальше руины часовни, перед которой находились захоронения*

Photo 66. *The stone wall surrounding Kabelimets is barely detectable from the greenery. At a distance are the chapel remains, in front of which were graves*

> selt, weel rohkemgi. Ükskõiksuses on nad iseteadwalt laiutawad, nagu tahes sellega öelda, et neil pole minewikkudega, ei lähemate ega kaugematega, mingit pistmist.[374]

Eesti mõisakalmistuid uurinud Ketlin Sirge järgi toimus esimene matus kalmistule 1884. aastal, kui suri Hermann Heinrich August von Rosen. Kui aga arvestada asjaolu, et luba kalmistu rajamiseks saadi alles 1886. aastal, siis tõenäoliselt maeti H. H. A. von Rosen sinna pigem hiljem ümber. K. Sirge andmeil oli matuseid kokku neli, kuid nagu eespool tsiteeritud artiklist nähtus, hoopis kuus, millest neli olid tähistatud uhkemalt. [375] Arhiivialikate andmeil olid kalmistule maetud H. H. A. von Rosen, tema õde Anna (†1910) ja ema Catherine (†1912) ning Alexander von Rosen (†1908). Lisaks eespool mainituile suri pärast perekonnakalmistu rajamist veel O. J. von Roseni abikaasa Sophie Julie (†1888), kuid allikaist nähtub, et ta maeti oma mehe kõrvale Jõhvi kalmistule.[376]

Ajaleht Wirumaa Teataja andmeil oli kabel, „*mille uksed juba aastakümneid tagasi suleti ning mille sisemusega pole keegi saanud tutwuda*", 1936. aastaks hakanud lagunema. Tema müüridesse oli mitmesse kohta tekkinud sügavaid pragusid ning siit-sealt oli maha langenud üksikuid suuri kivikamakaid.[377] 1980. aastal Edise mõisa inventariseerimist teostanud Helmut Jonuksi andmeil oli kabel varemeis ning ümber ehitatud silohoidlaks.[378] Ka praegu on kabelist alles vaid korrastamata vare ning kalmistu maa-ala ümbritsev kivimüür.

IX. Talurahvas 18.–19. sajandil

18. sajand algas talurahvale äärmiselt halvasti. Näljahädale aastail 1695–1697 järgnes mõned aastad hiljem Põhjasõda, mille käigus pidid paljud Eestimaa kubermangu piirkonnad, kaasa arvatud Alutaguse, taluma korduvalt rüüstamist. Peale muude Põhjasõja koleduste tabas Eestimaad aastail 1710–1711 ulatuslik katkuepideemia, mille kätte sõjaaegse toiduainete puuduse ja nälja tõttu nõrgestatud tervisega inimesed massiliselt surid. 18. sajandi jooksul rahvaarv taastus ning kasvas. Kuna Põhjasõja-järgsest ajast on säilinud palju mitmekesist allikmaterjali, saab teha ülevaate ka mõisa ja talurahva vahelistest majandussuhetest ja nende muutumisest 18.–19. sajandil ning kirjeldada mõisas aastaringi jooksul tehtavaid töid ja talupoegade makstavaid koormisi ning nende muutumist ajas.

Katkuepideemia

Teadaolevalt sai Eestimaad laastanud katk alguse Põhja-Aafrikas 1701. aastal, levis sealt Konstantinoopolisse ning seoses Türgi ja Austria vahel peetava sõjaga 1704. aastal Ungarisse. Edasi levis epideemia 1705. aastal Poolasse, kus laastas eriti hullusti Krakowi piirkonda. Viimasest levis see omakorda 1708. aastal mööda Visla jõe transpordikoridori Poola Preisimaale, tühjendades rahvast Toruni linna. 1709. aastal jõudis katk Danzigisse ja Preisimaale, Leedusse ja Kuramaale. Riias puhkes see 1710. aasta varakevadel, kui Vene väed linna ümber piirasid, ning levis ka maapiirkondades ja linna piiravate Vene vägede hulgas. Rootsi ja Vene vägede vahendusel levis haigus sõjategevuse käigus suvel Pärnusse ning sealt Tallinna. Viimasest levis katk Eestimaa maapiirkondadesse ning hävitas aastail 1710–1711 umbes poole kubermangu talupoegkonnast.[379]

Haiguse sümptomiteks oli kõrge palavik ja tugev peavalu, äärmine füüsiline kurnatus ühes ajutiste teadvusekaotustega, meeltesegadus ning kõhulahtisus. Haigestunu näojooned moondusid ning jäid selliseks kuni haiguse lõpuni. Enamikul haigestunutel tekkisid kaenla alla ja kaelale katkumuhud (tursunud lümfisõlmed) ning mädapaised. Kriis saabus tavaliselt nelja päeva pärast. Üldjuhul lõppes haigus surmaga, kuigi ellu jäid siiski mõned neist, kel katkumuhud olid ainult kaenla all, ning üksikud neist, kel katkumuhud olid ka kaelal. Neist, kel tulid paised, ei jäänud ellu ükski.[380]

Kahjuks pole Edise mõisa kohta säilinud kubermanguvalitsuse poolt mõisatelt 1711. aastal nõutud katku surnute aruannet. Küll aga on Edise kohta säilinud 1712. aastal läbiviidud inkvisitsiooni protokoll. Selle kohaselt suri aastail 1710–1711 katku kokku 85 inimest, nende hulgas 20 peremeest ja 20 perenaist, 15 täiskasvanud perepoega ja 11 peretütart, kaks sulast ja kaks tüdrukut ning 15 alaealist last. Inkvisitsioonis ei anta eraldi andmeid vabadike kohta, märkides vaid, et neid on kaheksa.[381]

Edise talupered inkvisitsioonides 1712–1716

Põhjasõda ning enne selle lõppu 1710. aastal puhkenud ülemaaline katkuepideemia lõi segi kogu senise asustuspildi, paljud mõisad olid purustatud, suur hulk talupoegi surnud katku ja laiali paisatud. Seetõttu ei sobinud Rootsi-aegsete revisjonide andmed enam mõisate riigimaksude määramise aluseks. Juba 5. novembril 1710 nõudis kindralfeldmarssal Šeremetjev Eestimaa rüütelkonnalt sõjamaksude määramiseks andmeid mõisate adramaade arvu kohta. Rüütelkond tegi oma vastuses ettepaneku viia läbi adramaade inkvisitsioon, et teha selgeks sõja ajal mõisatele ja talupoegadele tekitatud kahju, sest viimaste laostumise tõttu 12 aastat kestnud sõja, nälja ja katku tõttu olevat mõisad maksujõuetud.[382]

19. jaanuaril 1712 andiski Eestimaa kindralkubermangu valitsus korralduse läbi viia inkvisitsioon. Rüütelkonna komisjon sõitis läbi kõik mõisad ning kogus kokku vajalikud andmed: taluperedes elavate inimeste ja loomade ning katku surnute arvu.[383]

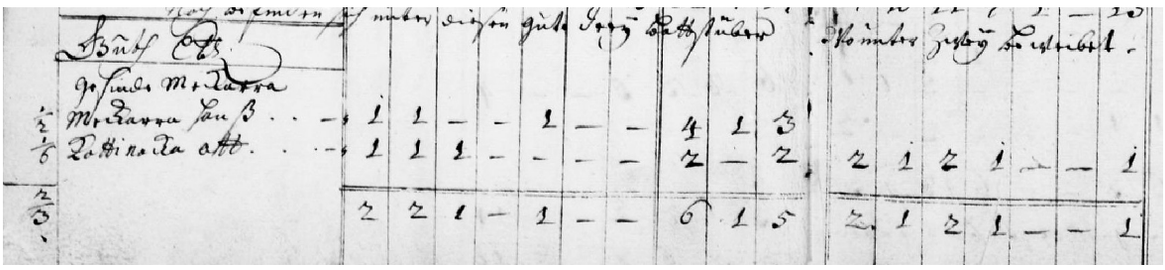

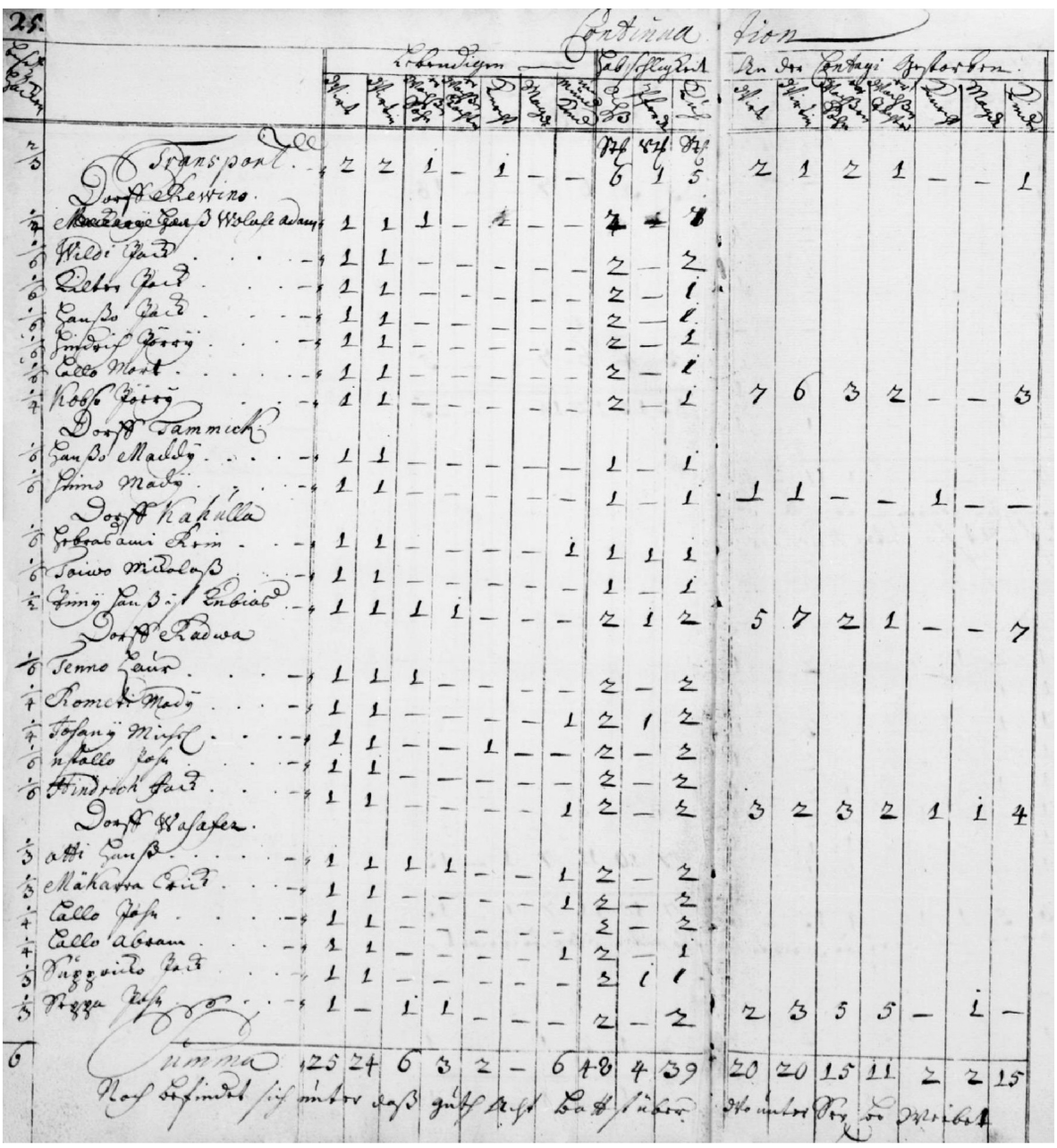

Fotod 67, 68. *Edise mõisa 1712. aasta inkvisitsiooniprotokoll, kuhu on kantud andmed elavate ja katku surnud talupoegade ning perede käsutuses olevate tööja kariloomade kohta (EAA 3, 1, 448: 11p–13)*

Фото 67, 68. Протокол инквизиции поместья Эдисе в 1712 году, куда занесены данные о живых и умерших от чумы крестьян, а также данные о находившихся в распоряжении семей скота

Photos 67, 68. 1712 inquisition protocol of Edise manor, which counts the livestock of all families, including those who died of plague

Tabel 6. Talupered 1716. aasta inkvisitsiooni andmeil[384]

Jrk	Adramaade arv	Talupered	Vanus
		Vasavere	
1	¼	**Otti Hansu Jurri**	**40**
		naine Caddri	35
		poeg Ado	4
2	¼	**Mekkara Erick**	**50**
		naine Caddri	45
		poeg Hans	20
		Hansu naine Tio	18
		Hansu tütar Tio	1,5
		poeg Niglas	5
		tütar Marrie	1,5
3	¼	**Lallo Jahn**	**30**
		naine Marrie	30
		poeg Laur	14
		tütar Ewa	7
		tütar Gret	4
4	¼	**Recke Hans**	**60**
		naine Liso	44
		poeg Mart	1,5
5	¼	**Seppa Fromholt**	**44**
		naine Kay	40
		poeg Tenno	4
		tütar Marrie	2
6	¼	**Lallo Abraham**	**30**
		naine Gret	30
		tütar Marrie	1,5
7	⅛	**Maddyse Jack**	**25**
		naine Ann	20
		poeg Thomas	0,5
8	¼	**Pasy Andres**	**40**
		naine Marrie	30
		tütar Marrie	7
		Revino	
9	¼	**Wohlase Ado**	**50**
		naine Ello	30
		poeg Ado	10
10	⅛	**Wohlase Jürri**	**30**
		naine Mall	25
		poeg Michel	1,5
11	¼	**Kopso Jürri**	**50**
		naine Marrie	30
		tütar Caddri	2
		tütar Ann	1
		sulane Iwan	55
12	¼	**Hinrike Jürri**	**52**
		naine Caddri	50
		poeg Jürri	11
13	⅛	**Jako Hans**	**49**
		naine Tio	30
		poeg Jürri	2
		tütar Caddri	1,5
14	¼	**Wilte Jack**	**40**
		naine Caddri	30
		poeg Hans	4
		Kahula	
15	⅛	**Abraham Rein**	**51**
		naine Marrie	44
		poeg Bertel	4
		tütar Caddri	5
16	¼	**Toivo Nicolas**	**40**
		naine Ello	20
		poeg Jack	2
17	¼	**Pajo Jahn**	**40**
		naine Ello	30
		tütar Caddri	0,5
18	⅛	**Pajo Jürri**	**46**
		naine Marrie	30
		tütar Marrie	1
19	⅛	**Sachar Hans**	**50**
		naine Caddri	40
		poeg Hans	5
		Ratva	
20	⅛	**Tenno Jürri Laur**	**40**
		naine Anno	44
		poeg Thomas	13
		poeg Jahn	1
21	¼	**Fromholt Maddi**	**43**
		naine Tio	40
		poeg Jahn	4
		tütar Marrie	1,5
		sulane Michel	20
22	⅛	**Ustallo Jahn**	**40**
		naine Ewa	30
23	⅛	**Hinrike Jack**	**46**

		naine May	40
		tütar Anno	0,5
24	**⅛**	**Sauna Jaco Maddi**	**46**
		naine May	30
		tütar May	0,5
		Tammiku	
25	**⅛**	**Ustallo Maddi**	**41**
		naine Pill	50
26	**⅛**	**Meza Marti Jürri**	**40**
		naine Caddri	30
		tütar Mall	3
		Hajatalud	
27	¼	**Kotti Nucka Jack**	**50**
		naine Anno	40
		poeg Michel	10
		poeg Jack	3
		tütar Marrie	5
28	¼	**Kotti Nucka Jürri**	**30**
		naine Kay	30
		poeg Michel	1
29	½	**Meggara Hans**	**40**
		naine Gret	30
		poeg Mart	4
		tütar Marrie	2
		sulane Hans	20
		Vabadikud	
30		**metsavaht Richard**	**30**
		naine Marrie	30
		tütar Kay	3
31		**Wint Michel**	**30**
		naine Ann	30
		tütar Kay	2
		tütar Marrie	0,5
32		**Jakuske Jack**	**50**
		naine Gret	40
		poeg Thomas	1,5
33		**Pepo Jack**	**30**
		naine Marrie	20
		Jacku ema Ann	60
34		**Jane Maddis**	**30**
		naine Ann	30
35		**Tenno Jahn**	**40**
		naine Caddri	40
		tütar Marrie	3
36		**Weske Mart**	**30**

		naine Marrie	25
		poeg Jürri	1
37		**Michel Mart**	**20**
		naine Ann	20
38		**metsavaht Seppa Paap**	**40**
		naine Ann	30
		tütar Caddri	1,5
39		**Erike Jürri**	**40**
		naine Ann	30
40		**Erike Jaack**	**30**
		naine Caddri	30
41		**Fromholte Hans**	**30**
		naine Ann	20
		tütar Marrie	2
		Mõisarahvas	
42	¼	**kubjas Timmi Hans**	**63**
		naine Caddri	50
		poeg Nicolas	20
		Nicolase naine Anno	30
		Nicolase poeg Ott	3
43		**karjane Toiwo Jack**	**30**
		Leno	30
		poeg Maddi	3
44		**karjane Pehwa Hannus**	**40**
		naine Anno	30
45		**vahimees Jaco Jack**	**30**
		naine Ann	30
		poeg Jack	1
46		**aidamees Michel**	**30**
		naine Anno	30
47		**aidamees Mart**	**20**
		naine Anno	
48		**kõrtsmik Hans**	**30**
		naine Kay	20
		tütar Marrie	0,5

Edise mõisas oli 1712. aasta inkvisitsiooni andmetel 25 taluperet, kellest elas Revino külas seitse, Tammiku külas kaks, Ratva külas viis, Kahula külas kolm ja Vasavere külas kuus. Lisaks oli mõisas kaks hajatalu ja kaheksa peret vabadikke. Peremehed olid kõigis 25 talus, perenaisi oli ühe võrra vähem. Täiskasvanud poegi oli taludes kuus, tütreid kolm ja alaealisi, kuni 14-aastasi lapsi kuus. Sulaseid oli ainult kahes talus, tüdrukuid polnud

üheski. Vabadike perede kohta informatsioon puudus. Kokku elas mõisa taluperedes 66 inimest, kellest meessoost oli 33, naissoost 27 ja määratlemata sooga (alaealised lapsed) kuus. Ülejäänutest olid 15 taluperede täiskasvanud pojad ja 11 tütred, kaks sulased ja kaks tüdrukud. Rootsi aja lõpus talude kasutuses olnud 25 adramaast oli asustatud ainult kuus. Veoloomadeks olid taluperedes peamiselt härjad, keda oli kõikides taludes kokku 48, hobuseid oli ainult viis. Igas taluperes oli ka vähemalt üks lehm, kokku 39.[385]

Seega oli inkvisitsiooni andmetel hukkunud enam kui pool talupoegadest. H. Ligi hinnangul ei olnud aga 1712. aasta inkvisitsiooni andmed täpsed ega usaldusväärsed. Nende tõele vastavust ei kontrollitud, seega võisid sinna sattuda juhuslikud vead inkvisiitorite ekslikkuse tõttu, aga ette olevat tulnud ka mõisnikepoolset valeandmete esitamist, et vähendada mõisa maksukoormust.[386] Ka on võimalik, et osa inimesi oli sõja- ja katkupaos metsades ja rabades ega olnud inkvisitsiooni ajaks veel koju tagasi pöördunud. Kui võrrelda 1712. aasta inkvisitsiooni tulemusi neli aastat hiljem, 1716. aastal läbiviidud inkvisitsiooni omadega, on vahe silmaga nähtav.

1716. aasta inkvisitsiooni andmeil oli mõisas 30 talu, 12 peret vabadikke ning kuus peret mõisateenijaid. Ühtekokku elas mõisas 156 inimest, kellest 108 elas taluperedes. Seega ühtekokku 44 inimest rohkem kui neli aastat varem. Kuna andmed olulist loomulikku juurdekasvu ei näita, on tõenäoline, et osa inimesi jäi 1712. aastal lihtsalt arvele võtmata ning liites 1716. aasta inkvisitsiooni ajal mõisas elanud inimeste arvule katku surnute arvu, saab enam-vähem õiges suurusjärgus mõisa elanike katkueelse arvu, s.o umbes 240 inimest. Siiski võis osa inimesi ka 1716. aasta revisjonist välja jääda. Nii näiteks nimetati inkvisitsiooniprotokollis mõisa tallipoissi Jacku, kuid mõisarahva nimistus ta puudus.

Peresid oli Revinos kuus, Tammikul kaks, Ratvas viis, Kahulas viis ja Vasaveres kaheksa. Lisaks oli kolm hajatalu ning mõisarahva hulgas arvele

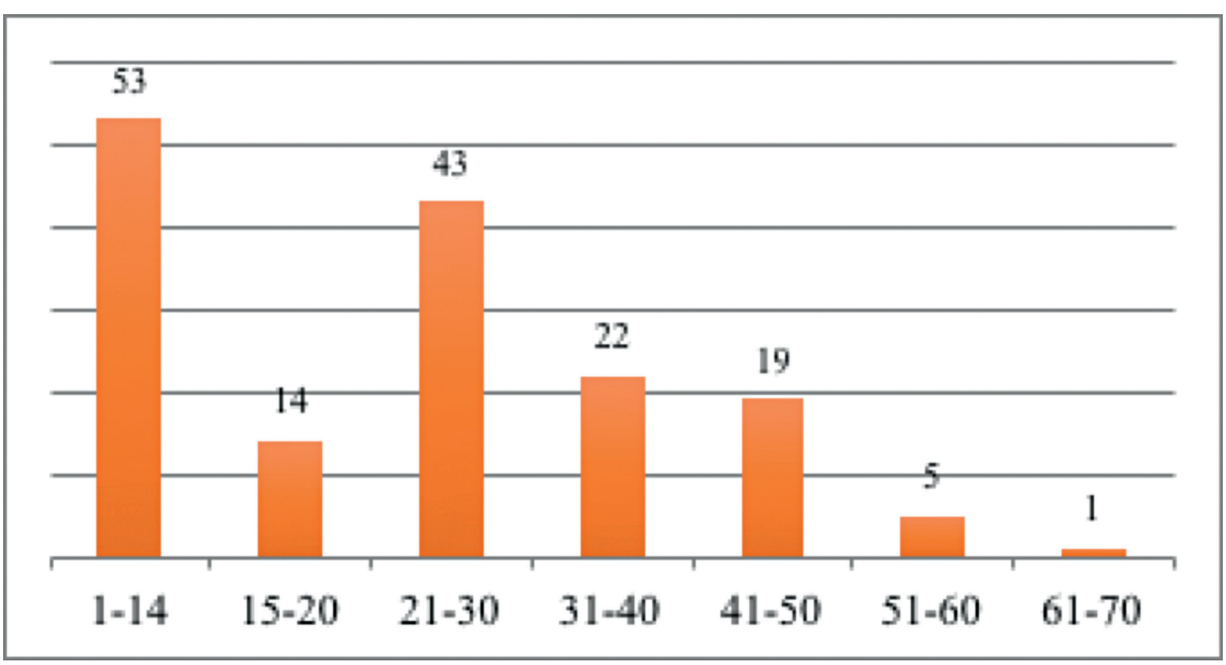

Joonis 35. *Edise mõisa elanike jagunemine vanuse järgi 1716. aasta inkvisitsiooni andmetel. Kuni 14-aastased lapsed loeti alaealiseks, täisealine ja töövõimeline elanikkond algas 15. eluaastast. 60. eluaastast vanemad kuulusid kategooriasse „vanad ja tõbised"*

Рис. 35. *Разделение жителей поместья Эдисе по возрасту по данным инквизиции 1716 года. Дети до 14 лет считались несовершеннолетними, начиная с 15-ти-летнего возраста население считалось совершеннолетним и трудоспособным, с 60-ти летнего возраста и старше считались «старыми и больными»*

Figure 35. *The division Edise manor dwellers by age, based on the inquisition record of 1716. All children under the age of 14 were considered underage, those aged 15 and older were regarded as working-age population. People 60+ were placed in the category "old and sickly"*

võetud kupja Timmi Hansu talu. Hoolimata rahva ja talude arvu juurdekasvust muutus adramaade arv väga vähe, ühtekokku kuulus taludele 6¼ adramaad.

Lehmade (36) arv oli jäänud peaaegu muutumatuks, härgade (33) arvukus näitas vähenemistendentsi, hobuste (27) arvu kasv oli olnud aga üsna järsk, nelja aastaga oli nende arv enam kui viiekordistunud.[387]

Kumbki inkvisitsioonidest ei esita mingeid andmeid talupoegade koormistest ning jääb mulje, eriti kui vaadata 1732. aasta adramaarevisjonile lisatud koormisi puudutavaid kommentaare, millest hiljem juttu tuleb, et neid vaadeldaval perioodil ei olnudki, või kui oli, siis minimaalsel määral.

Kuna 1716. aasta inkvisitsiooniprotokollis olid nimeliselt ära toodud kõik pereliikmed,[388] avanes võimalus võrrelda eesnimede esinemissagedust Edise mõisa külades 18. sajandi alguses. Torkas silma, et meestel (80) oli erinevaid nimesid kokku 21, samal ajal kui naistel (76) oli neid ainult 14, ehk meestel oli erinevaid eesnimesid naistega võrreldes tervelt ⅓ võrra rohkem. Kõige levinumad mehenimed olid Hans (12), Jack (11), Jürri (11), Jahn (7), Michel (6), Mart (5) ja Maddi/Maddis (4+1). Kolm korda tulid ette Ado ja Thomas, kaks korda Laur ja Nicolas. Ühe korra esinesid Niglas, Erick, Abraham, Bertel, Tenno, Ott, Paap, Hannus, Andres, Rein, Iwan, Richard ja Fromholt.[389] Viimane neist pärines ilmselt Fromholdt Taube nimest. Tundub, et mingil põhjusel oli paaris Edise mõisa külas muutunud traditsiooniks nimetada oma järglasi tema nimega. Nii esines 1716. aasta inkvisitsiooni nimekirjas veel Fromholt Maddi Ratva külast ja vabadik Fromholte Hans. Esimene neist on ilmselt samastatav 1712. aasta inkvisitsiooniprotokollis esineva Rometi Maddiga. Seppa Fromholt, ainuke eesnime järgi, oli pärit Vasavere külast. Samad mehed esinesid ka 1726. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus, Fromholdi Maddi ja Seppa Fromhold veel ka 1732. aasta revisjoni vakuraamatus. Seppa Fromhold ja Hanso Fromhold Vasaverest ning Fromhold ja Fromholdi Jurry Ratvast olid nimetatud 1744. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus. Edise mõisa 1752. aasta vakuraamatus nimetati Fromoldy Jaan ja Fromholdi Jürry Ratvast. Teistes nimedes olid toimunud mõningased häälikumuutused, nii oli Ratva küla peremeeste seas veel ka Seppa Romoly Jaan, Vasaveres aga Seppa Romoly Tonno ja Hanso Romol. Edise 1755. aasta vakuraamatus oli valik veelgi suurem, seal leidusid Seppa Rommoty Teno ja Hansso Fromhold Vasaveres ning Fromhold, Fromhold Jury lesk, Fromholdy Jahn, Fromholdy Matz, Seppa Romety Jahn ja Fromholdy Michell Ratvas.[390]

Naiste nimedest olid ülekaalukalt levinumad Marrie (19) ja Caddri (14), neile järgnesid Ann (10), Anno (7), Kay (5), Gret (4) ja Tio (4). Kolm korda esinesid Ello ja May, kaks korda Mall ja Ewa, üks kord Liso, Pill ja Leno.[391]

Tabel 7. Muutused Edise mõisa rahvaarvus ja talupoegade haritava maa suuruses ning selle seos mõisa poolt tasutavate riigimaksudega 1712–1755 (1 ratsateenistusmaks = 15 revisjoniadramaad = 48 rubla; 1 veskitoll = 24 tündrit ≈ 3200 l ≈ 2000 kg)

	Inkvisitsioonid		**Adramaarevisjonid**				**Vakuraamatud**	
	1712	**1716**	**1726**	**1732**	**1739**	**1744**	**1752**	**1755**
Talude arv	25	30	37	45	45	64	67	63
Rahvaarv	66	156	243	357	389	456	416	446
Adramaade arv	6	6¼	11	$14^{1}/_{12}$	$15^{1}/_{6}$	20	$20^{1}/_{6}$	17¾
Ratsateenistusmaks (rbl)	19,20	20,00	35,20	45,07	48,53	64,00	64,53	56,80
Veskitoll (tündrit)	$9^{3}/_{5}$	10	$17^{3}/_{5}$	$22^{8}/_{15}$	$24^{4}/_{15}$	32	$32^{4}/_{15}$	$28^{2}/_{5}$

Mõisa ja talurahva riigimaksud 18. sajandil

Nagu Rootsi ajalgi jagunes mõisamaa ka pärast Vene riigi võimu alla minekut endiselt maksuvabaks mõisa- ja maksustatavaks talumaaks. Kui Rootsi ajal olid maksude arvutamisel kasutatud revisjoniadramaa aluseks talupoegade poolt makstud mõisakoormised, siis Vene ajal hakati revisjoniadramaa suurust arvutama tööealiste talupoegade arvu järgi. Tööealiseks loeti 15–60-aastasi talupoegi, 1712. aastal moodustas ühe revisjoniadramaa 12 tööealist meeshinge, 1726. aastal neli tööjõulist meest ühe taluadramaa kohta, millelt nõuti kuus rakmepäeva nädalas, 1732. aastal kaheksa kuni üheksa tööjõulist inimest, kellest viis olid mehed. Samast normist revisjoniadramaa määratlemisel lähtuti ka järgnevatel aastatel.[392] Ühe revisjoniadramaa pealt pidi maksma riigile ratsateenistusmaksu, mille suurus oli kolm rubla ja 20 kopikat, ning veskitolli, mille suuruseks iga 15 revisjoniadramaa kohta oli üks sälitis ehk 24 tündrit vilja, millest pool maksti rukkis ja pool otrades või linnastes.[393]

Selleks et välja selgitada mõisate revisjoniadramaade hulka ning määrata makse, oli hädavajalik mõisamaid pidevalt revideerida. Sel põhjusel viidi ajavahemikul 1725–1774 läbi viis adramaarevisjoni, millega püüti kindlaks teha taludes elavate inimeste arvu, hobuste, härgade ja lehmade arvukust ning alates 1732. aasta revisjonist ka taludele määratud koormiste suurust. Selleks kontrollis revisjonikomisjon mõisa vakuraamatut ning küsitles mõisa talupoegi, et kontrollida mõisa omaniku esitatud andmete õigsust. Nende alusel koostas komisjon oma vakuraamatu, kuhu olid vajaduse korral sisse viidud talupoegade ütluste põhjal tehtud parandused.

1765. aasta adramaarevisjoni alusel koostatud *Land-rolle* järgi kuulus Edise mõisale 22 revisjoniadramaad, mille eest tuli maksta riigile nn ratsateenistusmaksu 70 rubla ja 40 kopikat ning veskitolli 35 tündrit, 2½ toopi.[394]

Alates asehalduskorra kehtestamisest Eestimaal 1783. aastal kehtestati talupoegadele pearahamaks, mille suurus oli kuni 1794. aastani 70 kopikat, sealt alates aga 1 rubla. Pearahamaksu alla käisid kõik meessoost talupojad. Selleks et pearahamaksu alla kuuluvate isikute arvu kindlaks teha, korraldati Venemaal hingeloendusi. Esimene hingeloendus, mis puudutas Eestimaad, oli IV hingeloendus 1782. aastal. Viimaseks jäi X hingeloendus, mis toimus 1858. aastal.

Talupoegade koormised 18. sajandil

18. sajandist on olemas Edise mõisa adramaarevisjonide vakuraamatud 1726., 1732., 1739. ja 1744. aasta kohta. Esimene neist sisaldas ainult taluperede suuruse andmeid, järgnevad esitasid peale selle ka andmeid talus peetavate loomade, teopäevade ja mõisa ees kantavate koormiste kohta. Kuna Edise mõis saavutas oma Rootsi-aegse revisjoniadramaade suuruse – 25 adramaad – 1744. aastaks, ei teostatud seal seejärel enam täiemõõdulist revisjoni, vaid 1750., 1765. ja 1774. aastal pandi revisjoniprotokolli kirja ainult mõisa tulnud võõrad ning mõisast omavoliliselt lahkunud isikud.[395] Adramaarevisjonide andmeid täiendavad mõisa 1752. ja 1755. aasta vakuraamatud.[396]

1726. aasta adramaarevisjoni järgi oli enamik Edise mõisale kuulunud talude peremehi – kokku 31 – veerandadrikud, s.t neile kuulus ¼ adramaa suurune talu, pooladrikuid oli viis. Jõhvi külas asuva Kubja Hinno talu ja Mägara hajatalu suurust pole nimetatud, sest kupja peres oli ainult üks täiskasvanud mees, ning Mägaral polnud ühtegi, kuna seal pidas talu Mägara Hansu lesk Gret ühes oma nelja alaealise lapsega, kellest kaks olid alles üsna noorukesed, sündinud pärast 1716. aasta inkvisitsiooni.

Olulisemaid koormiste liike talupoegadele oli 18. sajandil teotöö, mis jagunes rakme- ja jalateoks. Rakmeteo päevade arv aastail 1732–1755 ei muutunud, sõltudes ainult pere suurusest. Küll aga muutus jalateopäevade arv. 1732. aasta revisjoni vakuraamatusse polnud jalateopäevade arvu mär-

gitud, lisatud oli ainult märge, mille kohaselt Edise mõisas ei tehtud jalapäevi, vaid anti suvel abivaime (*Hülffs Waimen*) ehk siis naisi ja 12–14-aastasi lapsi appi jüripäevast kuni mihklipäevani. Sama märge oli ka Edise mõisa 1739. aasta adramaarevisjoni mõisa poolt revisjonikomisjonile esitatud vakuraamatus. Komisjoni poolt talupoegade ütluste alusel koostatud vakuraamatust selgus siiski, et pooladrikud pidid saatma suveperioodil jalateolise mõisa kuuel, kolmandikadrikud neljal ning veerandadrikud kolmel päeval nädalas. 1744. aasta adramaarevisjoniks oli see määr osal peredest oluliselt kasvanud ning kõik nad pidid suurusest sõltumata tegema mõisale suvel kuus jalapäeva nädalas. Mõisa 1752. aasta vakuraamatu järgi on veerandadrikutel jalapäevade arv jäänud samaks, pool- ja kolmandikadrikutel tõusnud vastavalt kaheksa ja kaheteistkümne päevani. Kuuendikadrikud pidid tegema neli jalapäeva nädalas. See lõi eriti valusalt väiksemate perede pihta, kellel ei pruukinud jätkuda piisavalt tööjõudu. Järgnevalt ongi jalapäevade arvu üritatud viia vastavusse tööjõu hulgaga peres. 1755. aasta vakuraamatu järgi on jalapäevade arvu võrreldes 1752. aastaga kõigil peredel vähendatud poole võrra ning taastunud sisuliselt 1739. aasta mahus.

Peale teopäevade pidid talud maksma mõisale rahamaksu, andma rukist, otri ja kaeru, lambaid,

Tabel 8. Teopäevade arv 18. sajandi keskel sõltuvalt pere suurusest ning kõikide perede nädalas tehtavate teopäevade arv kokku

Talu suurus	Adramaarevisjonid						Vakuraamatud			
	1732		1739		1744		1752		1755	
	Rakmetegu	Jalategu	Rakmetegu	Jalategu	Rakmetegu	Jalategu	Rakmetegu	Jalategu	Rakmetegu	Jalategu
½	3		3	6	3	6	3	12	3	6
⅓	2		2	4	2	6	2	8	2	4
¼	1½		1½	3	1½	6	1½	6	1½	3
1/6	1				1	6	1	4	1	2
Kokku	**62½**		**76**	**152**	**87**	**264**	**106**	**396**	**92**	**188**

kanu ja mune, heina, humalaid, lõnga, kotte ja küttepuid. Torkab silma, et maksud püsisid üsna ühesugusena kogu vaadeldava perioodi (1732–1755) jooksul.

1732. aastal kurtis mõisa omanik Fr. W. von Maydell adramaarevisjoni komisjonile esitatud vakuraamatule lisatud märkustes selle üle, et ehkki Revino, Kahula ja Tammiku talupojad hakkasid alles kolme aasta eest, Vasavere ja Ratva talupojad alles nelja aasta eest oma naturaalmakse maksma, on nad ikka mõisale vilja võlgu.[397] 1739. aasta revisjoni vakuraamatus sellist kurtmist enam ei leidu.

Adramaarevisjoni protokollides ja vakuraamatutes on nimetatud ka uusasunikke, kes olid kolme aasta jooksul alates uudismaatalu asutamisest kõigist mõisakohustustest vabad. 1732. ja 1739. aastal oli mõisas kolm sellist maksudest vabastatud uusasunikku, 1744. aastal viis, 1752. aastal viis ning 1755. aastal üks. Kui palju selliseid talusid asutati revisjonidevahelisel ajal, neist kahjuks ei selgu. Maksudest olid vabastatud ka mitmesugused mõisa ametimehed, nagu kubjas, kilter, kõrtsmik, kokk, aednik, kangur jt.

Tabel 9. Edise mõisa talude koormised 1732.–1755. aasta adramaarevisjonide ja vakuraamatute järgi. 1752. ja 1755. aasta vakuraamatuis oli heinte kogus antud leisikates (30 leisikat = 1 koorem; 1 leisikas = 8,1905 kg) ning puude kogus kantsüldades (1 kantsüld = 9,71 kantmeetrit). Pool- ja kolmandikadrik pidi andma vana lamba, neljandik- ja kuuendikadrik ühe talle

Talu suurus	Aastamaksud											
	Raha	Rukis	Oder	Kaer	Lambad	Kanad	Munad	Kotid	Hein	Puud	Lõng	Humalad
	Kop	Tündrit	Tündrit	Tündrit	Tükki				Koormat		Naela	
1732												
½	30	3	3	2	1	4	30		3		4	
⅓	20	2	2	1⅓	1	3	20		2		3	
¼	15	1½	1½	1	½	2	15		1½		2	
1/6	10				¼	1	10		1		1½	
1739												
1	100	13⅓	10⅔	12⅔	2	8	80	2	6	18	8	
½	30	4	4	5	1	4	40	1	3	9	4	
⅓	20	2⅔	2⅔	3⅓	1	3	20	1	2	6	3	
¼	15	2	2	2½	½	2	15	½	1½	4½	2	
1744												
1	100	10	8	9	2	8	60	2	6	18	8	
½	30	3	3	4	1	4	30	1	3	9	4	
⅓	20	2	2	1⅔	1	3	20	1	2	6	3	
¼	15	1⅔	1⅔	2⅓	½	2	15	½	1½	4½	2	
1/6	10	1	1	1⅔	½	1½	10	½	1	3	1½	
1752												
⅔	40	4	4	6	1	5	40	1	120	4	5	
½	30	3	3	4⅔	1	4	30	1	90	3	4	
⅓	20	2	2	3	1	3	20	1	50	2	3	
¼	15	1⅔	1⅔	2⅓	1	2	15	1	45	1½	2	
1/6	10	1	1	1⅔	1	1½	10	½	30	1	½	
1755												
½	30	3	3	3	1	4	30	1	90	3	4	3
⅓	20	2	2	2	1	3	20	1	60	2	3	2
¼	15	1⅔	1⅔	1⅔	1	2	15	1	45	1½	2	1½
1/6	10	1	1	1	½	1	10	½	30	1	1	1

Tabel 10. Mõisale kõigi talude poolt makstavate maksude hulk aastas

Aasta	Aastamaksud											
	Raha	Rukis	Oder	Kaer	Lambad	Kanad	Munad	Kotid	Hein	Puud	Lõng	Humalad
	Rbl	Tündrit	Tündrit	Tündrit	Tükki				Koormat		Naela	
1732	6,10	65½	63½	38⁵/₆	21¼	90	670		67		92½	
1739	10,60	117⅓	114⅔	145¹/₆	31	115	970	31	85½	252	115	
1744	24,95	102⅓	100⅓	145⅓	38	134	955	38	96	287	134	
1752	30,10	106⅔	106⅔	159⅓	51[398]	138½	1020	50½	3150	102	137½	
1755	17,40	99	99	99	47	127	940	47	2820	94	127	94

Talupoegade koormised 19. sajandi alguses

Talupoegade koormistest ja teotöö korraldamisest mõisas annavad andmeid mõisa 1803. ja 1805. aasta vakuraamatud.[399] 1803. aasta vakuraamat jagas pered kuue- (½ adramaad), viie- ($^5/_{12}$ adramaad) ja neljapäevaperedeks (¼ adramaad) nende iganädalase rakmeteo normi järgi aastas. Jalategu pidid need pered jüripäeva ja mihklipäeva vahelisel vaimude ajal (*Waimenzeit*) tegema vastavalt kaksteist, kaheksa ja kuus päeva nädalas. Rahamaksu 1803. aasta vakuraamatu alusel Edise mõisas enam ei nõutud.[400] Vakuraamatu järgi oli 1803. aastal mõisas kokku 32 peret, neist 18 Revinos ja 14 Vasaveres. Ilma maata vabadikke oli Revinos kümme ning Vasaveres 15 peret. Kuuepäevaperesid oli kolm, viiepäevaperesid kaks ning neljapäevaperesid 27.[401]

Tabel 11. Teraviljas makstavad koormised 1803. aasta vakuraamatu järgi[402]

	Koormised						Magasivili			
	Rukis		Oder		Kaer		Rukis		Suvivili, oder või kaer	
	Tünder	Vakk	Tünder	Vakk	Tünder	Vakk	Vakk	Külimit	Vakk	Külimit
Kuuepäevapere	1	2	1	2	1	2	2	1½		1
Viiepäevapere	1	1	1	1	1	1	2			11 toopi
Neljapäevapere	1		1		1		1	25 toopi		9 toopi

Tabel 12. Muud koormised 1803. aasta vakuraamatu järgi[403]

	Hein	Lambad	Kanad	Kotid	Munad	Lõng	Puud	Lehmalõad
	Leisikat	Tükki				Naela	Kantsülda	Tükki
Kuuepäevapere	50	1	3	1	30	4	3	8
Viiepäevapere	40	1	3	1	30	4	2½	7
Neljapäevapere	30	1	2	1	20	3	2	6

Vakuraamat määras ära ka pere liikumatu varanduse hulka kuuluva kohustusliku loomade arvu, milleks nelja- ja viiepäevaperedel oli kaks hobust, kaks lehma ja kaks lammast ning kuuepäevaperel lisaks veel kaks härga. Kindlaks määrati ka perede kohustuslike põllutööriistade hulk: viie- ja kuuepäevaperes pidi olema kolm atra, kolm äket, viis vikatit ja viis sirpi, neljapäevaperes kaks atra, kaks äket, neli vikatit ja neli sirpi.[404]

Lisaks eespool mainitud korralisele nädalateole pidid talupojad tegema kiirete põllutööde ajal abitegu. Järgnev teotööde kirjeldus tugineb Edise mõisa 1803. aasta vakuraamatu lisale.[405]

Külviajal, mis kestis kolm nädalat nii kevadel kui ka sügisel, pidid kõik nelja- ja viiepäevapered tegema lisaks kaks ning kuuepäevapered kolm rakmepäeva. Kuna tegemist oli eriti olulise tööga, käisid nii kevadel kui ka sügisel külvamas ainult peremehed.

Sõnnikuveoks pidid neljapäevapered välja panema kaks rakendit (*doppelt Anspann*) ning kolm inimest kogu sõnnikuveo jooksul. Viiepäevapered pidid kolmel päeval nädalas saatma kolm rakendit ja neli inimest, teistel päevadel kaks rakendit ja kolm inimest. Kuuepäevapered pidid saatma kogu aeg kolm rakendit ja viis inimest. Sõnnikuvedu kestis 15–18 päeva.

Viljalõikuse ajal andis neljapäevapere kogu nädalaks kolm lõikajat, kelle hulgas oli ka teoline koos rakendiga kogu lõikuse ajaks. Viiepäevapere pidi andma kolm lõikajat ja rakendi samadel tingimustel ning lisaks veel ühe lõikaja kolmeks päevaks nädalas. Kuuepäevapere kohustus oli samadel tingimustel välja panna kuus lõikajat ja rakend terveks nädalaks kogu viljalõikuse ajal. Viljapäid korjama võis saata ka lapsi.

Rehepeks kestis detsembrikuuni. Vaimude ajal pidi neljapäevapere peksma nädalas kuus rehte, seejärel saatma ühe kuu jooksul peksja neli korda nädalas ning teisel kuul kaks korda nädalas. Viie- ja kuuepäevapered pidid saatma peksjaid vastavalt rohkem.

Korrategu (*Korde*) nõuti mõisakarja ja nuumhärgade talitamiseks. Laudaperioodil oli korrateoliste ülesanne sööta ja joota loomi, hoolitseda allapanu eest jne. Suvel tuli loomi karjatada, lehmi lüpsta, virtina juhtimisel võid ja juustu valmistada.[406] Korrategu pidid pered kordamööda tegema suvel neli ja talvel kuus päeva. Erinevalt teistest töödest tehti korrategu ka pühapäevadel ja kirikupühadel. Vaimude ajal tegid korrategu vaimud.

Kuna viina põletamine oli väga vastutusrikas tegevus, usaldati see taluperemeestele, kellest viinameister (*Branteweinsbrenner*) tegi seda teopäevade arvelt, tema abilistest peremehed aga abiteo ehk nn peremehepäevade (*Wirthstage*) arvelt. Viina põletati ainult päeval ning iga viinameister oli ametis kuus nädalat järjest. Viina põletamiseks vajalikud küttepuud vedasid kohale mõisa teomehed. Ühe vaadi viina valmistamiseks kulus tavaliselt umbes poolteist sülda arssinapikkusi puid.[407]

Viinameistrile anti välja vajalik kogus vilja, milleks oli tavaliselt rukis, ja linnaseid, millest ta pidi põletama nõutud koguse viina. Vili ja linnased jahvatati veskis ning viidi seejärel viinakööki, kus viina põletati. Edise mõisa viinaköök asus, nagu eespool mainitud, mõisa vesiveskiga ühe katuse all. Niisiis jahvatati vilja praktiliselt samas kohas, kus viina valmistati. Ka selleks vajalik jõe- ja allikavesi – umbes 100 pange ühe vaadi 50-kraadise viina kohta – oli peaaegu käe-jala juures.[408]

Mõisa vilja ja muude sarnaste saaduste toimetamiseks turule pidid pered vajaduse korral saatma kaks rakendit. Sel juhul ei pidanud saatma vooris olemise ajal mõisa rakmeteolist. Mõisa majandushoonete ehitamise puhul pidid peremehed aitama ehitusmaterjali veoga.

Kevadel enne põllutööde algust ning sügisel pärast põllutööde lõppu pidid kõik peremehed, juhul kui see osutus vajalikuks, tegema neli päeva mõisa majapidamishoonete remondil või ehitusel. Kui vastav vajadus puudus, peremeestelt neid päevi ei nõutud. Teid, sildu ja tamme parandati vajaduse korral mõisa ja talupoegade ühistööna.

Ka linnaste valmistamine õlle- ja viinaköögi tarbeks oli peremeeste ülesanne, mida tehti kordamööda, kusjuures linnaste kuivatamiseks vajalikud puud tuli endal kaasa võtta.

Linalõugutamine ja -ropsimine jagati perede vahel vastavalt naiste arvule peres ning seda tehti ajal, mil vaimud enam mõisas tööl ei pidanud käima. Linade sugemine oli perenaiste töö. Seda tehti sügisel, kusjuures iga perenaine pidi käima mõisas neljal järjestikusel päeval. Perenaiste kohustus oli ka villase lõnga ketramine. Seda tehti tavaliselt iseseisvalt kodus. Kõik peres elavad täiskasvanud naised pidid ketrama mõisale ka neli naela lina või 12 naela takku, kusjuures takud pidi ka kangaks kuduma. Seda tööd tehti samuti kodus, mitte mõisas. Lammaste pügamine, mida tehti neli korda aastas, oli samuti perenaiste töö. Selle kestus sõltus lammaste arvust.

Pesupesemine (*Waschen*) ja leelisega pesemine (*Bücken*) oli samuti perenaiste töö, pesu pleegitamine (*Bleichen*) vabadike naiste töö, mida nad tegid üksteise järel kolme nädala jooksul kahe päeva kaupa. Muidu pidid vabadike ja sulaste naised tegema vaimude ajal kaks päeva tööd nädalas ning talvel ketrama neli naela lina või 12 naela takku.

Ainus suurem hooajatöö, mille puhul talupoegadelt abitegu ei nõutud, oli heinategu, mis tehti ära rakmeteoliste ja vaimude tööjõuga. H. Ligi sõnul olnud Jõhvi kihelkonnas tava, mille kohaselt heinaajal tehtud ühe rakmepäeva asemel kaks jalapäeva, kuid Edise mõisa vakuraamat seda ei kinnita.[409]

1804. aastal hakkas Eestimaal kehtima uus talurahvaseadus, millega talupoegade koormised normeeriti. Uute koormusnormide alusel koostati 1805. aastal ka talurahvaseadusele vastavad vakuraamatud.[410]

1805. aasta 25. aprilli vakuraamatu järgi oli mõisa Revino ja Vasavere külas 32 peret, millest kolm olid kaheksapäevapered, kolm kuuepäevapered ning 26 viiepäevapered. Sama aasta 24. septembri vakuraamatus on perede teokohustust vähendatud ning kaheksapäevaperedest on saanud taas kuuepäevapered, kuuepäevaperedest viiepäevapered ja viiepäevaperedest neljapäevapered, seega on perede vahepeal suurendatud teokohustusi taas vähendatud. Mis täpselt sellise talude suuruse ümberhindamise põhjustas, pole teada, kuid ilmselt püüdis mõisa pandihärra Ch. Knoop talude ülehindamise kaudu suurendada nende kohustusi ning seeläbi ka mõisa sissetulekuid. Kuna need ei vastanud 1804. aasta talurahvaseaduse sätetele, pidi ta sügiseks vastavalt Viru- ja Järvamaa meeskohtu sekretäri Carl Christian Hoeppeneri ettekirjutusele viima koormusnormid seadusega vastavusse.[411]

Tabel 13. Talude aastane teokohustus 1805. aasta 25. aprilli vakuraamatute järgi[412]

	Tööpäevad								**Kokku**
	Rakmetegu				**Jalategu**				
	Nädalategu		**Abitegu**		**Nädalategu**		**Abitegu**		
	Suvel	**Talvel**	**Suvel**	**Talvel**	**Suvel**	**Talvel**	**Suvel**	**Talvel**	
	Päevi				**Päevi**				**Päevi**
Kaheksapäevapere	152	208	24	16	202	40	77	123	**842**
Kuuepäevapere	114	156	18	12	150	30	56	81	**617**
Viiepäevapere	95	130	15	10	130	25	52½	74½	**532**

Tabel 14. Talude aastane teokohustus 1805. aasta 24. septembri vakuraamatute järgi[413]

	Tööpäevad								Kokku
	Rakmetegu				Jalategu				
	Nädalategu		Abitegu		Nädalategu		Abitegu		
	Suvel	Talvel	Suvel	Talvel	Suvel	Talvel	Suvel	Talvel	
	Päevi				Päevi				Päevi
Kuuepäevapere	114	156	18	12	150	30	56	87½	**623½**
Viiepäevapere	95	130	15	10	125	25	53½	73	**526½**
Neljapäevapere	76	104	12	8	104	16	56½	59½	**436**

Vastavalt seadusele pidi pere iga kolmeks väljaks jagatud keskmise viljakusega tündrimaa kohta tegema iga nädal ühe päeva rakmetegu ja ühe päeva jalategu. Seega oli Edise mõisa kuuepäevaperedel kokku kolmes väljas 18 tündrimaad ehk ligi kümme hektarit põldu ning väiksematel neljapäevaperedel üle kuue hektari. Iga tündrimaa põllu kohta pidi talul olema ka keskmise headusega heinamaad, mis annaks välja viis koormat heina. Külakarjamaad võisid talupojad kasutada maksuvabalt. Puid, hagu ja turbaid, mida pered oma tarviduseks vajasid, pidid nad mõisa poolt neile kasutada antud metsast saama tasuta. [414]

Muud andamid ja kohustused olid 1805. aastal jäänud sisuliselt 1803. aasta tasemele, magasivilja puhul isegi veidi vähenenud. Juurde oli tulnud postimoona andmise kohustus, mis kuuepäevaperel oli kaks vakka ja kaks külimittu kaeru ning kümme leisikat heinu, viie- ja neljapäevaperel võrdselt üks vakk ja üks külimit kaeru ning viis leisikat heinu.[415] Et eespool kirjeldatud abiteo liigid jäid põhimõtteliselt samaks, pole mõtet neil enam lähemalt peatuda.

Kuna 1802. aasta Eestimaa talurahvaregulatiiviga „Iggaüks…" ja 1804. aasta talurahvaseadusega oli sisse seatud vallakohtu institutsioon, milles olid kohtunikeks mõisniku poolt kinnitatud talupoegadest kohtunikud, määrati 1805. aasta vakuraamatus kindlaks, et mõis maksab talurahvakohtu kohtunikele palgaks viis rubla aastas. Mõisarahva eest tasus pearaha mõis, summas 10,24 rubla. Talupered pidid oma pearaha mõisale ise maksma, kuuepäevapere 10,16 rubla, viiepäevapere 7,62 rubla ning neljapäevapere 6,35 rubla. Taluperemehed pidi maksma sulastele aastapalgaks neli vakka rukist ja neli vakka otra ning varustama neid nõuetekohase rõivastusega. Tüdruk pidi samuti saama nõuetekohase rõivastuse, kuid viljapalka kaks korda vähem.

Vakuraamatu järgi kuulus kuuepäevapere raudvara hulka viis tündrit odraseemet, neli tündrit kaeraseemet, kolm rakendit, kolm vankrit, kolm atra, kuus vikatit, kuus sirpi, kuus kirvest ja muud vajalikud põllutööriistad; viiepäevapere raudvara hulka neli tündrit odraseemet, neli tündrit kaeraseemet, kaks rakendit, kaks vankrit, kaks atra, viis vikatit, viis sirpi, viis kirvest ja muud vajalikud põllutööriistad; neljapäevapere raudvara hulka kolm tündrit odraseemet, kolm tündrit kaeraseemet, kaks rakendit, kaks vankrit, kaks atra, neli vikatit, neli sirpi, neli kirvest ja muud vajalikud põllutööriistad.

Kirikus ja pastoraadis toimuvate ehitus- ja remonditööde puhul olid talupojad kohustatud tegema teopäevi ning vedama ehitusmaterjali. Talupoegade kohustus oli oma jõududega korras hoida mõisa maa-alal asuvaid avalikke teid ja kirikuteid, samuti küüditada (*Pregon*) arestante, mille eest makstav küüdiraha jäi küüdimehele. Mõisa kohustus oli transportida postimoona sihtpunkti. Juhul kui mingitel ettenägemata põhjustel (ilmastik jms) polnud võimalik teopäevi õigel ajal teha, jäi mõisal õigus need esimesel võimalusel sisse nõuda.[416]

Tabel 15. Edise mõisa- ja talurahvale pandud perekonnanimed (nimekujud muutmata) vastavalt 1835. aasta Jõhvi kihelkonna perekonnanimede panemise raamatule. Kokku pandi mõisa 49 peres 62 erinevat perekonnanime. Peredest 11 olid mõisa- ning 38 talurahva kirjas. Ühtekokku sai perekonnanime 456 inimest, neist 213 meest ja 243 naist. Perede numbrid vastavad perekonnanimede panemise raamatu ja 1834. aasta hingeloendi numbritele (EAA 1864, 2, VIII-118: 92p–105)

	Mehed	Märkused	Naised	Märkused
		Mõisarahvas		
1.	Maddis Pulmann		Liso Pulmann	abikaasa
	Jürri Pulmann	poeg	Mai Pulmann	tütar
	Hans Pulmann	poeg		
	Michel Pulmann	poeg		
	Michel Pulmann	Maddise vend	Anne Pulmann	abikaasa
	Tönno Pulmann	poeg	Ewa Pulmann	tütar
	Jürri Pulmann	poeg		
	Hans Pulmann	Maddise vend	Kai Pulmann	Maddise õde
2.	Mihkel Mahl			
3.	Carl Loop		Liso Loop	abikaasa
			Cadri Loop	tütar
			Marri Loop	Carli ema, lesk
4.	Maddis Welk		Ewa Welk	Maddise õde
5.			Ewa Laar	lesk
			Liso Laar	tütar
6.	Annus Wohlberg	aednik	Ewa Wohlberg	abikaasa
	Jürri Wohlberg	poeg	Marri Wohlberg	tütar
	Juhann Wohlberg	poeg	Leno Wohlberg	tütar
	Christian Wohlberg	poeg	Kadri Wohlberg	tütar
	Carl Wohlberg	poeg	Jula Wohlberg	tütar
7.	Jaan Romot	kutsar	Marri Romot	abikaasa
	Gusto Romot	poeg	Minna Romot	tütar
	Fritz Romot	poeg		
	Mart Romot	poeg		
	Hans Romot	poeg		
8.	Jürri Sirrel	kutsar	Anne Sirrel	abikaasa
	Maddis Sirrel	poeg		
	Gustav Sirrel	poeg		
	Michel Sirrel	poeg		
	Jaan Sirrel	poeg		

	Mehed	Märkused	Naised	Märkused
9.	Juhann Palmberg	aidamees	Kattri Palmberg	abikaasa
	Carl Palmberg	poeg	Amalie Palmberg	tütar
			Leno Palmberg	tütar
			Marri Palmberg	tütar
			Liso Palmberg	tütar
10.	Andres Rohl	tallipoiss	Marri Rohl	abikaasa
11.	Jacob Rossmann	kingsepp	Marri Rossmann	abikaasa
	Carl Rossmann	poeg	Leno Rossmann	tütar
Talurahvas				
Mägara küla				
1.	Maddis Maeggar			
	Jürri Maeggar	Maddise poeg	Kattri Maeggar	Jürri abikaasa
	Ado Maeggar	poeg	Kai Maeggar	tütar
	Jakob Maeggar	poeg		
	Jaan Maeggar	poeg		
	Ado Maeggar	Maddise poeg	Leno Maeggar	abikaasa
	Maddis Maeggar	poeg	Anne Maeggar	tütar
	Johann Maeggar	Maddise poeg	Leno Maeggar	abikaasa
2.	Mart Mihl		Marri Mihl	abikaasa
	Peter Mihl	poeg	Trino Mihl	tütar
	Jurri Mihl	poeg	Kai Mihl	tütar
			Anne Mihl	tütar
			Katri Mihl	tütar
Vasavere küla				
1.			Kai Sall	
2.	Jaan Tramber		Kattri Tramber	abikaasa
	Niggolas Tramber	poeg	Marri Tramber	tütar
	Jürri Tramberg	Jaani kasuvend, anti nekrutiks 1829	Greta Tramberg	abikaasa
			Marri Tramberg	tütar
			Tio Tramberg	tütar
	Ado Kelberg		Leno Kelberg	Ado õde
3.	Hans Kui		Kattri Kui	abikaasa
	Maddis Kui	poeg	Ewa Kui	tütar
	Juhann Kui	Ewa vallaspoeg	Anne Kui	tütar

	Mehed	Märkused	Naised	Märkused
4.	Kubja Jürri Kesler		Anne Kesler	abikaasa
	Jaan Kesler	Jürri poeg	Marri Kesler	abikaasa
	Heinrich Kesler	Jürri poeg	Marri Kesler	Jürri tütar
	Hans Kesler	Jürri poeg	Anne Kesler	Jürri tütar
	Jaak Kesler	Jürri vend	Kai Kesler	abikaasa
	Jakob Kesler	poeg	Kattri Kesler	tütar
			Ello Kesler	tütar
			Leno Kesler	tütar
5.	Thomas Tross		Anne Tross	Thomase õde
6.	Maddis Mendes			
	Joseph Mendes	Maddise vend		
7.	Mart Wender		Kattri Wender	abikaasa
	Jakob Wender	poeg	Anne Wender	tütar
	Juhann Wender	poeg	Liso Wender	tütar
			Leno Wender	tütar
			Tio Wender	tütar
	Jaak Wender	Mardi vend	Mai Wender	abikaasa
	Christjan Wender	poeg	Tina Wender	tütar
	Gusto Wender	poeg		
	Paulus Wender	poeg		
	Rein Wender	poeg		
	Michel Wender	Mardi vend	Kattri Wender	abikaasa
	Hans Wender	poeg	Liso Wender	tütar
			Kattri Wender	Mardi, Jaagu ja Micheli ema, lesk
8.	Gusto Tahlberg		Kai Tahlberg	abikaasa
	Ado Tahlberg	poeg	Marri Tahlberg	tütar
			Leno Tahlberg	tütar
			Kattri Tahlberg	tütar
			Anno Tahlberg	tütar
	Joseph Tahlberg	Gusto vend	Leno Tahlberg	abikaasa
	Hans Tahlberg	poeg	Kai Tahlberg	tütar
			Tio Tahlberg	tütar
	Jaan Tahlberg	Gusto vend	Kattri Tahlberg	abikaasa
			Kattri Tahlberg	Gusto, Josephi ja Jaani ema, lesk
	Jürri Serge		Marri Serge	abikaasa
	Jakob Serge	poeg	Mai Serge	tütar
			Leno Serge	tütar
			Tio Serge	tütar

	Mehed	Märkused	Naised	Märkused
9.	Jaan Klaus		Kattri Klaus	abikaasa
	Jürri Klaus	poeg	Marri Klaus	tütar
			Kai Klaus	tütar
			Anne Klaus	tütar
			Marri Klaus	tütar
	Jaan Lallo		Kai Lallo	Jaani ja Micheli õde
	Michel Lallo	Jaani vend	Marri Lallo	Jaani ja Micheli õde
	Michel Lallo	Jaani ja Micheli nõbu	Anne Lallo	Jaani ja Micheli õde
			Leno Lallo	Jaani ja Micheli õde
10.	Michel Lahr		Kattri Lahr	abikaasa
	Jürri Lahr	poeg	Marri Lahr	Mihkli vennanaine, lesk
	Juhann Lahr	poeg	Leno Lahr	tütar
	Mart Lahr	poeg		
11.	Jürri Linder		Anne Linder	abikaasa
	Joseph Linder	poeg	Marri Linder	tütar
	Sascha Linder	Jürri kasupoeg	Kattri Linder	Jürri kasutütar, Sascha õde
			Kattri Linder	Jürri kasutütar
	Jaan Jurgen		Kai Jurgen	abikaasa
	Juhann Jurgen	poeg	Mai Jurgen	tütar
12.	Jürri Walter		Kai Walter	abikaasa
			Tio Walter	tütar
	Hans Walter	Jürri poeg	Kattri Walter	abikaasa
	Christian Walter	poeg	Greta Walter	tütar
			Kai Walter	tütar
			Marri Walter	tütar
	Johann Walter	Jürri poeg	Anne Walter	abikaasa
			Tio Walter	tütar
	Thomas Walter	Jürri poeg		
	Jaan Walter	Jürri vend		
	Peter Walter	Jaani poeg	Liso Walter	abikaasa
	Jürri Walter	poeg	Kattri Walter	tütar
Revino küla				
1.	Jürri Jordan		Kattri Jordan	abikaasa
	Jaan Jordan	poeg	Cattri Jordan	tütar
	Gusto Jordan	poeg		
	Juhann Jordan	poeg		
	Mart Balk		Kai Balk	abikaasa
	Johann Balk	poeg	Liso Balk	tütar

	Mehed	Märkused	Naised	Märkused
	Niggolas Balk	Mardi vennapoeg	Liso Balk	abikaasa
			Marri Balk	tütar
			Kadri Balk	tütar
2.	Jürri Korst		Greta Korst	abikaasa
	Gusto Korst	poeg	Marri Korst	tütar
	Michel Korst	poeg	Tio Korst	tütar
	Jaan Korst	poeg		
	Jaan Lans		Anno Lans	abikaasa
	Jürri Lans	poeg		
3.	Michel Pruns		Leno Pruns	abikaasa
	Jakob Pruns	poeg		
	Mart Pruns	poeg		
	Jaan Pruns	poeg		
	Carl Pruns	poeg		
	Gustav Pruns	poeg		
	Jürri Pruns	Micheli vend	Truto Pruns	Micheli ja Jürri ema, lesk
			Liso Pruns	tütar, Micheli õde
			Leno Kuhrmann	lesk
	Mart Kuhrmann	poeg	Ewa Kuhrmann	tütar
	Michel Kuhrmann	poeg	Marri Kuhrmann	tütar
	Abram Kuhrmann	poeg	Liso Kuhrmann	tütar
	Jakob Kuhrmann	poeg		
			Marri Kuhrmann	lesk
4.	Jaan Pikpoll		Kattri Pikpoll	abikaasa
	Jakob Pikpoll	poeg	Leno Pikpoll	tütar
			Liso Pikpoll	tütar
			Anne Pikpoll	tütar
	Michel Pärnetz		Madle Pärnetz	abikaasa
	Johann Pärnetz	poeg	Leno Pärnetz	tütar
	Michel Pärnetz	poeg	Marri Pärnetz	tütar
			Kadri Pärnetz	tütar
5.	Tomas Pannert		Tio Pannert	abikaasa
	Mart Pannert	Tomase vend	Truto Pannert	abikaasa
	Jaan Pannert	poeg	Marri Pannert	tütar
			Kattri Pannert	tütar
6.	Jaan Trankmann		Marri Trankmann	abikaasa
			Kattri Trankmann	tütar
			Liso Trankmann	tütar

	Mehed	Märkused	Naised	Märkused
			Kattri Trankmann	tütar
	Maddis Trankmann	Jaani poeg	Liso Trankmann	abikaasa
	Thomas Trankmann	poeg	Leno Trankmann	tütar
	Johann Trankmann	poeg		
	Mart Trankmann	poeg		
	Jaan Trankmann	poeg		
	Tomas Trankmann	Jaani poeg	Liso Trankmann	abikaasa
	Jakob Trankmann	poeg	Minna Trankmann	tütar
			Marri Trankmann	tütar
	Hans Trankmann	Jaani poeg		
	Jürri Trankmann	Jaani vend	Marri Trankmann	abikaasa
	Michel Trankmann	Jürri poeg	Kattri Trankmann	abikaasa
			Liso Trankmann	tütar
	Maddis Trankmann	Jürri poeg	Liso Trankmann	tütar
	Jaan Trankmann	Jürri poeg		
7.	Mart Laur		Marri Laur	abikaasa
	Fritz Laur	poeg		
	Johann Laur	poeg		
	Hans Laur	Mardi vend	Kai Laur	abikaasa
	Tomas Laur	Mardi vend	Kattri Laur	abikaasa
8.	Maddis Bors		Kattri Bors	abikaasa
	Joseph Bors	poeg		
	Gusto Bors	poeg		
	Carel Bors	Maddise poeg	Liso Bors	abikaasa
	Jaan Bors	poeg	Leno Bors	tütar
			Ewa Bors	Maddise vennanaine
			Kai Bors	tütar
			Greta Bors	tütar
9.	Jaan Nohlmann		Marri Nohlmann	abikaasa
	Tomas Nohlmann	poeg		
			Liso Nohlmann	Jaani ema, lesk
	Gusto Nohlmann	poeg	Marri Nohlmann	tütar
			Anne Nohlmann	tütar
			Leno Nohlmann	tütar
			Marri Nohlmann	lesk
	Maddis Johl		Marri Johl	abikaasa
	Johann Johl	poeg		
	Jakob Johl	poeg		
	Gusto Johl	poeg		
			Leno Johl	

	Mehed	Märkused	Naised	Märkused
10.	Jaan Ormann		Liso Ormann	abikaasa
	Jürri Ormann	poeg	Ewa Ormann	abikaasa
			Madle Ormann	tütar
			Marri Ormann	tütar
			Kattri Ormann	tütar
11.	Niggolas Wohlar		Marri Wohlar	abikaasa
	Joseph Wohlar	poeg	Kadri Wohlar	tütar
	Jurri Wohlar	poeg	Marri Wohlar	tütar
	Michkel Wohlar	poeg		
	Maddis Wohlar	Niggolase vend	Liso Wohlar	abikaasa
			Tio Wohlar	tütar
			Greta Wohlar	tütar
			Marri Wohlar	tütar
	Johann Wohlar	Niggolase vend		
	Michel Wohlan			
	Johann Wohlan	poeg	Marri Wohlan	abikaasa
			Kattri Wohlan	tütar
	Mart Ustahl		Ewa Ustahl	abikaasa
	Niggolas Ustahl	poeg	Kadri Ustahl	tütar
	Johann Ustahl	poeg		
			Kattri Ustahl	
	Hans Ustahl	Kattri poeg, Mardi pojapoeg	Leno Ustahl	tütar
			Marri Ustahl	tütar
			Kai Ustahl	tütar
12.	Jaan Lambock		Ewa Lambock	abikaasa
	Christian Lambock	poeg	Kattri Lambock	tütar
			Liso Lambock	tütar
			Ewa Lambock	Jaani õde
	Jürri Lambock		Madle Lambock	abikaasa
	Hans Lambock	poeg		
	Joseph Lambock	Liso vallaspoeg	Liso Lambock	Jürri õde
13.			Liso Sigor	lesk
	Jaan Sigor	anti nekrutiks 1833	Kattri Sigor	abikaasa
			Anne Sigor	tütar
14.	Jaak Nachkur		Liso Nachkur	abikaasa
	Mart Nachkur	poeg	Marri Nachkur	tütar
	Juhann Nachkur	poeg		

	Mehed	Märkused	Naised	Märkused
	Tomas Nachkur	poeg		
	Hans Nachkur	Jaagu vend	Anno Nachkur	abikaasa
			Anne Nachkur	tütar
			Leno Nachkur	tütar
			Marri Nachkur	tütar
15.	Jurri Willers		Madle Willers	abikaasa
	Maddis Willers	poeg	Liso Willers	tütar
	Tomas Willers	poeg		
	Jaan Willers	poeg		
	Jakob Willers	Jurri vanem poeg	Greta Willers	abikaasa
	Gusto Willers	poeg		
			Malle Willers	
16.	Jaan Bergmann		Anno Bergmann	abikaasa
	Jürri Bergmann	poeg	Anne Bergmann	tütar
	Wilhelm Bergmann	poeg	Catri Bergmann	tütar
			Jula Bergmann	tütar
			Minna Bergmann	tütar
17.	Jakob Thalströhm		Marri Thalströhm	abikaasa
	Friedrich Thalströhm	poeg		
18.	Jakob Walk		Anne Walk	abikaasa
	Tönnis Walk	poeg	Mai Walk	tütar
	Michel Walk	poeg	Minna Walk	tütar
	Jaan Walk	Jakobi vend	Anne Walk	abikaasa
	Mart Walk	poeg	Mai Walk	tütar
	Jakob Walk	poeg	Liso Walk	tütar
			Ewa Walk	tütar
19.	Jürri Kock		Liso Kock	abikaasa
	Karel Kock	poeg	Anne Kock	tütar
	Adam Kock	poeg	Ewa Kock	tütar
20.	Karel Womber		Tio Womber	abikaasa
	Jürri Womber	poeg	Kattri Womber	tütar
			Marri Womber	tütar
			Liso Womber	tütar
			Leno Womber	tütar
	Tönnis Sardel	vallaspoeg	Ewa Sardel	vallaline
			Kattri Sardel	vallastütar
			Marri Sardel	vallastütar

	Mehed	Märkused	Naised	Märkused
21.	Jonas Bunder		Anne Bunder	abikaasa
			Jula Bunder	tütar
			Tio Bunder	tütar
			Mai Bunder	tütar
			Marri Bunder	tütar
22.	Maddis Tam			
23.	Juhann Palm		Madle Palm	abikaasa
	Erich Palm	poeg	Anne Palm	tütar
24.			Marri Lonser	
	Mart Lonser	poeg	Ewa Lonser	tütar
			Kai Lonser	tütar
	Fritz Tanneberg	vallaspoeg	Leno Tanneberg	vallaline
	Carl Tanneberg	vallaspoeg		
	Alexander Tanneberg	vallaspoeg		

Rendilepingud 19. sajandil

Pärast pärisorjuse kaotamist 1816. aastal olid peremehed, kes tahtsid oma kohale edasi jääda, sunnitud sõlmima mõisaga rendilepingud. Edise mõisa rendilepingud on arhiivis säilinud aastaist 1839–1842 ja 1859–1889. Usutavasti võib märgiliseks pidada asjaolu, et 1839.–1842. aasta lepingud olid veel saksakeelsed, kuid hilisemad juba eestikeelsed.[417]

1839.–1842. aasta rendilepingud olid üsna lühikesed ning napid. Neis sisaldusid andmed lepingu kestuse kohta, rendilevõtja käsutusse antud hoonete, maa ja loomade ning kohustuste kohta. Nii sai näiteks Jürry Walter 1839. aastal rendile neljapäevapere ühes elumaja, aida, kahe lauda, sauna, põldude, heina- ja karjamaaga. Vastutasuks pidi ta tegema tegu neljapäevaperele vakuraamatus ettenähtud ulatuses. Paraku ei selgunud lepingust, millisele vakuraamatule seal viidati.[418]

1859. ja 1886. aasta rendilepingute kohaselt pidid rentnikud maksma kogukonnamaksud, s.o majutama vajaduse korral sõjaväeosasid, käima küüdis ja vedama arestante, maksma kihelkonna- ja kreisikohtu maksud, kooli- ja vaestemaksud, tegema kiriku ja kirikla hoonete ehitamise juures vajalikke töid, abistama tulekahju ja metsatulekahju puhul. Nad pidid andma vastavalt koha suurusele postimoona, maksma kirikuõpetajale ja köstrile, sillutama teid ning osalema sildade ehitamise ja parandamise juures. Kõigi rendilepingus äratoodud maksude kohta kehtis klausel, mille järgi mõis lubas, juhul kui nimetatud makse lepingu kehtivuse ajal tõstetakse, kuni lepingu lõppemiseni vahe ise kinni maksta. Lisaks pidid kõik rentnikud maksma riigile pearahamaksu oma majapidamise meeshingede eest vastavalt seadusele ning maksma mõisale renti koha kasutamise eest.[419]

Kogukonnamaksude suurust rendilepingud ei kajasta, kuid ülejäänud maksude kohta saab neist täpsemaid andmeid. Kuna perede diferentseerumine oli muutunud üsna suureks, esitame siinkohal ainult väiksema ja suurema pere maksukohustused, et saada aimu vahemikust, millesse need jäid. 1¾-päevapere rentnik pidi andma postimoonaks 15 karnitsat[420] kaeru ja 100 naela[421]

heina. Kuuepäevapere rentniku kohustus oli anda postimoonaks 48 karnitsat kaeru ja 348 naela heina. Mõlemad olid kohustatud vedama moona Jõhvi postijaama ning selle seal üle andma.

Suurte maanteede sillutamise juures oli 1¾-päeva pere kohustus sillutada kaks korda aastas viie teopäeva jooksul 17 sülda maanteed, kuuepäevapere pidi sillutama maanteed 54 sülla ulatuses kaks korda aastas ning kokku 18 teopäeva jooksul. Kirikutee sillutamiseks pidi 1¾-päevapere tegema 3½ päeva teotööd, kuuepäevapere 12 päeva. Silla ehitamise või parandamise puhul pidid kõik kohad hoolimata suurusest vedama kohale „*Waka liwa silla jurde*".[422]

Kirikuõpetajale pidi 1¾-päevapere andma neli karnitsat rukist ja neli karnitsat otra, kuuepäevapere 12 karnitsat rukist ja 12 karnitsat otra ning kõik pered ühtemoodi ühe koorma puid, ühe leisika heina, ühe kana, ühe naela lina, ühe kimbu pirde ning tegema ühel aastal ühe rakmepäeva ja teisel aastal kaks jalapäeva teotööd.

Köster sai 1¾-päevaperelt viis toopi rukist, viis toopi otri ja neli toopi kaeru, kolm pihu lina ja 25 naela heinu, kuuepäevaperelt 18 toopi rukist, 18 toopi otra ja 12 toopi kaeru, üheksa pihu lina ja 78 naela heinu. Kõik rentnikud pidid viima „*Jowi wangi oue üks koorem puid igga asta*".[423]

Perede rendilepingud mõisaga olid nüüd üsna erinevad. Nii oli osa taludest 1859. aastaks üle viidud täielikule raharendile, osa aga tegi lisaks ka teotööd. Eespool näiteks toodud 1¾-päevakoha eest maksis pere mõisale renti 41,20 rubla ehk 3090 naela rukist[424] ja kuuepäevakoha eest 125 rubla ehk 9375 naela rukist.[425] Neljapäevakoht segarendil maksis 42,10 rubla ja „*teep 10 jalla päewa suil heina ehk muu töö jure, leikap 1 sambawahhe sui wilja ja panep auna, leikap 1 sambawahhe talwe wilja ja panep akjalga, teep üks wori Narwa ehk 60 wersta peale*" ehk kõik kokku 3778 naela rukist.[426] Neljapäevakoht ainult raharendil maksis aastas 60 rubla ehk 4500 naela rukist, kuid pidi lisaks rendile tegema „*kui moisa poolt saap tellitud sui all nimitut tööd Eddise moisa krundi peal rahha makso eest*". Suve- ja talvevilja lõikamine maksis 3 rubla sambavahe, kusjuures vili tuli ka kuivatada ja kuhja panna. Heinalõikuse ajal võis mõis küsida töölist kaheteistkümneks päevaks, makstes 30 hõbekopikat päevast. Lisaks kaheksa päeva hobusega tee sillutamise juures hinnaga 50 kopikat päev ning kolm voori Narva või 60 versta kaugusele koormaga, mille raskus oli 20 puuda. Iga voori eest maksti üks rubla.[427] 60 rubla raharenti sarnaselt eespool nimetatud neljapäevakoha perega maksis ka Pikkapõllu hajatalu kolmepäevapere, kuid sellele ei lisandunud kohustusi teotöö või palgalise tööjõu andmise näol.[428]

Rendilepingute 1859. aastal koostatud ja 1862. aastal täiendatud üldosast sai teada, et rentnikud pidid kohtade piirisihte võsast puhtana hoidma ja abistama vajaduse korral uute piirisihtide ajamisel. Kohale õnnetuse tõttu sündinud kahjude eest lasus täisvastutus rentnikul. Ilma mõisavanema kirjaliku loata kohale tehtud paranduste ja täienduste eest vastutas rentnik ega olnud mõis kohustatud selle eest tasuma. Kui mõis soovis koha maadel maaparandust või muud vajalikku tööd teha, pidi see toimuma vastavalt kehtivale seadusandlusele. Lisaks eespool mainitud avalike maanteede sillutamisele pidid pered sillutama ja hooldama ka teid, mis läksid läbi koha maavalduste ehk piki piiri, v.a juhul, kui nende hooldamine oli kellegi teise kohus: „*Se te, mis Wassawerrest läbbi Jõwwi krundi kiriko te peale lähhäb, tewad uest ja parrandawad rentnikkud. – Kraawi, mis selle te kahhel pool tarwis on lassep mois kaewada, ja rentnikkud puhhastawad krawid. Se te peab olema 3½ sülda lai*". Rentniku kohus oli hooneid, kraave ja aedu korras hoida. Uusi hooneid ja aedu ei tohtinud ta ilma mõisa loata rajada. Kui kohal oli puuvilja- ja marjaaed, pidi rentnik nende kui liikumatu varanduse eest hoolt kandma.[429]

Koha maal kasvavat metsa ei tohtinud rentnik raiuda ilma mõisa loata. Kui kohale oli vaja ehitada uusi hooneid, andis palgid mõis, vanu hooneid pidi rentnik parandama oma kulu ja kirjadega. Aedade parandamiseks sai iga rentnik mõisalt ühe koorma teibaid ja kaks koormat roikaid aastas. Küttepuid said rentnikud mõisa metsast ehk oma krundi pealt metsavahi juhatuse järgi. Neljast tündrimaast

suurematele kohtadele oli ette nähtud kaheksa sülda *„ühhe allusid puid"*, väiksematele kuus sülda. Ühe sülla puude asemel võis saada kolm sülda hagu. Ehitamiseks ja ahjukütteks vajalikust puude kogusest pidi rentnik mõisa teada andma enne mardipäeva. Kogu metsamaterjali pidi rentnik vastavalt mõisa metsavahi juhatusele oma jõududega raiuma ja välja vedama.[430]

Uute eluhoonete ehitamiseks kohtades pidid pered üksteist aitama ning andma oma osa katuseõlgi ja tegema tööpäevi. Palgid, kivid ja kõik muu, mis ehituse jaoks tarvis läks, andis mõis, rentnikud vedasid need kohale ning tegid vajalikud ehitustööd oma kuludega. Mõis andis ustele ja akendele raudhinged ja -krambid. Samuti pidi rentnik oma kuludega hooldama ja ehitama kohale õue- ja muid hooneid. Samuti pidid rentnikud oma jõududega ehitama ja hooldama magasiaita ja koolimaja.[431]

Lepingu rikkumise ja sellega tekitatud kahju eest *„seisap rentnik kige oma majapiddamissega ja warrandussega hiast"*. Mõisnik tohtis rentniku tegevust igal ajal kontrollida või kontrollida lasta. Koha tagasiandmisel pidi rentnik kõik, mis ta koos kohaga oli saanud, tagasi andma. Lepingu ülesütlemine toimus vastavalt kehtivale seadusandlusele. Kui koht enne lepinguaja lõppemist ära müüdi ning sel põhjusel rentnikuga leping lõpetati, maksti talle kompensatsiooniks kümme hõberubla iga aasta eest, mille võrra leping varem lõpetati.[432]

Tavapärasele tüüplepingule olid lisatud järgmised klauslid:

1. Kui rent aastad ümber on, ja rentnik ei tahha uut kaupa moisaga tehha, siis peab kui kohha ärra annab ue rentnikule essimesses webruaris poled tallo honet prukimisseks andma.
2. rentnik peab keik, mes temma rentkohha järrel on heaste üllespiddama ja kui kohha ärra annab keik nenda moisale taggasi andma.
   a. Honed kewwa kattusse al
   b. Aiad ülles tehtud
   d. Heinemaad rogitud ja laastatud
   e. Rukki wälli heast sittatud ja külwatud kolmas jaggo põllumad
   g. Suwwi wilja wälli süggise ülles künnetu
3. Rentnik prugib omma 3 wälja nenda; talwe wilja wälli rukki all, sui wilja wälli sui ja kedusse wilja al, ja kessä peab sõnniku alla saama; agga ei mitte sui ehk muu wilja alla.
4. Rentnik ei tohhi omma krundi peale wabbatikku seada ja temmale ehk muu kellelegi maad ehk heinamad prukida anda: nisamote heina, õlgi, põllupõhku ehk sõnnikud müia ehk ärra anda; kes selle wasta teeb saab kohto alla.
5. Rentnikkud sawad sedda mõisa maad, mis nende kruntide raja kuppitsattest lähhäb ni kaugele kui jõest sadik, karjamaast prukida. Nemmad ei tohhi selle ma pealt metsa raijuda egga heina tehha. Kui rentkohad ümber on siis saab selle ma pärrast aus kaup tehtud.[433]

1886. aasta rendilepingute erinevus varasematega võrreldes seisnes selles, et kohtade suurus oli ümber arvatud dessatiinidesse ja ruutsüldadesse[434] ning iga koha juures olid loetletud nende kasutuses olevad hooned. Nii oli näiteks Raja koha suurus 32 dessatiini ja 1070 ruutsülda, millest õue- ja aiamaad oli 260 ruutsülda, põllumaad 11 dessatiini ja 1220 ruutsülda, heinamaad üheksa dessatiini ja 1300 ruutsülda, karjamaad 10 dessatiini ja 860 ruutsülda, sellele kuulusid elumaja, laut, ait ja saun.[435]

Mõisa suurim koht oli Vana-Mägara, millele kuulus 92 dessatiini ja 400 ruutsülda maad, millest põllumaad oli üle 20 dessatiini, heinamaad üle 51 dessatiini, karjamaad üle 17 dessatiini, õue- ja aiamaad ning jõudemaad üle ühe dessatiini. Kohal asusid elumaja, kaks lauta, ait, kaks heinaküüni, saun ja hobusetall. [436]

Rendilepingutes kajastus ka kartulikasvatuse levimine. 1884. aastal rentnik Juri Kesleriga Kalmo koha peale sõlmitud rendilepingu kohaselt pidi rentnik pidama ühe välja talivilja all, teise suvivilja all, kolmanda kartuli (*kartofli*) või suvivilja all ning neljanda välja jätma kesaks.[437]

Hajatalud

18. sajandil kuulus Edise mõisale ka mitmeid hajatalusid, millest vanimaid oli Mägara. Mägara nimi kerkis esimest korda esile Jacob Tuve poegade varajagamislepingus, kus küla jäi koos teiste Edise mõisa küladega Otto Tuvele.[438] Külana tunti Mägarat ka Rootsi ajal.[439] Alates 1712. aasta inkvisitsioonist esines ta aga juba ühe adramaa suuruse hajataluna, mida pidas Meggara (*Meckarra*) Hans. 1716. aastal oli 40-aastasel Hansul ja tema 30-aastasel naisel Gretil kaks last, poeg Mart ja tütar Marrie. 1726. aasta adramaarevisjoni ajaks oli perre sündinud veel üks poeg ja tütar, kuid Hans ise oli surnud ning talu pidas Hansu lesk Gret. 1732. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus oli Mägara peremeheks märgitud ilmselt Hansu noorem poeg Meggare Michel, kelle nime taha oli lisatud märkus, mille kohaselt *„see talupoeg on juba vanast ajast vaba ega tee tegu"*. Ka 1744. aasta adramaarevisjoni protokollis on kinnitatud, et Magara Mart ei tee teotööd, vaid maksab rohkem maksu.[440] Siiski ei suutnud Mart talu teotöövabastust hoida ning 1752. aasta vakuraamatus on ka Mägara talul kohustus teha viis rakmepäeva ja kaksteist jalapäeva nädalas. 1755. aastaks on see kohustus vähenenud kolme rakmepäeva ja kümne jalapäevani. Vastavalt oli aga rahamaksu kohustus vähenenud 50 kopikani.[441]

Tabel 16. Mägara talu koormised aastail 1732–1755. 1752. ja 1755. aasta vakuraamatuis oli heinte kogus antud leisikates (30 leisikat = 1 koorem; 1 leisikas = 8,1905 kg) ning puude kogus kantsüldades (1 kantsüld = 9,71 kantmeetrit). Pool- ja kolmandikadrik pidi andma vana lamba, neljandik- ja kuuendikadrik ühe talle

Aasta	Aastamaksud											
	Raha	Rukis	Oder	Kaer	Lambad	Kanad	Munad	Kotid	Hein	Puud	Lõng	Humalad
	Rbl	Tündrit	Tündrit	Tündrit	Tükki				Koormat		Naela	
1732	1	10	8	2	2	8	60		6		8	
1739	1	10	8	2	2	8	60	2			8	
1744	1	10	8	9	2	8	60	2	6	18	8	
1752	½	6	6	9	2	8	60	2	6	6	8	
1755	½	5	5	5	2	8	50	2	5	5	8	5

Ilmselt võis tegu olla Liivi sõja eelsest ajast oma vabaduse alles hoida suutnud vabatalupoegade järglastega. Tundub aga, et suguvõsas oli see teadmine kaduma läinud, sest 1931. aastal põhjendas Mart Mägar talu erilisust E. Tensmannile üsna mitteoriginaalsel moel:

> Omastkohast huvitavad, kuigi vast mitte otseselt ajaloolised talud, on Edise metsas asuvad kaks Mägeri talu. Nad asuvad umbes 7–8 km Edise mõisast eemal metsas (Toilast 2,5–3 km), neis taludes elavat praegu veel ühe Põhjasõja ajal siia jäänud rootsi sõduri järeltulijad. Too rootslane asunud pääle sõda sinna metsa elama, naise toonud omale kuskilt külast, ja siis elatud sääl metsas kaua, ilma et keegi nende asukohta oleks avastanud. Alles paar põlve hiljem leitud metsast talud, sel korral juba mitu, ja pandud neile ka orjus pääle. Sellele perekonnale olnud iseloomustavaks komme, et ka hiljem kõik pojad jäänud sinna metsa elama. Aja jooksul tekkinud sinna terve asundus, kord olnud sääl 7 talu.
>
> Viimasel ajal on siiski sellest traditsioonist loobutud ja praegu on sääl ainult kaks talu.[442]

Ühes M. Mägar siiski ei eksinud, Mägara oli alati olnud suur ning paremate aegadel rahvarohke koht.

Mõisa 1805. aasta vakuraamatust selgus, et Mägara oli jagatud kaheks poole adramaa suuruseks taluks, mida pidasid Meggara Peter ja Meggara Ma-

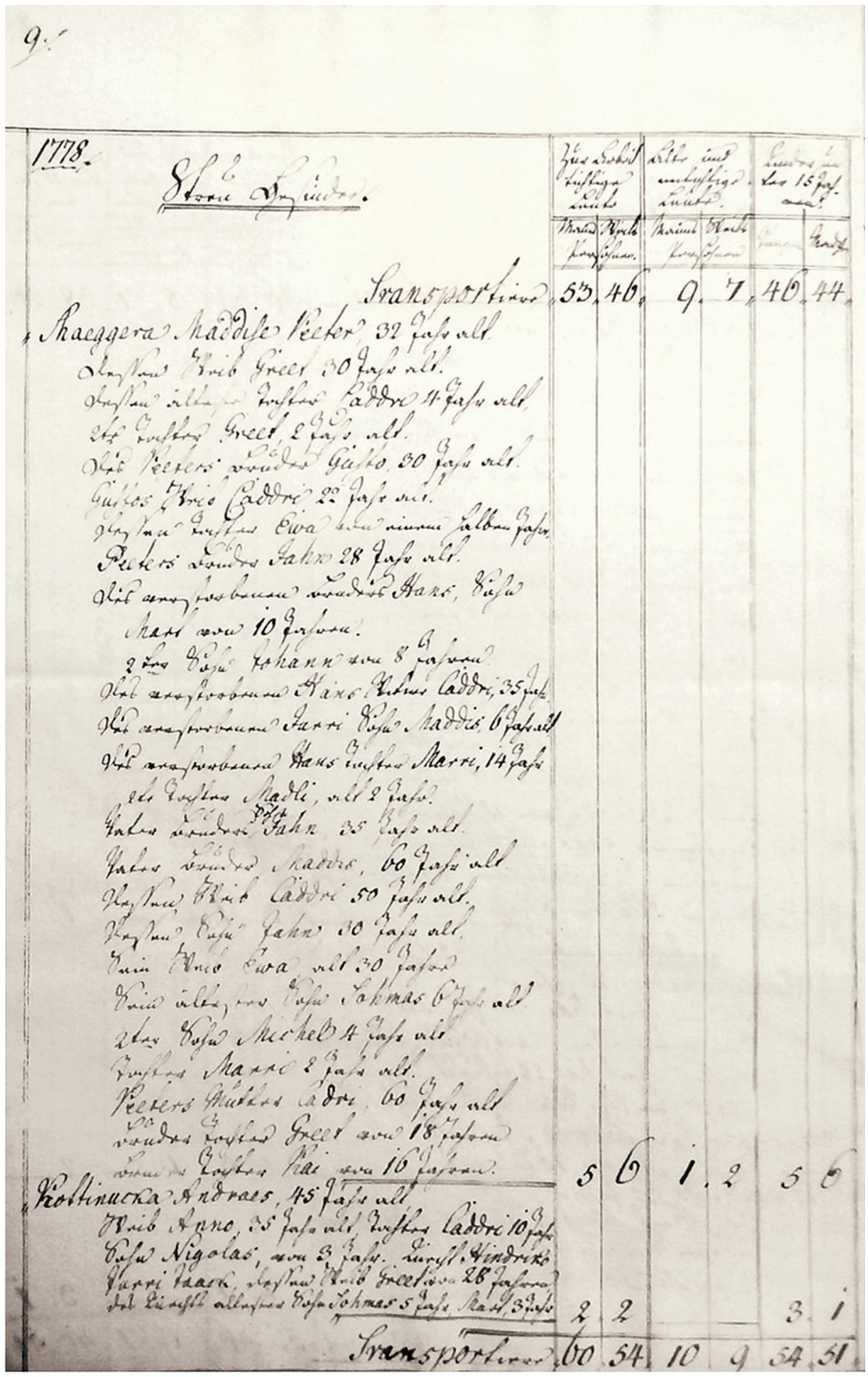

Foto 69. *Lehekülg C. Fr. Schwebsi ja C. G. von Tolli vahelise Edise mõisa ostu-müügilepingu lisaks olnud talupoegade loendist. Leheküljel on Mägara hajatalu pere elanike nimekiri (EAA 2062, 1, 240: 9)*

Фото 69. *Страница из перечня крестьян приложенного к договору о купли и продажи поместья Эдисе, заключенного между К. Ф. Швебс и К. Г. фон Толл. На странице имеются данные относительно членов семьи хутора Мягара*

Photo 69. *Page from the census of tenant farmers that was originally part of the appendix to the sales contract of Edise manor between C. Fr. Schwebs and C. G. von Toll. It contains a list of the inhabitants of Mägara homestead*

Tabel 17. Mägara talu rahvaarvu muutus (1712–1858)[443]

1712	1715	1726	1732	1739	1744	1752	1755	1778	1782	1795	1816	1834	1850	1858
3	5	5	10	13	15	16	26	25	23	36	23	21	30	29

dis.[444] Mõisa 1858. aasta rendilepingute järgi läksid need talud 1859. aasta jüripäevast üle täielikule raharendile ning maksid mõlemad mõisale aastarenti 125 hõberubla. Maksma pidi *„Jürripäwal ja Martipäwal igga kord pool renti ette"*.[445] 1863. aasta rendilepingu järgi pidid rentnikud Hans ja Mihkel Mäggara kumbki maksma oma talu eest 150 hõberubla ning tegema teatud töid, mille eest mõis maksis lepingus ettenähtud palka.[446] Mõisa 1886. aasta rendilepingutes nimetati neid talusid Vana- ja Uus-Mägaraks.[447] 1889. aastal oli Vana-Mägara talu aastane rendisumma 290 rubla, Uus-Mägaral 260 rubla, mis tuli endiselt tasuda kahes osas.[448]

Alates 1744. aasta adramaarevisjonist arvati hajatalude hulka ka seni Kotinuka küla alla kuulunud talud. 1752. aasta vakuraamatus on hajatalude pidajaina kirjas Kotinuka Mart ja Kotinuka Mihkel, Rikandi Jaan ja Kirweshara Kärneri Mihkell. Kaks viimast olid täielikult raharendil. Rikandi oli aastail 1716–1739 kirjas metsavahi ja jäägri Peter Reicharti (Richand) metsavahikohana. Tema poeg veerandadrik Richanty Jahn maksis 1744. aastal oma talu eest raharenti 15 rubla ning 1752. aastal 12 rubla. Hoolimata sellest, et rendisumma oli vahepeal vähenenud, tundub, et Jaan ei tulnud oma talu pidamisega toime ning loobus sellest, igatahes ei esine ta enam 1755. aasta vakuraamatus, Kirwehar Michell aga pidas oma talu edasi ning maksis nagu 1752. aastalgi mõisale 8 rubla aastas.[449]

Katase küla kalamehed

Omaette kategooria Edise mõisa talupoegade seas moodustasid mõisa kalamehed, kes elasid Peipsi põhjarannikule jäävas Katase külas ning varustasid mõisat kalaga. 1712. ja 1716. aasta inkvisitsiooniprotokollides nende kohta andmed puuduvad, esimest korda on neid mainitud 1726. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus, kus Siemona Jahni ja Dawieda (ka Dawida) Mardi kohta oli lakooniliselt mainitud, et nad *„on kalamehed Peipsi rannikul."*[450] Dawieda Mart elas Katase külas ka 1732. aasta revisjoni ajal, makstes oma maksu kalaga. Tema enda sõnul oli ta pärit Rannapungerjalt, kuid lahkus sealt Suure Nälja aastail (1695–1697) Jõhvi mõisa. Katku ajal asus ta elama Katasele, abiellus seal ning elaski sellest ajast alates Edise mõisa maal.[451] 1739. aasta revisjoni vakuraamatu järgi elas Katasel endiselt Simon Jaan. Dawida Mart oli surnud ning talu pidas tema poeg Peter Marte poeg. Uusasunikuna oli Katasele elama asunud Jurri Jahn, kes oli maksudest vabastatud. Teised pidid andma mõisale igal aastal 2000 rääbist (*Reps*), 1000 ahvenat ning kaks naela humalaid.[452] 1739. aastal elas Katasel ka vabadik Petrusca Wancka oma naise ja kahe alaealise tütrega. Ta oli pärit Pihkvamaalt Iwan Ladinschiskoile (*Ladineske*) kuuluvast Rebini (*Rebinne*) külast. Katku ajal asus ta ümber Edise mõisa Katase külla. Mõisa varasematest revisjonidest oli ta välja jäänud. Ta ei omanud maad, vaid oli Peter Marte poeg peres sulaseks.[453]

1744. aasta revisjoni ajal elas seal neli kalameest – Simon Johann, Jurri Jahn, Peter Marty poig ja Jakoff – kellest kaks esimest olid kuuendikadrikud ning Peter koguni veerandadrik. Nad ei teinud mõisategu ning tasusid *„oma maksud neile kuuluva kehva maa eest kalaga"*. Tõsi küll, Peter oli revisjoni toimumise ajaks ilmselt juba surnud, sest peremeest tallu märgitud ei olnud, ning kui sulane välja arvata, olid talu ülejäänud elanikud kõik naised. Jakoffil talu ei olnud. Oma sõnul tuli ta 3-aastase lapsena koos isaga Venemaalt ega osanud pärast isa surma kodukohta naasta. Ta elas Tartumaal Kastres, kust tuli 1743. aastal Katase külla ja elatas ennast seal kalapüügiga. Revisjoni toimumise ajal oli ta juba abielus ning kahe poja isa.[454]

1750. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi oli Kataselt põgenenud neli inimest. 1748. aas-

tal põgenes Venemaale Wanna Jaan (Jurri Jahn?). 1749. aasta jõulude aegu olid samuti Venemaale lahkunud Kubja Rein ja tema vend Jürry. Põgenenud oli ka Klim Jaan.[455]

1752. ja 1755. aasta vakuraamatud mainivad ka Jakoffi poegi Jaschka ja Wassili Jacowlewitz Snioffe. Peale nende oli mõlemas vakuraamatus Katase elanikena nimetatud soomlast Klementi (Klimka) Loginoffi ja Abraham ning Antip Karatayd. Klementi Loginoff asus Katase külla 1750. aastal. Kuna tal oli ette näidata pass, oli ta vaba mehena riigi ees pearahamaksu kohuslane ning maksis oma iga-aastase pearaha (70 kop) Tallinnas Kadrioru lossis. Abraham Karatay esines 1752. aasta vakuraamatus, kuid oli 1755. aastaks juba surnud ning tema majapidamine läinud noorukese Antip Karatay valdusse. 1752. aastal elas Katasel ka kaks Mihkli-nimelist meest, kellest ühel olnud pitsatiga kinnitatud vana dokument, mis tõendas tema pärinemist vabade inimeste seast.[456]

1744. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus oli Katase küla kolmele talule määratud suurus adramaades ning tundub, et külas toona elanud talupojad üritasid tõsiselt talupidamisega ka tegelda. Igas peres on olnud hobune, üks või kaks lehma (kokku viis) ja vasikaid (kokku neli), Mardi poja Peetri talus ka kaks härga. 1752. ja 1755. aasta vakuraamatute järgi Katasel enam adramaades mõõdetavaid talusid ei olnud ning ka loomade arv oli ilmselt mõned aastad varem üle maa käinud loomade katku tõttu drastiliselt vähenenud. 1752. aastal oli külas üks hobune ja kaks lehma, 1755. aastal kolm hobust ja kolm lehma.[457] Ilmselt ei tulnud reaalsest talupidamisest Peipsi-äärsetel kehvadel maadel midagi välja.

Mõisa 1755. aasta vakuraamatust selgus, et kalurite maksumäär oli püsinud samal tasemel, mis 1739. aastal. Nad pidid endiselt andma mõisale igal aastal 2000 rääbist (*Rääps*) ja 1000 kuivatatud ahvenat. Kolme kalamehe peale kokku sai mõis seega 6000 rääbist ja 3000 ahvenat, humalate andmist vakuraamat ei maininud. Antip Karatay pere (ta elas koos vana emaga) oli ilmselt vaesuse tõttu maksust vabastatud. Mõlemad Snioffid ja Loginoff olid abieluinimesed ning neil kõigil olid peres kasvamas pojad.[458]

Viimased andmed Edise mõisa koosseisus olnud Katase perede kohta pärinevad 1778. aasta märtsis allkirjastatud mõisa ostu-müügilepingu lisast. Selle järgi elas Katasel kolm peret: 20-aastane Katassi Timuschka Philip oma naise, 19-aastase Goveri ja samanimelise poolteiseaastase tütrega, 60-aastane Katassi Abraham, kelle vanim, 14-aastane poeg Michel oli põgenenud, poeg Andruska oli 12-aastane ning tütar Maria oli 10-aastane, ja 45-aastane Katassi Ankip (Antip?), kellel olid 30-aastase abikaasa Akulinaga pojad, 12-aastane Nicon ja 2½-aastane Proska, kokku ühes jooksus oleva Micheliga 11 inimest.[459]

Tabel 18. Rahvaarvu muutus Edise mõisas inkvisitsioonide, adramaarevisjonide, vakuraamatute ja hingeloendite põhjal (1782–1850). Rahvaarvu järsk langus 1778. aastal oli tingitud Edise külade müümisest ja liitmisest Jõhvi mõisaga. Tabelis ei kajastu 1811. aasta hingeloenduse andmed, sest siis loendati ainult meeshingi ning loenduse andmed pole seega teistega hästi võrreldavad

1712	1715	1726	1732	1739	1744	1752	1755	1778	1782	1795	1816	1834	1850	1858
66	156	243	357	389	456	416	446	261	290	355	346	460	497	519

Edise talude päriseksostmine

1870. aastal algas Edisel talude päriseksostmine. Esimesed päriseks müüdud talukohad mõisas olid Vasavere külas Kiviallika (Kiwwiallika) talu, mille ostis 2. märtsil 1870 Hans Mäggar 2300 hõberubla eest, ning Oru talu, mille ostis 17. augustil 1871 Niggolas Walter 3000 hõberubla eest. Vana-Mäggara müüdi 9. jaanuaril 1892 ning Uus-Mägara 25. aprillil 1896, kuid valdav enamik talude ostu-müügilepinguid sõlmiti alles 1910. aastal (tabel 19). Vasavere rentnike kaubategemisest kirjutas ajaleht Wirulane:

> 14. sept. oliwad Wasawere küla rentnikud Edise mõisas oma kohtade ostukaupa tegemas, mida põllupanga abil toime pandakse. Kõik ostsiwad oma kohad ära. Ka mõned wõerad oliwad mõisa ilmunud, et kohtasid ära osta, sel juhtumisel, kui wanad peremehed ise ei oleks ostnud. Mõnigi mees maiustas aastatekaupa juba Wasawere külast krunti, olgugi, et nad suuremad asjad ei ole.[460]

Vasavere talude müügile eelnes 1907. aastal talumaade takseerimine maamõõtja Th. Dau poolt ning osaline maadevahetus mõisa ja talude vahel.[461]

Jõhwist. Edise mõis Jõhwi kihelkonnas kawatseb juba kolmat aastat oma kruntisid, mis Wasawere külas on, müüa, kuid ikka ei jõua tarwilised eeltööd lõpule. Metsa küll enam talukruntide pääl ei ole ja ka krundid on juba ümber mõõdetud, aga weel oli üks eeltöö tarwis enne ära teha. See oli maawahetus. Talukohtade heinamaatükkisid, mis mõisa meisas asusiwad, taheti raba wastu, mis külale ligemal, aga ainult wiletsaid männikesi ja kaskesid kaswatab, ümber wahetada ja talupoegadele ära müüa. Külaperemehed käsutati wallakoolimaja juurde kokku, kuhu ka mõisawalitseja ilmus. Siin seletati meestele ära, kui kasuliku kaubaga nad kokku saawad, kui nad wahetust teewad. Muist külamehi oliwadgi nõuus, kuna muist arwamisel oliwad, et kasu hoopis teisal seisab. Anti mõista, et kui wahetusekaup nurja peaks minema, siis taluperemehed renti 50 rubla wõrra lisaks wõiwad saada. Nüüd hakkasiwad tõrged järele andma, ainult kolm meest ei kirjutanud nimesid alla. Wahetusekaubal enam takistust ees ei olnud, sest ka wallawolikogu tegi wahetusekauba walla ja mõisa wahel kindlaks. „Pwlht.

Edise mõisa kruntide müümisest.
Õiendus.
Auustatud Postimehe toimetus.
Teie lehe 149 nr. seisis sõnum Jõhwist („Pwlhe" järele) Edise mõisa kruntide müümisest. Et aga sõnumesaatja asja tundmatuse wõi mõne muu põhjuse pärast seda õieti ei ole kirjutanud, sellepärast palun järgnewale õiendusele lahkesti ruumi.
Sõnume algus näitab, kui oleks Edise mõisa kolme-aastane müümise eeltöö metsa laastamises seisnud, mis aga õige ei ole, sest et selle kolme aasta sees ühtegi puud mõisa käsul talumaade päält ei ole raiutud, hoopis selle wastu oli mõisamaa pääl mis wahetusega walla kõtte läks 24 dess. 496 ruutf. esimese numbri palgimetsa, wähem-wäärtusline mets weel arwamata. Sellest wõib üsna selgesti nähe, et mitte sellesarnaste müümise-eeltööde pärast ei kawatseta juba kolmat aastat kruntisid müüa, waid sellepärast, et weebruaris 1908 suri mõisa omanik baron A. v. Rosen ära ja uue omaniku pärijaks kinnitus wõttis aega. Niisama ei ole ka maade wahetus küllalt selgesti kirjeldatud. Küla heinamaa (suurus 21 dess. 1130 ruut-sülda), mis niisamasugune raba oli, kui wahetaw mõisa soogi, kust peremehed üleaasta heina tegiwad, päälegi kaugel mõisametsa sees wahetati 269 dess 156 ruutsülla suuruse mõisamaa wastu ümber. Sellest maast oli, nagu ülewalpool juba tähendasin, 24 dess. 496 ruutsülda metsa, 20 dess. 2086 r.-s heinamaad ja ülejäädaw soo, millele mõis suured pääkraawid laskis sisse lõigata, nõnda et teda wäga hästi nüüd täiesti kuiwaks wõib lasta. See soo oli kuni senini kruntidele karjamaaks, muud karjamaad ei ole ja ilma selle karjamaata on neid kruntisid wõimata pidada. Weel seisis sõnumikus „Küla peremehed käsutati walla koolimaja juurde kokku, kuhu ka mõisawalitseja ilmus jne." Siin oleks niipalju ütelda, küla peremehed tuliwad talurahwa asjade kommissari käsul kokku ja mina ei ilmunud sinna mitte kui mõisawalitseja, waid mind kutsus wallawalitsus selleks sinna, et mõnesuguseid seletusi anda, kui neid tarwis peaks tulema.
Ei ähwardanud ka rendi suurendamisega, waid andsin peremeestele nõuu kohad päriseks osta, sest siis wõib igaüks oma koha pääl talitada, kuidas hääks arwab ja ei ole ka tulewikus rendi suurendamist karta, sest ei tea missuguse omaniku mõisale tulewik toob. (praegune on üle 80 a. wana.)
Edise mõisas, 19. juul. 1909.
Auustusega O. Hallika.

Foto 70, 71. *Vasavere talude päriseksostmisele eelnenud sündmusi käsitlevad artiklid ajalehes Postimees (Postimees 1909, nr 149, 162)*

Фото 70, 71. Предшествующие покупке в вечное пользование хуторов Васавере события рассматривают артикулы в газете Постимеес

Photos 70, 71. Articles covering the events leading to the purchasing of tenant farms as freeholds in Postimees

Maadevahetuse ja -müügi ümber üritas tollane ajakirjandus, nagu lisatud artiklitest näha võib, mõisa ja talurahva vahelist intriigi üles puhuda. Ainsateks müümata kohtadeks mõisa võõrandamise ajal Eesti Vabariigi poolt oli Pikapõllu hajatalu ning mõisasulaste kandikohad Kotinukal.

Tabel 19. Edise mõisa talude päriseksostmine[462]

Talu nr	Talu nimi	Rentnik (1908)	Rendi hind	Päriseks ostmine	Ostu hind	Talu suurus
			rubla		rubla	dessatiini
1.	Raja	Jaan Straus	113	25.04.1910		36,47
2.	Lootuse	Juhan Kriina	129	25.04.1910		38,68
3.	Laiamänni	Mihkel Karrukäp	155	25.04.1910		44,32
4.	Kiviristi	Adu Straus	145	25.04.1910		39,39
5.	Saartaguse	Mihkel Klemets	134	25.04.1910		44,90
6.	Põllumäe	Mihkel Parnits	169	25.04.1910		46,77
7.	Kivilehte	Joosep Trankman	195	25.04.1910		51,31
8.	Söstra	Anton Walter	184	25.04.1910		49,70
9.	Kalmu	Juri Kesler	170	25.04.1910		45,30
10.	Kiviallika			29.04.1870	2300	31,19
11.	Vasavere	Hans Laas		26.01.1911		30,19
12.	Oru			17.08.1871	3000	36,54
13.	Säravohma	Joseph Thalberg	170	25.04.1910		37,19
14.	Veskimäe	Joseph Kesler	78	25.04.1910		28,60
15.	Jõelõpe	Hans Kesler	112	25.04.1910		42,35
16.	Pähklimäe	Gustav Thalberg	89	25.04.1910		20,98
17.	Suurekivi	Ants Thalberg	103	25.04.1910		15,93
18.	Pendisaar	Hans Krivanoi	81	25.04.1910		18,43
19.	Madritsa	Magnus Trankman	78	25.04.1910		20,17
20.	Katlapõhi	Thomas Käbi	65	25.04.1910		29,78
21.	Simomäe	Thomas Kaus	70	25.04.1910		33,34
22.	Kaasiku	Alex Wildman	96	25.04.1910		29,93
23.	Panijärv	Adu Elljas	102	25.04.1910		33,67
24.	Kitsesilla	Ann Moik	99	25.04.1910		30,70
25.	Vooleri	Jaak Wooler	89	25.04.1910		27,33
26.	Aheoja	Jaan Karrukäp	121	25.04.1910		27,33
27.	Tikkapesa					16,37
28.	Ohemetsa	Wiidrik Wene	99	25.04.1910		29,31
29.	Nurga	Ann Seli	103	25.04.1910		24,64
30.	Põldvõhma	Jaan Kuurman	63	25.04.1910		19,30
31.	Vana-Mägara			09.01.1892		92,17
32.	Uus-Mägara			25.04.1896		82,53
33.	Pikapõllu	Jüri Bachwal		–		56,93
		Kokku	**3012**			

X. Edise mõisast võetud nekrutitest

Nekrutite andmisest

Nekrutite ehk noorsõdurite andmise kohustus kehtestati Eestimaal 1796. aastal ning toimus vastavalt keiser Pauli 1. septembril 1797 antud ukaasile. See tähendas sõjaväe reakoosseisu – soldatite – võtmist maksualuste seisuste, eelkõige talupoegkonna hulgast. Nekruteid värvati vastavalt nekrutikohustuslastest meeste arvule, toetudes viimase hingeloenduse andmetele. Tavaliselt võeti väeteenistusse 20–35-aastasi mehi, kelle teenistus kestis 25 aastat. 1816. aasta talurahvaseadusega kehtestati Eestimaal nekrutite võtmine liisusüsteemiga. Selleks koostati hingeloendite andmeil liisunimekirjad, kuhu kanti kõik nekrutikohustuse alla kuuluvad mehed, kes liisutõmbamise teel selgitasid välja nekrutiks minejad.

1831. aasta nekrutistatuudi järgi olid peremeeste kõrval väeteenistusest vabastatud need talupojad, kellel olid kogukonnas riiklikud kohustused (näiteks kohtute liikmed). Nekrutiks võeti kehaliste puuete ja vigastusteta mehi pikkusega vähemalt 155,5 cm. Kuna mõisnikud võisid anda nekruteid tulevaste võtmiste eest ette, kasutasid nad seda ebameeldivatest talupoegadest vabanemiseks. Kohustusliku võtmise ajal oli nekrutite hulk vastavalt väiksem. Etteandmisel ei pidanud mõisnik andma raha nekruti riiete, toidumoona ja palga jaoks, ühtlasi võis etteandmisel väljastatud kviitungi eest saada riigilt 1000 rubla.[463] Uue statuudi järgi kestis sõjaväeteenistus 20 aastat.

1854. a seadustati kogukonnasisene nekrutiandmine liisuheitmise teel üle Venemaa, mille puhul ühe valla nekrutikohustuslastest noormehed heitsid liisku selle üle, kes neist väeteenistusse võetakse.

Hingeloendite, Eestimaa kroonupalati nekrutiosakonna nekrutite formularnimekirjade ja mõningal määral ka Jõhvi kihelkonna personaalraamatute andmed võimaldavad saada ülevaate ka Edise mõisast antud nekrutitest. Väga hea allikas on nekrutite formularnimekirjad, kuid need sisaldavad andmeid alles 1812. aastast alates ning on osaliselt lünklikud. Samas sisaldavad need nekrutite isikukirjeldusi ning andmeid perekonnaseisu ja kirjaoskuse kohta.

Ediselt antud nekrutitest

Andmeid kõigi teadaolevalt Edise mõisast ja sellele kuuluvatest küladest antud nekrutite kohta leiab tabelist 21.[464] Hingeloenduse andmeil olid esimesed neist Pikapõllu (*Pika Poello*) pere sulane, 26-aastane Jaan 1797. ning 38-aastane Vasavere peremees Tönno Pertli Madi 1798. aastal. Viimasest jäi maha abikaasa Marry ning kolm poega ja tütar.[465] Kokku oli aastail 1797–1855 Ediselt antud 60 nekruti hulgas seitse abielumeest. Nagu nähtus kirikuraamatutest, lahutati naised, kes oma nekrutiteks antud meestega kaasa ei läinud, neist ning teatud aja möödudes olid nad uuesti vabad abiellumiseks. Nii näiteks abiellus Rommoti Mardi Niggolas Vasaverest 2. augustil 1814 Pabo Jaani Anniga samast külast. Anni mees oli antud nekrutiks ning nende abielu kohtulikult lahutatud.[466] Kirikuraamatutest ei selgu siiski, kas Anni mees anti nekrutiks Ediselt või oli ta varem abiellunud mõnda muusse ümbruskonna mõisa.

Tabel 20. Edise mõisast aastail 1797–1855 antud nekrutid

1797–1800	1801–1805	1806–1810	1811–1815	1816–1820	1821–1825	1826–1830	1831–1835	1836–1840	1841–1845	1846–1850	1851–1855
2	2	7	12	4	0	5	5	4	1	6	12

Tavaliselt ei antud nekrutiteks mõisarahvast, kuid Ediselt anti 1808. aastal sõjaväeteenistusse Edise kõrtsmiku Maddi pojapoeg Maddi Jaani Mart, 1803. aastal karjase Ado kõige noorem poeg Niggolas, 1812. aastal mõisa karjase Mardi noorem poeg Jaak, 1818. aastal mõisa vahimehe Wahhi Ado ja tema abikaasa Kay poeg Jürri, 1849. ja 1855. aastal mõisa kutsari Jaan Romati (Romot) ja tema abikaasa Marri pojad Fritz ning Maddis, 1858. aastal karjase Niggola pojapoeg Tönno Pulmann ning 1812. aastal koguni mõisa tallipoiss Tönno.

Mitmel juhul anti nekrutiteks lähedasi sugulasi ja isegi vendi. Nii anti ajavahemikul 1808–1812 nekrutiteks vendade Ratasepa Ado Toenno ja Ratasepa Ado Ado pojad Johann, Thomas ning Jürry, aastail 1811 ja 1812 lesknaise Pebo Liso pojad Michel ja Maddis Revinost, 1832. aastal Hanso Mardi Jaan ja 1847. aastal tema poeg Tomas Tros ning aastail 1846 ja 1855 Jürri ja Greta Korsti pojad Michel ning Jaan. Mägara talu sulase Mart Mihli ja tema abikaasa Marri pojad Jürri, Jaan ja Peeter anti nekrutiteks vastavalt 1826., 1830. ja 1849. aastal.

1849. aastal üritati Ediselt anda nekrutiks 33-aastast Toomas Otto poeg Lainet, kes oli tulnud Edisele Kalina (Kallina) mõisast kümme aastat varem, kuid ta saadeti Eestimaa kubermanguvalitsuse otsusega mõisa tagasi. Usutavalt ei võetud teda nekrutiks, kuna ta oli abielus Kadriga, kellega tal oli kolm last: Jaan, Mihkel ja Leno. Nekrutiksvõtmise materjalidest ilmnes, et ta oli 1,62 m pikk, näost rõõsa jumega, tema lõug oli massiivne, suu keskmise suurusega, nina terav, silmad hallid, kulmud ja juuksed pruunid ning ta oskas eesti keeles lugeda.[467]

Tavaliselt võeti Edise mõisast 1–2 nekrutit aastas ning sedagi mitte igal aastal. Sõdadevahelisel ajal, aastail 1816–1852 ehk 36-aastase perioodi jooksul, võeti sealt teenistusse kokku vaid 27 meest. Sõdade ajal oli teenistusse kutsumine seevastu oluliselt intensiivsem. Napoleoni sõdade ajal kutsuti aastail 1806–1807 teenistusse viis nekrutit, 1812–1814 üksteist meest, neist 1812. aastal kaheksa ning Krimmi sõja ajal, aastail 1854–1855 kümme nekrutit.

1850.–1860. aastatel tuli ette ka nekrutite asendamist vabatahtlikega. Kahjuks pole teada, mis neid motiveeris, kuid tõenäoliselt maksid liisuga valitud kutsealused vabatahtlikele selle eest kopsaka tasu.[468] 1855. aastal läks niiviisi Gustav Prunsi asemel teenistusse Jaan Korst, 1863. aastal Jürry Lauri asemel Jaan Saaremaa Rosenitele kuuluvast Konju mõisast ning Hans Nahkuri asemel Johann Moick, 1865. aastal Anton Bergfeldti asemel Madis Kuppar Hermamäe (*Hermannsberg*, Vaivara khk) mõisast. Ainus teadaolev vabatahlikult ning mitte kellegi teise asemel sõjaväkke astunud noormees Ediselt oli 1847. aastal Jacob Eige, kelle perekond oli paar aastat varem sinna Vaivara pastoraadist ümber asunud.

Liisu teel sõjaväkke võetud kutsealuste nimekirjad ning liisuheitmise andmed Ediselt on säilinud aastaist 1868–1874. 1869. aastal oli Edise mõisas 21 nekrutiealist noormeest, kelle hulgas oli kaheksa taluperemeest ja kolm vanemate ainsat poega, Magnus Trankmann oli poegadeta pere ainus väimees, Mihkel Laine oli *„õddede ja wendadele issa assemel"* ning neli noormeest olid mitmesuguste puuetega: Juhhan Strauss oli liiga väikest kasvu, Juhhan Lans oli *„rummal"*, tema vend Jaan Lans *„jallotu"* ning Anton Sardelil oli *„parrema käe essimene sõrm ärra loigatus"*.[469] 1874. aastal lisandus Jürri Mäggeri kohta liisuheitmisest vabastava põhjusena nending, *„on Woka wallas ostetud Krundi perremees"*.[470]

Andmeid nekrutite kohta

Formularnimekirjades toodi ära nekrutite isikukirjeldus, andmed kirjaoskuse kohta ning perekonnaseis. Nekrutite isikukirjelduste põhjal saab mingil määrel aimu ka Edisel elanud inimeste väljanägemisest. Aastail 1812–1867 Ediselt nekrutiks kutsutud 58 noormehest on formularnimekirjades kirjeldatud 42 meest. Kirjelduste kohaselt olid Edise noormehed valdavalt rõõsa jumega, vaid kolm neist – Wahhi Ado Jürri, Hanso Jaani Mart ja Peeter

Mihl – olid tõmmu jumega ning Anton Bergfeldt punetava näoga. Hanso Jaani Mart oli peale oma tõmmu jume veel ka sünge näoilmega. Kahel juhul olid noormehed sedavõrd rõugearmilised, et nende näojumet ei kirjeldatudki. Lisaks neile oli väheste rõugearmidega veel kolm meest. Üldiselt jäi Jõhvi kihelkonna kirikuraamatuid läbi vaadates mulje, et Edise mõisa külad olid korduvatest rõugepuhangutest suhteliselt vähem puudutatud kui mitmed teised kihelkonna külad.[471] Noormeeste silmad olid valdavalt hallid (24) ja sinised (12), ühel juhul hallikassinised ning viiel juhul pruunid. Nende ninasid kirjeldati valdavalt kui keskmise pikkusega ja tavalisi, vaid viiendikul juhtudest oli see terav, paaril juhul oli nina lai või jäme ning ühel juhul oli sellel kühm ja ühel noormehel oli nöbinina. Juuksed olid kolmandikul nekrutitest helepruunid ning peaaegu pooltel tumepruunid, üheksal juhul lihtsalt pruunid ning vaid Carl Tannebergil ja Anton Bergfeldil olid need komisjoni määratluse kohaselt mustad. Üldjuhul olid juustega sama värvi ka kulmud. 1830. aastate keskpaigast lisati kirjeldustesse ka andmed lõua kuju ja suu suuruse kohta. 14 mehel 27-st oli lõug ümar ning 11 juhul täidlane, vaid Madis Romatil oli terav lõug ja Anton Bergfeldtil keskmise suurusega. Tervelt 24 mehel oli suu keskmise suurusega. Väike suu oli Maddis Romatil, Joseph Jordanil, Niggolas Wohlaril ja Hans Nahkuril. Mitmel mehel oli iseloomulike tunnusmärkidena arme nii näos, kätel kui ka mujal, Juhhan Kuil puudus aga parema jala suurel varbal üks lüli.

Eelnenust tuleneb, et keskmine nekrutieas Edise noormees oli rõõsa jume ja puhta näoga, halli- või sinisilmne, ümara või täidlase lõuaga, keskmise suurusega suu ja keskmise pikkusega ninaga ning helepruunist kuni tumepruunini varieeruvate juuste ja kulmudega. Usutavasti vastas sarnasele kirjeldusele valdav enamik nii mõisa meessoost kui ka naissoost elanikest.

Nekrutite kirjaoskuse andmeid on aastatest 1812–1867. Selle aja jooksul Ediselt teenistusse kutsutud 53 mehest ja neljast vabatahtlikust oskas eesti keeles lugeda 19, kirjaoskamatuid oli 22, üks – Tomas Tros – luges ja kirjutas (!) saksa keeles ning 15 mehe kohta andmed puuduvad. Esimeseks lugemisoskusega nekrutiks oli Johani Jürri Jaack juba 1812. aastal, teiseks Mägara sulase Mardi poeg Jürri (1827). Kuigi ka vahepealsetel aastatel tuli ette üksikuid lugemisoskusega nekruteid, muutus lugemisoskus valdavaks siiski alles 1850. aastatel.

Nekrutite hilisemast elukäigust

Noormeeste saatusest pärast nekrutiks saamist palju teada pole. Andmeid hilisemast elukäigust leidub Jõhvi kihelkonna personaalraamatutes ja toonases ajakirjanduses vaid kaheksa mehe kohta. Neist 1828. aastal teenistusse võetud Orro Tomas pöördus hiljemalt 1861. aastal Edisele tagasi. Mägara talu sulase Mardi poeg Jaan abiellus 1843. aastal puhkusel olles Marri Klausiga Mägaralt. Jaan Trankmann võeti teenistusse laevastikku madruseks. Teenistuse ajal abiellus ta Kroonlinnas Vasaverest pärit Kai Lalloga ning 1850. aastal sündis neile Edisel poeg Anton. Laevastikku võeti madruseks ka Abram Kuhrmann, kes 1862. aastal abiellus Kadri Walteriga Vasaverest. Laevastikus teenis madrusena ka Fritz Romot. 1858. aastal abiellus ta Kehalast pärit Marriga ning elas 1863. aastal taas Edisel ning seejärel hiljemalt 1871. aastast Jõhvis. Neil oli Marriga neli last, tütred Mali, Anna ja Lina ning poeg Kustaw. Joseph Jordan teenis Eestimaa jalaväerügemendis, lubati 1857. aastal koju puhkusele ning suri kodus mingi sisemise häda tõttu. Juhhan Balk (1833–1906) teenis samuti madrusena. 1872. aastal abiellus ta Kreetiga (1845–1888) Jõhvist, kellega sai tütred Lisa ja Mina ning pojad Konstantini ja Aleksandri. Laevastikus katlakütjana teenis ka Niggol Ustal, keda Tallinna Politseivalitsus 1871. aasta suvel seoses omavolilise teenistuskohalt lahkumisega taga otsis.

Tabel 21. Edise mõisast antud nekrutid aastail 1797–1896[472]

Nr	Nimi	Aasta	Vanus	Pikkus (m)	Isikukirjeldus	Perekonna-seis	Kirja-oskus	Küla	Märkused
1.	**Jaan**	1797	26			V		Pikapõllu	Pika Poello pere sulane.
2.	**Tönno Pertli Madi**	1798	38			A		Vasavere	Madi oli peremees Vasaveres ning abielus Marryga, kellega neil oli kolm poega ja tütar.
3.	**Jaan**	1802	21			V		Mägara	Mägara talu sulase Madise ja tema abikaasa Ello poeg.
4.	**Niggolas**	1803	22			V		Vasavere	Mõisa karjase Ado kõige noorem poeg, elas Vasaveres Meggara Madise Jaani peres.
5.	**Pika Poello Jürri**	1806	18			V		Pikapõllu	Pika Poello peremehe Gusto (†1802) teine poeg.
6.	**Tarto Mari Gerhard**	1806	26			V		Kotinuka	Tarto Marry poeg.
7.	**Michli Jürri**	1806	22			V		Revino	Tema isa Michel oli Revino küla peremehe Lauri Jaacku noorem poeg, tema ema Liso oli surnud enne 1795. aastat ning isa Michel läinud millalgi pärast revisjoni Wolari Madise perre sulaseks (†1807).
8.	**Jaan**	1807	25			V		Revino	Wilde Hanso Micheli Mardi perest, oli Seppa Madise ja tema abikaasa Marry poeg.
9.	**Johann**	1807	36			V		Revino	Wilde Hanso Micheli Mardi kasvandik, oli 1795. aasta hingekirjas põgenikuna, 1807. aastal anti maamiilitsasse, seejärel nekrutiks.
10.	**Madi Jaani Mart**	1808	20			V		Revino	Edise kõrtsmik Maddi poja Madi Jaani ja Anni esimene poeg.
11.	**Ratasepa Johann**	1810	23			V		Revino	Ratasepa Ado Toenno ja tema abikaasa Tio poeg.
12.	**Pebo Michel**	1811	22	1,62		V		Revino	Lesknaise Pebo Liso poeg.
13.	**Ratasepa Ado Thomas**	1812	26	1,69	rõugearmiline, silmad hallid, lai nina, helepruunid juuksed	V	ei oska	Revino	Ratasepa Ado Ado ja tema abikaasa Anno poeg.
14.	**Pebo Maddis**	1812	20	1,53	rõõsa jumega, silmad hallid, terav nina, tumepruunid juuksed	V	ei oska	Revino	Lesknaise Pebo Liso poeg.
15.	**Jaak**	1812	23	1,64	rõõsa jumega, silmad hallid, nina keskmise pikkusega, pruunid juuksed	V	ei oska	Edise	Mõisa karjase Mardi noorem poeg.

16.	**Tönno**	1812	36	1,66	rõõsa jumega, silmad hallid, nina keskmise pikkusega, juuksed tumepruunid	V	ei oska	Edise	Mõisa tallipoiss, oli 1811. aasta hingeloendi järgi pärit Roela mõisast.
17.	**Jurry**	1812	23			V		Vasavere	Hanso Mardi Jaagu ja tema abikaasa Anni poeg.
18.	**Mart**	1812	18	1,58	rõõsa jumega, väheke rõugearmiline, silmad hallid, helepruunid juuksed, ninal kühm	V	ei oska	Vasavere	Toenno Micheli poeg.
19.	**Ratasepa Ado Jürry**	1812	20	1,56	rõõsa jumega, silmad hallid, juuksed tumepruunid, nina keskmise pikkusega	V	ei oska	Revino	Ratasepa Ado Ado ja tema abikaasa Anno poeg.
20.	**Jaack**	1812	25	1,59	rõõsa jumega, silmad hallid, juuksed pruunid, nina keskmise pikkusega	V	loeb eesti keeles	Revino	Johani Jürri ja tema abikaasa Tio poeg.
21.	**Lallo Mart**	1813	18			V		Vasavere	Lallo Jahni Mardi ja tema abikaasa Anni neljas poeg.
22.	**Wolary Jurry**	1814	20			V		Revino	Wolari Niggola Jaagu ja tema abikaasa Tio kõige noorem poeg.
23.	**Madi Jaani Maddy**	1814	22			V		Revino	Edise kõrtsmik Maddi poja Madi Jaani ja Anni kolmas poeg.
24.	**Jürri**	1818	24	1,64	tõmmu jumega, silmad pruunid, juuksed tumepruunid, nina keskmise pikkusega	V	ei oska	Edise	Mõisa vahimehe Wahhi Ado ja tema abikaasa Kay poeg.
25.	**Kuie Mart**	1820	20	1,79	rõõsa jumega, silmad hallid, juuksed helepruunid, nina keskmise pikkusega	V	ei oska	Vasavere	Kuie Hansu ja tema abikaasa Kadri vanem poeg. Oskas sepatööd.
26.	**Michkel Jurjev**	1820	23	1,62	rõõsa jumega, silmad hallid, juuksed helepruunid, nina keskmise pikkusega	V	ei oska		
27.	**Toma Jürri Hans**	1820	22			V		Revino	Lauri Jaani Toma Jürri ja tema abikaasa Liso kolmas poeg.
28.	**Jürri**	1827	25	1,63	rõõsa jumega, silmad pruunid, juuksed pruunid, nina keskmise pikkusega	V	loeb eesti keeles	Mägara	Mägara talu sulase Mardi ja tema abikaasa Marri poeg.
29.	**Orro Tomas**	1828	19			V		Revino	Orro Jaani ja tema abikaasa Liso vanem poeg. Pöördus hiljemalt 1861. aastal Edisele tagasi.

30.	**Jürri**	1829	21	1,69	rõõsa jumega, silmad pruunid, juuksed helepruunid, nina terav ja pikk	A	loeb eesti keeles	Vasavere	Kärneri Niggola Jaani kasupoeg. Oli abielus Gretaga, kellega neil olid tütred Mari ja Tio. Kaebas nekrutiksvõtmisel valu paremas puusas, millele Dr Petzoldi arvates polnud mingit kinnitust. Muus osas oli terve.
31.	**Ustala Jaak**	1829	23			V		Revino	Ustala Mardi ja tema abikaasa Ewa poeg Kubja Niggola (Wolari) perest.
32.	**Jaan**	1830	20	1,60	rõõsa jumega, silmad sinised, juuksed helepruunid, nina keskmise pikkusega, vasakul meelekohal soolatüügas	V	ei oska	Mägara	Mägara talu sulase Mardi ja tema abikaasa Marri poeg. Nekrutiksvõtmise ajal oli tema vasakul reiel kinni kasvav haavand, muidu oli ta dr Petzoldi hinnangul terve. 1843. aastal abiellus ta puhkusel olles Marri Klausiga Mägaralt.
33.	**Hanso Jaani Mart**	1831	20	1,61	tõmmuka jume ja sünge näoilmega, silmad hallid, juuksed pruunid, nina keskmise pikkusega	V	ei oska	Vasavere	Hanso Jaani Jürri vend.
34.	**Hanso Mardi Jaan**	1831	25	1,61	rõõsa jumega, üksikute rõugearmidega, silmad hallid, juuksed helepruunid, väike nina, paremal kulmul ja vasakul põsel armid	A	ei oska	Vasavere	Hanso Mardi Toma ja tema abikaasa Kaddry poeg. Tal oli abikaasa Juuliga poeg Tomas, kes hingeloenduse andmeil oli 1834. aastal 6-aastane.
35.	**Siggori Jaan**	1833	23			V		Revino	Siggori Jaani ja tema abikaasa Liso poeg.
37.	**Juhhan Jürgen**	1836	21½	1,70	rõõsa jumega puhas nägu, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, keskmise pikkusega nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud helepruunid	V	loeb eesti keeles	Vasavere	Jaan ja Kai Jürgeni poeg.
38.	**Jaan Trankmann (Trachman)**	1836	19			V		Revino	Karja Jürri ja Marri Trankmanni noorim poeg, võeti teenistusse laevastikku madruseks. Ta abiellus Vasaverest pärit Kai Lalloga Kroonlinnas ning 1850. aastal sündis neile Edisel poeg Anton.
42.	**Jürri Ormann**	1838	26	1,64	rõõsa jumega puhas nägu, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, terav nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud tumepruunid	A	ei oska	Revino	Jaani ja Liso Ormanni noorem poeg. Tema vanem vend Orro Tomas võeti nekrutiks 1828. aastal. Oli abielus Kristjani tütre Ewaga, lapsi neil polnud.
40.	**Jacob Serge**	1839	27			V		Vasavere	Parry Jürri Serge ja tema abikaasa Marri poeg.
41.	**Joseph Mendes**	1840	18			V		Vasavere	Tönno Pertli Maddi Tomase noorem poeg.

39.	**Maddis Wohlar**	1842	24	1,61	rõõsa jumega puhas nägu, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, terav nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud helepruunid	V	ei oska	Revino	Michel ja Liso Wohlari vanem poeg.
36.	**Abram Kuhrmann**	1844	21	1,65	rõõsa jumega puhas nägu, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, sirge nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud pruunid	V	ei oska	Revino	Kurre Juhanni ja Leno Kuhrmanni poeg, võeti teenistusse laevastikku madruseks, abiellus 1862. aastal Kadri Walteriga Vasaverest.
43.	**Michel Korst**	1846	23			V		Revino	Jürri ja Greta Korsti poeg.
44.	**Jacob Eige**	1847	33	1,64	rõõsa jumega, väheke rõugearmiline, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, terav nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud pruunid	V	ei oska	Revino	Tema isa Jaan Eige asus 1845. aastal Edisele ümber Vaivara pastoraadist. Läks sõjaväkke vabatahtlikult.
45.	**Tomas Tros**	1847	20	1,64	rõõsa jumega puhas nägu, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, keskmise pikkusega nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud helepruunid	V	loeb ja kirjutab saksa keeles	Vasavere	Hanso Mardi Jaani ja tema abikaasa Juuli poeg, anti nekrutiks nagu ta isagi.
46.	**Fritz Romot**	1849	23	1,60	rõõsa jumega puhas nägu, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, sirge nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud tumepruunid	V	ei oska	Edise	Mõisa kutsari Jaan Romoti (Romat) ja tema abikaasa Marri teine poeg, võeti teenistusse laevastikku madruseks. 1858. aastal abiellus ta Kehalast pärit Marriga ning elas hiljemalt 1863. aastal taas Edisel ning seejärel hiljemalt 1871. aastast Jõhvis. Neil oli Marriga neli last, tütred Mali, Anna ja Lina ning poeg Kustaw.
47.	**Peter Mihl**	1849	27	1,63	tõmmu jumega, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, terav nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud tumepruunid	V	ei oska	Vasavere	Mägara talu sulase Mart Mihli ja tema abikaasa Marri kolmas poeg võeti nekrutiks nagu ka tema vanemad vennad Jürri ja Jaan.
48.	**Carl Tanneberg**	1850	22	1,63	rõõsa jumega puhas nägu, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, keskmise pikkusega nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud mustad	V	loeb eesti keeles	Revino	Seppa Mardi tütre Leno väljaspool abielu sündinud poeg.
49.	**Mart Trankmann**	1852	28	1,71	rõõsa jumega, lõug ümar, keskmise suurusega suu, tavaline nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud pruunid	V	loeb eesti keeles	Edise	Asus 1852. aastal ümber Ereda mõisast.

50.	**Niggolas Ustal**	1852	29	1,73	rõõsa jumega, lõug ümar, keskmise suurusega suu, tavaline nina, silmad hallikassinised, juuksed tumepruunid ja kulmud pruunid	A	loeb eesti keeles	Revino	Ustala Mardi ja tema abikaasa Ewa poeg. 1829. aastal anti nekrutiks tema vanim vend Ustala Jaak. Niggolas oli abielus Kaddriga. 1853. aasta alguses, üsna varsti pärast N. Ustali nekrutiks andmist sünnitas Kaddri tütar Anna Maria. Teenis laevastikus madrusena. 1871. aasta suvel oli katlakütja Niggolas Ustal seoses omavolilise teenistuskohalt lahkumisega Tallinna Politseivalitsuse tagaotsitavate nimekirjas.
51.	**Sascha Linder**	1854	30			V		Vasavere	Jürri ja Anne Linderi kasulaps.
52.	**Johannes Altdorff**	1854	22	1,67	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, keskmise suurusega suu, laiavõitu nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud helepruunid	V	loeb eesti keeles	Revino	Tema isa Jaan Altdorff kolis ühes oma mõlema poja ja tütrega Edisele 1842. aastal Tudulinnast.
53.	**Madis Laugo**	1854				V		Edise	Asus 1854. aastal ümber Toila mõisast.
54.	**Tönno Pulmann**	1854	23	1,61	rõõsa jumega puhas nägu, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, keskmise pikkusega nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud helepruunid	V	ei oska	Edise	Mõisa karjase Nigola noorema poja Micheli ja Leno Pulmanni poeg.
55.	**Juhhan Kui**	1855	24	1,61	rõugearmiline, lõug ümar, keskmise suurusega suu, jäme nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud pruunid, parema jala suurel varbal puudus üks lüli	V	loeb eesti keeles	Vasavere	Kuie Hansu tütre Ewa Kui vallaspoeg. Virumaa nekrutikomisjoni nekrutikandidaatide formularnimekirjas oli märgitud tema elukohaks Mäetaguse mõis, kuid hingekirjas oli ta Edise mõisa Vasavere külas.
56.	**Maddis Romat**	1855	21½	1,67	rõõsa jumega puhas nägu, lõug terav, väike suu, väike nina, silmad sinised, juuksed pruunid, kulmud tumedad, laubal arm	V	loeb eesti keeles	Edise	Jaan ja Marri Romati (Romot) noorim poeg. 1849. aastal anti nekrutiks tema vend Fritz.
57.	**Joseph Jordan**	1855	20	1,67	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, väike suu, jäme nina, silmad pruunid, juuksed ja kulmud tumepruunid	V	loeb eesti keeles	Revino	Jaan ja Marry Jordani poeg. Teenis Eestimaa jalaväerügemendis, lubati 1857. aastal koju puhkusele, kus suri mingi sisemise häda tõttu.
58.	**Juhhan Balk**	1855	21½	1,62	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, keskmise suurusega suu, tõmbi otsaga nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud helepruunid	V	loeb eesti keeles	Revino	Jaan Jordani perest Mart ja Kai Balki poeg (1833–1906), võeti teenistusse laevastikku madruseks. 1872. aastal abiellus Kreetiga (1845–1888) Jõhvist ning sai temaga tütred Lisa ja Mina ning pojad Konstantini ja Aleksandri.

	Gustav Pruns	1855	22	1,70	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, keskmise suurusega suu, pikem nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud tumepruunid	V	loeb eesti keeles		G. Prunsi sõjaväeteenistusse ei võetud, kuna tema eest läks vabatahtlikult sõjaväkke Jaan Korst.
59.	**Jaan Korst**	1855	23	1,59	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, keskmise suurusega suu, tavaline nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud tumepruunid	A	ei oska	Revino	Jürri ja Greta Korsti poeg. 1846. aastal võeti nekrutiks tema vanem vend Michel. Nende kõige vanem vend Gusto Korst oli 1845. aastal ümber asunud Vaivina mõisa. Jaan Korst läks väeteenistusse oma sugulase Gustav Prunsi asemel vabatahtlikuna. Ta oli 1854. aastal abiellunud Mari Linderiga, kellega neil oli tütar Tio.
60.	**Jaan Strauss**	1855	24	1,71	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, keskmise suurusega suu, keskmise pikkusega nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud tumepruunid	A	loeb eesti keeles	Revino	Juhhan ja Kai Straussi poeg. Tal oli abikaasa Anna ja poeg Anton.
	Jürry Laur	1863	23	1,62	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, keskmise suurusega suu, terav nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud helepruunid, arm vasakul käel	V	loeb eesti keeles	Vasavere	Hans ja Kay Lauri poeg. Vabanes väeteenistusest, kuna tema asemel anti nekrutiks Jaan Gustavson Saaremaa Rosenitele kuuluvast Konju mõisast.
61.	**Jaan Saaremaa**	1863	22½	1,67	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, keskmise suurusega suu, sirge nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud helepruunid	V		Konju	Astus vabatahtlikult sõjaväkke Jürry Lauri asemel.
62.	**Niggolas Wohlar**	1863	21	1,62	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, väike suu, sirge nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud tumepruunid, vasakul jalal kaks armi	V	loeb eesti keeles	Vasavere	Joseph ja Leno Wohlari poeg.
	Hans Nahkur	1863	22	1,56	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, väike suu, sirge nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud tumepruunid	V	loeb eesti keeles	Vasavere	Jaak ja Lieso Nahkuri. Tema asemel läks vabatahtlikult sõjaväkke Johann Moick.
63.	**Johann Moick**	1863	26	1,74	rõõsa jumega puhas nägu, lõug täidlane, keskmise suurusega suu, keskmise pikkusega nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud tumepruunid	A	ei oska	Edise	Oli abielus Madliga, kellega tal oli poeg Hans. Läks väeteenistusse vabatahtlikult Hans Nahkuri asemel.

64	**Hans Freimuth**	1864	22			V		Edise	
	Anton Bergfeldt	1865	21	1,67	punetav nägu, keskmise suurusega lõug, keskmise suurusega suu, sirge nina, silmad pruunid, juuksed ja kulmud mustad, vasakul käel arm	V	loeb eesti keeles	Edise	A. Belgfeldti asemel läks vabatahtlikuna sõjaväeteenistusse Madis Kuppar Hermamäe mõisast.
65.	**Hans Nisoke**	1866	22	1,63	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, tavaline suu, keskmise pikkusega nina, silmad sinised, juuksed ja kulmud tumepruunid	A	loeb eesti keeles	Edise	Jaan ja Marja Nisokese poeg, kes asusid Edisele ümber 1845. aastal. Oli abielus Lisoga, kellega neil oli kaks tütart, Tiina ja Juula.
66.	**Tawet Rossmann**	1867	23	1,71	rõõsa jumega puhas nägu, lõug ümar, keskmise suurusega suu, keskmise pikkusega nina, silmad hallid, juuksed ja kulmud tumepruunid	V	ei oska	Edise	Mõisa kingsepa Jacob Rosmanni ja tema abikaasa Marry poeg.
67.	**Michel Puss**	1869	21			V		Edise	Jaan Pussi poeg. Tervis silma järgi hea.
68.	**Juhhan Lallo**	1870	22			V		Edise	Jaan ja Marri Lallo poeg.
69.	**Jaan Kessler**	1873	23			V		Edise	Hindrich ja Leno Kessleri poeg.
70.	**Hans Laine**	1874	22					Vasavere	
71.	**Johannes Mäggar**	1887	21			V		Mägara	Juhhan ja Kadri Mäggara teine poeg.
72.	**Josep Nurk**	1888	24					Edise	
73	**Anton Lambok**	1896	24					Edise	

XI. Mõisarahvas 18.–19. sajandil

Andmeid Edise mõisarahva kohta on võimalik leida 1712. ja 1716. aasta inkvisitsioonidest ning 1726., 1732. ja 1739. aasta adramaarevisjonide vakuraamatutest, mõisa 1752., 1755., 1803. ja 1805. aasta vakuraamatutest, 1782.–1850. aasta hingeloenditest ning Jõhvi kihelkonna 18.–19. sajandi esimese poole kirikuraamatutest. Eriti viimased võimaldavad leida andmeid selle osa kohta mõisarahvast, kes olid rahvuselt sakslased, pidasid mitmesuguseid tubaseid ameteid ega olnud talupidajad ning jäid seetõttu inkvisitsioonidest ja vakuraamatuist kõrvale. Kirikuraamatud ning IV ja V hingeloend olid ainsad allikad, kust võis leida andmeid ka mõisa teenistuses olnud naiste ning vabade inimeste (valitsejad, virtinad, toatüdrukud jt) kohta. Alates 1811. aasta hingeloendist andmed saksa päritolu mõisaelanike kohta puuduvad.

Kahjuks ei peetud 1850. aasta hingeloendis enam vajalikuks kirja panna mõisarahva hulka kuulunud inimeste ameteid. Ilmselt oli see tingitud asjaolust, et nüüd olid kõigil perekonnanimed.[473] 1858. aasta hingeloendis mõisarahvast enam eraldi välja ei toodudki.[474] Sarnaselt hingeloenditega lõpetati ka kirikuraamatuis inimeste ametite märkimine 1850. aastate alguses.

Paistab silma, et kui enne mõisa üleminekut rittmeister C. G. von Tolli omandisse 1778. aastal olid mõisateenijad valdavalt kohalikud, siis von Toll tõi mõisa arvukalt venelastest teenijaid. Kuna 19. sajandi esimestel kümnenditel vahetusid tihti mõisa pandiomanikud, iseloomustas ka mõisa teenijaskonda suur liikuvus. Nii oli 1811. aasta hingeloendi järgi 12 Edise mõisateenijat ümber asustatud C. G. von Tollile kuuluvasse Roela mõisa ning kaks Saka (*Sackhof*, Lüganuse khk) mõisa, samal ajal kui Edisele toodi Undla (*Undel*, Kadrina khk) mõisast kolm inimest.[475] 1815. aastal, kui L. W. Toll mõisa pandi J. J. Freyle üle andis, viidi Undlast toodud inimesed sinna tagasi ning neile lisaks veel muud mõisarahvast.[476] Ette tuli ka põgenemisi, nii oli tervelt viis teenijat 1819. aastal, ilmselt ühiselt, mõisast teadmata suunas lahkunud.[477] Palju uusi inimesi – üheksa mees- ja kuus naishinge – tuli mõisa pärast järjekordse pandihärra vahetust 1823. aastal.[478]

Mõisavalitsejad

Jõhvi kirikuraamatutest selgus, et aastail 1719–1721 oli mõisa valitsejaks Jurgen Weber ning pärast teda valitseja Dorffhusen. Mõlemad olid korduvalt mõisa talulaste ristivanemateks. Viimane on olnud valitsejaks tõenäoliselt kuni 1723. aastani, kuna tema abikaasa Maria Elisabeth Dorffhusen (sünd Öhrin, Ohren) oli ristivanemate seas viimati sama aasta märtsis.[479]

Seejärel pole Edise valitsejaid ega nende abikaasasid ristivanemate seas mainitud kuni 1742. aastani, kui valitsejaks sai Peterson.[480] Ilmselt sõltus valitseja kutsumine ristivanemaks tema suhetest talurahvaga. Rahvaga paremini läbisaavad valitsejad olid sageli talurahva laste ristivanemad, samal ajal kui lähemat suhtlemist vältivaid ja ebapopulaarseid valitsejaid nendeks ei kutsutud. Valitseja Peterson ei püsinud ametis siiski kuigi kaua, sest juba 1744. aastal oli valitsejaks Otto Jurgenson Treu, kes jäi ametisse vähemalt järgneva 11 aasta jooksul. 1745. aasta alguses abiellus ta samuti 1744. aastal esmakordselt mainitud Edise virtina Anna Maria Beckmanniga. Abiellumiseni jõuti aga alles vähemalt pool aastat kestnud kooselu järel, sest paari esiklaps – poeg Johann Gustav – sündis juba sama aasta märtsi lõpus ning ristiti 1. aprillil. Mõlemad esinesid Edise talurahva ristivanemate seas kuni 1755. aastani.[481]

1768. aastal oli Edise mõisa valitsejaks Hans Hansson. Nimetatud aasta 7. aprillil sünnitas tema abikaasa Greta tütre Anna Elisabethi.[482]

Kuna 1782. aasta hingeloendis Edise valitsejat erinevalt näiteks virtinast ei nimetatud, siis usuta-

vasti teda loendi koostamise ajal ametis polnudki. Uut valitsejat mainiti kirikuraamatuis alles 1785. aastal, mil seda ametit pidav Johann Daniel Schnell oli Wolary Jürri Maddise ja Anni poja Jürri ristisaks. 4. septembril 1786. aastal sündis J. D. Schnelli abikaasal Dorothea Elisabethil Edisel poeg Johann Friedrich.[483]

1792. aasta märtsis nimetati ristivanemate seas esimest korda Edise mõisa kirjutajat (*Schreiber*) Brenkenit (Brennecken), kes esines ristivanemana ka järgnevatel aastatel. 1795. aasta hingekirja andmeil oli Saksamaalt sisse rännanud 30-aastane Hermann Brennecken mõisas valitsejaks. Loend nimetas ka tema abikaasat Margarethat ning tütreid Annat ja Regnatet. Pärast loendust, sama aasta 22. mail sündis peresse ka poeg Carl Gustav. Brenkenit on Edise mõisaga seoses nimetatud ka 1796. aastal. 1799. aastal mainis kirikuraamat ehitusmeister Breniket ja tema abikaasat Margarethat Revinost, kellel sündis tütar Ottilia Magdalena.

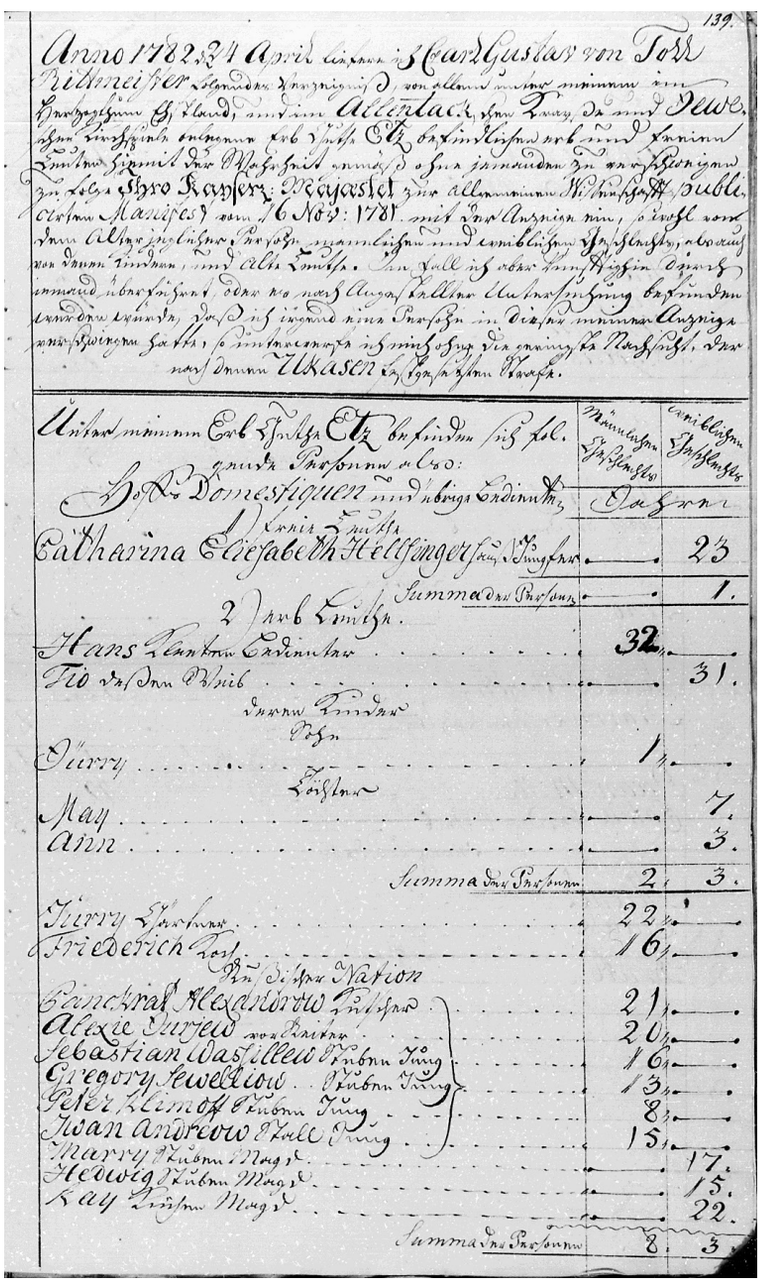

Foto 72. *Edise mõisa 1782. aasta hingeloendi esimene lehekülg (EAA 1864, 2, IV-3: 139)*

Фото 72. *Первая страница ревизской сказки поместья Эдисе в 1782 году*

Photo 72. *The first page of 1782 census of Edise manor*

Tüdruku ristivanemate hulgas nimetati teiste seas Edise uue valitseja Rose abikaasat. 24. aprillil 1800 sündis peresse ka poeg Anton Hermann. Poisi ristivanemate seas oli valitseja Schönrok. Brenkeneid nimetati Revino vastsündinute ristivanematena veel kuni 1801. aastani.[484]

1802. aastal ilmusid kirikuraamatutesse kirjutaja Tiez, kes oli pärit Roela mõisast, ning valitseja Person (Persohn), 1803. aastal ka viimase abikaasa Amalia Persohn. Valitseja Personit on nimetatud kuni 1804. aastani.[485]

Aastal 1819 nimetati kirikuraamatutes valitseja Wulffi ja tema abikaasat ning aastail 1820–1829 valitseja Johann Friedrich Müllerit ühes abikaasa Helena Henriette (sünd Margraft) ja laste Johann Friedrichi, Eduard Leopoldi, Carl Juliuse, Charlotte Amalie ja Luise Henriettega. Mõlemad, nii valitseja kui ka tema abikaasa, olid alatasa mõisarahva laste ristivanemateks.[486]

1832. aastal suri Edise 43-aastane valitseja Heinrich Eichenthal.[487] Uus valitseja August Heinrich Wilhelm Johanson abiellus 1836. aastal Viru-Jaagupis elava Jacob Martinsohni tütre Anna Mariaga. Järgmisel aastal sündis nende perre poeg Otto August Eduard. Noormehe ristivanemate hulgas olid ka O. J. von Rosen ja tema abikaasa Sophie Julie.[488]

Edise mõisa raamatupidajatest on andmeid väga vähe. Esimesena neist on teada raamatupidaja August Haberkorn, kes abiellus 1828. aastal Amalia Burghardtiga Edise mõisast. A. Haberkorni on nimetatud ka Edise mõisapolitsei esindajana.[489] 1832. aastal oli mõisapolitsei eesotsas Carl von Berg.[490] Teise raamatupidajana nimetati kirikuraamatutes Ludwig Julius von Törnet, kes oli 1850. aastal mõisa aidamehe Mihkel Woormansiku poja Kareli ristiisa. Sama aasta sügisel nimetati teda juba mõisavalitsejaks ning mõisapolitsei esindajaks. Tallinnast pärit L. J. von Törne oli riiginõunik Carl Georg von Törne poeg. Märtsis 1851 abiellus ta Narva politsei-bürgermeistri Johann Georg Hoffmanni tütre Louise Olga Margarethaga (Lilly). 1852. aastal sündis Edisel nende perre tütar Julie Elisabeth. Kokku oli neil viis tütart ja kaks poega. Pärast Ediselt lahkumist 1852. aasta lõpus või

Jöhwi, Waiwara ja Kuremäe põllumeeste seltside
põllu- ja käsitöö näitus
peetakse 6., 7. ja 8. augustil s. a., Jöhwis, Edise mõisa maa pääl ära.
Näituse toimekond.

Kuulutus.
Wiru Alutaguse ühendatud põllumeesteseltside
põllu- ja käsitöö ning karjakaswatuse
wäljanäitus
on 13., 14. ja 15. aug. s. a. Jöhwis Edise maa peal. Asjade ülesandmine 5. aug. Jöhwi, Waiwara, Jisaku, Illuka ja Läganuse põllumeestes. eestseisustele. Auhindadeks on 950 rbl. puhast raha, põllutööriistu, höbe ja brongs aurahad ja kiitusekirjad. Näituse toimekond.

Foto 73. *Alutaguse põllumeeste seltside põllu- ja käsitöönäituse kuulutusi ajalehtedes (Postimees 1905, nr 153; Tallinna Teataja 1911, nr 132)*

Фото 73. *Объявления сельскохозяйственной и ремесленной выставки Алутагусеского общество сельского хозяйства*

Photo 73. *Handicraft and agriculture exhibition announcements by Alutaguse agricultural societies*

1853. aasta alguses pidas L. J. von Törne mõnda aega Rakvere kandis mõisat ning juhatas seejärel Pikaristi postijaama ja rentis riiginõunik dr Falksi mõisa Tambovi kubermangus. L. J. Törne lesk suri 1870. aastal Oranienburgis.[491]

Pärast L. J. von Törnet olid mõisas valitsejaks aastail 1853–1854 G. von Rennenkampf, aastail 1855–1857 C. Jürgens, 1859. aastal C. von Rosenbach.[492] Aastail 1863–1869 oli Edise mõisa valitseja G. Wallfried, kes ühtlasi täitis ka vallakirjutaja kohuseid.[493] Aastal 1869 tegutses mõisas valitseja Rümmel,[494] aastal 1884 aga valitseja Carl Rostfeldt, kelle kohta Edise vallaametnikud 1886. aastal ajalehele Wirulane teatasid, et „*Mõisa walitseja olla seal õiglane inimene, kellest walla rahwas ainult ausaid ja häid kombeid tundwat*".[495]

Edise viimaseks mõisavalitsejaks oli alates 1896. aastast Rakverest pärit Richard Oskar Hallika, kes ühtlasi oli ka mõisapolitsei eesotsas. 1899. aastal abiellus ta Toilast pärit Alide Caroline Anastasia Ottoga, kellega neil oli kaks poega, 1901. aastal

sündinud Alfred Evald (†1905) ja 1904. aastal sündinud Oskar Harald ning 1907. aastal sündinud tütar Ilse Katarina. R. O. Hallika oli tegev Jõhvi Põllumeeste Seltsis ning tema korraldusel toimus 1905. aastal Edise mõisas Alutaguse põllumeeste seltside (Jõhvi, Vaivara ja Kuremäe) eestvõttel piirkonna esimene põllu- ja käsitöönäitus, millest ajaleht Postimees ka kiitva uudisnupu avaldas.[496] Kiitva hinnangu O. Hallika tegevusele Edise mõisa arendamisel andis ajalehes Päewaleht inspektor A. Johannson:

> Suurpõllupidamisest, kus rohkesti maaparandusetöösi on tehtud ja mida ma ise lähemalt näha wõisin, tuleb küll Ädise mõisat nimetada. Sealsete maaparandusetööde eesotsas käib kohalik mõisawalitseja hra Hallika. Sestsaadik kui tema nimetatud mõisa majapidamise juhatamises tegew on olnud, on see hoopis paremaks muutunud. Esiteks on ta mõisa põllud wäga heasse korda seadinud, teiseks hooned otstarbekohaselt ümber ehitanud ja kolmandaks mõisa heinamaad eeskujulikult ära harinud. Temast, kui agarast ja waimustatud põllumehest, tuleb igaühel head eeskuju wõtta, olgugi, et tema oma tööd suurpõllumehe teenistuses olles on teinud.[497]

Virtinad

Andmed mõisa virtinate kohta on niisama fragmentaarsed nagu valitsejategi kohta. Ilmselt ei sõltunud nende sattumine kirikuraamatutesse samuti mitte ainult nende perekondlikest sündmustest, vaid ka populaarsusest inimeste seas.

Aastail 1726–1727 oli mõisa virtinaks Maria, kes jõudis olla nii aednik Micheli tütre Marri kui ka Kortse Hansu ja Kaie tütre Eva ristiema.[498] Arvestades asjaolu, et tal oli ainult eesnimi, oli ta ilmselt pärit mõisa pärisorjade hulgast.

Nagu eespool nimetatud, oli 1744. aastal Edisel virtinaks A. M. Beckmann, pärast tema sünnitust 1745. aastal aga Helena Renata Müchse, kuid andmed viimase kohta piirdusid vaid ühekordse sissekandega.[499] Võimalik, et A. M. Beckmann asus pärast lapsevoodist toibumist taas oma ülesandeid täitma. Edisel elas ka A. M. Beckmanni vallaline õde Anna Hedwig, kes patustas Uus-Kastre (*Casters*) mõisa pärisorjast toapoisi Algreriga ning sünnitas viimasele 13. mail 1755 poja, kellele pani nimeks Johann Gustav.[500] Pärast seda andmed perekond Treu ja A. H. Beckmanni kohta kirikuraamatuis lõppesid, tõenäoliselt lahkusid nad mõisast kas eeltoodud sündmuse tõttu või mõisa pantimise tõttu.

Hingeloendi andmeil juhtis 1782. aastal mõisa majapidamist virtin Catharina Eliesabeth Hellfinger, kes oli 1795. aastaks lahkunud Tallinna. Tema asemel oli virtinaks Helena Dahlmann.[501] Ilmselt oli tema ka see „*Edise virtin*", keda märtsis 1795 nimetati Kangro Jaani ja Marri poja Antoni ristivanemate seas.[502] 14. septembril 1796. aastal abiellus H. Dahlmann lukksepp Adolph Friedrich Schweimeriga.[503] Aastail 1820–1822 oli mõisa virtinaks Dorothea Baack (*Baak, Bake*).[504] 1847. aastal nimetati kirikuraamatuis Edise virtinat Liso Lilleroosi.[505]

1850. aastal nimetati mõisa virtinana Mart Leitowi leske Mari, kes oli pärit Harjumaalt Nurme (*Nurms*) mõisast ning juba palju aastaid Edisel virtinana töötanud. Kuna Nurme vallavalitsus ja mõisapolitsei polnud nõus pikendama tema passi, mis oleks lubanud tal Edisel töötamist jätkata, palus Edise mõisapolitsei esindaja L. J. von Törne Eestimaa kroonupalatil registreerida Mari Leitow ühes poegade Alexandri ja Eduardiga Edise vallakogukonna hingekirja.[506]

Teistest Edise mõisaga seotud sakslastest

1775. aastal ilmus kirikuraamatutesse kirurg Steinecke (Steinicke), kelle abikaasa Christina (sünd Schwartz) sünnitas talle samal aastal tütar Dorotea Friederika, 1777. aastal tütar Maria Carolina ning 1778. aastal poeg Peter Friedrich Wilhelmi.[507] 1779. aastal oli kirurg Steinecke rittmeister C. G. von Tolli ja Regnata von Tolli poja Gustav Wilhelmi ristiisa.[508] Usutavasti elas ta Jõhvi kirikukülas Edise mõisale kuuluval maal, sest pärast sealsete Edise valduste liitmist Jõhvi mõisaga ei märgitud

tema elukohaks enam mitte „*Hof Etz*", vaid Jõhvi. 1780. aastal sündis seal tema perekonda tütar Catharina Regina ning 1782. aastal tütar Christina Carolina, kelle ristivanemate seas oli ka preili von Toll Ediselt. Usutavasti oli tegemist Hannoverist pärit kirurgi Ernst Friedrich Ludwig Steineckega, kes hiljemalt 1770. aastal tegutses Paides, sai 1771. aastal Tartu kodanikuks ja Väikese Gildi liikmeks ning asus hiljem ümber Alutagusele.[509]

1782. aasta hingeloendi järgi elas Edisel Rootsi valduses olevas Soomes sündinud ratsanik Jacob Ippiuse poeg vaba mees Thomas Ippius.[510] 1789. aastal abiellus ta Jõhvi pastoraadi toatüdruku Marriga.[511] Kahjuks ei selgu kirikuraamatutest ega hingeloendist Th. Ippiuse staatus ja amet mõisas. 1795. aasta hingeloenduse ajal elas tema pere juba Järve (*Türpsall*) mõisas.[512]

1811. aasta hingekirja andmeil elas mõisas leitnant Conrad Friedrich von Toll, kelle teenistuses olid tema pärisorjadest kokk Christian ja toapoiss Peter. 1816. aasta hingeloenduse ajaks oli C. Fr. von Toll ühes Christianiga mõisast lahkunud, kuid toapoiss Peter oma abikaasa Marri ja lastega oli endiselt Edise hingekirjas.[513]

Toateenijad

Mõisa toateenijate kohta on leida vaid üsna lünklikke andmeid. Nii teenis 1729. aastal mõisas toatüdruk Lehno.[514] 1735. aastal läks „*Ausa Eddise Herra umberdaja*" Pill Revinosse Jako Hanso perepojale Juryle mehele.[515] Teine „*Eddise Herra ümberdaja*" Leno abiellus 1737. aastal.[516] 1748. aastal oli mõisas toatüdruk Liso.[517] 1749. aastal sünnitas Edise toatüdruk Kaddri väljaspool abielu sündinud tütre Kreti, kelle isaks oli mõisa kokk Peda. Kaddri ja Peda abiellusid alles kolm aastat pärast tütre sündi.[518] 1768. aastal abiellus Edise mõisa tüdruk Marri Kõrtsi Jürri poja Mardiga Ontikalt.[519]

Foto 74. *Edise mõisa toatüdrukud Alide Ottens, Ida Käbin ja Alide Reest. Viimane sündis 24. detsembril 1892 ja abiellus 3. oktoobril 1920, tema uus perekonnanimi oli Suuder (eeststatult Sulumets). Tegemist on ka teadaolevalt ainsa fotoga, mis annab aimu mõisa interjöörist I maailmasõja eel. (IM F 2385:1)*

Фото 74. *Горничные поместья Эдисе Алиде Оттенс, Ида Кябин и Алиде Реест. Последняя родилась 24 декабря 1892 года и вышла замуж 3 октября 1920 года, её новой фамилией была Суудер (на эстонский лад Сулуметс). Насколько это известно мы имеем дело с единственной фотографией, которая указывает на интерьер поместья перед Великой войной*

Photo 74. *Maids of Edise manor: Alide Ottens, Ida Käbin ja Alide Reest. The latter was born on December 24, 1892 and married on October 3, 1920 when she received a new last name – Suuder (Estonianized form - Salumets). It is presumably the only photograph showing the manor interior before World War I*

1782. aasta hingeloendi andmeil oli Edisel kaks toatüdrukut, 17-aastane Marry ja 15-aastane Hedwig.[520] 1784. aastal oli toatüdrukuks ka Ann, kes oli mõisa aidamehe Hansu ja Tio tütre Leno ristiema.[521] 1790. aastal oli toatüdruk Marri ristiemaks Jani Toma Jurri ja Liso tütrele Marrile ning 1791. aastal Erike Maddi Kusto ja Kadri pojale Frizile.[522] 1790. aastal nimetati kirikuraamatutes mõisa toatüdrukut Kaddrit, kes 30. novembril abiellus Erike Maddi poja Kustoga Vasaverest.[523] Samal aastal oli Hedwig Mardi Jürri ja Kreedu tütre Kadri ristiema ning abiellus 1790. aasta lõpus Körtsi Mihkli Kareliga Kohtlast ning asus sinna elama.[524] Ka Marri abiellus ning asus elama koguni Tallinna.[525] 14. jaanuaril 1795 abiellus mõisa toatüdruk Kreet Jürri Jani Jaaguga Vasaverest ning 6. juunil 1796 toatüdruk Marri Kowwa Jaani Adoga Türsamäelt (*Türsel, Türsawa*, Vaivara khk).[526] Abiellunud toatüdruk Marry oli üks kahest 1795. aasta hingeloendis nimetatud Marry-nimelisest toatüdrukust. Teisel neist nii hästi ei läinud, sest ta sai abieluvälise lapse Sompa mõisa aednikuga.[527] 1808. aastal mainiti toatüdruk Anni, 1814. aastal toatüdruk Kaid, 1816. aastal toatüdruk Madlenat, 1832.–1834. aastal toatüdruk Julat, 1834. aastal toatüdruk Lenot ja 1844. aastal toatüdruk Kaddri Linderit. Viimane oli Soo Micheli Jürri Linderi pere kasvandik Vasavere külast.[528]

Toapoistest ilmuvad esimesed andmed alles 1782. aasta hingeloendis, kust selgus, et enamik mõisa toapoistest olid venelased. Nii olid teenistuses kolm üsna noort vene poissi: 16-aastane Sebastian Wassillew, 13-aastane Gregory Sewelliow ja kaheksa-aastane Peter Klimoff.[529] Lisaks neile teenis mõisas ka 1777. aastal leitnant Christian Friedrich von Tollilt vabaduskirja saanud 24-aastane vallaline noormees Johann.[530] 1795. aastal olid neist endiselt teenistuses Gregori Seweliow ja Peter Klimou, Sebastian Wasiljew oli läinud Mägara talusse sulaseks. Oma teed oli läinud ka Johann ning toapoisiks oli võetud Jurry Revino külast Rattasepa Ado Maddise talust.[531] 1811. aasta hingeloendi andmeil olid kõik kolm üle viidud Roela mõisa.[532] Hingeloenduste vahelisel ajal, aastail 1800–1805 oli mõisa toapoisiks Mart.[533] 1811. aastal olid mõisa hingekirjas toapoisid Johann ja Abraham, kes olid Edisele toodud Undla mõisast, kuhu ülemleitnant L. W. Toll nad 1815. aastal tagasi viis. 1812. aastal oli Abraham abielus Lenoga ning 1813. aastal sündis neile Edisel tütar Kai.[534] 1817. aastal teenis mõisas toapoiss Jakob, kes 26. märtsil võttis naiseks eespool mainitud toatüdruku Madlena.[535]

1819. aastal asustati mõisa toapoiss Juhanni Jürri, kes aga samal aastal mõisast omavoliliselt lahkus. Temaga läksid kaasa veel neli samal ajal mõisa ümber asustatud mõisateenijat – Niggola Maddisson, Jaan Jurrison, Maddis Jaansson ja Jürri Jaansohn –, kelle täpsemaid ameteid hingekiri ei kajasta.[536] Nagu selgus J. Chr. Walteri Eestimaa kubermanguvalitsusele adresseeritud kirja mustandist, olnud Juhhani Jürri Edise päristalupoeg, kellele Ch. Knoop oli 370-rublase väljaostumaksu eest andnud vabaduskirja.[537] 1823. aastal tõi M. Weber Peterburist Edisele toateenija Madis Jacobsohn Saakheimi, kes küll juba 1829. aastal Sompa mõisa ümber asus.[538]

Mõisa ammedest on teated üsna lünklikud. Nii on teada, et 22. märtsil 1752 abiellus mõisa kutsar Jahn mõisa amme Grethiga, 15. juunil 1751 suri mõisa amme Kaddri kaheaastane tütar Greth ning 1810. aastal oli mõisa amm Ann aednik Annuse poja Juhhanni ristiemaks.[539]

Kokad

Esimest korda mainiti Edise mõisa kokka kirikuraamatutes 1737. aastal, mil nimetati aastal 1717 sündinud kokk Bertelit mõisa kangru Simo poja Fritsu ristiisana. 1741. aastal abiellus Bertel Revino külast pärit Tonno Laure tütre Kretiga. Mõlemad oli oodatud ümbruskonna taluperede ja mõisateenijate vastsündinud laste ristivanemateks. 1744. aastal sündis neil endal poeg Jahn, 1747. aastal tütar Marri, kelle ristivanemateks olid paruness Maydell, A. M. Beckmann, Laure Jahne naine Liso, parun major von Rosen ja Hinrika Jurri. Berteli abikaasa Gret suri juunis 1753 pärast tütar Leno

sünnitamist ning juunis 1765 ka tema teine abikaasa, 36-aastane Madli. Tõenäoliselt oli tegemist mingi nakkushaiguse või õnnetusega, sest samal päeval suri ka Perteli ja Madli ühe-aastane tütar Marri. Kokana oli Bertlil kasutada ka Revino külas asuv kõigist mõisakohustustest ja teotööst vabastatud talukoht. 1739. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus teda veel ei nimetatud, kuid 1744. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi oli Bertel veerandadrik, 1752. aasta vakuraamatu järgi kuuendikadrik ning 1755. aasta vakuraamatu järgi taas veerandadrik. Bertel suri 51-aastaselt aprilli alguses 1768.[540]

1742. aasta mais nimetati kirikuraamatutes korraks Kokka Jahni Ediselt, kes abiellus mõisa tüdruk Pilliga, kuid edasisi sissekandeid nende kohta seal enam ei leidunud.[541] Aastaist 1749–1752 pärinevad andmed mõisa köögis töötanud koka Peda kohta, keda eespool mainiti seoses tema abieluvälise tütrega. Andmed Pedast kadusid kirikuraamatutest pärast abiellumist Kaddriga 22. märtsil 1752.[542]

1782. aastal oli mõisas hingeloendi andmeil kokana tööl 16-aastane Friedrich (Fritz), kes 1784. aastal oli Toma Mardi ja Anni kaksikute poiste ristiisaks ning 1790. aastal Jani Toma Jurri ja Liso tütre Marri ning Wolari Jaagu ja Tio poja Mihkli ristiisaks. Sama hingeloendi andmeil oli köögis tööl ka 22-aastane köögitüdruk Kay. Viimane abiellus enne 1795. aasta hingeloendust ning asus elama Jõhvi. Kokk Friedrichi vabastas rittmeister von Toll hingeloenduste vahelisel ajal – tõenäoliselt 1791. aastal – pärisorjusest. 10. oktoobril 1791 abiellus Friedrich Musbach preili Sophia Amalia Rohlandtiga ning järgmisel aastal sündis neile poeg Carl, kelle ristivanemate hulgas olid ka kaardiväeleitnant ja preili von Schwebs Jõhvist ning rittermeister ja preili von Toll Ediselt. 1811. aasta hingekirja andmeil suri Friedrich 1810. aastal ning tema poeg Carl oli asunud elama Peterburi, kus tegutses käsitöölisena.[543]

1801. aastal ilmusid kirikuraamatutesse kokk Mihkli Jaan ja tema abikaasa Liso, kes olid Edisele ümber asustatud Liivimaalt Fossenbergist (*Ķēču muiža*) eespool nimetatud C. M. G. von Behrensile kuulunud mõisast. 1809. aastal nimetati kirikuraamatutes Kokka Jani naisena Malle ning aastail 1810–1811 Mariat (Marri). 1814. aastal nimetati Jaani elukohana Kotinukat. 1816. aasta hingeloendi järgi oli ta ümber asustatud Undla mõisa. See toimus usutavasti 1815. aastal, mil ülemleitnant L. W. von Toll loovutas Edise mõisa pandi J. J. Freyle ning lõppes C. M. G. von Behrensi rendileping, kuid veel paar aastat hiljem esines Kokka Jani naine Marri Edise mõisarahva laste ristivanemana.[544]

Aastail 1842–1843 nimetati kirikuraamatuis mõisa kokka Jaak Bekmani ja tema abikaasat Lenot.[545] Vasaverest pärit mõisa köögitüdruk Kai Sal abiellus 1836. aastal lesk Jürri Kossega Koselt ja samast pärit köögitüdruk An Kui 1839. aastal Tomas Wuksiga Paatelt.[546]

Kupjad

1712. aasta inkvisitsioonis oli mõisarahvast nimeliselt nimetatud ainult kubjas Jürry Hanß Kahulast.[547] 1716. aasta inkvisitsiooni nimekirjas teda Kahula all enam pole, kuid mõisarahva seas nimetati esimesena 63-aastast kubjast veerandadrik Timmi Hansu. Kubbias Hanßu nimetati ka nende Edise talupoegade seas, kes inkvisitsiooni läbiviivale komisjonile andmeid andsid.[548] Usutavasti on Jürry Hanß, Timmi Hans ja Kubbias Hanß üks ja seesama isik. 1716. aastal oli tal ja tema 50-aastasel abikaasal Caddril poeg Nicolas, keda hilisemates dokumentides nimetatakse Kubja Niggolaseks.[549] Kuna ta oli mõnda aega mõisa kilter, tuleb temast allpool lähemalt juttu.

Pärast Hanßu sai uueks kupjaks Jõhvi külas elav Hinn (Hinno), kes oli selles ametis vähemalt aastail 1726–1739. Kuna tegu oli mõjuka mehega, kutsuti teda ja ta abikaasa Marrit tihti vastsündinutele ristivanemateks.[550] Adramaarevisjoni vakuraamatute järgi oli ta 1732. aastal veerandadrik, 1739. aastal kolmandikadrik ning 1744. aastal pooladrik.[551] 1744. aasta adramaarevisjoni ajaks oli ta siiski juba taandunud ka talu peremehe kohalt ning maeti 9. märtsil 1745. aastal.[552] Tema asemel nimetati 1744.

aastal mõisa uue kupjana kolmandikadrik Sachri Marti Kahulast.[553] Mart rajas uudismaatalu Kahula küla maale 1732. aasta kevadel ning esines veel 1752. aastal kolmandikadrikuna. Mõisa 1755. aasta adramaaraamatu järgi oli ta aga hoopis vabadik.[554] Kui kaua Mart kupjaks oli, pole teada, kuid 1752. aasta vakuraamatu järgi oli kupjaametis Polly Jaan. Jaan elas Ratva külas, kuid oma talu tal ei olnud ning ta sai oma ülalpidamise mõisalt. Tema täiskasvanud poeg oli ühtlasi mõisa tallipoiss.[555] 1755. aastal suri tema abikaasa Marri. Kirikuraamatuis oli Jahni ja Marri elukohaks – võib-olla ekslikult – märgitud Kahula. 52-aastane Polli Jaan suri 1757. aastal Ratva külas.[556] Selleks ajaks oli kupjaamet läinud samuti Ratva külast pärit Ustallo Jahny Marti kätte.

Aastail 1782–1786 oli Edise kupjaks Kubjas Michkel (Hanso Jurry Michel), kes oli abielus Anniga. Michkel suri 1786. aastal 40-aastaselt palavikku. Tema lesk Anno abiellus järgmisel aastal Koolmeistri Michkeliga Revino külast.[557]

Aastail 1788–1793 nimetati kirikuraamatutes Kubja Tomast (Hanso Jürry Thomas) ja tema naist Ewat Revinost. Tomas suri 1800. aastal.[558]

1801. aastast on kirikuraamatutes nimetatud kubjas Michelit (Jani Thoma Michel) ja tema abikaasat Marrit. 1803. aasta märtsis sündis neil poeg Jaak. Mõisa 1803. aasta vakuraamatu järgi oli Michel veerandadrik, 1805. aasta vakuraamatu järgi neljapäevapere peremees.[559]

1803. aasta vakuraamatus on kupjana siiski nimetatud juba Revino küla pooladrikut Kubja Jaaku, keda 1804. aastast on nimetatud ka kirikuraamatutes. 1805. aasta vakuraamatu järgi oli Jaak kuuepäevapere peremees.[560]

Aastail 1808–1809 esines kirikuraamatutes Kubja Jürri Ediselt, kes 1808. aastal abiellus mõisa toatüdruku Anniga. Aastail 1810–1816 nimetati kirikuraamatutes Kubja Jaaku ja tema abikaasat Marrit. Tegemist oli Vasavere küla peremehe Jaako Jaani (†1800) perepoegadega, kes pidasid kupjaametit kordamööda, algul vanem vend Jürri, siis noorem vend Jaak. Jürri Kesler suri 1857. aastal ning Jaak Kesler 1834. aastal.[561]

Aastail 1821–1827 esinesid kirikuraamatutes Kubja Maddis ja tema abikaasa Marri, kelle isa oli Ado Jürri Vasaverest.[562] 1828. aastal nimetati kirikuraamatuis Kubja Ado.[563]

Jürri Mardi Jürri Pruuns Revinost ja Marri Kreismann Pühajõelt abiellusid 1837. aastal. Hiljemalt 1842. aastast nimetati Jürrit Edise kupjana. Samal aastal sündis abielupaarile tütar Leno ning suri tütar Jula. 1845. aastal sündis perre tütar Tina (†1848), 1847. aastal tütar Katta. Viimase ristivanemate seas oli Jõhvi köster Johann Zeitz ja mõisa virtin L. Lilleroos. 1850. aastal sündis perre tütar Jula, kelle ristiemadeks olid Sophie Julie von Rosen ja Tina Kreisman ning valitseja L. J. von Törne. 1853. aastal sündis perre viimaks ka poeg Juhhan, 1854. aastal tütar Maria (†1856) ning 1857. aastal poeg Taniel (†1857). J. Pruuns lahkus perega Ediselt 1862. aastal.[564]

Tundub, et hiljemalt 19. sajandi keskpaigast elasid Edise kupjad mõisas, kus neile oli selleks puhuks ehitatud eraldi maja. 1. aprillist 1920 pärineva hoonete nimekirja järgi oli kupja maja heas korras kiviehitis pikkusega 38,4 m, laiusega 12,8 m ja kõrgusega 4,3 m.[565]

Kiltrid

1732. aastal surid Edise mõisa Kahula külas kilter Jac ja tema lesk. Inkvisitsioonidest, adramaarevisjoni vakuraamatutes ja kirikuraamatutes nende kohta rohkem teateid pole, kuid tõenäoliselt oli Jac kilter, kes oli ametis enne Kubja Niggolast. Viimast nimetati sellel ametikohal esimest korda 1724. aastal. 1716. aasta inkvisitsiooni andmeil oli 20-aastane Nicolas abielus 30-aastase Annoga, kellega tal oli kolmeaastane poeg Ott. 1726. aastal oli tal ka täiskasvanud kasupoeg Jürri. Tegemist pidi olema mõjuka mehega, sest Kahula külas elanud Niggolast kutsuti tihti vastsündinutele ristiisaks ka enne seda, kui tast mõisa kilter sai. Niggolas jäi kiltriks vähemalt 1736. aastani ega olnud seda kindlasti enam 1739. aastal.[566] Adramaarevisjoni vakuraamatute järgi oli ta 1732. aastal kolmandikadrik, 1739. ja 1744. aastal pooladrik.[567] 1744.

aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi oli vana kilter Nigolas (*Alte Schilter Nigolas*) mõisa karjane ning taas teotööst ja mõisakohustustest vabastatud nagu kiltrinagi.[568] Mõisa 1752. aasta vakuraamatus on talu jagatud kahe veerandadriku, Wanna Kiltry Hansu ja Wanna Kiltry Maddi vahel.[569]

Kiltrina oli 1739. ja 1744. aasta adramaarevisjoni vakuraamatuis kirjas Tammiku külast pärit veerandadrik Aude Johan Madi (Audi Jahny Maddy).[570] Mõisa 1752. aasta vakuraamatus teda enam ei nimetata ega ole seal ära toodud ka kedagi teist, kes kiltriametit oleks pidanud. 1755. aasta vakuraamatu järgi oli kiltriks saanud Kubja Niggolase poeg Kiltri Maddy. Tema vend Wanna Kiltry Hans oli mõisast põgenenud, jättes endast maha naise ja kaks poega.[571] 52-aastane Kiltri Maddy suri 1758. aasta märtsi alguses ning tema abikaasa Kai 1763. aasta mais.[572] 1768. aasta aprillis suri Kahulas elava Edise kiltri Wint Jahni naine Pill.[573]

Aastail 1784–1785 elas Revinos 40-aastane Kiltri Tomas (Hanso Jürry Thomas) oma sama vana naise Evaga (Ewa). Tomas suri 1800. aastal.[574] 1790.–1792. aastal nimetati kirikuraamatuis Kilter Jaani.[575] Aastail 1818–1829 oli mõisa kiltriks Madis Jürrison.[576]

Aidamehed

1716. aasta inkvisitsiooni andmeil olid mõisa aidameesteks mõisarahva nimekirjas esitatud Michel ja Mart.[577] 1732. aastal mainis kirikuraamat aidamees Johann Springki.[578] 1740. aastal nimetati kirikuraamatuis aidamees Willemit.[579]

Üldiselt aidamehed eriti soositud ristivanemad ei olnud ning lähemaid andmeid nende kohta leiab alles hingeloenditest. 1782. aastal oli mõisa aidamees 32-aastane Hans, kellel oli aasta noorem abikaasa Tio ja kolm last, poeg Jürry ning tütred Marri ja Ann.[580] 1795. aasta hingeloendi andmeil oli Hans endiselt ametis, kuid juurde olid võetud veel 32-aastane aidamees Jürry ja 27-aastane Jahn.[581] 1802. aasta juunis oli Hans Roela mõisast pärit Eerike Jaani ja tema abikaasa Elsi poja Maddise ristiisa. 1811. aasta hingeloendi andmeil oli ta ühes perega ise üle viidud Roela mõisa.[582] Millal üleminek toimus, pole hingeloendis märgitud, kuid tõenäoliselt võis see olla aastail 1802 või 1803 seoses mõisa rentimise või pantimisega.

1811. aasta hingeloendi järgi suri aidamees Jürry 1797. aastal, kuid kirikuraamatu järgi abiellus ta 1798. aastal Konju mõisast Uustallu Mihkli tütre Marriga, oli ühes oma abikaasaga sagedasti ristivanem ning sai 1800. aastal tütar Leno, kelle ristivanemate hulgas oli ka rittmeister von Toll. Kirikuraamatuis mainiti aidamees Jürrit ja tema naist Marrit aastail 1798–1801 kuni Jürri surmani 5. detsembril viimati nimetatud aastal. Juba pärast Jürri surma sünnitas tema lesk Marri nende viimase poja, kelle nimetas isa järgi Jürriks. 1802. aasta suvel abiellus Marri Seppa Jaaniga Edise mõisast.[583]

Aidamees Jaan oli Revino küla peremehe Wolari Nigolase vend, hingeloendi järgi oli ta 1795. aastal abielus Evaga ning neil oli kolmeaastane tütar Kay. 1816. aasta revisjonis Kay ei kajastunud, kuid 1816. aasta hingekirjas oli Roela Jaan Niggolassohnil teismeline poeg Carl ning täiskasvanud tütar Liso. Jaan suri 1833. aastal.[584] Aastal 1809 nimetati kirikuraamatutes Edise mõisa aidameest Jürrit ning aastal 1810 aidamees Jaaku, kes abiellus Wolari Jago tütre Marriga.[585] Aita Jaagul ja Marril sündis samal aastal ka poeg Mihkel ja järgmisel aastal tütar Kaddri.[586]

1834. aasta hingeloendi andmeil tõi M. Weber 1823. aastal Peterburist Edisele uue aidamehe Juhan Jürjewi. Aita Juhhan ehk Johann Palmberg oli abielus Kaddriga. 1829. aastal sündis neil tütar Marri, 1831. aastal poeg Carl, 1833. aastal tütar Liso, 1835. aastal poeg Christian ning 1838. aastal tütar Jula. J. Palmberg suri 1846. aastal. Aeg-ajalt esinesid Juhan ja Kaddri Edise mõisa- ja talurahva laste ristivanematena.[587]

1849. aastal ilmus kirikuraamatutesse Edise aidamees Mihkel Woormansik ja tema abikaasa Kai, kelle perekonda sündis 1849. aastal poeg Abel Aleksander (†1849), 1850. aastal poeg Karel. Nii Mihkel kui ka Kai esinesid kirikuraamatuis mitmel puhul ristivanematena.[588]

Metsaülemad ja metsavahid

Hoolimata sellest, et Edise mõisal olid üsna laialdased metsad, pole mõisa metsaülematest palju teada. Vaid niipalju, et 1885. aastal oli mõisa metsaülem A. Müller ning viimane metsaülem enne I mailmasõda oli Hans Saar.[589]

Rohkem on teada metsavahtidest. Juba 1716. aasta inkvisitsioonis esinesid metsavahid Seppa Paap ja Richard.[590] Neist viimase kohta esitas lisaandmeid 1732. aasta adramaarevisjoni vakuraamat, mille järgi vabadik Peter Reichart, ilmselt Richardi poeg, *„elab metsas ning on mõisa jääger."* Samas ametis oli Peter Richand ka 1739. aastal. 1732. ja 1739. aastal oli ta kirjas vabadike seas, kuid 1744. aastal oli tema poeg Richanty Jahn veerandadrik. Revisjonikomisjon nimetas ta elukohana Kahula küla.[591] 1726. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus nimetati metsavahina Tammiku külas elavat Aude Maddi, kuid 1732. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu koostamise ajaks oli tema asemel metsavahiks saanud sama küla vabadik Pabo Thomas. Viimane oli 1739. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi saanud veerandadrikust taluperemeheks ning ametis oli kaks metsavahti, vabadik Weske Mart Tammikult ning vabadik Hanso poeg Hans Vasaverest.[592] 1755. aasta vakuraamatu järgi kuulus mõisa teenistusse metsavaht Wildi Hans Kahulast.[593]

1810. aastal abiellus Kotinukal elav metsavaht Peter Frey Undla mõisast pärit lesknaise Lisaga ning 1811. aastal sündis neil poeg Alexander.[594] Aastail 1813–1818 nimetati kirikuraamatutes Metsavahhi Juhhanit ja tema abikaasat Maid, kellel 1815. aastal sündis tütar Maria (†1818).[595]

Aastail 1841–1846 nimetati kirikuraamatuis Kotinukal elavat metsavahti Weski Mihkli Karel Bergfeldti ja tema abikaasat Kaddrit. Nad olid asunud Kotinukale millalgi pärast 1838. aastat, sest nende 1841. aastal sarlakitesse surnud 3-aastane tütar Tina oli sündinud veel nende endises elukohas Pühajõel. Edisele tulles olid neil juba pojad Hindrich, Joseph ja Jacob, seal sündis neile 1843. aastal poeg Anton. K. Bergfeldti vanaisa oli Kotinukal asunud mõisa tuuleveski mölder Weski Kusto, kellest allpool lähemalt juttu tuleb. K. Bergfeldt suri Edisel 1846. aastal.[596]

Kõrtsmikud

1716. aasta inkvisitsiooni andmeil pidasid mõisa kõrtsi Jõhvis 30-aastane Hans ja tema 20-aastane abikaasa Kay, kellel oli pooleaastane tütar Marri. Hansu ja Kaie staatust ümbruskonnas näitas nende kutsumine nii paljude Edise kui ka Jõhvi mõisa vastsündinute ristivanemateks. Ka nende enda laste ristivanemate seas oli kõrgema positsiooniga isikuid. Näiteks oli Hansu ja Kaie 1724. aastal sündinud poja Micheli ristivanemate hulgas Jõhvi pastor Knieper ning 1727. aastal sündinud tütre Eva ristivanemate hulgas Edise virtin Maria. 1732. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi oli Kortse Hans veerandadrik, 1739. aasta revisjoni vakuraamatus teda enam ei nimetatud, kuid Jõhvi küla nimekirjas oli uusasunik Krüger Hanso poeg, kelle käsutuses oli veerand adramaad haritud ning veerand adramaad ülesharimata maad. Kortse Hans suri väheke enne adramaarevisjoni ning maeti 21. märtsil 1739.[597]

1739. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi oli uus kirikukõrtsi kõrtsmik soomlane Johan, kes oli pärit Hämeenlinnast. Ta oli Eestisse tulnud juba 1719. aastal, kuid elas alguses Tartumaal Laiuse mõisas ning teenis seal tallimehena. Kaheksa viimast aastat enne revisjoni elas ta Edisel ning sai aastail 1738–1739 Kortse Hansu asemel kõrtsmikuks. Vakuraamatu järgi oli tegemist elatanud abielus mehega, kes tegeles ainult kõrtsi pidamisega ning sai ülalpidamise mõisast, sest talu läks, nagu eespool mainitud, Hansu pojale.[598] Johan polnud kõrtsmik siiski kuigi kaua, kuna juba 1744. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus oli kõrtsmikuna kirjas hoopis kuuendikadrik Kottinucka Mart.[599] Johani kohta oli kirikuraamatutest lisaandmeid raske hankida, sest samal ajal oli ka Jõhvi mõisa kirikukõrtsis ametis Johani-nimeline talupoeg. Kuna

mõlemale viidati kui Jõhvist pärit kõrtsmik Johanile, polnud võimalik eristada, kummast mehest jutt käis. Kindlasti oli aga Edise kõrtsmik Juhhan olnud 1739. aastal Jõhvi Musta Marte Niggolase ja Madle poja Berteli ristiisa.[600]

Ka Kottinucka Marti ei jätkunud kõrtsmikuks kuigi pikalt, sest juba 1746. aastal nimetati Edise mõisa Jõhvi kirikukõrtsi pidajaks Hansu ja tema naist Kaddrit, kes tegid seda vähemalt 1750. aastani.[601] Mõisa 1752. aasta vakuraamat ei nimeta kõrtsmikku, kuid mainib, et kõrtsikoha suurus oli 1/6 hetkel ülesharimata adramaad.[602] 1755. aasta vakuraamatu andmeil pidas kõrtsmiku ametit Kangro Siemon Kahulast, kuid sealt ei selgu, millises kõrtsis.[603] Arvestades tema elukohta Kahulas võis Siemon pidada pigem sealset kõrtsi.

1755. aasta mais on Edise kõrtsmikuks olnud Wakolin,[604] 1771. aastal suri Edise mõisa Jõhvi kirikukõrtsi kõrtsmik Jacob. 1765. aasta vakuraamatu järgi oli kõrtsmik Jacob vaba mees, kes oli juba kümme aastat Edisel elanud.[605] 1774. aastal abiellus Edise kõrtsi tüdruk Leno.[606] 1778. aastal suleti Edise mõisa kirikukõrts seoses üleminekuga Jõhvi mõisa valdusse.

Möldrid

Edise mõisale kuulus 18. sajandil kaks veskit: tuuleveski, mis asus Kotinukal, ning vesiveski, mis asus mõisasüdame juures. Kahjuks ei selgu allikaist sageli, millises veskis üks või teine järgnevalt nimetatud mölder tegutses.

1720. aastal nimetati kirikuraamatuis Kotinukal elavat Möller Otti ja tema naist Marrit. Viis aastat hiljem elasid nad Jõhvis ning Kotinuka tuuleveskit pidas Möller Hans oma naise Madlega.[607] 1732. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu kohaselt oli mõisa möldriks ja sepaks Kotinukal elav veerandadrik Seppa Mart, kes pidas sama ametit ka 1744. aastal. 1739. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus oli tema pere kirjas hajatalude hulgas.[608] 1752. aasta vakuraamatus teda enam ei nimetatud.

21. oktoobril 1778 sünnitas Edise möldri Carl Kortseni abikaasa Margaretha tütar Helena Regnatha, kelle ristivanemateks olid rittermeister von Toll, virtin Bagman ja kangur Frey. 2. detsembril 1780 sündis tema perre tütar Charlotta, kelle ristivanemateks olid preili Dorothea von Toll, proua Dipner, kingsepp Bergmann ja köster Pipenberg Jõhvist.[609] Tõenäoliselt oli C. Korsten Edise vesiveski rentnik.

1778. aastal on nimetatud Revino küla perede nimekirjas tuuleveski möldrit 26-aastast Jaani ühes 22-aastase abikaasa Kaddri ja poolteiseaastase tütre Trutoga. 1782. aastal oli Jaani perekond mõisarahva hingekirjas. 1785. aastal sündis peresse tütar Marri, kolm aastat hiljem poeg Jaak. 1795. aasta hingeloendi andmeil oli Jaan möldriametist lahkunud ning oli Revino külas taluperemees ja suri seal 1806. aastal.[610] Jaani asemel oli 1795. aastal mõisarahva hingekirjas mölder Gusto, kes Weski Kusto nime all esines ka kirikuraamatutes. Kusto läks möldriks Vasavere külast Rommoti Jurry talust, kus teenis sulasena. 1802. aastal sünnitas tema abikaasa Kaddri poeg Pritzu, 1804. aastal tütar Marri (†1807), 1806. aastal tütar Liso, 1808. aastal poeg Mihkeli. Kusto ja Kaddri olid sageli Revino ja mõisarahva laste ristivanemateks. Kaddri suri 1824. aastal ning Kusto kolm aastat hiljem.[611]

1818. aastal nimetati Edise möldrit Jacobit ja tema abikaasat Madlenat, kellele sündis tütar Anna Maria (†1818). Usutavasti oli tegemist varem nimetatud toapoisi ja toatüdrukuga, kes eelmisel aastal olid abiellunud.[612]

Aastail 1825–1829 oli Edise möldriks Johann Lukas, kes oli ametilt hoopis ratassepp ning tegutses lõpuks ka oma kutsealal, mistõttu tuleb temast lähemalt juttu allpool.

1829. aasta lõpus nimetati Edisel mölder Jakob Normanni ja tema abikaasat Kreeti, kellele sündisid kaksikud pojad Hinrik (†1831) ja Juhhan (†1830). 1832. aastal sündis neil tütar Marri. Ühtlasi esinesid J. ja K. Normann kirikuraamatutes ristivanemate nimekirjades.[613] Samal ajal J. Normanniga on Edise mõisarahva hulgas ka mölder Tönnise Jakob, kelle abikaasa Ann sünnitas 1832. aastal tütar Mina.[614] Usutavasti tegutses J. Normann mõisa vesi- ja Tönnise Jacob tuuleveskis. 1835. aastal ni-

metati kirikuraamatuis mölder Kangro Jani Peterit ja tema abikaasat Kaddrit, kellele tütar Jula sündis Edise veskis.[615]

1843. aastal sündis Edise tuuleveskis mölder Tonno Jurri Krausi ja tema abikaasa Mai (†1847) perre tütar Jula. Perekond oli Edisele ümber asunud Sompast 1842. aastal ning sinna kuulusid Julast vanemad pojad Daniel (†1842), Tönno ja Christian ning tütred Kaddri (†1847) ja Marri. 1848. aastal abiellus J. Kraus oma teise abikaasa Marri Johannsoniga Toilast. Perekond elas Edisel ka 1858. aasta hingeloendi andmeil.[616]

1894. aastal teatas nädalaleht Saarlane õnnetusest Edise tuuleveskis:

> Laupäew 9. Juulil oli Jöhwi ümber kange müristamine. Pikne löi Edise mõisa tuule weskesse, surmas möldri, kes kiwi tõrre juures oli, möldri nooremal wennal põletas juuksed ja tegi tule haawu, kolmas wend on puutumata jäenud. Müristamise ajal tulnud kolm wenda heinamaalt kodu ja tahtnud kiwi teritada, ja olnud kiwi tõrt ära tõstmas, kui pikne läbi müüri sisse löönud ja kõige wanemat wenda trehwanud.[617]

Nagu eespool nimetatud, oli tuuleveski viimane mõisaaegne mölder alates 1916. aastast Mart Tikkow.

Aednikud

Edise aednik Michel ilmus allikatesse 10. augustist 1726, kui tema abikaasa Marri sünnitas samanimelise tütre (†1727). Migkel ja Marri olid tihti ristivanemateks Revino küla vastsündinutele, leides kirikuraamatuis tihti äramärkimist. 1731. aastast alates ilmus allikatesse Micheli teine naine Lehno, kes järgmisel aastal sünnitas tütar Marri. 1733. aastal suri aednik Micheli nelja-aastane poeg Joseph. 1736. aastal sündis Micheli ja Leno perre tütar Leno (†1739). Kuna Lenoga samal ajal suri kihelkonna külades veel palju väikelapsi, võib eeldada mingi nakkushaiguse, näiteks rõugete puhangut. 1741. aastal sündis aednik Migkeli ja Leno perre tütar Liso, kuid juba järgmise aasta kevadel mattis Michell taas ühe oma tütardest. 1732. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi oli Michel Revino külas veerandadrik, 1739. ja 1744. aastal kolmandikadrik. Pärast 1765. aasta revisjoni asustas B. J. von Brümmer Micheli Ediselt ümber Sompa mõisa.[618]

1746. aastal oli Michelil väimees Mart, kellel 1753. aasta alguses suri 1½-aastane poeg Michel, 8. detsembril 1772 suri aednik Mardi 40-aastane naine Kai ning kolm aastat hiljem, 17. detsembril ka aednik Mart ise. Mardil ja Kail oli tütar Leno ning kolm poega – Jurck (Jüri), Michel ja Thomas, kuid ühestki neist aednikku enam ei saanud. Kaerneri Mardi Jurck jäi Revinosse isatalu pidama. Mõisa 1752. ja 1755. aasta vakuraamatu järgi oli Mart veerandadrik. Kui Michel kasutas oma maad tasuta, siis Mart pidi oma talu eest tegema nii teotööd kui ka naturaalmakse maksma.[619]

1782. aasta hingeloenduse andmeil oli mõisas aednikuks 22-aastane Jürri, kes 1784. aasta detsembris abiellus Kahulast pärit Wanna Laasi tütre Ingeliga. 1795. aasta hingeloenduse ajal oli neil kolm tütart, Leno, Marri ja Catry, ning poeg Carl Gustav.[620]

1787. aastal ilmus ristivanemate nimekirjadesse aednik Tomas (Thomas), kes 1795. aasta hingeloendi järgi oli tollal alles 13-aastane. Ta oli Revino küla peremehe Hindricko Tohma Micheli sulase Jaacku ja selle abikaasa Greeti poeg. Tomast nimetati ristiisana kuni 1800. aastani. 1797. aastal ilmus kirikuraamatutesse ka tema abikaasa Marri.[621]

1793. aastast ilmus ristivanemate nimekirja ka Edise kolmas aednik Maddis, kes 1795. aasta hingeloenduse ajal oli 29-aastane. Ta oli Revinos elava mõisa kõrtsmiku Maddi ja selle abikaasa Kay kolmas poeg. 1802. aastal sünnitas tema naine Liso tütar Marri.[622]

1811. aasta hingeloendi andmeil olid Jürri, Thomas ja Madis ühes peredega üle viidud rittmeister C. G. von Tollile kuuluvasse Roela mõisa ning nende asemel oli Roelast Edisele ümber asustatud aednik Annus (Hannus), keda kirikuraamatutes nimetati ristivanemana esimest korda 1803. aasta septembris. 2. oktoobril 1804 abiellus ta mõisa toatüdruku Ewaga. Nii Annus kui ka Ewa olid järgne-

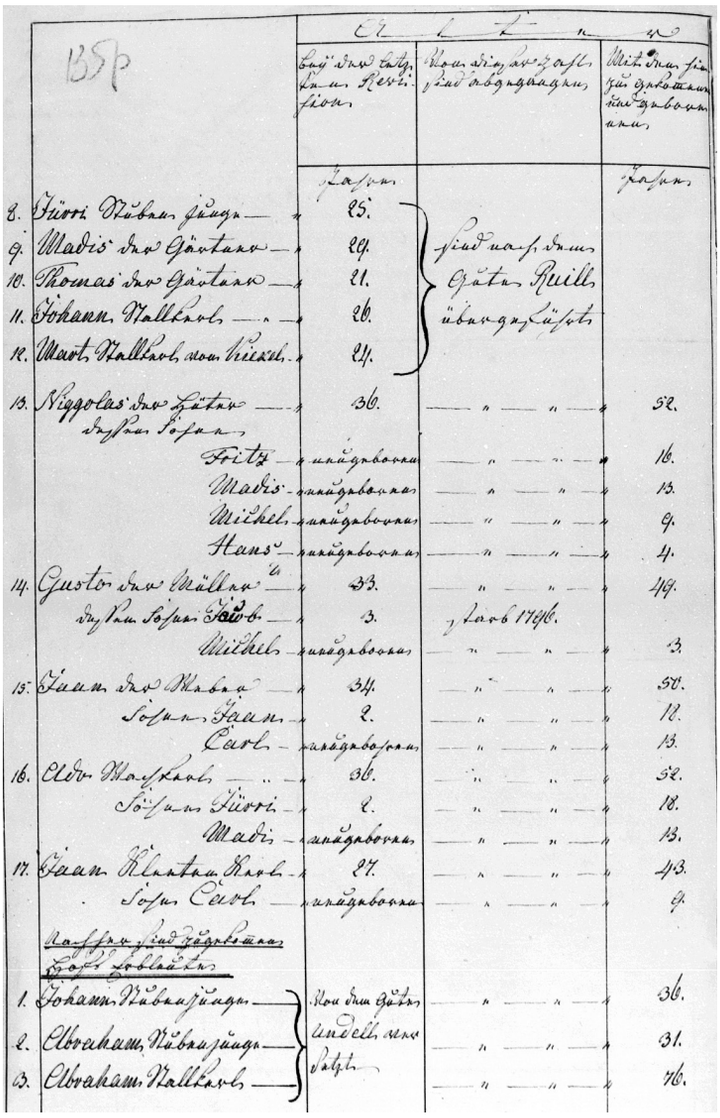

Foto 75. *Lehekülg Edise mõisa 1811. aasta hingeloendi mõisarahvast puudutavast osast (EAA 1864, 2, VI-48: 135p)*

Фото 75. *Страница ревизской сказки поместья Эдисе 1811 года с перечнем прислуги*

Photo 75. *Page from the 1811 soul revision list of Edise manor showing all manor hands*

vatel aastatel tihti mõisarahva ja Revino küla laste ristivanemateks. 1805. aasta alguses sündis neile poeg Mihkel (†1805), 1806. aastal poeg Jürri, 1808. aastal tütar Marri, 1810. aastal poeg Juhhann, 1812. aastal tütar Leno, 1814. aastal tütar Kaddri (†1816), 1818. aastal poeg Kristian, 1822. aastal tütar Juliana Eleonore ja 1824. aastal poeg Karel. Kristiani ristivanemate seas oli ka mõisa pandihärra J. Chr. Walter. A. Wohlberg asus 1845. aastal Ediselt ümber Vaivina (*Sophienhof*) mõisa.[623]

1829. aasta suvel ilmusid kirikuraamatutesse esimest korda mõisas elav kärner Mihkel Waakman ja tema abikaasa Ann, kellele sündis tütar Elisabet. Liisa Waakmann elas mõisas veel ka 1850. aastal.[624] Aastail 1835–1844 nimetati kirikuraamatutes aednik Jürri Perkmani (Pärkman).[625] 1839. aastal töötas Edisel aednik Andreas Grünthal, kelle abikaasa Lena Dreissigacker sünnitas tütar Elfride Caroline (†1839).[626] 1843. aastal suri sünnitusel ühes pojaga Edisel aednik Peter Wissani Poolas sündinud katoliiklannast abikaasa Constantia.[627] 1846. aastal elas Kotinukal Edise aednik, tüdruk Ewa abieluväliselt sündinud poeg Tönnis Sardel ühes abikaasa Marri ja vastsündinud poja Antoniga. 1847. aastal sündis peresse poeg Tanel (†1847), 1849. aastal poeg Juhhan. 1850. aastal oli Sardelite pere elukohaks mär-

gitud Revino ning pereisa oli ametis mõisasulasena. 1850. aastal sündis perre tütar Kristina, 1852. aastal tütar Kadri ja 1854. aastal tütar Liis.[628]

1850. aastal märgiti kirikuraamatuis aidamees Mihkel Woormansiku poja Kareli ristiisana aednik Mart Trankmanni, kes esines hiljem ka mõisa- ja talurahva ristivanemate seas. 1848. aastal abiellus ta Kadri Linderiga Mäetaguselt, kes 1850. aastal sünnitas neile tütar Jula ja 1853. aastal tütar Elise.[629]

Käsitöölised

Käsitöölistest leidus allikates rohkem andmeid mõisas tegutsenud kangrute ja seppade kohta. Teiste käsitööalade esindajate kohta olid andmed fragmentaarsed või puudusid üldse. Tõenäoliselt puudus paljude tavapäraselt mõisate juures tegutsevate käsitööliste järele ka vajadus, kuna Jõhvi kiriku ümber kujunenud alevis leidus neid piisavalt.

Kangrud

Hiljemalt alates 1737. aastast töötas mõisa kangakudumistöökojas 1702. aasta paiku sündinud kangur Simo (Simon), kes oli abielus Marriga. 1737. aastal sündis neil poeg Frits (Prits), 1739. aastal poeg Carl, 1743. aastal poeg Jacob (†1745), 1746. aastal poeg Juhhan, 1748. aastal poeg Gustav (†1755). Hiljemalt 1742. aastast elas Simo perega Kahulas, kus mattis sel aastal oma samanimelise poja. Pärast esimese abikaasa Marri surma abiellus ta 1752. aastal Otti Jürri tütre Marriga Kahulast. 1753. aastal suri nende poeg Ott ning 1764. aastal Peter. Simo ise suri 23. novembril 1773 Kahulas 71-aastasena. 1755. aasta vakuraamatu andmeil oli ta ühteaegu nii kangur kui ka Kahula kõrtsmik.[630]

1755. aastal G. G. von Maydelli ja J. J. Sutthoffi vahel sõlmitud Edise mõisa pandilepingu lisa järgi jäi osa mõisarahvast G. G. von Maydelli käsutusse. Nende hulgas oli ka kangur Kärt ühes naise ja lastega.[631] 1761. aastal tegutses mõisas kangur Laur, kes abiellus Varangu mõisa toatüdruku Anniga.[632] 1773. aasta 6. jaanuaril suri Kahulas 29-aastane kangur Maddis.[633]

1782. aasta hingeloendi mõisarahva nimekirjas kangrut ei nimetatud, kuid kirikuraamatute järgi töötas 1783. aastal Edisel kangur Mart.[634] Alates 1791. aastast ilmus kirikuraamatutesse Kangro Jaan, kes 1795. aasta hingeloendi andmeil oli Edisele ümber asunud Sompa mõisast.[635] 1792. aastal sündis Kangro Jaani ja tema abikaasa Marri perre poeg Jaan (†1812), 1794. aastal tütar Ewa (†1795), 1795. aastal poeg Anton (†1810), 1796. aastal poeg Karel (Carl), 1799. aastal tütar Ewa, 1802. aastal poeg Jürri (†1809), 1803. aastal tütar Marri, 1805. aastal poeg Maddis, 1811. aastal tütar Leno (†1826), 1814. aastal tütar Liso. Kangro Jaani ja Marrit nimetati tihti Revino ja Vasavere küla vastsündinute ristivanematena. Jaan suri 1830. aastal 69-aastaselt. Tema surma põhjuseks oli kirikuraamatu järgi „*Südd. wallo*" ehk siis tõenäoliselt südameinfarkt.[636] 1829. aastal nimetati kirikuraamatutes kangur Jürrit ja tema abikaasat Maid.[637]

Millalgi enne 1811. aasta hingeloendust asustati Edisele Saka mõisast pärit kangur Jaak, kelle ülemleitnant L. W. Toll 1815. aastal oma Undla mõisa ümber asustas.[638]

Mõnda on teada mõisas tegutsenud seppadest. 1732. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu kohaselt oli sepaks eespool juba nimetatud Kottinuka külas elav Seppa Mart.[639] 1745. aastal mainiti kirikuraamatutes sepp Schenkenbergi ning 1748. aastal Kotinuka külas elanud sepp Marti, kellel oli naine Ann.[640] 1782. aastal töötas mõisas Seppa Jürri. 26. jaanuaril 1777 sai ta C. G. von Tollilt vabaduskirja ning oli edaspidi vaba mehena mõisa teenistuses. 1782. aasta hingeloendi andmeil oli Jürri 60-aastane ning tema abikaasa Catry mehest kaks aastat noorem. 1795. aasta hingeloenduse andmeil oli Jürri surnud.[641]

Aastail 1813–1816 nimetati mõisa seppa Jaani, kes 1815. aastal abiellus Ado Mardi Kreetiga Paatelt. Mõlemaid on nimetatud nii Edise kui ka Paate perede vastsündinute ristivanematena.[642]

1834. aastal tegutses Edisel sepana Revinos elav Juhhani Jakob Thalström (Talstrum, Dahlström),

kellel abikaasa Marriga sündis 1834. aastal poeg Pridik (Friedrich), 1838. aastal poeg Juhhan Hinrik, 1841. aastal poeg Kustaw (†1841). 1838. aastal oli nende elukohaks märgitud Vasavere ning 1842. aastal lahkus pere Kurtna mõisa.[643] 1840. aastal sõlmis Toila mõisast (*Chudleigh*) pärit sepp Hans Reitell kolmeks aastaks lepingu Edise mõisaga ning sai kasutada Revinos neljapäevakoha ühes selle juurde kuuluva põllu- ja heinamaaga, veised ning ühe kambri ja rehealusega elamu ja muud hooned. Vastutasuks pidi ta tegema sepa- ja lukksepatööd. Viimast küll ainult oma oskuste piires ning tasuta üksnes Edise mõisa tarbeks. Sepatööd pidi ta tegema eelkõige mõisa ja sellele kuuluvate veski, viinaköögi ning muude hoonete tarvis.[644]

1845. aastal nimetati Edise sepana Pagarilt pärit Kusto Bekmani. 1849. aastal abiellus Gustav Christoph Beckmann Edise aidamehe J. Palmbergi tütre Helena Mariaga ning 1850. aastal sündis perre poeg Alexander Ferdinand.[645]

1765. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi elas Edisel kingsepp Frolich, kes peale kutsetegevuse pidas ka veerandadrikukohta, mille eest maksis mõisale kaheksa rubla aastas.[646]

1786. aastal elas Revinos kingsepp Jacob Johannes Mattiessen oma abikaasa Helena Christinaga. 16. aprillil sündis neil poeg Johann Gottlob, kes aga juba järgmise aasta alguses rinnatõppe suri.[647] Rohkem andmeid nende kohta allikates ei olnud.

1812. aastal nimetati kirikuraamatutes Kingseppa Juhhanit ja tema abikaasat Maid.[648] Kingseppa Juhhanit ja tema abikaasat Kaddrit nimetati kirikuraamatuis 1822.–1832. aastal. Kahjuks ei selgu allikaist, kas tegu oli ühe ja sama inimesega. 1824. aastal on Kingsepa Juhhanit nimetatud Aita Juhhaniks, mis näib viitavat tema uuele töökohustusele mõisa aitades, kuid üsna varsti oli ta nime järgi otsustades taas endises ametis tagasi.[649]

1834. aasta hingeloendi andmeil töötas mõisas kingsepana 1818. aastal Kiiklast ümber asustatud Jacob Tonnosohn Rossmann, kes 1826. aastal abiellus Tisleri Juhhani tütre Marriga Puru külast. 1828. aastal sündis neil poeg Juhhan (†1829), 1830. aastal poeg Karel (†1841), 1839. aastal tütar Liso (†1841), 1843. aastal poeg Tawet ja 1847. aastal poeg Pridik. 1843. aastal nimetati nende elukohana Kotinuka küla, varem oli selleks olnud Revino. Ka Jakobit ja Marrit nimetati tihti Edise mõisa- ja talurahva ristivanematena.[650]

1812. aastal suri Revinos 40-aastane ratassepp Torstenson.[651] 1824. aastal abiellus Edise *„Rattasepa issand"* Johann Lukas Sompa mõisa sadulsepa Jonas Uhle tütre Juliana Hedwig Uhlega. Nagu eespool nimetati, oli J. Lukas aastail 1825–1829 ka mõisa mölder. 1825. aastal sündis nende perre poeg Friedrich Benjamin, 1827. aastal poeg Ludwig Theodor ning 1829. aastal tütar Luise Annette.[652]

1842. aastal nimetati kirikuraamatuis Revinos elavat ratasseppa Maddi Jaan Pitkpõldu ja tema abikaasat Kaddrit, kellel sündis poeg Maddis.[653]

Aastail 1822–1825 nimetati kirikuraamatutes ristivanemana tisler Tislari Kustot (Kustaw) Viimati mainitud aastal abiellus Kusto Jõhvi pastoraadi Karjatse Kaddriga.[654] 1842. aastal ilmusid kirikuraamatutesse Kotinukal elav tisler Paulusse Juhhan Baumer ja tema abikaasa Anno, kellel sündis tütar Leno, 1845. aastal poeg Kustaw ja 1847. aastal tütar Liso. 1850. aastal, kui perre sündis poeg Anton, kelle ristiisaks oli mõisavalitseja L. J. Törne, elasid nad juba Revinos. 1854. aastal sündis peresse tütar An.[655]

Aastail 1824–1827 nimetati kirikuraamatuis seoses Edisega sadulsepp Carlsi.[656]

1774. aastal töötas mõisas rätsep Johann Brauns.[657] 1830. aastal ilmus kirikuraamatutesse Edise mõisas elav rätsep Jaan Müller, kes samal aastal abiellus Maddis Freimundi tütre Anniga Tammikult. 1831. aasta alguses sündis neile tütar Marri. 1838. aastal nimetati aga Edise mõisaga seoses Jaan Mülleri leske Marrit.[658]

Tallipoisid

1730. aastatel oli mõisas kaks Toma-nimelist tallipoissi. Esimene neist ilmus allikatesse alates 1732. aastast ning suri 1747. aasta alguses.[659] Teine, Talle Toomas ilmus allikatesse aasta hiljem, 1733. aastal, mil ta abiellus Kopso Jürri tütre Caddriga. Talle

Tomast ja Caddrit mainiti kirikuraamatutes 1739. aastani. 1738 sündis Talle Tomase ja Caddri perre tütar Marri ning 1739 tütar Leno. Mõlema tüdruku ristiemaks oli paruness Maydell.[660] 1739. ja 1744. aastal oli Talle Thomas Revino külas veerandadrik, kes oli kohustatud tegema kõik teopäevad ning tasuma kõiki muid makse.[661]

1742. aastal abiellus mõisaproua tallipoiss Niggolas Kahulast Kubja Niggola tütre Anniga.[662]

1743. aastal abiellus Edise mõisa härra tallipoiss Kriska Mäetaguse mõisaproua tüdruku Madlega, kes järgmisel aastal sünnitas talle tütar Marri, kelle üheks ristiemaks oli virtin A. M. Beckmann ning ristiisaks Kukruse valitseja F. A. Kiel, 1745. aastal sündis perre poeg Ott, kelle üheks ristiisaks oli valitseja O. J. Treu ning ristiemaks virtin H. R. Müchse, 1748. aastal sündis tütar Liso, kelle ristivanemateks olid Kottinuka sepa Mardi naine Ann, mõisa toatüdruk Liso, kokk Berteli naine Kret, F. A. Kiel ja Otto Fabian Siwers. 1751. aastal suri tallipoiss Krischka poeg Gustav ning 1752. aastal tallipoiss Kriska vastsündinud laps.[663]

1782. aasta hingeloendi andmeil olid mõisas ametis vene päritolu eesratsutaja Alexie Jurjew ja tallipoiss Ivan Andreow. 1795. aasta hingeloendi järgi oli eesratsutaja Alexey Jurjew mõisast põgenenud ja tallipoiss Ivan Andrejew asunud Revinosse Juhanni Jurry tallu sulaseks ning tallipoisiks oli saanud Kiikla mõisast ümber asustatud Mart.[664] 1795. aastal oli hingekirjas ka Mägara talust pärit tallipoiss Juhann (Juhhann), keda 1809. aastal nimetati kirikuraamatus Weski Jaani tütre Marri väljaspool abielu sündinud samanimelise tütre isana. 1811. aasta hingeloendi järgi olid mõlemad ümber asustatud Roela mõisa ning nende asemele oli Undla mõisast ümber asustatud tallipoiss Abraham ning Roela mõisast tallipoiss Toenno (Tönno). Abrahami viis ülemleitnant L. W. Toll 1815. aastal Undlasse tagasi ning 36-aastane Toenno võeti 1812. aastal nekrutiks.[665] 1823. aastal tõi M. Weber Peterburist Edisele tallipoiss Andres Andresowi ja tema abikaasa Marri. Leskmees Andres Rohl suri 1849. aastal.[666]

Kutsarid

Aastal 1744 oli mõisa kutsariks Maddi, aastal 1752 kutsar Jahn, kes abiellus amm Grethiga, ning aastal 1756 kutsar Jacob.[667] 1782. aasta hingeloendi andmeil oli mõisas ametis vene päritolu kutsar Pankrat Aleksandrow. 1795. aasta hingeloendi andmeil oli ta mõisast põgenenud.[668]

Pankrat Alexandrow võis Ediselt põgeneda üsna varsti pärast hingeloendust, sest juba 1783. aastal mainiti kirikuraamatutes kutsar Hansu.[669] 1797. aastal ilmus kirikuraamatutesse kutsar Tomas, kes 13. märtsil 1802 abiellus Sompa mõisa toatüdruku Ewaga.[670] 10. septembril 1797 abiellusid Edise kutsar Mart ja toatüdruk Marri. Marti nimetati kirikuraamatutes veel ka 1799. aastal.[671] Millalgi enne 1811. aasta hingeloendust asustati Edisele Lüganuse kihelkonnast Saka mõisast pärit kutsar Madis, kelle ülemleitnant L. W. Toll 1815. aastal oma Undla mõisa ümber asustas.[672] 1816. aastal mainiti kirikuraamatutes kutsar Jürrit ja tema abikaasat Maid, kes olid Edisele ümber asustatud Suru (*Surro*, Kuusalu khk) mõisast. 1819. aastal asustati nad ümber Tori (*Torri*, Türi khk) mõisa.[673] 1821. aastal nimetati kirikuraamatutes kutsar Abrahami, kelle tütar Liso sünnitas tüdrukuna poeg Jakobi.[674]

1823. aastal tõi M. Weber Peterburist Edisele kutsariteks 29-aastase Jaan Jürjewi ja 38-aastase Jürri Janowi. Jaan oli esimeses abielus Lenoga ja teises abielus alates 1828. aastast Mäe Mardi tütre Marriga Kahulast. 1824. aastal sündis Edisel Jaani ja Leno poeg Jürri ja 1825. aastal poeg Pridik, 1829. aastal Jaani ja Marri poeg Mart, 1834. aastal poeg Maddis, 1838. aastal tütar Marri ja 1844. aastal tütar Ann. Jaan Rommot suri 1853. aastal. Jürri abiellus 1823. aastal Ado Mardi tütre Anniga Vasaverest. Kotinukal elavatel Jüril ja Annil sündis 1826. aastal poeg Kusto. Erinevalt Jürist ja Annist esinesid Jaan ja Marri kaunis tihti ka Edise mõisarahva ja Revino külarahva ristivanemate seas. Jürri Sirrel suri 1840. aastal.[675]

1844. aastal abiellus Edise kutsar 24-aastane Mihkel Sitas rätsep Jaan Mülleri lese Marriga.[676]

Karjanaised ja karjased

Mõisa- ja külakarjaste kohta leiab andmeid inkvisitsiooniprotokollidest, adramaarevisjoni vakuraamatutest ja mõisa vakuraamatutest, kirikuraamatutest ning hingeloenditest, karjanaiste kohta ainult kirikuraamatutest. Neist selgus, et 1732. aastal oli mõisa karjanaine Lehno, 1745. aastal Anno ja 1761. aastal Mai. Võimalik, et tegemist oli sama karjanaise Maiga, kes 1768. aastal abiellus Nelo Andresega Sompast.[677] 1739. aasta adramaarevisjoni vakuraamatu järgi oli mõisa karjanaiseks Revino külas elanud vabadiku ja mõisa õllepruuli Wilti Joacku abikaasa.[678] Aastail 1783–1794 oli mõisas karjanaine Kreet.[679] 1798. aastal ilmus kirikuraamatutesse karjanaine Marri ning aastail 1799–1800 karjanaine Mai.[680]

1716. aasta inkvisitsiooni andmeil oli mõisas ametis kaks vabadikust karjast, Toiwo (Toiwa) Jack ja Pehwa Hannus, kellel polnud ei maad ega loomi. Jacku nimetati ka 1726. ja 1732. aasta vakuraamatuis, kuid neist ei selgu, kas ta oli endiselt karjaseametis või mitte. Esimesel juhul oli ta vakuraamatus Revino, teisel juhul Kahula vabadike nimekirjas.[681] 1725. aastal nimetasid kirikuraamatud mõisa karjase naist Marrit.[682] 1732. aastal ilmus allikatesse mõisa karjane Jury (Jürri), kes suri 14. juulil 1737.[683] Tema asemel sai karjaseks Revino küla vabadik kuuendikadrik Wilti Hans, keda nimetati selles ametis 1739. aasta adramaarevisjoni vakuraamatus.[684]

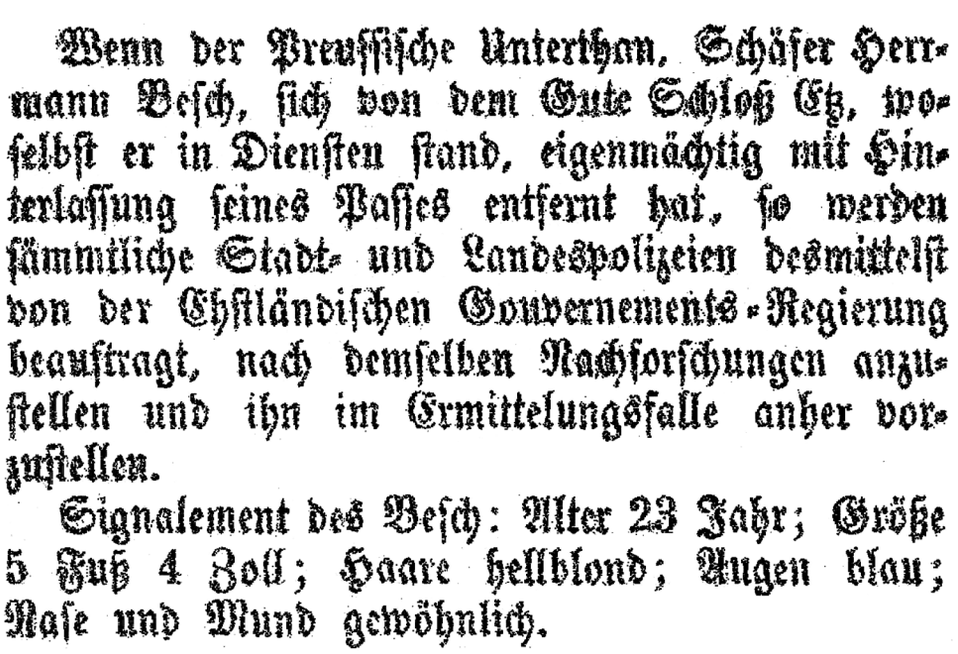

Wenn der Preussische Unterthan, Schäfer Herrmann Besch, sich von dem Gute Schloß Etz, woselbst er in Diensten stand, eigenmächtig mit Hinterlassung seines Passes entfernt hat, so werden sämmtliche Stadt- und Landespolizeien desmittelst von der Ehstländischen Gouvernements-Regierung beauftragt, nach demselben Nachforschungen anzustellen und ihn im Ermittelungsfalle anher vorzustellen.

Signalement des Besch: Alter 23 Jahr; Größe 5 Fuß 4 Zoll; Haare hellblond; Augen blau; Nase und Mund gewöhnlich.

Foto 76. *Teade Edise mõisa karjuse, Preisi alama Hermann Beschi omavolilisest lahkumisest mõisast jaanuaris 1863. Kuna noormees lahkus ilma mõisavalitsuselt passi välja nõutamata, palus politsei kõigil, kes tema asukohast midagi teavad, ametivõime teavitada ning väljastas tema isikukirjelduse: 23-aastane, viis jalga neli tolli pikk (~1,63 m), juuksed blondid, silmad sinised, nina ja suu tavalised. (Eestimaa Kubermangu Teataja/Эстляндские губернские ведомости/Estländische Gouvernements-Zeitung 1863, nr 5)*

Фото 71. *Извещение о самовольном уходе из поместья Эдисе пастуха Германа Беш, Прусского подданного, в январе 1863 года. Поскольку молодой человек ушел из поместья, не потребовав паспорта от управы поместья, полиция просила всех, кто знает о месте его нахождения, сообщить об этом властям, и выдала его описание: возраст 23 года, рост пять футов четыре дюйма (~1,63 м), волосы светлые, глаза голубые, нос и рот обычные*

Photo 71. *Newspaper announcement in January 1863 about the unauthorized disappearance of a shepherd Hermann Besch, subject of Prussia, from Edise manor. As he failed to obtain a passport from the manor authority the police asked everyone to inform of his whereabouts and provided his description: age 23, height 5' 4" (~1, 63 m), blonde hair, blue eyes, nose and mouth ordinary*

Ein **Schäfer,** der bereits zwei Jahre hier im Lande ist, sucht eine Anstellung. Das Nähere bei **J. Charlé,**
Schäfer in Etz bei Jewe.

Foto 77. *Karjuse tööotsimiskuulutus (Eestimaa Kubermangu Teataja/Эстляндские губернские ведомости/Estländische Gouvernements-Zeitung 1864, nr 94)*

Фото 77. *Объявление о поиске пастуха*

Photo 77. *Advert for employment: a shepherd is looking for work*

1755. aasta vakuraamatu järgi kuulus mõisa teenistusse kaks karjast. Mõisasüdame karja hoidis Jaany Marty Jaan Revinost ning Pauliku karjamõisa karjane Pertel, kes sai oma elatise mõisalt. Jaany Marty Jaan oli veerandadrik, kuid vakuraamatu andmeil oli tema maa üles harimata.[685] Edise mõisa 42-aastane karjane Jahn suri 13. oktoobril 1769.[686] 1784. aastal suri Revinos 45-aastaselt Karja Tomas.[687]

Hoolimata sellest, et Pauliku karjamõis kuulus nüüd Jõhvi mõisale, nimetati 1782. aasta hingeloendis samuti kahte karjast, Ado ja Marti. Mõlemad olid ametis ka 1795. aastal, kuid peale nende oli juurde võetud karjane Nigolas. Karja Mart suri 1797., Ado 1812. ning Niggol 1830. aastal. Ado oli abielus Anniga, kellega neil oli neli poega ja kolm tütart. Mardil oli Kayga kaks poega ja tütar ning Nigolal ja Mayl oli neli poega ja kolm tütart.[688] 1803. aastal ilmus kirikuraamatuisse karjane Karja Lauri Jaan, kes oli samas ametis ka 1811. aasta hingeloenduse ajal. Jaanil oli abikaasa Mai, kes 1803. aastal sünnitas tütar Marri. 1816. aasta vakuraamatu järgi oli ta ümber asunud Revino külla taluperemeheks. Jaan Ormann suri 1846. aastal.[689]

1834. aastal nimetati kirikuraamatuis Revinos elavat karjast Gottlieb Federmanni ja tema abikaasat Kaddrit, kellele sündis poeg Karel. Sompast pärit Kaddri suri sünnitusel 1836. aastal.[690]

1835. aastal sünnitas Toma Mihkli tütar Ewa Revinost vallastütre, kelle isaks oli mõisa karjus Uustalu Jürri Tomas.[691] Sama aasta sügisel nad ka abiellusid ning järgnevalt mainiti Tomas Walterit ja tema abikaasat Ewat vähemalt kuni 1847. aastani.[692]

1850. aastal abiellus mõisa karjane Jakob Kesler Mai Soomega Revinost ning samal aastal sündis perekonda tütar Marri ja 1853. aastal poeg Karel.[693]

Vahimehed

1716. aasta inkvisitsiooni andmeil oli mõisa vahimeheks 30-aastane Jaco Jack, kes oli abielus Anniga.[694] Usutavasti esines ta 1726., 1732. ja 1739. aasta adramaarevisjonide vakuraamatutes kui Wahhi Jack, kes 1732. aastal oli Revino küla karjane. 22. juulil 1736 suri ta rõugetesse. Tema (teine) naine Trino suri 1739. aastal.[695]

1738.–1739. aastal oli mõisa vahimees Kirpo Joan (Jahn) Kahulast. 1744. aastal abiellus „*Wanna Wahhi mes Jahn*" Karja Tonno lese Kaiega Purult.[696] Jaani asemel oli vahimeheks saanud Kottinucka Hans Jõhvist, kes oli abielus Anniga, kuid juba 1745. aastal mainiti kirikuraamatutes Edise vahimehena Hinni.[697]

1755. aasta vakuraamatu andmeil oli mõisa vahimeheks kuuendikadrik Wahhy Hans Revinost.[698] Ta ei pidanud seda ametit aga kaua, sest juba 1757. aastaks oli saanud vahimeheks Jacob, kes suri nimetatud aasta 19. mail, ning sama aasta novembris oli mõisas ametis uus vahimees Karpa.[699] Ka viimane polnud ametis kuigi kaua, sest 1760. aasta märtsis suri 47-aastasena mõisa järgmine vahimees Jahn ning septembris nimetati selles ametis Palo Jahni Tönist.[700]

1778. aastal oli mõisa vahimees Vasavere vabadiku Raegi Maddi 30-aastane poeg Mart, kellel oli

Foto 78. *Edise mõisatööliste maja tänapäeval (Foto: Uno Trumm, 2015)*

Фото 78. *Дом рабочих поместья Эдисе в наши дни*

Photo 78. *Laborers' quarters today*

28-aastane abikaasa Kai.[701] 1782. aasta hingeloend nimetas 52-aastast vahimees Michelit ja tema 8-aastast tütart Marryt.[702] 1795. aasta loenduseks oli Michel surnud ning tema tütar läinud Vasavere külla tüdrukuks. Uueks vahimeheks oli saanud Vasavere peremehe Potsep Tomase 36-aastane vend Ado, kes oli abielus temast kaks aastat vanema Kayga, kellega neil oli kaks poega ja vähemalt üks tütar. Wahi Ado suri 1818. aastal.[703]

Kokkuvõte

Hoolimata sellest, et Edise mõisa vanema ajaloo kohta ei ole säilinud palju otseseid allikaid ning mõisa arhiiv korduvalt hävines, õnnestus mõisa, linnuse ja mõisa omanike lugu siiski üldjoontes välja selgitada. Tänu vähestele säilinud originaaldokumentidele ning Kukruse mõisa ürikutekogus säilinud dokumentide koopiatele sai võimalikuks kui mitte täielikult, siis vähemalt üldjoontes taastada mõisat omanud Tuve/Taube Edise haru perekonnalugu ning sellega seoses ka mõisa kujunemise lugu. Paraku ei õnnestunud ega õnnestu ilmselt ka tulevikus ilma täiendavate arheoloogiliste uuringuteta midagi oluliselt uut teada saada Edise linnuse ehitusloo, toimimise ja hävitamise kohta. Linnuse vanema ajaloo paremini kajastatud sündmus oli langemine Vene vägede kätte Liivi sõja alguses. Ka 16. sajandi lõpu ning 17. sajandi kohta pole säilinud kuigi palju allikaid, üldse pole teada talupoegade ja mõisa majanduslikke suhteid valgustavaid dokumente, vakuraamatuid jms. Väga vähe oli võimalik leida teavet mõisa ja selle elanike olukorrast Põhjasõja ajal. Seevastu oli oluliselt enam andmeid mõisa ajaloost 18.–19. sajandil ning 20. sajandi alguses, mis võimaldas saada mõningase ülevaate talurahva ja mõisa majandussuhetest, mõisarahvast ning käsitleda mõningal määral mõisa erinevate talurahvakihtide olukorda. Mõningase ülevaate sai ka mõisatööstuste olukorrast ja kujunemisest 18.–19. sajandil.

Viited

Sissejuhatus

[1] Nii siin kui ka järgnevalt lähtutakse põhimõttest, mille kohaselt isikute nimed kirjutatakse sellisena, nagu need käsitletavates allikates esinevad. Juhul kui nende jaoks on olemas mingi tänapäeval üldlevinud vorm, mis erineb ajaloolisest nimekujust, esitatakse üldlevinud nimekuju esimesel mainimisel sulgudes. Nii talitatakse ka Taubedega, kelle perekonnanime kirjutati kuni 17. sajandini kujul Tuve. Kui dokumentides esineb muid nimekujusid, esitatakse ka need sulgudes. Kohanimed esitatakse tänapäevasel kujul ning muud allikates esinevad nimekujud lisatakse sulgudesse nime järele. Juhul kui tänapäevane nimekuju puudub, esitatakse nimi allikas esineval kujul.

[2] Udam, S. Edise kindluse arheoloogilised eeluuringud. Edise 2012, pagineerimata; Nikitjuk, A. Edise linnuse varemete arheoloogilise eeluuringute aruanne. Osa 1. Väravatorn. Edise 2012 (tekst vene, tiitelleht eesti keeles); Nikitjuk, A., Udam, S. Edise linnuse varemete arheoloogiliste eeluuringute aruanne. Edise 2013; Udam, S. Arheoloogilised uuringud Edise tornlinnuse juures. Edise 2015. Käsikirjad OÜ Zoroaster valduses.

[3] Johansen, P. Die Estlandsliste des Lieber Census Daniae. Kopenhagen-Reval 1933.

[4] Johansen, P. 35 Regesten und Urkunden zur Gütergeschichte Harrien-Wierlands (Harju-Virumaa) im 13. und 14. Jahrhundert. – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat/ Sitzundsberichte der Gelehrte estnische Gesellschaft 1930. Tartu 1932.

[5] Mõisa arhiivi moodustasid tavaliselt dokumendid, mis käsitlesid mõisa üleminekut pärijatele, dokumendid mõisal lasuvate võlgade kohta, kohtuotsused mõisa kohta ja kõik muud mõisa kohta käivad dokumendid. Mõisa üleminekul ühelt omanikult teisele, läks ka arhiiv uue omaniku valdusse. Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts Taube, sonnst Tuve gennant. Abt. I. Bd. I. Jurjew 1910, S. 19.

[6] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I. Reval 1856; Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. II, Reval 1857; Est- und Livländische Brieflade. Th. 2. Bd. I. Reval 1861; Est- und Livländische Brieflade. Th. 2. Bd. II. Reval 1864.

[7] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts Taube, sonnst Tuve gennant. Abt. II. Bd. I, II. Jurjew 1911–1914; Bunge, F. G. von. Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd. V, H. 1. Reval 1862; Bunge, F. G. von. Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd. VI. Riga 1873.

[8] Paucker, C. J. Die Herren von Lode und deren Güter in Ehstland, Livland und auf der Insel Oesel nach Urkunden und andern Geschichtlichen Nachrichten. Dorpat 1852; Ungern-Sternberg, P. von. Verzeichnis der nicht zum Abdruck in den „Nachrichten über das Geschlecht der Ungern-Sternberg" bestimmten Urkunden des Ungern-Sternberg-Archivs in Reval. – Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1907 und 1908. Mitau 1910.

[9] Stackelberg, O. M. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften, Teil: Estland, Bd I. Görlitz 1930.

[10] Taube, M. von. Beiträge zur baltischen Familiengeschichte. – Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1905 und 1906. Mitau 1908; Taube, M. von. Das von Taub'sche Stammhaus Pühs-Maar-Hallinap bis zu dessen Aussterben in Estland. – Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1905 und 1906. Mitau 1908; Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts Taube, sonnst Tuve gennant. Abt. I. Bd. I. Jurjew, 1911; Taube, M. von. Beiträge zur baltischen Familiengeschichte. – Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1909 und 1910. Mitau 1913.

[11] Taube Ad. Släkten Taube. Helsingborg 1913.

[12] EAA 854, 3, 352; EAA 854, 3, 351; EAA 1674, 2, 193.

[13] Helms, J. Livländische Chronik, S. 19. Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogu haruldaste raamatute kogus, Helms kirjutas oma kroonika aastail 1628–1643; Arndt, J. G. Der Liefländischen Chronik.Th. II. Halle 1753; Hiärn, Th. Ehst-, Liv- und Lettländische Geschichte. Th. I. – Sammlung Ehst-, Liv- und Kurländischer Geschichtschreiber. Mitau 1794; Hiärn, Th. Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte. – Monumenta Livoniae Antiqua. Bd. I. Riga und Leipzig 1835; Franz Nyenstädt's weiland rigaischen Bürgermeisters und königlichen Burggrafen, Livländische Chronik. – Monumenta Livoniae Antiqua. Bd. II. Riga und Leipzig 1839; Brandis, M. Chronik oder älteste Livländische Geschichte, und Collectanea, oder die Ritter-Rechte des Fürstenthums Ehsten. – Monumenta Livoniae Antiquae. Bd. III. Riga und Leipzig 1842; Balthasar Russow. Liivimaa kroonika. Stockholm 1967.

[14] Renner, J. Liivimaa ajalugu 1558–1561. Tallinn 1995; Hausmann, R., Höhlbaum, K. Johann Renner's Livländische Historien. Göttingen 1876.

[15] Новгородскія лѣтописи. – Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Томъ III. IV. Санктъ Петербургъ 1841; Новгородскія и Псковскія лѣтописи. – Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Томъ IV. IV. V. Санктъ Петербургъ 1841; Списокъ съ граматы царя Ивана Васильевича 1550 года о жалованьѣ помѣстьями. – Временникъ Императорскаго московскаго общества исторіи и древностей Россійскихъ. Томъ XX. Москва 1854; Кояловичъ, М. Дневникъ послѣдняго похода Стефана Баторія на Россію (осада Пскова) и дипломатическая переписка того времении относящаяся главнымъ образомъ къ заключенію Запольскаго мира. Санктпетербургъ 1867; Памятники дипломатическихъ сношеній Древней Россіи съ державами иностранными. Санктпетербургъ 1892; Щербатов, Б. С. История Российская. Томъ V. Ч. III. С.–Петербургъ 1903; Щербатов, Б. С. История Российская. Томъ VI. С.–Петербургъ 1904; Лѣтописный сборникъ, именуемый Патріаршею или Никоновскою лѣтописью. – Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Томъ XIII. VIII. Санктъ Петербургъ 1904; Книга Степенная царского

родословія. – Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Томъ XXI. Ч. 2. Санктъ Петербургъ 1913; Львовская лѣтопись. – Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Томъ XX. Ч. 2. Санктъ Петербургъ 1914; Указатель къ Никоновской лѣтописи (IX—XIV тт.). – Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Томъ XIV. Ч. 2. Петроград 1918; Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. М.-Л., 1950; Грозный И. Царская правда. Москва 2009; Договорная грамота царя Ивана Васильевича с датским королем Фредериком II-м, кому какими городами и местами владеть и в какие не вступаться. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Skandinav/Danmark/ XVI/1560–1580/Dog_gramota1562/text.phtml?id=2514 (02.04.2011); Русско-датская перемирная грамота 1578 г. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Skandinav/Danmark/XVI/1560–1580/Peremir_gramota1578/text.phtml?id=2517 (02.04.2011); Разрядная книга 1475-1605 гг. http://krotov.info/acts/16/possevino/razryady_1475b_00.htm (24.03.2011); Русский Летописец (1553–1563). Московская летопись. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/ Russ/XVI/1540-1560/Letop_russkij/text3.htm (29.09.2012); Разрядная книга 1550-1636 гг. http://www.vostlit. info/Texts/Dokumenty/Russ/xvi.htm (08.12.2012).

[16] Schirren, C. Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischen Selbständigkeit. Bd. II. Reval 1862; Schirren, C. Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Bd. I. Reval 1883.

[17] EAA 3, 1, 448; EAA 3, 1, 451.

[18] Eestimaa 1725.–1726. a. adramaarevisjon. III. Virumaa. Tallinn 1988; EAA 3, 1, 469; EAA 3, 1, 475; EAA 3, 1, 481.

[19] EAA 864, 1, 177; EAA 2069, 1, 755.

[20] EAM 70, 1, 3.

[21] EAA 1, 2, 737: 320p–321; EAA 5240, 1, 34: 24.

[22] Brotze, J. Ch. Estonica. Tallinn 2006, lk 360; EAA 5240, 1, 34: 24; Körber, E. Ph. Vaterländische Merkwürdigkeiten. Th. 1. Wendau, 1802, S. 73. EKLA, ÕES, MB 56.

[23] EAA 1864, 2, IV-3; EAA 1864, 2, V-38; EAA 1864, 2, VI-48; EAA 1864, 2, VII-100; EAA, 1864, 2, VIII-117; EAA 1864, 2, IX-84; EAA 1864, 2, X-172.

[24] EAA 875, 1, 177; EAA 875, 1, 178; EAA 875, 1, 179; EAA 875, 1, 234; EAA 875, 1, 235.

[25] EAA 178, 1, 3664; EAA 178, 1, 3666; EAA 178, 1, 3667; EAA 178, 1, 3669; EAA 178, 1, 3670; EAA 178, 1, 3671; EAA 178, 1, 3673; EAA 178, 1, 3674; EAA 178, 1, 3676; EAA 178, 1, 3678; EAA 178, 1, 3685; EAA 178, 1, 3687; EAA 178, 1, 3693; EAA 178, 1, 3697; EAA 178, 1, 3698; EAA 178, 1, 3712; EAA 178, 1, 3713; EAA 178, 1, 3719; EAA 178, 1, 3720; EAA 178, 1, 3721; EAA 178, 1, 3727; EAA 178, 1, 3733; EAA 178, 1, 3740; EAA 178, 1, 3746; EAA 178, 1, 3747; EAA 178, 1, 3755; EAA 178, 1, 3756; EAA 178, 1, 3763; EAA 178, 1, 3767; EAA 178, 1, 3771; EAA 48, 1, 4; EAA 48, 1, 5; EAA 1226, 1, 67; EAA 1226, 1, 298; EAA 1226, 1, 315; EAA 1226, 1, 285;.

[26] Hueck, W. v. Die Herkunft der Ritterschaftlichen Geschlechter in Wierland zu schwedischer Zeit. – Beiträge zur Baltischen Geschichte. Bd. 1. Hannover-Döhren 1973; Wistinghausen H. v. Quellen zur Geschichte der Rittergüter Estlands im 18. und 19. Jahrhundert (1772–1889) – Beiträge zur Baltischen Geschichte. Bd. 3. Hannover-Dören 1975; Kinnistute register. http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/et/kinnistud/view?id=16896&_xr=eNotjF0OQDAQhO%252ByF6BCIuMYDiAbmtqgfraexN21ePom-802GYXAJ8oZRfkFRFKBJvBcN55Cp5aMfW1m22V-K0xoBmGUO3BhXvUlWB7CD6adD%252B0yTWcc3e-nexeHa9toOa%252BHzA6JgI%253D (10.12.2012).

[27] Tensmann, E. Ajalooline rahvatraditsioon Jõhvi kihelkonnas 1931. a. suvel, EKLA 200, 17: 1, 12/6.

[28] Tarvel, E. Põhijooni Jõhvi kihelkonna ajaloost. – Vana kannel. VIII. Jõhvi ja Iisaku regilaulud. Tartu 1999.

[29] Leimus, I., Molvõgin, A. Edise mündiaare 11. sajandist. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 1998, nr 2.

[30] Grewingk, C. Ueber, J. R. Aspelin's „Antiquités du Nord Finno-Ougrien". – Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 1885. Dorpat 1886, S. 105.

[31] Ligi, H. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn 1968; Ligi, H. 1725.–1726. aasta adramaarevisjon, eriti Harjumaal. – Eestimaa 1725.–1726. a. adramaarevisjon. Harjumaa. I. Tallinn 1988.

[32] Löwis of Menar, K. von. Burgenlexicon für Alt-Livland. Riga 1922.

[33] Wrangell, G. Wirumaa keskaegsed kindlused. – Wirumaa. Rakwere 1924.

[34] Tuulse, A. Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat 1942; Raam, V. Eesti arhitektuur. Tallinn 1997, lk 197.

[35] Ajalooline õiend Edise vasallilinnuse kohta. Tallinn 1975, lk 9, ERA T-76, 1, 2199.

[36] Reimaa, V. Jõhvi kindluskirik – rajamise ja hävimise lugu. – Jõhvi Muuseumi Seltsi toimetised. I. Jõhvi kindluskirik – legendist tegelikkuseks. Jõhvi 2003; Reimaa, V. Edise linnuse uurimisest. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toimetised. II. Jõhvi Mihkli kirik – Teekond Euroopasse. Jõhvi 2004; Reimaa, V. Tsistertslased Alutagusel. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toimetised. V. Unustatud linnused, pühakojad ja piiskopid. Jõhvi 2010.

[37] Paucker, C. J. Estlands Landgüter und deren Besitzer zur Zeit der schweden-Herrschaft nach zuverlässigen handschriftlichen Quellen. II Wierland. 1. District Allentacken. Reval 1849, S. 15; EAM 92, 1, 25.

I. Edise piirkond muinasajal

[38] Grewingk, C. Ueber, J. R. Aspelin's… S. 105.

[39] Saarlane, 1895, nr 34.

[40] Tensmann, E. Ajalooline rahvatraditsioon… EKLA 200, 17: 1, 12/6.

[41] Tallgren, A. M. Zur Archäologie Eestis. II. Von 500 bis etwa 1250 n. Chr. – Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetised. B. Humaniora. VIII. Tartu 1926.

[42] Edise mõisakompleksi arenduskontseptsioon ja teostatavus-tasuvusanalüüs. Jõhvi 2008, lk 37, 47. Käsikiri SA Edise Linnus valduses.

[43] Rikkalikud muinasesemete leiud Virumaal. – Postimees 1939, nr 146.

[44] Väärtuslikke muinasleide Virumaalt. – Uus Eesti 1939, nr 147.

[45] Tarvel, E. Põhijooni Jõhvi kihelkonna ajaloost... lk 29.

[46] Tensmann, E. Ajalooline rahvatraditsioon… EKLA 200, 17: 1, 12/6.

[47] Edise mõisakompleksi arenduskontseptsioon… lk 47.

[48] Leimus, I., Molvõgin, A. Edise mündiaare… lk 37–64.

[49] Kullajaht Toila ja Ontika metsades. – Wirumaa Teataja, nr 104, 1937.

[50] Vajab märkimist, et 20. sajandi alguseni peeti Virumaa idapiiriks Purtse jõge ning Purtse ja Narva jõe vahelist ala kutsuti Alutaguseks.

[51] Johansen, P. Die Estlandsliste… S. 330, 335, 419, 560, 576, 641, 660.

[52] Kala, T., Kaljundi, L., Kreem, J., Leimus, I., Markus, K., Mänd, A., Põltsam-Jürjo, I., Russow, E., Selart, A., Tamm, M., Valk, E. Eesti ajalugu. II. Eesti keskaeg. Tartu 2012, lk 168.

[53] EAA 864, 1, 177: 2p–6p.

[54] Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae. Leipzig 1863, S. 82.

II. Edise mõis ja Tuved

[55] Johansen, P. 35 Regesten und Urkunden… S. 12.

[56] Reimaa, V. Tsistertslased Alutagusel... lk 306.

[57] Keskajal oli levinud nimekuju Tuve (Tuue, Tüüe, Tube), alates 17. sajandi algusest Taube. *Ibidem*, lk 307.

[58] Brandis, M. Chronik oder älteste Livländische Geschichte… S. 93; Taube M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 13–14.

[59] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 14–15; Paucker, C. J. Die Herren von Lode... S. 18, 123.

[60] Helms, J. Livländische Chronik, S. 19. Arndt J. G. Der Liefländischen Chronik… S. 341; Hiärn Th. Ehst-, Liv- und Lettländische Geschichte… S. 187.

[61] Taube, M. von. Beiträge zur baltischen Familiengeschichte… S. 260–262; EAA 854, 3, 631: 23–23p, 25p.

[62] Juba 1363. aastal mainiti esimest korda ka Lüganuse kihelkonnas asuva Maidla (*Maidel*) ja Jõhvi kihelkonnas asuva Kahula (*Kawell*) omanikku Henneke Maydelli, kelle eesti päritolus palju kahtlusi ei ole. Reimaa, V. Teekond alu-rahva mõttemaailma. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toimetised. Jõhvi 2007, lk 74.

[63] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 27, 128–131; EAA 854, 3, 631: 25p.

[64] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 44, nr. 59.

[65] Tuvesid esines lisaks Eestimaa hertsogkonnale nii Tartu kui ka Saare-Lääne piiskopkonnas. Kõik nad kerkisid esimest korda esile 14. sajandi teisel poolel ega olnud omavahel sugulased. Stackelberg, O. M. Genealogisches Handbuch… S. 379.

[66] Taube M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 30, nr. 89.

[67] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 44, nr. 59; Reimaa, V. Tsistertslased Alutagusel... lk 307.

[68] Hueck, W. v. Die Herkunft der Ritterschaftlichen Geschlechter… S. 39.

[69] EAA 1674, 2, 193: 4–5.

[70] Bunge, F. G. von. Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd. VI… veerg 336–337.

[71] Bunge, F. G. von. Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd. V, H. 1… veerg 450.

[72] Ilmselt on tegemist eespool mainitud Hinke Moori järglasega.

[73] Bunge, F. G. von. Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd. V, H. 1… veerg 723–724.

[74] EAA 1674, 2, 193: 4p.

[75] Taube, M. von. Das von Taub'sche Stammhaus Pühs-Maar-Hallinap… S. 162.

[76] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 30, nr. 89.

[77] Paucker, C. J. Die Herren von Lode... S. 137.

[78] Taube, M. von. Das von Taub'sche Stammhaus Pühs-Maar-Hallinap… S. 174; Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 195, nr. 310.

[79] EAA 1674, 2, 193: 4–5.

[80] Taube M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 23; Ungern-Sternberg P. von. Verzeichnis der nicht zum Abdruck… S. 80.

[81] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 23.

[82] *Ibidem*, S. 26.

[83] *Ibidem*, S. 30. Üriku täisteksti leiab: Hupel, A. W. Neue Nordische Miscellaneen. III-IV. Riga 1793, S. 604.

[84] *Ibidem*, S. 31–32.

[85] *Ibidem*, S. 26, 34, 36.

[86] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 201–203, nr. 323–325.

[87] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 223, nr. 356.

[88] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 49; Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 245, nr. 406.

[89] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 97, 106.

[90] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 248.

[91] *Ibidem*, S. 96, 97.

[92] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 364, nr. 681.

[93] *Ibidem*, S. 374–375, nr. 700.

[94] *Ibidem*, S. 381–382.

[95] Hueck, W. v. Die Herkunft der Ritterschaftlichen Geschlechter… S. 49.

[96] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 386–387.

[97] Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Abt. 2, Bd. 3. Riga, Moskau, 1914. S. 457, nr. 621.

[98] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 98, 99.

[99] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 403.

[100] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 104–105.

[101] *Ibidem*, S. 106.

[102] *Ibidem*, S. 105, 109.

[103] *Ibidem*, S. 105–106.

[104] Reimaa, V. Jõhvi kindluskirik – rajamise ja hävimise lugu... lk 165.

[105] *Ibidem*, S. 125.

[106] *Ibidem*, S. 132, 140.

[107] Regesten aus zwei Missivbüchern des XVI Jahrhunderts im Revaler Stadt-Archiv. – Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. F. III. Bd. IV. Reval, 1895, S. 64–65, nr. 275.

[108] *Ibidem*, S. 80, nr. 337.

[109] *Ibidem*, S. 81, nr. 340.

[110] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 125.

[111] *Ibidem*, S. 163.

[112] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 597, nr. 1102.

[113] *Ibidem*, S. 509–510, nr. 944; 531–532, nr. 978.

[114] *Ibidem*, S. 538–539, nr. 989.

[115] Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 172.

[116] C. J. Pauckeri arvates asus üks veski mõisa juures, teine Soontaga (Kotinuka) külas. Paucker, C. J. Estlands Landgüter und deren Besitzer... S. 15.

[117] Dokumendis on trükiviga, õige on *Cavel*, mitte *Troffel*. Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. II… S. 343.

[118] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 561–562, nr. 1038; Taube M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 173.

[119] EAA 854, 3, 631: 40; EAA 854, 3, 352: 50–52, pagineerimata.

[120] *Ibidem*, S. 597–598, nr. 1102; S. 618–619, nr. 1138.

[121] *Ibidem*, S. 629, nr. 1154; S. 644, nr. 1172; S. 774, nr. 1332; S. 817–818, nr. 1401.

[122] Taube Ad. Släkten Taube... S. 102–103.

[123] EAA 854, 3, 352: 52–53.

III. Arx Taubiorum haereditaria

[124] Napiersky, C. E. Verzeichniß der Schlösser und Güter in Livland zu Ende der Ordenzeit. – Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. Bd. VIII, H. 2. Reval, 1851, S. 137, 144.

[125] Hausmann, R., Höhlbaum, K. Johann Renner's... S. 7.

[126] Marahwa Näddala-Leht 1825, nr 52.

[127] Reimaa, V. Kahe venna legendi analüüs... lk 22–43.

[128] *Ibidem*, lk 22.

[129] Jung, J. Muinasajateadus eestlaste maalt. III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt. Tallinn 1910, lk 137.

[130] Tõnurist, A. Jõhvi kirik ja Edise loss. – Uus Eesti Narva uudised 1939, nr 268.

[131] *Ibidem*.

[132] Vt viide 60.

[133] Löwis of Menar K. von. Burgenlexicon... S. 56.

[134] Alttoa, K. Virumaa keskaegsest sakraalarhitektuurist. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toimetised. I. Jõhvi kindluskirik – legendist tegelikkuseks. Jõhvi 2003, lk 44.

[135] Tuulse, A. Die Burgen in Estland... S. 118; Raam, V. Eesti arhitektuur... lk 197.

[136] Udam, S. Edise kindluse arheoloogilised... pagineerimata.

[137] Nikitjuk, A. Edise linnuse varemete… lk 1.

[138] Nikitjuk, A., Udam, S. Edise linnuse varemete arheoloogiliste… lk 7–10.

[139] Udam, S. Arheoloogilised uuringud Edise tornlinnuse… lk 8, 10.

[140] Brotze, J. Ch. Estonica… lk 360; EAA 5240, 1, 34: 24; Körber, E. Ph. Vaterländische Merkwürdigkeiten... S. 73, EKLA, ÕES, MB 56.

[141] U. Hermann oli 1962. aastal vundamendi osi mõõdistades saanud põhjakülje pikkuseks 7,35 m ning idakülje pikkuseks 9,06 m. Hermann, U. Ajalooline õiend... lk 9.

[142] Nikitjuk, A. Edise linnuse varemete… lk 1–2.

[143] *Ibidem*, lk 2.

[144] Nikitjuk, A., Udam S. Edise linnuse varemete arheoloogiliste… lk 7.

[145] *Ibidem*.

[146] *Ibidem*.

[147] Piinakamber Edise lossi all. – Wirumaa Teataja 1938, nr 62.

[148] Hermann, U. Ajalooline õiend... lk 8–9; Tuulse, A. Die Burgen... S. 118.

[149] Aluve, K. Eesti keskaegsed… lk 75.

[150] Sarnaselt näiteks Toolse linnuse väravatorni väravatega.

[151] Olles C. Faehlmanni plaani mõõtkaval ära mõõtnud sülla pikkuse ja siis torni kõrguse millimeetrites, jagasin torni pikkuseks saadud mõõdu sülla pikkuseks saadud mõõduga ning korrutasin saadud jagatise vene sülla pikkusega. 1 vene süld = 2,1336 m. Saadud tulemus on ebatäpne ning võib kõikuda vahemikus umbes 0,5 m. Väiksemate pikkuste puhul on vahe tõenäoliselt väiksem. Ka kõik järgnevad ülekanded Faehlmanni plaanilt on tehtud sarnase arvutuse abil.

[152] Waim Edise lossivaremeis. – Wirumaa Teataja 1936, nr 84.

[153] Udam S. Arheoloogilised uuringud Edise tornlinnuse… lk. 10.

[154] Marahwa Näddalileht 1825, nr 52.

[155] T. L. Muinasaja mälestusemärkidest Harjumaal. – Tallinna Teataja 1913, nr 242.

[156] Udam, S. Arheoloogilised uuringud Edise tornlinnuse… lk 8.

[157] *Ibidem*, lk 9–10.

[158] Reimaa, V. Edise linnuse uurimisest... lk 46.

[159] Tuulse, A. Die Burgen... S. 118.

[160] Nikitjuk, A., Udam, S. Edise linnuse varemete arheoloogiliste… lk 9.

[161] V. Reimaa arvates 6 x 8 m. Kahjuks pole V. Reimaa viidatud artiklis selgitanud meetodit, mille abil ta nimetatud tulemuse saavutas. Reimaa, V. Edise linnuse uurimisest... lk 47.

[162] Aluve, K. Eesti keskaegsed… lk 56.

[163] ERA T-6, 3, 614: 1.

[164] Nikitjuk, A. Edise linnuse varemete… lk 2. Arheoloog Sven Udam e-kirjas autorile.

[165] Tensmann, E. Ajalooline rahvatraditsioon… EKLA 200, 17: 4, 4/5.

[166] Wrangell, G. Wirumaa keskaegsed kindlused…. lk 83.

[167] Kukrusel awastati salakäik. – Wirumaa Teataja 1936, nr 133.

[168] Hermann, U. Ajalooline õiend... lk 8.

[169] Waim Edise lossiwaremeis. – Wirumaa Teataja 1936, nr 84.

[170] Taskulambiga tehti waimudemüstikat. – Uus Eesti Narva uudised 1936, nr 60.

IV. Edise linnus Liivi sõja ajal

[171] Лѣтописный сборникъ, именуемый Патріаршею… стр. 290.

[172] Renner, J. Liivimaa... lk 29.

[173] Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Bd. I. H. II. Reval, 1896, S. 199; Schirren C. Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischen Selbständigkeit. Bd. II. Reval, 1862, S. 88–89, 95.

[174] Renner, J. Liivimaa... lk 29.

[175] *Ibidem*, lk 29–30.

[176] *Ibidem*, lk 29–30, 32.

[177] Schirren, C. Neue Quellen zur Geschichte… S. 46; Hausmann R., Höhlbaum K. Johann Renner's… S. 186.

[178] Balthasar Russow. Liivimaa kroonika… lk 113.

[179] Renner, J. Liivimaa... lk 42, 46; Briefe und Urkunden Geschichte Livlands in den Jahren 1558–1562. Bd. II. Riga, 1867, S. 98, nr. 377.

[180] Renner, J. Liivimaa... lk 42–43.

[181] Schirren, C. Neue Quellen zur Geschichte... S. 73.

[182] Русский Летописец (1553–1563); Лѣтописный сборникъ, именуемый Патріаршею… стр. 299; Львовская лѣтопись… стр. 597.

[183] Списокъ съ граматы царя Ивана Васильевича… стр. 50.

[184] Aeg-ajalt on leetopisside kommenteerijad ajanud omavahel segi Edise ja Adaži (Läti), seetõttu on teinekord Edisega seostatud Adaži saksakeelset nimekuju Neumühlen. Vt nt Указатель къ Никоновской лѣтописи… стр. 230; Новгородскія лѣтописи… стр. 159; Новгородскія и Псковскія лѣтописи… стр. 310.

[185] Книга Степенная царского родословія… стр. 660.

[186] Venemaal oli kombeks tsaari korraldused ja käsud ametikohtadele määramisest kirja panna ning nõnda tekkisid neist kogumikud, nn teenistusraamatud (vene k Разрядная книга), mille erinevaid versioone avaldati 1970.–1980. aastatel. Kogumiku kolm esimest köidet on avaldatud internetis ajaloolase ja vaimuliku Jakov Krotovi kodulehel. Разрядная книга 1475–1605 гг. Mõnevõrra erinev versioon samast allikast on avaldatud internetis kodulehel „Восточная Литература" Разрядная книга 1550–1636 гг. http://krotov.info/acts/16/possevino/razryady_1475b_00.htm (24. 03. 2011); http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVI/1540–1560/Razr_kniga_1550_1636/text4.htm (26. 03. 2011).

[187] Küng, E., Laidre, M., Leimus, I., Põldvee, A., Selart, A., Seppel, M., Tafenau, K., Tarkiainen, Ü., Tarvel, E. Eesti ajalugu III. Tartu 2013, lk 107–109.

[188] Новицкий, Г. А. Новые данные о русском феодальном землевладении в Прибалтике в период Ливонской войны (1558–1582). – Вопросы Истории, Но. 4, 1956, стр. 135.

[189] Renner, J. Liivimaa... lk 42.

[190] Форстенъ, Г. В. Балтійскій вопросъ въ XVI–XVII столѣтіяхъ (1544–1648). Т. I. Борьба изъ за Ливоніи. – Записки историко-филологическаго факультета императорскаго С.-Петербургскаго университета. Ч. 34. С.-Петербургъ 1893, стр. 191–192.

[191] Balthasar Russow. Liivimaa kroonika… lk 321–322.

[192] Договорная грамота царя Ивана Васильевича с датским королем Фредериком II-м, кому какими

городами и местами владеть и в какие не вступаться.

[193] Памятники дипломатическихъ сношеній… стр. 386, 480, 492.

[194] Духовные и договорные грамоты…, стр. 439.

[195] Русско-датская перемирная грамота 1578 гг.

[196] Hermann, U. Ajalooline õiend… lk 6.

[197] Hueck, W. v. Die Herkunft der Ritterschaftlichen… S. 262.

[198] Hiärn, Th. Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte… S. 6.

[199] Ungern Sternberg, P. von. Die Revision vom J. 1586 und die Befragung vom J. 1589. – Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands. Bd. VIII. H. 1–2 . Reval 1915, S. 15.

[200] Taube, M. von. Beiträge zur baltischen Familiengeschichte… S. 137; Taube, M. von. Archiv des uradeligen Geschlechts… S. 18.

[201] Грозный, И. Царская правда… стр. 143, 164; Кояловичъ М. Дневникъ послѣдняго похода… стр. 255, 766, 769, 773.

[202] Щербатов, Б. С. История Российская. Томъ V… кол. 687–688.

[203] Höhlbaum, K. Johann Renner's… S. 186.

[204] EAA 854, 3, 352: 53.

[205] EAA 854, 3, 352: 53; EAA 854, 3, 351: 14p.

[206] Щербатов, Б. С. История Российская. Томъ VI… кол. 475–476, 649–650, 667, 682–684.

[207] Schiemann, Th. Der Älteste Schwedische Kataster Liv- und Estlands. Reval 1882.

[208] Ceumern, C. von. Salcensis Sorabi Theatridium Livonicum, Oder Kleine Liefflândische Schau-bühne. Riga 1690, S. 9, 19.

[209] Franz Nyenstädt's weiland rigaischen Bürgermeisters und königlichen Burggrafen, Livländische Chronik. – Monumenta Livoniae Antiqua. Bd. II. Riga und Leipzig 1839, S. 8.

[210] Brotze, J. Ch. Estonica. Tallinn 2006, lk 361; Körber, E. Ph. Vaterländische... S. 73. EKLA, ÕES, MB 56.

[211] Hupel, A. W. Die Gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revalschen Stadtthalterschaft. Riga 1789, S. 746.

[212] Toolse waremed ootawad korrastamist. – Wirumaa Teataja 1936, nr 90.

[213] Edise lossiwaremed häwinewad. – Wirumaa Teataja 1935, nr 42; Edise lossiwaremed lagunewad. – Wirumaa Teataja 1936, nr 82.

[214] Ka waremed wajawad remonti. – Kaja 1934, nr 124.

[215] Hermann, U. Ajalooline õiend... lk 8.

V. Taubed Rootsi ajal

[216] Ungern Sternberg, P. von. Die Revision vom J. 1586 und die Befragung vom J. 1589. – Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands. Bd. VIII. H. 1–2 . Reval 1915, S. 15.

[217] Ungern-Sternberg, P. von. Materialen zur Geschichte der Estl. Ritterschaft und ihrer Landgüter. – Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1911, 1912 und 1913. Mitau 1914, S. 453.

[218] Est- und Livländische Brieflade. Th. 2. Bd. I… S. 192, nr. 233.

[219] *Ibidem*, S. 220, nr. 269.

[220] *Ibidem*, S. 221, nr 270.

[221] Schulmann, W. von. Die zivile Staatsbeamtenschaft… S. 78.

[222] Ungern-Sternberg, P. von. Materialen zur Geschichte der Este. Ritterschaft und ihrer Landgüter… S. 446.

[223] *Ibidem*, S. 447.

[224] EAA 854, 3, 352: 53.

[225] Est- und Livländische Brieflade. Th. 2. Bd. I… S. 252, nr. 300.

[226] 1 rundstükk = 1 öör. Paucker, C. J. Die Herren von Lode... S. 73, nr. 314.

[227] *Ibidem*, S. 297–298, nr. 346; S. 322, nr. 367; S. 330, nr. 375.

[228] Est- und Livländische Brieflade. Th. 2. Bd. I… S. 317, nr. 361.

[229] *Ibidem*, S. 355, nr. 399.

[230] *Ibidem*, S. 357, nr. 401.

[231] Samas tekstis ka Klein- ja Gross-Kirriiock ning Jollacka Jerw. Ibidem, S. 449–450, nr. 488.

[232] *Ibidem*, S. 449–450, nr. 488.

[233] *Ibidem*, S. 452–453, nr. 492, 493.

[234] *Ibidem*, S. 470, nr. 507.

[235] EAA 854, 3, 352: 38, 54.

[236] Ludwig Taube täpne surmadaatum pole teada, sulus on toodud tema matmise kuupäev Tallinna Toomkirikusse. Stackelberg, O. M. Genealogisches Handbuch… S. 376.

[237] Est- und Livländische Brieflade. Th. 2. Bd. I… S. 577–578, nr. 589.

[238] Est- und Livländische Brieflade. Th. 2. Bd. II. Reval, 1864, S. 668–670, nr. 664; EAA 858, 2, 315: 1.

[239] EAA 46, 2, 198: pagineerimata.

[240] EAA 854, 3, 352: 55.

[241] Paucker, C. J. Die Herren von Lode... S. 84, nr. 401, 402, 404; S. 86, nr. 420; S. 88, nr. 436–439; S. 89, nr. 441, 444; S. 145–146.

[242] Est- und Livländische Brieflade. Th. 2. Bd. II… S. 701, nr. 682.

[243] EAA 854, 3, 352: 55.

[244] Paucker, C. J. Die Herren von Lode... S. 87, nr. 424.

[245] EAA 1, 2, 329/I: 105 –105p.

[246] Paucker, C. J. Estlands Landgüter und deren Besitzer... S. 14.

[247] 1 vasktaaler = ????. EAA 1, 2, 35-L: 188.

[248] Est- und Livländische Brieflade. Th. 2. Bd. II… S. 952, nr. 940.

[249] Paucker, C. J. Estlands Landgüter und deren Besitzer... S. 14.

[250] *Ibidem*.

[251] Kelch, Ch. Liivimaa... lk 31–33, 35.

[252] Est- und Livländische Brieflade. Th. 2. Bd. II… S. 1026, nr. 1012.

[253] EAA 2069, 1, 544: pagineerimata.

[254] Otto Johann Tuve, Edise, Vääna ja Koonu pärishärra, tema haud. *Anno* 1696. Nottbeck, E. v., Neumann, W. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. L. 2. Reval 1899. S. 144.

VI. Edise mõis Põhjasõja ajal (1700–1710)

[255] Kelch, Ch. Liivimaa... lk 96–97.

[256] Kindral Wellingkile kuulus Jõhvi mõis.

[257] Sepp, H. Narva piiramine ja lahing a. 1700. Tallinn 1930, lk 94.

[258] Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail 1700–1721. Tallinn 1960, lk 105–106.

[259] *Ibidem*, lk 106.

[260] Sepp, H. Narva piiramine... lk 198.

[261] 1 penikoorem = 7 versta ~ 7467,53 m.

[262] Kelch, Ch. Liivimaa... lk 111.

[263] Vt lähemalt: Kroon, K. Ronga Tehvan. Eestlasest meediastaar 18. sajandil. – Horisont 2011, nr 4, lk 10–15.

[264] Sepp, H. Narva piiramine... lk 258–273.

[265] Winkler, R. König Karls XII. Zug nach Narva im Jahre 1700. – Deutsche Monatschrift für Rußland, der Baltischen Monatschrift. Riga 1914, S. 684.

[266] EAA 1, 2, 35-L: 359–360p.

[267] *Ibidem*: 405– 406.

[268] *Ibidem*: 502–503.

[269] Kelch Ch. Liivimaa... lk 247.

[270] Vahtre, S. Eesti ajalugu. Kronoloogia. Tallinn 1994, lk 71.

[271] *Ibidem*, lk 247.

[272] Kelch, Ch. Liivimaa... lk 303; Гвардія Русскаго царя под Нарвою въ 1700 и 1704 году. С.-Петербургъ 1890, стр. 30–31.

[273] Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail… lk 93–94.

VII. Edise mõisa omanikud Vene ajal (1698–1918)

[274] EAA 854, 3, 246: 21; Maydell, K. von. Das freiherrliche Geschlecht von Maydell. Helsingfors 1868, S. 239; Sepp, H. Narva piiramine... lk 213–214.

[275] Maydell, K. von. Das freiherrliche Geschlecht… S. 261–262.

[276] EAA 3, 1, 469: 1054p–1055.

[277] EAA 3, 1, 481: 96–107; EAA 3, 1, 475: 1288p.

[278] EAA 1226, 2, 1: 17p, 47, 63.

[279] EAA 1226, 2, 1: 26, 35p, 41, 68, 72.

[280] Maydell, K. von. Das freiherrliche Geschlecht… S. 264.

[281] Tukat oli kuni 1776. aastani Rootsi kuningriigis käibiv kuldraha väärtusega 2 riigitaalrit. Maydell, K. von. Das freiherrliche Geschlecht… S. 264.

[282] EAA 2069, 1, 751: pagineerimata.

[283] EAA 2069, 1, 754: pagineerimata.

[284] EAA 2069, 1, 774: pagineerimata.

[285] 1 saksa miil (*Meile*) = 6,66 versta = 7,1 km.

[286] EAA 2062, 1, 240: 1–11.

[287] EAA 2062, 1, 240: lepingu osa pagineerimata; EAA 2069, 1, 755: 5–6.

[288] Kinnistute register.

[289] EAA 854, 3, 304: 34.

[290] EAA 2062, 1, 35: 1, 6–6p; Wistinghausen H. v. Quellen zur Geschichte der Rittergüter... S. 92.

[291] *Ibidem*, S. 93.

[292] Stackelberg, O. M. von. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil: Estland, Bd. II, L. 1. Görlitz 1930, S. 186; Stackelberg, O. M. von. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil: Estland, Bd. III, L. 7. Görlitz 1930, S. 357; EAA 1226, 2, 8: 87p, 101p, 125p; DSHI 190 Estland 191: 25.

[293] EAA 1864, 2, VI-48: 141–141p; EAA 1864, 2, VII-100: 329p.

[294] Wistinghausen, H. v. Quellen zur Geschichte der Rittergüter... S. 93.

[295] *Ibidem*, S. 93; DSHI 190 Estland 191: 23.

[296] *Ibidem*, S. 93; EAA 2486, 1, 1471: 39.

[297] Maydell, K. von. Das freiherrliche Geschlecht… S. 264; EAA 854, 3, 304: 34, 38; EAA 3, 1, 481: 107; EAA 3, 1, 489: 745.

[298] EAA 1226, 2, 1: 121, 203p.

[299] Maydell, K. von. Das freiherrliche Geschlecht… S. 264.

[300] Ristirahwa Pühapäewaleht 1882, nr 36.

[301] Tensmann, E. Ajalooline rahvatraditsioon… EKLA 200, 17: 1, 65/76.

[302] Kreenmann, Ed. Nii peeti leeri… – Wirumaa Teataja 1928, nr 69.

[303] Eestimaa Kubermangu Teataja/Эстляндские губернские ведомости/Estländische Gouvernements-Zeitung 1862, nr 86.

[304] EAA 854, 3, 586: 86p.

[305] EAA 1674, 2, 167: 12.

[306] *Ibidem*.

[307] ERA 63, 22, 893: pagineerimata.

VIII. Edise mõis plaanidel ja kirjeldustes (1663–1913)

[308] Johansen, P. Die Estlandsliste… S. 355.

[309] Kinnistute register. http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/et/kinnistud/view?id=16896&_xr=eNotjF0OQDAQhO%252ByF6BCIuMYDiAbmtqgfraexN21ePom-802GYXAJ8oZRfkFRFKBJvBcN55Cp5aMfW1m22V-K0xoBmGUO3BhXvUlWB7CD6adD%252B0yTWcc3e-nexeHa9toOa%252BHzA6JgI%253D (10.12.2012).

[310] Tarvel, E. Põhijooni Jõhvi kihelkonna ajaloost... lk 42.

[311] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 203, nr. 325; Eestimaa 1725.–1726. a. adramaarevisjon... lk 175–176; EAA 3, 1, 469: 1056; EAA 3, 1, 481: 97p.

[312] EAA 1864, 2, IV-3: 140p; EAA 1864, 2, V-38: 257.

[313] EAA 1864, 2, VI-48: 136p.

[314] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 78, nr. 106.

[315] *Ibidem*, S. 84–85, Nr. 115.

[316] Johansen, P. Die Estlandsliste… S. 576; Tensmann, E. Ajalooline rahvatraditsioon… EKLA 200, 17: 2, 120/3.

[317] EAA 1226, 1, 298: 46.

[318] EAA 1226, 1, 298: 2.

[319] Reimaa, V. Edise linnuse uurimisest... lk 40.

[320] C. J. Paucker, kellele P. Johansen viitas, küla müümise aastat viidatud allikas tegelikult ei maininudki. Paucker, C. J. Estlands Landgüter und deren Besitzer... S. VIII-IX; Johansen, P. Die Estlandsliste… S. 330; EAA 864, 1, 177: 4p–5; EAA 2069, 1, 755.

[321] ERA 62, 28, 4498: pagineerimata.

[322] EAA 1, 2, 737: 320p–321

[323] Olearius, A. Uus Pärsia reisikiri. Tallinn 1996, lk 95.

[324] Körber, E. Ph. Vaterländische... S. 73. EKLA, ÕES, MB 56; EAA 2069, 1, 755: 12p.

[325] EAA 2069, 1, 755: 9–14.

[326] 1 saksa süld = 1,829 m. Seega oli mõisa härrastemaja umbes 32,9 m pikk ja 11,9 m lai ning pindalaga umbes 391,4 m^2. Mõisa härrastemaja ehitamisaeg määrati 1923. aastal Virumaa riigimaade ülema käsul koostatud hindamisaktis – 210 aastat tagasi. Võimalik, et tegemist pole siiski päris täpse ajamääratlusega. ERA 1545, 1, 74: pagineerimata.

[327] A. W. Hupeli teatel võis ühe kõrtsi käive 18. sajandi lõpus olla asukohast sõltuvalt 2000–3000 rubla ning kasum ennenägematu. Tõenäoliselt ei erinenud see palju ka sajandi keskel, seega võis Edise mõisa viie kõrtsi – osa neist asus väga soodsas paigas – käive olla vahemikus 10 000–15 000 rubla. Hupel, A. W. Oekonomisches Handbuch. Th. 1. Riga 1796, S. 150.

[328] 1 narva tünder (*Tonne*) = 4 vakka (*Lof*) = 169⅓ liitrit.

[329] EAA 2069, 1, 757: pagineerimata.

[330] Paucker, C. J. Estlands Landgüter... S. XI–XIV.

[331] 1 vene süld = 2,1336 m. Seega oli mõisa härrastemaja umbes 25,6 m pikk ja 14,9 m lai ning pindalaga umbes 382,4 m^2.

[332] 1 toop (*Stoff*) = 1,23 liitrit. 1 vene vaat = 40 pange = 400 toopi = 480 liitrit. Seega valmistati Edise mõisa viinaköögis 196,8 liitrit ehk veidi vähem kui pool vaati viina päevas.

[333] 1 tündrimaa = 0,54 hektarit. Seega oli Edise mõisal 1778. aastal mõisapõldu ainult umbes 54 hektarit.

[334] 1 tallinna sälitis (*Last*) = 24 tallinna tündrit = 72 tallinna vakka ≈ 2000 kg ≈ 3200 liitrit.

[335] 1 tallinna tünder = 3 vakka =132,84 liitrit = 86 kg. 1 vakk = 3 külimittu = 36 toopi = 44,28 liitrit = 28,67 kg.

[336] 1 verssok = 4,445 cm.

[337] EAM 70, 1, 3: 141p–142.

[338] EAM 70, 1, 3: 146p.

[339] EAA 2062, 1, 35: 3–4.

[340] Ranniku, V. Eesti NSV mõisate esialgne ülevaatus. Kohtla-Järve rajoon. Tallinn 1977, lk 18–20. P-3266.

[341] ERA 1545, 1, 74: pagineerimata.

[342] Ranniku, V. Eesti NSV mõisate esialgne ülevaatus… lk 18–20. P-3266.

[343] ERA 1545, 1, 74: pagineerimata.

[344] ERA 58, 4, 2149: 3–4.

[345] Richter, A. Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Bd. 3. Estland. Riga 1913, S. 330.

[346] Postimees 1892, nr 4.

[347] ERA 1545, 1, 74: pagineerimata; EAA 854, 2, 2612: 1 (läbivalt pagineerimata).

[348] 1 tallinna vakamaa = 0,18 ha.

[349] ERA 1545, 1, 74: pagineerimata; ERA 1545, 1, 78: pagineerimata.

[350] ERA 1545, 1, 78: pagineerimata.

[351] EAA 854, 2, 2612: 1 (läbivalt pagineerimata); ERA 58, 4, 2148: 3p, 15.

[352] Protokoll der Sitzung des Estländischen Landwirthschaftlichen Vereins am 23. Juni 1898. – Baltische Wochenschrift 1898, Nr. 46, S. 508; ERA 1545, 1, 74; pagineerimata.

[353] ERA 58, 4, 2149: 3p.

[354] Päewaleht 1924, nr 25; ERA 1545, 1, 74: pagineerimata.

[355] ERA 58, 4, 2149: 60p.

[356] ERA 58, 4, 2148: 4;

[357] ERA 58, 4, 2149: 3–3p; ERA 1545, 1, 74: pagineerimata.

[358] Eestimaa Kubermangu Teataja/Эстляндские губернские ведомости/Estländische Gouvernements-Zeitung 1857, nr 6; 1858, nr 14.

[359] EAA 2486, 1, 2792: 1–79.

[360] EAA 2486, 1, 1471: 98–100p.

[361] EAA 854, 5, 718: 61; EAA 2486, 1, 1471: pagineerimata.

[362] EAA 854, 5, 718: pagineerimata. Säilik on pagineeritud kuni leheküljeni 76, sealt edasi on leheküljenumbrid puudu.

[363] Kinnistute register. http://www.ra.ee/apps/kinnistud/index.php/et/kinnistud/view?id=16896&knr=&hpr=&krundi _nr=&markus=&kinnistu_nimi=&eesnimi=&perenimi=&sisu=&perenimi_sisu=&majad=&tanav=&asustus_yksus=&asustus_yksus_sisu=&liht_otsing=konju&_xr=eNpLtDK0qs60MrBOtDKBMIqtjIyslLIz8%252FIyi0tKU%252FSLUxOLkjOCM3MLclKVgLKGhlZKOZkZJfH5JcWZeekgIVOg%252Bvy8rFKwtJVSIZQ2BNEWQNWJeemlielg3UCjU0uUrGtrATWNJh8%253D (15.08.2015).

[364] EAA 2486, 1, 1471: 163–164p.

[365] *Ibidem*; EAA 854, 5, 718: pagineerimata.

[366] EAA 854, 5, 718: pagineerimata.

[367] ERA 39, 2, 712: pagineerimata.

[368] ERA 39, 2, 712: pagineerimata.

[369] EAA 2486, 1, 1471: 172–173p.

[370] ERA 58, 4, 2148: 3–4.

[371] Richter, A. Baltische Verkehrs- und Adressbücher… S. 330.

[372] Эстляндскій сборникъ. Ревель, 1870, стр. 107.

[373] EAA 30, 7, 1961: 1–6.

[374] W. M. Edise lossi minewik. – Wirumaa Teataja 1929, nr 92.

[375] Sirge, K. Eesti mõisakalmistud. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond, 2013, lk 40, 66.

[376] Necropolis von Estland. Teil III: Narwa-Allentacken. EAA 1674, 2, 335: 54p, 66.

[377] Edise surnuaiakabel laguneb. – Wirumaa Teataja 1936, nr 143.

[378] ERA T-76, 1, 16456: 1, 6.

IX. Talurahvas 18.–19. sajandil

[379] Jordan, P. E. Geschichte der Pest in Estland im Jahre 1710. Separaat, 1880, S. 66–67, 79–82.

[380] *Ibidem*, lk 66.

[381] EAA 3, 1, 448: 12–13.

[382] Ligi, H. 1725.–1726. aasta adramaarevisjon… lk 10.

[383] *Ibidem*, lk 10 –11.

[384] EAA 3, 1, 451: 7, 18p, 161–162p.

[385] EAA 3, 1, 448: 12–13.

[386] Ligi, H. 1725.–1726. aasta adramaarevisjon… lk 11.

[387] EAA 3, 1, 451: 161–162p.

[388] Nii 1712. aasta inkvisitsiooniprotokollis kui ka hilisemates adramaarevisjonides esitati ainult taluperemeeste ja vabadikuperede perepeade nimed, naisi, lapsi ja sulasrahvast nimepidi ei esitatud, ära märgiti ainult nende arv ning aimu sai ka nende soolisest ja vanuselisest jagunemisest.

[389] EAA 3, 1, 451: 161–162p.

[390] EAA 3, 1, 448: 13; EAA 3, 1, 451: 161–162p; Eestimaa 1725.–1726. a. adramaarevisjon. III. Virumaa. Tallinn, 1988, lk. 176; EAA 3, 1, 469: 1056p, 1057p; EAA 3, 1, 481: 104p; EAA 864, 1, 177: 4p, 5p; EAA 2069, 1, 755: 3, 6–7.

[391] EAA 3, 1, 451: 161–162p.

[392] Tarvel, E. Adramaa. Tallinn 1972, lk 152–161.

[393] Laur, M. Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710–1783). Tartu 2000, lk 134–135.

[394] Land-Rolle des Hertzogthums Ehstland nach der Revision von 1765. Revall 1766, Tab. 15.

[395] EAA 3, 1, 460: 341–345 (Eestimaa 1725.–1726. a. adramaarevisjon... lk 40, 174–177); EAA 3, 1, 469: 1050–1061; EAA 3, 1, 475: 1286–1297p; EAA 3, 1, 481: 96–107; EAA 3, 1, 489: 744; EAA 3, 1, 489: 744p–745; EAA 3, 1, 498: 84–85; EAA 3, 1, 505: 96.

[396] EAA 864, 1, 177; EAA 2069, 1, 755.

[397] EAA 3, 1, 469: 1053–1054, 1056–1058.

[398] 22 vana lammast ja 29 talle.

[399] EAA 864, 1, 177.

[400] *Ibidem*: 7p–8.

[401] *Ibidem*: 9p–11p.

[402] *Ibidem*.

[403] *Ibidem*.

[404] *Ibidem*: 10.

[405] *Ibidem*: 13–14p.

[406] Ligi, H. Talupoegade koormised Eestis… lk 176.

[407] 1 arssin = 28 tolli ≈ 71,12 cm. Ligi, H. Talupoegade koormised Eestis… lk 189.

[408] Umbes 1230 liitrit. Meski valmistamiseks sobis paremini jõevesi, jahutamiseks kaevu- või allikavesi. Ligi, H. Talupoegade koormised Eestis… lk 188–189.

[409] Ligi, H. Talupoegade koormised Eestis… lk 154.

[410] *Ibidem*, lk 128–129.

[411] EAA 864, 1, 177: 21–22.

[412] EAA 864, 1, 177: 15p–16, 23p–24.

[413] *Ibidem*: 15p–16, 29p–30.

[414] Eestima Tallorahwa Seädus, Moisavannemattest noutud ja meie Sure armolisse Keisri Herrast kinnitud 1805 aasta sees. Tallinn 1805, lk 5, 9.

[415] EAA 864, 1, 177: 23p–24.

[416] EAA 864, 1, 177: 24, 26p.

[417] EAA 875, 1, 177; EAA 875, 1, 178; EAA 875, 1, 179;

EAA 875, 1, 234; EAA 875, 1, 235.

[418] EAA 875, 1, 177: pagineerimata.

[419] *Ibidem*: 2p.

[420] 1 karnits = 2,67 toopi = 3,28 liitrit.

[421] 1 nael = 409,528 g.

[422] EAA 875, 1, 234: 25, 31.

[423] *Ibidem*: 25, 31.

[424] *Ibidem*: 25p.

[425] *Ibidem*: 31p.

[426] *Ibidem*: 15p.

[427] *Ibidem*: 61p–62.

[428] *Ibidem*: 33p.

[429] *Ibidem*: 87.

[430] *Ibidem*: 87p.

[431] *Ibidem*: 2p.

[432] *Ibidem*: 3.

[433] *Ibidem*: 89p.

[434] 1 dessatiin (tiin) = 2400 ruutsülda = 10 925,4 m2.

[435] EAA 875, 1, 235: 1.

[436] *Ibidem*: 53.

[437] EAA 875, 1, 179: 211.

[438] Est- und Livländische Brieflade. Th. 1. Bd. I… S. 561, nr. 1038.

[439] Paucker, C. J. Estlands Landgüter und deren Besitzer... S. 14.

[440] EAA 3, 1, 448: 11p; EAA 3, 1, 451: 162; Eestimaa 1725.–1726. a. adramaarevisjon... lk 176; EAA 3, 1, 469: 1055p–1056; EAA 3, 1, 481: 98p–99.

[441] EAA 864, 1, 177: 5p–6; EAA 2069, 1, 755: 3p–4.

[442] Tensmann, E. Ajalooline rahvatraditsioon… EKLA 200, 17: 1, 11/2.

[443] EAA 3, 1, 448: 11p; EAA.3.1.451: 162; Eestimaa 1725.–1726. a. adramaarevisjon... lk 176; EAA 3, 1, 469: 1055p; EAA 3, 1, 481: 98p; EAA 864, 1, 177: 5p; EAA 2069, 1, 755: 3p; EAA 2062, 1, 240: 9; EAA 1864, 2, IV-3: 140; EAA 1864, 2, V-38: 256–256p; EAA 1864, 2, VII-100: 318p–319; EAA, 1864, 2, VIII-117: 179p–181; EAA 1864, 2, IX-84: 224p–226; 233p–235.

[444] EAA 864, 1, 177: 9p.

[445] EAA 875, 1, 234: 31p–32, 61p–62.

[446] EAA 875, 1, 178: 14–15.

[447] EAA 875, 1, 235: 53, 55.

[448] EAA 875, 1, 179: 185p, 192p.

[449] EAA 3, 1, 481: 97p–98p; EAA 864, 1, 177: 5p; EAA 2069, 1, 755: 3p.

[450] Eestimaa 1725.–1726. a. adramaarevisjon... lk 176.

[451] EAA 3, 1, 469: 1059p–1060.

[452] EAA 3, 1, 475: 1290p–1291.

[453] *Ibidem*: 1291p–1292, 1297p.

[454] EAA 3, 1, 481: 106–106p.

[455] EAA 3, 1, 489: 745.

[456] EAA 864, 1, 177: 6p; EAA 2069, 1, 755: 8.

[457] *Ibidem*.

[458] *Ibidem*.

[459] EAA 2062, 1, 240: 10–11.

[460] Wirulane 1906, nr 213.

[461] EAA 2486, 2, 4532: pagineerimata.

[462] EAA 2486, 1, 471: pagineerimata; EAA 875, 1, 235: 53, 55; EAA 2486, 2, 4532: pagineerimata; Eestimaa Kubermangu Teataja/Эстляндские губернские ведомости/Estländische Gouvernements-Zeitung 1870, nr 54; 1871, nr 83.

X. Edise mõisast võetud nekrutitest

[463] 1847. aastal pidi mõis maksma igale mõisast antud nekrutile mundri hankimiseks 10,20 rubla, toidumoona muretsemiseks 5,49½ rubla ning palgaks 0,90 rubla, kokku 16,59½ rubla. 1865. aastal aga vastavalt 11,05, 5,78 ja 0,90 rubla, kokku 17,73 rubla. EAA 178, 1, 3719: I; EAA 178, 1, 3766: 83.

[464] Tabeli juurest leiab ka kõik nekrutite ja nende andmisega seostuvad viited.

[465] EAA 1864, 2, V-38: 258p–259; EAA 1864, 2, VI-48: 136p, 137p.

[466] EAA 1226, 2, 8: 112.

[467] EAA 178, 1, 3703: 17p–18; EAA 1864, 2, IX-84: 240p.

[468] Vt dokumente arhivaalis EAA 48, 1, 38. Näitena olgu esitatud sealt üks iseloomulik dokument, milles Jürri Kolm annab oma pojale Mihklile loa ennast Mihkel Lassile 190 rubla eest maha müüa ning tema eest vabatahtlikult nekrutiks hakata: *Selle lebbi ma tunnistan et ma omma pojale Mihkel ollen sedda lubba annud, et ta tohhib ennast Mihkel Lassil erra müa. Wastal sel 5mal Februar 1868.* /allkirjad/.

[469] EAA 48, 1, 4: 42p–43.

[470] EAA 48, 1, 9: 73p–74.

[471] Väide ei põhine allika statistilisel läbitöötamisel, vaid kirikuraamatute lugemisel tekkinud subjektiivsel hinnangul.

[472] EAA 178, 1, 3664: pagineerimata; EAA 178, 1, 3666: ??; EAA 178, 1, 3667: ??; EAA 178, 1, 3669: 51p–52; EAA 178, 1, 3670: 52p–53; EAA 178, 1, 3671: 57p–58; EAA 178, 1, 3673: 13p–14; EAA 178, 1, 3674: 15p–16; EAA 178, 1, 3676: 26p–27; EAA 178, 1, 3678: 41p–42; EAA 178, 1, 3685: 31p–32; EAA 178, 1, 3687: 46p–47; EAA 178, 1, 3693: 7p–8; EAA 178, 1, 3697: 18; EAA 178, 1, 3698: 44; EAA 178, 1, 3712: 3; EAA 178, 1, 3713: 4p–5; EAA 178, 1, 3719: 79; EAA 178, 1, 3720: pagineerimata; EAA 178, 1, 3721: 39p–40; EAA 178, 1, 3727: 52p–53; EAA 178, 1, 3733: 39p–41;

EAA 178, 1, 3740: 28p–29; EAA 178, 1, 3746: 83p–84; EAA 178, 1, 3747: 55p–57, 64p–65, 92p–93; EAA 178, 1, 3755: 26p–27, 43p–44; EAA 178, 1, 3756: 76p–77, 98p–99; EAA 178, 1, 3763: 36p–37; EAA 178, 1, 3767: 30p–31; EAA 178, 1, 3771: 19p–20; EAA 48, 1, 4: 44p–45; EAA 48, 1, 5: pagineerimata; EAA 1226, 1, 67: 206p–207; EAA 1226, 1, 298: 10, 13, 21, 28, 45, 59, 61, 64; EAA 1226, 1, 315: 26, 27; EAA 1226, 1, 285: 23; EAA 1864, 2, V-38; EAA 1864, 2, VI-48; EAA 1864, 2, VII-100; EAA, 1864, 2, VIII-117; EAA 1864, 2, IX-84; EAA 1864, 2, X-172; Eestimaa Kubermangu Teataja/Эстляндские губернские ведомости/Estländische Gouvernements-Zeitung 1871, nr 70.

XI. Mõisarahvas 18.–19. sajandil

[473] EAA 1864, 2, IX-84: 222p–224p.

[474] EAA 1864, 2, X-172: 232p jj.

[475] EAA 1864, 2, VI-48: 135p–136.

[476] EAA 1864, 2, VII-100: 316.

[477] EAA, 1864, 2, VIII-117: 176.

[478] *Ibidem*: 177–177p.

[479] EAA 1226, 2, 1: 3, 4p, 7p, 8p, 9p, 11–11p.

[480] *Ibidem*: 90, 198p.

[481] *Ibidem*: 96p, 101p, 104, 112p–113, 118p, 121p–122, 128p, 130p–131, 133p, 182p; EAA, 1226, 2, 2: 2, 3p–4.

[482] EAA 1226, 2, 4: 5p.

[483] EAA 1226, 2, 6: 64p.

[484] *Ibidem*: 157p, 160p, 176p, 193p, 196p, 202p, 204p, 251p, 265p, 271p, 275p; EAA 1864, 2, V-38: 253p.

[485] EAA 1226, 2, 6: 293p, 300p, 304p, 316p.

[486] *Ibidem*: 4, 10, 17p, 20, 21p, 23, 27, 27p, 35, 37p, 39p, 43, 44p, 47, 51, 52, 54p, 57, 62, 67p.

[487] EAA 1226, 2, 9: 188.

[488] EAA 1226, 1, 66: 127p–128; EAA 1226, 1, 279: pagineerimata.

[489] EAA 1226, 2, 9: 146p; DSHI 190 Estland 191: 25.

[490] DSHI 190 Estland 191: 25; EAA 1864, 2, VII-100: 336.

[491] EAA 1226, 1, 67: 155, 163, 164, 201p–202; EAA 1226, 1, 280: 2; EAA 1864, 2, IX-84:251p; EAA 1864, 2, IX-85: 119, 121; Hoffmann, E. Hoffmann'sche Familien-Chronik. Jurjew (Dorpat) 1899, S. 11, Tafel I.

[492] EAA 1864, 2, IX-85: 123, 125, 127, 129, 131; EAA 1864, 2, X-173: 99.

[493] EAA 48, 1, 4: 42p–43; EAA 875, 1, 178: 11p; EAA 1864, 2, X-173: 114; EAA 1864, 2, X-174: 163.

[494] Päewaleht 1939, nr 132.

[495] Wirulane 1886, nr 49; EAA 875, 1, 179: 211.

[496] Richter, A. Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Bd. 3. Estland. Riga 1913, S. 330; Postimees 1905, nr 179; EAA 1226, 1, 308: 66; EAA 1226, 1, 315: 51–52.

[497] Johannson, A. Põllumajandusline ringwaade Eesti kubermangus a. 1907. – Päewaleht 1907, nr 244.

[498] EAA 1226, 2, 1: 20, 22.

[499] *Ibidem*: 104.

[500] EAA 1226, 2, 2: 2.

[501] EAA 1864, 2, IV-3: 139; EAA 1864, 2, V-38: 253p.

[502] EAA 1226, 2, 6: 193p.

[503] *Ibidem*: 210.

[504] EAA 1226, 2, 9: 10, 20, 21p.

[505] EAA 1226, 1, 67: 84.

[506] EAA 1864, 2, IX-84: 251.

[507] Brennsohn, I. Die Aerzte Estlands vom Beginn der historischen Zeit bis zur Gegenwart. Riga 1922, S. 340; EAA 1226, 2, 4: 8, 9p, 10p.

[508] EAA 1226, 2, 4: 11p.

[509] *Ibidem*: 12p; EAA 1226, 2, 6: 9p.

[510] EAA 1864, 2, IV-3: 146.

[511] EAA 1226, 2, 6: 118.

[512] EAA 1864, 2, V-38: 265.

[513] EAA 1864, 2, VI-48: 142; EAA 1864, 2, VII-100: 329p.

[514] EAA 1226, 2, 1: 28p.

[515] *Ibidem*: 175p.

[516] *Ibidem*: 177; DSHI 190 Estland 191: 26.

[517] *Ibidem*: 120.

[518] *Ibidem*: 130p; EAA, 1226, 2, 2: 15p.

[519] EAA, 1226, 2, 2: 27.

[520] EAA 1864, 2, IV-3:139.

[521] EAA 1226, 2, 6: 41p.

[522] *Ibidem*: 126p, 141p.

[523] *Ibidem*: 130p, 132.

[524] *Ibidem*: 134p, 136; EAA 1864, 2, V-38: 254p.

[525] EAA 1864, 2, V-38: 254p.

[526] EAA 1226, 2, 6: 192, 209.

[527] *Ibidem*: 302p; EAA 1864, 2, V-38: 255.

[528] EAA 1226, 2, 8: 37, 112p, 138p, 142p; EAA 1226, 1, 66: 7, 10, 13; EAA 1226, 1, 67: 19; EAA, 1864, 2, VIII-117: 184p–185.

[529] EAA 1864, 2, IV-3: 146.

[530] *Ibidem*: 146.

[531] EAA 1864, 2, V-38: 254, 255, 256p, 262, 265.

[532] EAA 1864, 2, VI-48: 135–135p.

[533] EAA 1226, 2, 6: 270p, 278p, 343p.

[534] EAA 1864, 2, VI-48: 135p; EAA 1864, 2, VII-100: 316p; EAA, 1226, 2, 8: 96p, 104p.

[535] EAA, 1226, 2, 8: 157.

[536] EAA, 1864, 2, VIII-117: 176p.

[537] EAA 291, 10, 405: pagineerimata.

[538] EAA, 1864, 2, VIII-117: 177p, 333p.

[539] EAA, 1226, 2, 2: 15p, 81p; EAA, 1226, 2, 8: 53p.

[540] EAA 1226, 2, 1: 61, 67p, 68, 80, 86, 91p, 96p, 99p, 101, 106, 114, 116, 120, 122, 128, 180; EAA 1226, 2, 2: 86p, 115p; EAA 1226, 2, 6: 28; EAA 3, 1, 481: 96p; EAA 864, 1, 177: 2p; EAA 2069, 1, 755: 3p.

[541] EAA 1226, 2, 1: 87, 181.

[542] *Ibidem*: 130p; EAA, 1226, 2, 2: 15p.

[543] EAA 1226, 2, 6: 45p, 126p, 134p, 148, 161p; EAA 1864, 2, IV-3: 139; EAA 1864, 2, V-38: 254p; EAA 1864, 2, VI-48: 135.

[544] EAA 1226, 2, 6: 283p; EAA 1226, 2, 8: 46p, 61p, 114, 153p; EAA 1864, 2, VI-48: 136; EAA 1864, 2, VII-100: 316p.

[545] EAA 1226, 1, 66: 245, 269.

[546] EAA 1226, 1, 66: 287; EAA 1226, 1, 279: pagineerimata.

[547] EAA 3, 1, 448: 13.

[548] EAA 3, 1, 451: 7, 162p.

[549] *Ibidem*: 162p.

[550] EAA 1226, 2, 1: 18p, 21, 28, 29, 30p, 34, 36, 37, 39, 40, 41, 45, 55p, 58p, 70p.

[551] EAA 3, 1, 469: 1054p; EAA 3, 1, 475: 1287p; EAA 3, 1, 481: 96p.

[552] EAA 1226, 2, 1: 199.

[553] EAA 3, 1, 481: 97p–98.

[554] EAA 3, 1, 469: 1054p–1055; EAA 864, 1, 177: 3p–4; EAA 2069, 1, 755: 4p–5.

[555] EAA 864, 1, 177: 4p–5.

[556] Mingi arusaamatuse tõttu on Marri kantud surnute ja mahamaetute nimekirja kaks korda. „Teist korda" suri ta 8. mail samal aastal. EAA 1226, 2, 2: 89, 89p, 96.

[557] EAA 1226, 2, 6: 1p; 50p, 55p, 62p, 79p, 86, 91, 104p, 107p.

[558] *Ibidem*: 103p; 118p, 119p, 134p, 150p, 157p, 161p, 166p; EAA 1864, 2, V-38: 262p; EAA 1864, 2, VI-48: 139p.

[559] EAA 1226, 2, 6: 284p, 305p; EAA 1864, 2, VII-100: 326p–327, 311p; EAA 864, 1, 177: 9p, 23p–24.

[560] EAA 864, 1, 177: 9p, 23p–24; EAA 1226, 2, 6: 328p.

[561] EAA 1226, 2, 8: 34p, 37, 40p, 46p, 61p, 84p; EAA 1864, 2, VI-48: 137; EAA 1864, 2, VII-100: 320p; EAA 1864, 2, VIII-118: 95p; EAA 1864, 2, IX-84: 226p; EAA.1864, 2, X-172: 235p.

[562] EAA 1226, 2, 9: 24, 50, 51p, 138.

[563] *Ibidem*: 61p.

[564] EAA 1226, 1, 66: 239p–240, 245, 466p–467; EAA 1226, 1, 67: 9, 10; 40p–41, 83p–84, 155, 161, 163, 178, 209p–210, 220; EAA 1226, 1, 68: 10p–11; EAA 1226, 1, 279: pagineerimata; EAA 1226, 1, 298: 32; EAA 1226, 1, 285: 16.

[565] ERA 58, 4, 2149: 3.

[566] EAA 1226, 2, 1: 3, 4, 6p, 15–15p, 17, 18p, 19p, 27, 29, 35p, 52, 57p, 57a, 191; EAA 3, 1, 451: 162p; EAA 3, 1, 475: 1288p.

[567] EAA 3, 1, 469: 1053p; EAA 3, 1, 475: 1288p; EAA 3, 1, 481: 97p.

[568] EAA 3, 1, 481: 97p.

[569] EAA 864, 1, 177: 3p.

[570] EAA 3, 1, 475: 1289p–1290; EAA 3, 1, 481: 98p–99, 104p–105.

[571] EAA 2069, 1, 755: 4p–5.

[572] EAA 1226, 2, 2: 97p, 109.

[573] *Ibidem*: 115p.

[574] EAA 1226, 2, 6: 47p, 55p, 63; EAA 1864, 2, V-38: 262p; EAA 1864, 2, VI-48: 139p.

[575] EAA 1226, 2, 6: 130p, 163p.

[576] EAA, 1864, 2, VIII-117: 177p–178.

[577] EAA 3, 1, 451: 162p.

[578] EAA 1226, 2, 1: 39.

[579] *Ibidem*: 78.

[580] EAA 1864, 2, IV-3: 139.

[581] EAA 1864, 2, V-38: 255–255p.

[582] EAA 1226, 2, 6: 294p; EAA 1864, 2, VI-48: 135.

[583] EAA 1864, 2, VI-48: 135, 135p; EAA 1226, 2, 6: 113p, 120p, 141p, 146p, 163p, 187p, 238, 240p, 241p, 251p, 262p, 287, 292, 293p.

[584] EAA 1864, 2, V-38: 255p, 263; EAA 1864, 2, VII-100: 315p–316; EAA, 1864, 2, VIII-117: 175p–176.

[585] EAA 1226, 2, 8: 41p, 54.

[586] EAA 1226, 2, 8: 58p, 75p.

[587] EAA, 1864, 2, VIII-117: 177–177p; EAA 1864, 2, IX-84: 224p–225; EAA 1226, 1, 66: 10, 69p, 173p.

[588] EAA 1226, 1, 67: 118p–119, 144, 154p–155, 159, 178, 180, 361p.

[589] EAA 5089, 1, 1056: 5; Richter A. Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Bd. 3. Estland. Riga, 1913, S. 330.

[590] EAA 3, 1, 451: 162p.

[591] EAA 3, 1, 469: 1054p; EAA 3, 1, 475: 1294p.

[592] Eestimaa 1725.–1726. a. adramaarevisjon... lk. 175; EAA 3, 1, 469: 1055p; EAA 3, 1, 475: 1289p–1291.

[593] EAA 2069, 1, 755: 5p–6.

[594] EAA 1226, 2, 8: 56, 72p.

[595] *Ibidem*: 104p, 171.

[596] EAA 1226, 1, 66: 261p–262; EAA 1864, 2, IX-84: 241p.

[597] EAA 1226, 2, 1: 6, 10–11p, 12p, 13p, 14p–15, 16–17p, 19–20, 22–23, 24, 26–26p, 28, 31p, 35, 36, 37, 50p, 52, 55, 57p, 57ap, 61, 67p, 194p; EAA 3, 1, 451: 162p; EAA 3, 1, 469: 1054p; EAA 3, 1, 475: 1287p–1288.

[598] EAA 3, 1, 475: 1291p–1292.

[599] EAA 3, 1, 481: 96p–97.

[600] EAA 1226, 2, 1: 71p.

[601] *Ibidem*: 106p, 111p–114, 115p, 116p–117, 120p, 121p, 122p–125, 126, 135p.

[602] EAA 864, 1, 177: 5p.

[603] EAA 2069, 1, 755: 5p–6.

[604] EAA 1226, 2, 2: 2.

[605] *Ibidem*: 122p.

[606] *Ibidem*: 32.

[607] EAA 1226, 2, 1: 6, 8, 13p, 16p.

[608] EAA 3, 1, 469: 1055p–1056; EAA 3, 1, 475: 1289p–1290; EAA 3, 1, 481: 98p.

[609] EAA 1226, 2, 4: 11, 14.

[610] EAA 1864, 2, IV-3: 139p; EAA 1864, 2, V-38: 254p, 264p; EAA 1864, 2, VI-48: 140p; EAA 2062, 1, 240: 4; EAA 1226, 2, 6: 62p, 101p.

[611] EAA 1864, 2, V-38: 255, 258; EAA, 1864, 2, VIII-117: 174p; EAA 1226, 2, 6: 293p, 307p, 309p, 326p, 328p, 330p, 333p; EAA 1226, 2, 8: 3p, 6p, 11p, 16p, 19p, 21, 34p, 35p, 41p, 44p, 46p, 54p, 58p, 88p, 112p, 114p; EAA 1226, 2, 9: 172.

[612] EAA 1226, 2, 8: 175p, 176.

[613] EAA 1226, 2, 9: 70, 73, 80p, 85, 88p, 184, 187.

[614] *Ibidem*: 88p.

[615] EAA 1226, 1, 66: 74p–75.

[616] EAA 1226, 1, 66: 268p–269, 460p–461; EAA 1226, 1, 67: 45, 84, 145, 246p; EAA 1226, 1, 279: pagineerimata; EAA 1864, 2, IX-84: 241p–242; EAA 1864, 2, X-172: 248p–249.

[617] Saarlane 1894, nr 31.

[618] EAA 1226, 2, 1: 20, 23, 34, 35, 39, 49, 49p, 54p, 56, 58p, 64, 67p, 76, 84, 88p, 100, 104p, 188, 191p, 195, 198; EAA 3, 1, 469: 1052p–1053; EAA 3, 1, 475: 1287p–1288; EAA 3, 1, 481: 96p–97; EAA 3, 1, 505: 26.

[619] EAA 864, 1, 177: 2p; EAA 2062, 1, 240: 1; EAA 2069, 1, 755: 3p; EAA 1226, 2, 1: 200p; EAA 1226, 2, 2: 86, 126p, 135p.

[620] EAA 1226, 2, 6: 52; EAA 1864, 2, IV-3: 139; EAA 1864, 2, V-38: 254.

[621] EAA 2062, 1, 240: 2; EAA 1226, 2, 6: 91p, 129p, 150p, 152p, 162p, 174p, 215p, 228p, 229p, 263p; EAA 1864, 2, V-38: 255, 262p.

[622] EAA 1226, 2, 6: 175p, 193p, 201p, 202p, 204p, : 215p, 251p, 293p; EAA 1864, 2, V-38: 255, 264p, 293p.

[623] EAA 1864, 2, VI-48: 135–135p; EAA 1226, 2, 6: 311p, 321, 333p, 337, 343p; EAA 1226, 2, 8: 3p, 21p, 28p, 53p, 58p, 60p, 61p, 82p, 88p, 97p, 104p, 112p, 138p, 141p, 155p, 169p; EAA 1226, 2, 9: 20, 24, 27p, 36, 37p, 44, 70, 88p.

[624] EAA 1226, 2, 9: 67p, 161.

[625] EAA 1226, 1, 66: 70, 164, 174; EAA 1226, 1, 67 10:.

[626] EAA 1226, 1, 66: 188p–189, 419p–420.

[627] *Ibidem*: 475p–476.

[628] EAA 1226, 1, 67: 61, 82p–83, 126p–127, 156p–157, 192p–193, 319p; EAA 1226, 1, 68: 4p–5; EAA, 1864, 2, VIII-117: 193p–194.

[629] EAA 1226, 1, 67: 155, 159, 211p–212, 246p; EAA 1864, 2, X-172: 243..

[630] EAA 1226, 2, 1: 5, 68, 71p, 74, 90p, 99p, 102, 106p, 113p–114, 115p, 116p, 119p, 122p, 131p, 198, 200, 237; EAA 1226, 2, 2: 15p, 87, 88, 108, 110p, 130; EAA 2069, 1, 755: 5p–6.

[631] EAA 2069, 1, 751: pagineerimata.

[632] EAA, 1226, 2, 2: 21p.

[633] EAA 1226, 2, 2: 127.

[634] EAA 1226, 2, 6: 36.

[635] *Ibidem*: 150p, 158p, 171p, 200p, 201p; EAA 1864, 2, V-38: 255.

[636] EAA 1226, 2, 6: 163p, 180p, 193p, 203, 215p, 218p, 219p, 223p, 226p, 227p, 239p, 247p, 256p, 266p, 275p, 291p, 300p 304p, 333p; EAA 1226, 2, 8: 56, 124p; EAA 1226, 2, 9: 174, 183p; EAA, 1864, 2, VIII-117: 174p.

[637] EAA 1226, 2, 9: 68.

[638] EAA 1864, 2, VI-48: 136; EAA 1864, 2, VII-100: 316p.

[639] EAA 3, 1, 469: 1055p–1056.

[640] EAA 1226, 2, 1: 104, 120.

[641] EAA 1226, 2, 6: 18p, 60p; EAA 1864, 2, IV-3: 146; EAA 1864, 2, V-38: 265.

[642] EAA 1226, 2, 8: 104p, 126, 136p, 138p.

[643] EAA 1226, 1, 66: 9p–10, 168p–169, 222p–223, 455p–456; EAA 1864, 2, VIII-118: 103p; EAA 1864, 2, IX-84: 238p.

[644] EAA 875, 1, 177: pagineerimata.

[645] EAA 1226, 1, 67: 45, 139, 149p–150; 250.

[646] EAA 3, 1, 498: 85.

[647] EAA 1226, 2, 6: 75p, 90.

[648] EAA 1226, 2, 8: 96p.

[649] EAA 1226, 2, 9: 24, 27p, 37p, 38p, 56p, 67p, 68, 70, 81p, 85, 92, 138p.

[650] EAA, 1864, 2, VIII-117: 178p–179; EAA 1226, 2, 9: 37p, 59, 59p, 63, 68, 70, 75, 80p, 145, 181p; EAA 1226, 1, 66:

271p–272, 455p–456; EAA 1226, 1, 67: 79.

[651] EAA 1226, 2, 8: 97.

[652] EAA 1226, 2, 9: 43, 56, 140.

[653] EAA 1226, 1, 66: 239p–240.

[654] EAA 1226, 2, 9: 24, 42, 141.

[655] EAA 1226, 1, 66: 241p–243; EAA 1226, 1, 67: 87, 163p–164; EAA 1226, 1, 68: 11p–12; EAA, 1864, 2, VIII-117: 29.

[656] EAA 1226, 2, 9: 36, 51p.

[657] EAA 3, 1, 505: 96.

[658] EAA 1226, 2, 9: 75, 76p; EAA 1226, 1, 66: 164.

[659] EAA 1226, 2, 1: 39, 40p, 41, 57p, 59, 61, 63, 72, 201p.

[660] EAA 1226, 2, 1: 61, 68, 72, 173p.

[661] EAA 3, 1, 475: 1287p–1288; EAA 3, 1, 481: 96p–97.

[662] EAA 1226, 2, 1: 89, 181.

[663] *Ibidem*: 81, 85, 96p, 100, 104, 120, 181p.

[664] EAA 1864, 2, V-38: 254, 255, 264.

[665] EAA 1226, 2, 8: 41p, 42p, 53p, 80p; EAA 1864, 2, V-38: 255, 256p; EAA 1864, 2, VI-48: 135p–136; EAA 1864, 2, VII-100: 316p.

[666] EAA, 1864, 2, VIII-117: 177p–178; EAA 1864, 2, IX-84: 224p–225.

[667] EAA 1226, 2, 1: 98p; EAA, 1226, 2, 2: 15p, 91p.

[668] EAA 1864, 2, IV-3: 139; EAA 1864, 2, V-38: 254.

[669] EAA 1226, 2, 6: 30p.

[670] *Ibidem*: 219p, 290.

[671] *Ibidem*: 224; 248p, 256p.

[672] EAA 1864, 2, VI-48: 136; EAA 1864, 2, VII-100: 316p.

[673] EAA 1226, 2, 8: 138p; 153p; EAA 1864, 2, VII-100: 317p; EAA, 1864, 2, VIII-117: 175p.

[674] EAA 1226, 2, 9: 16p.

[675] EAA, 1864, 2, VIII-117: 176p–178; EAA 1864, 2, IX-84: 223p; EAA 1226, 2, 9: 37p, 44p, 50, 68p, 86, 139, 146p; EAA 1226, 1, 66: 1p–2, 161p–162; EAA 1226, 1, 67: 420p–421.

[676] EAA 1226, 1, 279: pagineerimata.

[677] EAA 1226, 2, 1: 39; EAA 1226, 2, 1: 104; EAA 1226, 2, 2: 3, 26p.

[678] EAA 3, 1, 469: 1052p–1053; EAA 3, 1, 475: 1287p.

[679] EAA 1226, 2, 6: 27p, 115p, 146p, 167p, 176p, 180p.

[680] *Ibidem*: 244p, 277p.

[681] EAA 3, 1, 451: 162p; EAA.3.1.460: 341; EAA 3, 1, 469: 1054p.

[682] EAA 1226, 2, 1: 18p.

[683] *Ibidem*: 40p; 192, 193p.

[684] EAA 3, 1, 475: 1287p.

[685] EAA 2069, 1, 755: 3p–4.

[686] EAA 1226, 2, 2: 119.

[687] EAA 1226, 2, 6: 48.

[688] EAA 1864, 2, IV-3: 139p; EAA 1864, 2, V-38: 254p–255; EAA 1864, 2, VI-48: 135; EAA 1864, 2, VII-100: 315p; EAA, 1864, 2, VIII-117: 184.

[689] EAA 1226, 2, 6: 307p; EAA 1864, 2, VI-48: 136; EAA 1864, 2, IX-84: 235p.

[690] EAA 1226, 1, 66: 22p–23, 359p–360.

[691] EAA 1226, 1, 66: 60p–61.

[692] *Ibidem*: 93; EAA 1226, 1, 67: 19, 87, EAA 1226, 1, 279: pagineerimata.

[693] EAA 1226, 1, 67: 154p–155, 195, 212p–213, 253p.

[694] EAA 3, 1, 451: 162p.

[695] EAA 3, 1, 469:1053p–1054; EAA 1226, 2, 1: 192p, 194p.

[696] EAA 1226, 2, 1: 178, 182; EAA 3, 1, 475: 1288p–1289.

[697] EAA 1226, 2, 1: 96p, 200; EAA 3, 1, 481: 97–106.

[698] EAA 2069, 1, 755: 3p–4.

[699] EAA 1226, 2, 2: 95, 96p.

[700] *Ibidem*: 101, 101p.

[701] EAA 2062, 1, 240: 8.

[702] EAA 1864, 2, IV-3: 139p.

[703] EAA 1864, 2, V-38: 254p, 255p, 259p, 260p; EAA 1864, 2, VI-48: 135p; EAA 1864, 2, VII-100: 315p; EAA, 1864, 2, VIII-117: 175p.

Isikunimede register

A
Abraham, kutsar 162
Abraham, tallipoiss 162
Abraham, toapoiss 152
Abraham Rein 109
Abraham Reinu Marrie 109
Abraham Reinu ja Marrie Bertel 109
Abraham Reinu ja Marrie Caddri 109
Abrahami Kai 152
Abrahami Leno 152
Abrahami Liso 162
Abrahami Liso Jakob 162
Abramov, Andrei Petrovitš 61
Ado, karjane 164
Ado Ann 164
Ado ja Anni Niggolas 138, 140
Ado Jürri 138, 141
Ado Jürri 154
Ado Mardi Ann 162
Ado Madi Kreet 160
Aita Jaak 155
Aita Jaaku Marri 155
Aita Jaaku ja Marri Mihkel 155
Aita Jaaku ja Marri Kaddri 155
Alexie (Alexey) Jurjew 162
Algrer, Uus-Kastre toapoiss 150
Altdorff, Jaan 144
Altdorff, Johannes 144
Alttoa, Kaur 29, 170
Aluve, Kalvi 40, 171
Aminoff, ooberst 68
Andres Andresow, vt Andres Rohl
Andres Andresowi Marri, vt Marri Rohl
Ann, amm 152
Ann, toatüdruk 152
Ann, toatüdruk 152
Ann, Varangu mõisa toatüdruk 160
Anna Maria, Greta abieluväline tütar 76
Anno, karjanaine 163
Arndt, Johann Gottfried 18, 29, 167, 169
Asserie, Arnd 21
Aude Johan Madi (Audi Jahny Maddy, Aude Maddi) 155, 156

B
Baack (Baak, Bake), Dorothea 150
Bachmann, G. 35, 42
Bachwal, Jüri 101, 136
Baer A. von 104
Baer (sünd Rosen), Catherine von 78, 80, 101
Bagman, virtin 157
Balk, Aleksander 139, 144
Balk, Juhhan (Johann) 124, 139, 144
Balk, Kadri 124
Balk, Kai 123, 144
Balk, Konstantin 139, 144
Balk, Kreet 139, 144
Balk, Lisa 139, 144
Balk, Liso 123
Balk, Liso 124
Balk, Marri 124
Balk, Mart 123, 144
Balk, Mina 139, 144
Balk, Niggolas 124
Baranov, kindral 89
Basmanov, Aleksei Danilovitš 53
Batory, Stefan 57
Baumer, An 161
Baumer, Anno 161
Baumer, Anton 161
Baumer, Kustaw 161
Baumer, Leno 161
Baumer, Liso 161
Baumer, Paulusse Juhhan 161
Beckmann, Alexander Ferdinand 161
Beckmann, Anna Hedwig 150
Beckmann, Johann Gustav 150
Beckmann (Bekman), Gustav Christoph (Kusto) 161
Beckmann (sünd Palmberg), Helena Maria 121, 155, 161
Behrens, Alexander Ewald Dietrich von 76
Behrens, Fromhold Carl von 76
Behrens, Julie Louise Emilie von 76
Behrens (Berens), Carl Magnus Gustav von 76, 153
Behrens (sünd Rosenbach), Catherine Louise Helene von 76
Bekman, Jaak 153
Bekman, Leno 153
Berg, Carl von 149
Bergfeldt, Anton 138, 139, 146
Bergfeldt, Hindrich 156
Bergfeldt, Jacob 156
Bergfeldt, Joseph 156
Bergfeldt, Kaddri 156
Bergfeldt, Tina 156
Bergfeldt, Weski Mihkli Karel 156
Bergmann, kingsepp 157
Bergmann, Anne 127
Bergmann, Anno 127
Bergmann, Catri 127
Bergmann, Jaan 127
Bergmann, Jula 127
Bergmann, Jürri 127
Bergmann, Minna 127
Bergmann, Wilhelm 127
Bertel, kokk 152–153
Berteli Gret (Kret) 152, 162
Berteli Madli 153
Berteli ja Greti Jahn 152
Berteli ja Greti Leno 152
Berteli ja Greti Marri 152
Berteli ja Madli Marri 153
Besch, Hermann 163
Bey, Johannes VI 47, 48
Blaženkov, Istoma 52, 53
Bonapart, Napoleon I 77
Bors, Carel 125
Bors, Ewa 125
Bors, Greta 125
Bors, Gusto 125
Bors, Jaan 125
Bors, Joseph 125
Bors, Kai 125
Bors, Kattri 125
Bors, Leno 125
Bors, Liso 125
Bors, Maddis 125
Brakel, Jurgen 23
Brakel, Otto 81
Brakel, Johann 62
Brandis, Moritz 17, 167, 169
Brauns, Johann 161
Bremen, Johan 22, 25
Bremen, Johann 61
Bremen (sünd Tuve), Maye 25
Brennecken (Brenken), Hermann 148–149
Brennecken, Anna 148
Brennecken, Anton Hermann 148
Brennecken, Carl Gustav 148
Brennecken, Margaretha 148–149
Brennecken, Ottilia Magdalena 148
Brennecken, Regnate 148
Brennsohn, I. 177
Brotze, Johann Christoph 10, 38, 39, 168, 170, 172
Brümmer, Berend Johann von 73, 74, 88, 158
Brümmer, Peter Engelbrecht von 75, 81
Brümmer, Ulrich Johann von 73
Brümmer (sünd Rosen), Marta Sophia von 75
Bunder, Anne 128
Bunder, Jonas 128
Bunder, Jula 128
Bunder, Mai 128
Bunder, Marri 128
Bunder, Tio 128
Bunge, Friedrich Georg von 9, 167, 169
Buturlin, Ivan Ondreevitš 53

C
Carls, sadulsepp 161
Ceumern, Casparis von 59, 172
Christian, kokk 151

D
Dau, Th. 135
Dawieda (Dawida) Mart 133
Deken, Jacob 20
Dipner, proua 157
Dorffhusen, mõisavalitseja 147
Dorffhusen (sünd Öhrin, Ohren), Maria Elisabeth 147
Dühren, von, maamõõtja 100

E
Eerike Jaan 155
Eerike Jaani Els 155
Eerike Jaani ja Elsi Maddis 155
Eichenfeld, maamõõtja 61
Eichenthal, Heinrich 149
Eige, Jaan 143
Eige, Jacob 138, 143
Elljas, Adu 136
Engediss, Henneke 81
Engediss, Diedrich 81
Erichson, Schwante (Schwant) 57
Erika Jaani poeg Jürry 73
Erika Jürri 73
Erika Jürri Gret 73
Erika Jürri ja Greti Juhan 73
Erike Jürri 110
Erike Jürri Ann 110
Erike Jaack 110
Erike Jaacku Caddri 110
Erike Maddi Kusto 152
Erike Maddi Kusto Kadri 152
Erike Maddi Kusto ja Kadri Friz 152
Essen, Gustav von 72
Eva Jurry poeg Ado 73

F
Faehlmann, Carl 10, 30, 31, 32, 34, 37, 39, 42, 43, 44, 47, 91, 95, 171
Falks, dr ja riiginõunik 149
Federmann, Gottlieb 164
Federmann, Kaddrit 164
Federmann, Karel 164
Fock, Johan 63
Foss, Einar Alexander 101
Freimund, Maddis 161
Freimuth, Hans 146
Frey, Justinus Johann 76, 147, 153
Frey, Alexander 156
Frey, kangur 157
Frey, Lisa 156
Frey, Peter 156
Freytag von Loringhoff, Johann 21
Frolich, kingsepp 161
Fromholte Hans 110
Fromholte Hansu Ann 110
Fromholte Hansu Marrie 110
Fromhold, peremees 112
Fromhold Jury lesk 112
Fromholdi Jürry (Jurry) 112
Fromholdy Jahn (Fromoldy Jaan) 112
Fromholdy Matz 112
Fromholdy Michell 112
Fromholt Maddi 109, 112
Fromholt Maddi ja Tio Jahn 109
Fromholt Maddi ja Tio Marrie 109
Fromholt Maddi sulane Michel 109
Fromholt Maddi Tio 109

G
Gardie, Pontus de la 56, 57, 61
Gardie, Axel Julius de la 69
Girard de Soucanton, Johann Carl Maurice 101
Gregory Sewelliow (Gregori Seweliow) 152
Greta, talutüdruk 76
Greth, amm 152, 162
Greth, amm Kaddri tütar 152
Grewingk, Constantin 11, 12, 168
Grünthal, Andreas 159
Grünthal (sünd Dreissigacker), Lena 159
Grünthal, Elfride Caroline 159

H
Haberkorn, August 149
Haberkorn (sünd Burghardt), Amalia 149
Hallika, Alfred Evald 150
Hallika, Ilse Katarina 150
Hallika, Oskar Harald 150
Hallika, Richard Oskar 149–150
Hallika (sünd Otto), Alide Caroline Anastasia 149
Halt (Bodo von Hochenbach) 29
Hans, aidamees 155
Hans, Meggara Hansu sulane 110
Hansu Tio 155
Hansu ja Tio Jürry 155
Hansu ja Tio Ann 155
Hansu ja Tio Leno 155
Hansu ja Tio Marri 155
Hans, kirikukõrtsi kõrtsmik 110, 156
Hans, kirikukõrtsi kõrtsmik 157
Hansu Kaddri 157
Hansu Kay 110, 156
Hansu ja Kay Eva 156
Hansu ja Kay Marrie 110, 156
Hansu ja Kay Michel 156
Hans, kutsar 162
Hanso Jaani Jürri 142
Hanso Jaani Mart 139, 142
Hanso Jurry Michel 154
Hanso Jurry Micheli Ann (Anno) 154
Hanso Jürry Thomas 154, 155
Hanso Jürry Thomase Eva (Ewa) 154, 155
Hanso Mardi Jaak 141
Hanso Mardi Jaagu Ann 141
Hanso Mardi Jaagu ja Anni Jurry 141
Hanso Mardi Jaan 138, 142, 143
Hanso Mardi Jaani Juuli 142, 143
Hanso Mardi Jaani ja Juuli Tomas 122, 138, 142, 143
Hanso Mardi Tomas 142
Hanso Mardi Toma Kaddry 142
Hanso poeg Hans 156
Hansso Fromhold (Hanso Romol) 112
Hansson, Anna Elisabeth 147
Hansson, Greta 147
Hansson, Hans 147
Hausmann, Richard Gustav Gotthard 12, 167, 170, 171
Hedwig, toatüdruk 152
Heide, Jürgen von der 24
Hellfinger, Catharina Eliesabeth 150
Helms, Jürgen 18, 29, 167, 169
Hermann, Uno 11, 28, 34, 40, 48, 59, 170, 171, 172
Hilffreich, Reinhold Gustav 86
Hindrich, kutsar 76
Hinn (Hinno), kubjas 113, 153
Hinni Marri 153
Hinn, vahimees 164
Hinrika Jurri 109, 152
Hinrika Jürry Michkel 73
Hinrike Jack 109
Hinrike Jacku May 110
Hinrike Jacku ja May Anno 110
Hinrike Jürri 109
Hinrike Jürri Caddri 109
Hinrike Jürri ja Caddri Jürri, vt Hinrika Jurri
Hiärne, Thomas 18, 29, 56, 167, 169, 172
Hoeppener, Carl Christian 118
Hoffmann, Johann Georg 149
Hueck, Walter von 10, 168, 169, 170, 172
Hupel, August Wilhelm 59, 169, 172, 174
Höhlbaum, K. 167, 170, 171, 172

I
Ippius, Jacob 151
Ippius, Marri 151
Ippius, Thomas 151
Ivan IV (Иван Васильевич) 50, 51, 53, 54, 56, 57, 167, 171
Ivan Andreow (Andrejew) 162
Iwan, sulane 109

J
Jaacku Greet 158
Jaack, Hindricko Tohma Micheli sulane 158
Jaak, kangur 160

Jaako Jaan 154
Jaan Jurrison 152
Jaan, kokk 76
Jaan, Pikapõllu (Pika Poello) sulane 137, 140
Jaan, sepp 160
Jaan, tuuleveski mölder, vt Weski Jaan
Jaany Marty Jaan 164
Jac, kilter 154
Jack, tallipoiss 111
Jack, Vasavere küla talupoeg 62
Jacob, kutsar 162
Jacob, kirikukõrtsi kõrtsmik 157
Jacob (Jakob), toapoiss ja mölder 152, 157
Jacobi ja Madlena Anna Maria 157
Jacob, vahimees 164
Jaco (Wahhi) Jack 110, 164
Jaco Jacku Ann 110, 164
Jaco Jacku ja Anni Jack 110
Jaco Jacku Trino 164
Jahn, vahimees 164
Jako Hans 109
Jako Hansu Tio 109
Jako Hansu ja Tio Jürri 109
Jako Hansu ja Tio Caddri 109
Jako Hanso poeg Jury 151
Jakuske Jack 110
Jakuske Jacku Gret 110
Jakuske Jacku ja Greti Thomas 110
Jahn, kutsar152, 162
Jane Maddis 110
Jane Maddise Ann 110
Jani Thoma Michel 154
Jani Thoma Micheli Marri 154
Jani Thoma Michel ja Marri Jaak 154
Jani Toma Jurri 152
Jani Toma Jurri Liso 152
Jani Toma Jurri ja Liso Marri 152
Jazõkov, Karp 53
Jeremej Gerassimpoik 71
Jermolova (sünd Rosen), Sophie 78, 80
Joachim, voorimees 67
Johani Jürri 141
Johani Jürri Tio 141
Johani Jürri ja Tio Jaack 139, 141
Johannes, Saare-Lääne ja Kuramaa piiskop (von Monnickhusen) 50
Johansen, Paul 9, 81, 83, 167, 169, 174
Johanson, August Heinrich Wilhelm 149
Johanson, Otto August Eduard 149
Johanson (sünd Martinsohn), Anna Maria 149
Johan (Juhhan), kirikukõrtsi kõrtsmik 156–157
Johann, maamiilits ja nekrut 140
Johann, tallipoiss 76
Johann, teener 76
Johann, toapoiss 76
Johann, toapoiss 152
Johannson, A. 150, 177
Johl, Gusto 125
Johl, Jakob 125
Johl, Johann 125
Johl, Leno 125
Johl, Maddis 125
Johl, Marri 125
John, Theodor 80
Jonuks, Helmut 106
Jordan, Cattri 123
Jordan, Gusto 123
Jordan, Jaan 123, 144
Jordan, Joseph 139, 144
Jordan, Juhann 123
Jordan, Jürri 123
Jordan, Kattri 123
Jordan, Marry 144
Juhann (Juhhann), tallipoiss 162
Juhanni ja Marri Marri 162
Juhanni Jurry 162
Juhanni Jürri (Juhhani Jürri) 152
Jula, toatüdruk 152
Jung, Jaan 26, 170
Jurgen (Jürgen), Jaan 123, 142
Jurgen (Jürgen), Juhann 123, 142
Jurgen (Jürgen), Kai 123, 142
Jurgen (Jürgen), Mai 123
Jurri Jahn, vt Wanna Jaan
Jurry, toapoiss 152
Järwe, Kustaw 83
Jürgens, C. 149
Jürri Greta 142
Jürri ja Greta Mari 142
Jürri ja Greta Tio 142
Jürri, nekrut 142
Jürri, aednik 158
Jürri Ingel, vt Wanna Laasi Ingel
Jürri ja Ingeli Leno 158
Jürri ja Ingeli Marri 158
Jürri ja Ingeli Catry 158
Jürri ja Ingeli Carl Gustav 158
Jürri, aidamees 155
Jürri, kangur 160
Jürri Mai 160
Jürri, kutsar 76
Jürri, kutsar 162
Jürri Mai 162
Jürry (Jürri), aidamees 155
Jürry Marri, vt Uustallu Mihkli Marri
Jürry ja Marri Leno 155
Jürry ja Marri Jürri 155
Jürry Hanß (Kubbias Hanß, Timmi Hans) 110, 112, 153
Jürry Hanßu Caddri 110, 153
Jürri Jaansohn 152
Jürri Jani Jaak 152

K

Kaddri, amm 152
Kaddri, toatüdruk 151
Kaddri, toatüdruk 152
Kaddri, toatüdruk, vt Erike Maddi Kusto Kadri
Kai, toatüdruk 152
Kala, Tiina 169
Kaljundi Linda 169
Karaulov, Družina 52, 53, 54
Karl IX, (Södermanlandi hertsog Karl) 62
Karl XII 68
Katariina II 104
Kay, köögitüdruk 153
Kangro Jaan 150, 160
Kangro Jaani Marri 150, 160
Kangro Jaani ja Marri Anton 150, 160
Kangro Jaani ja Marri Ewa 160
Kangro Jaani ja Marri Ewa 160
Kangro Jaani ja Marri Jaan 160
Kangro Jaani ja Marri Jürri 160
Kangro Jaani ja Marri Karel (Carl) 160
Kangro Jaani ja Marri tütar Marri 160
Kangro Jaani ja Marri Maddis 160
Kangro Jaani ja Marri Leno 160
Kangro Jaani ja Marri Liso 160
Kangro Jani Peter 158
Kangro Jani Peteri Kaddri 158
Kangro Jani Peteri ja Kaddri Jula 158
Kangro Siemon (Simo, Simon) 157, 160
Kangro Siemoni esimene abikaasa Marri 160
Kangro Siemoni teine abikaasa Marri 160
Kangro Siemoni ja Marri Carl 160
Kangro Siemoni ja Marri Frits (Prits) 160
Kangro Siemoni ja Marri Gustav 160
Kangro Siemoni ja Marri Jacob 160
Kangro Siemoni ja Marri Juhhan 160
Kangro Siemoni ja Marri Ott 160
Kangro Siemoni ja Marri Peter 160
Kangro Siemoni ja Marri Simo 160
Karatay, Abraham 134
Karatay, Antip, vt Katassi Ankip
Karja Jury (Jürri) 163
Karja Jürri, vt Trankmann, Jürri
Karja Tomas 164
Karja Mart 138, 140, 164
Karja Mardi Kay 164
Karja Mardi ja Kay poeg Jaak 138, 140
Karja Tonno 164
Karjatse Kaddri 161
Karpa, vahimees 164
Karrukäp, Jaan 136
Karrukäp, Mihkel 136
Katassi Abraham 134
Katassi Abrahami Michel 134
Katassi Abrahami Andruska 134
Katassi Abrahami Maria 134
Katassi Ankip (Karatay, Antip?) 74, 134

Katassi Ankipi Akulina 74, 134
Katassi Ankipi ja Akulina Nicon 74, 134
Katassi Ankipi ja Akulina Proska 74, 134
Katassi Timuschka Philip 134
Katassi Timuschka Philipi Gover 134
Katassi Timuschka Philipi ja Goveri Gover 134
Kaus, Thomas 136
Kelch, Christian 65, 67, 69, 71, 173
Kelberg, Ado 121
Kelberg, Leno 121
Kesler, Anna 83
Kesler, Anne 122
Kesler, Anne 122
Kesler, Ello 122
Kesler, Joseph 136
Kesler, Juri 130, 136
Kesler, Hans 122
Kesler, Hans 136
Kesler, Heinrich 122, 146
Kesler, Jaak (Kubja Jaak) 122, 154
Kesler, Jaan 122
Kesler, Jakob 122, 164
Kesler, Jürri (Kubja Jürri) 122, 154
Kesler, Kai 122
Kesler, Karel 164
Kesler, Kattri 122
Kesler, Leno 122
Kesler (Soome), Mai 164
Kesler, Marri 122, 154
Kesler, Marri 122
Kesler, Marri 164
Kesler, Ruuben 83
Kessler, Hindrich, vt Kesler, Heinrich
Kessler, Jaan 146
Kessler, Leno 146
Kiel, Fromhold Adam 76, 162
Kilter Jaan 155
Kiltri Tomas, vt Hanso Jürry Thomas
Kingseppa (Aita) Juhhan 161
Kingseppa Juhhani Mai 161
Kingseppa Juhhani Kaddri 161
Kirbo Jaany Jaack 73
Kirpo Joan (Jahn) 164
Kirpo Joani Kaie 164
Kirweshara Kärneri Mihkell (Kirwehar Michell) 133
Klaus, Anne 123
Klaus, Jaan 123
Klaus, Jürri 123
Klaus, Kai 123
Klaus, Kattri 123
Klaus, Marri 123, 139, 142
Klaus, Marri 123
Klemets, Mihkel 136
Klim Jaan 134
Knieper, Paul Johann 156
Knoop, Christian 9, 75, 76, 118, 152
Koch, pastor 88
Kock, Adam 127
Kock, Anne 127
Kock, Ewa 127
Kock, Jürri 127
Kock, Karel 127
Kock, Liso 127
Kojalovitš, M. (Кояловичъ, М.) 167, 172
Kokka Jahn 153
Kokka Jahni Pill 153
Kolm, Jürri 176
Kolm, Mihkel 176
Koolmeistri Michkel 154
Kopso Jürri 109, 161
Kopso Jürri Marrie 109
Kopso Jürri ja Marrie Caddri, vt Talle Tomase Caddri
Kopso Jürri ja Marrie Ann 109
Korst, Greta 124, 138, 143, 145
Korst, Gusto 124, 145
Korst, Jaan 124, 138, 145
Korst, Jürri 124, 138, 143, 145
Korst (sünd Linder), Mari vt Linder, Marri
Korst, Marri 124
Korst, Michel 124, 138, 143, 145
Korst Tio 124
Korst, Tio 145
Kortsen, Carl 157
Kortsen, Charlotta 157
Kortsen, Helena Regnatha 157
Kortsen, Margaretha 157
Kortse Hans 110, 150, 156
Kortse Hansu Kaie (Kay) 110, 150, 156
Kortse Hansu ja Kaie Eva 150, 156
Kortse Hansu ja Kaie Marrie (Marri) 110, 156
Kortse Hansu ja Kaie poeg Michel 156
Kosse, Jürri 153
Kotinuka Mart 133
Kotinuka Mihkel 133
Kottinucka Hans 164
Kottinucka Hansu Ann 164
Kottinucka Mart 156, 157
Kotti Nucka Jack 110
Kotti Nucka Jacku Anno 110
Kotti Nucka Jacku ja Anno Michel 110
Kotti Nucka Jacku ja Anno Jack 110
Kotti Nucka Jacku ja Anno Marrie 110
Kotti Nucka Jürri 110
Kotti Nucka Jürri Kay 110
Kotti Nucka Jürri ja Kay Michel, vt Kottinugga Jürri Migkel
Kottinugga Jack 81
Kottinugga Michell 81
Kottinugga Jürri Migkel 73, 110
Kottinugga Jürri Migkeli Ann 73
Kottinugga Jürri Migkeli ja Anni Jürry 73
Kottinukka Jaako Jaan 73
Kottinukka Michkli Maddi 73
Kowwa Jaani Ado 152
Kowwa Jaani Ado Marri 152
Kraus, Christian 158
Kraus, Daniel 158
Kraus, Jula 158
Kraus, Kaddri 158
Kraus, Mai 158
Kraus, Marri 158
Kraus, Tonno Jurri 158
Kraus, Tönno 158
Kraus (sünd Johannson), Marri 158
Kreem, Juhan 169
Kreet, karjanaine 163
Kreet, toatüdruk 152
Kreisman, Tina 154
Kret, Kaddri ja Peda tütar 151
Kriina, Juhan 136
Kriska (Krischka), tallipoiss 162
Kriska Madle 162
Kriska ja Madle Gustav 162
Kriska ja Madle Ott 162
Kriska ja Madle Liso 162
Kriska ja Madle Marri 162
Krivanoi, Hans 136
Krusenstiern, Philip von 64
Krüger Hanso poeg, vt Kortse Hansu ja Kaie Michel
Kubja Ado 154
Kubja Maddis 154
Kubja Maddise Marri 154
Kubja Niggolas (Nicolas) 110, 154–155
Kubja Niggolase Anno 110, 154
Kubja Niggolase ja Anno Ott 110, 154
Kubja Niggolase kasupoeg Jürri 154
Kubja Rein 134
Kubja Reinu vend Jürry 134
Kubjas Michkel, vt Hanso Jurry Michel
Kuhrmann, Abram 124, 139, 143
Kuhrmann, Ewa 124
Kuhrmann, Jakob 124
Kuhrmann, Juhann (Kurre Juhann) 143
Kuhrmann (sünd Walter), Kadri 139, 143
Kuhrmann, Leno 124, 143
Kuhrmann, Liso 124
Kuhrmann, Marri 124
Kuhrmann, Marri 124
Kuhrmann, Mart 124
Kuhrmann, Michel 124
Kui, Anne (An) 121, 153
Kui, Ewa 121, 144
Kui, Hans (Kuie Hans) 121, 141, 143
Kui, Juhhan 121, 144
Kui, Kattri (Kadri) 121, 141
Kui, Maddis 121
Kuie Mart 141
Kuppar, Madis 138, 146
Kuristall, Gertrud von 20
Kuurman, Jaan 136
Kõrtsi Jürri Mart 151
Kõrtsi Jürri Mardi Marri 151

Käbi, Thomas 136
Käbin, Ida 151
Kärneri Niggola Jaan 142
Kärt, kangur 73, 160
Körber, Eduard Philipp 10, 34, 37, 38, 39, 40, 47, 59, 85, 168, 170, 172, 174
Körtsi Mihkli Karel 152

L
Laar, Ewa 120
Laar, Liso 120
Laas, Hans 136
Ladinschiskoi (Ladineske), Iwan 133
Lahr, Juhann 123
Lahr, Jürri 123
Lahr, Kattri 123
Lahr, Leno 123
Lahr, Marri 123
Lahr, Mart 123
Lahr, Michel 123
Laine, Hans 146
Laine, Jaan 138
Laine, Kadri 138
Laine, Leno 138
Laine, Mihkel 138
Laine, Toomas 138
Lallo Abraham 109
Lallo Abrahami Gret 109
Lallo Abrahami ja Greti Marrie 109
Lallo, Anne 123
Lallo, Jaan 123
Lallo, Jaan 146
Lallo Jahn 109
Lallo Jahni Marrie 109
Lallo Jahni ja Marrie Laur 109
Lallo Jahni ja Marrie Ewa 109
Lallo Jahni ja Marrie Gret 109
Lallo, Juhhan 146
Lallo, Leno 123
Lallo, Marri 123
Lallo, Marri 146
Lallo, Michel 123
Lallo, Michel 123
Lallo Jahni Mart 141
Lallo Jahni Mardi Ann 141
Lallo Mart 141
Lambok, Anton 146
Lambock, Christian 126
Lambock, Ewa 126
Lambock, Ewa 126
Lambock, Hans 126
Lambock, Jaan 126
Lambock, Joseph 126
Lambock, Jürri 126
Lambock, Kattri 126
Lambock, Liso 126
Lambock, Liso 126
Lambock, Madle 126
Lange, Kalle 36
Lans, Anno 124
Lans, Jaan 124
Lans, Jaan 138
Lans, Juhhan 138
Lans, Jürri 124
Larsen, Paul Segsted Harald 101
Lass, Mihkel 176
Laue, Vasavere küla talupoeg 62
Laugo, Madis 144
Laur, kangur 160
Laur, Fritz 125
Laur, Hans 125, 145
Laur, Johann 125
Laur, Jürry 138, 145
Laur, Kai 125
Laur, Kay 145
Laur, Kattri 125
Laur, Marri 125
Laur, Mart 125
Laur, Mati 175
Laur, Tomas 125
Laure Jahni Liso 152
Lauri Jaacku Michel 140
Lauri Jaacku Micheli Liso 140
Lauri Jaani Toma Jürri 141
Lauri Jaani Toma Jürri Liso 141
Lauri Jako Kaie 76
Lehno, karjanaine 163
Lehno, toatüdruk 151
Leimus, Ivar 11, 168, 169, 171
Leitow, Alexander 150
Leitow, Eduard 150
Leitow, Mart 150
Leitow, Mari 150
Leno, kõrtsitüdruk 157
Leno, toatüdruk 151
Leno, toatüdruk 152
Levitski, fotograaf 77
Ligi, Herbert 11, 111, 118, 168, 175
Lilleroos, Liso 150, 154
Linder, Anne 123, 144
Linder, Joseph 123
Linder, Jürri (Soo Micheli Jürri) 123, 144, 152
Linder, Kattri 123
Linder, Kattri (Kaddri) 123, 152
Linder, Marri 123, 145
Linder, Sascha 123, 144
Linna Jack 73
Liso, toatüdruk, 151, 162
Liso, vaeslaps 74
Lode, Fromholt (Fromhold) 20, 81
Lode, Fromhold 61, 62
Lode, Gerhard 62
Lode, Hans 20
Lode, Hans Johanni p 81
Lode, Heinrich von 18
Lode, Otto 62
Lode, Otto 81
Loginoff, Klementi (Klimka) 134
Lonser, Ewa 128
Lonser, Kai 128
Lonser, Marri 128
Lonser, Mart 128
Loop, Cadri 120
Loop, Carl 120
Loop, Liso 120
Loop, Marri 120
Lowe, Claus 24
Lukas, Johann 157, 161
Lukas (sünd Uhle), Juliana Hedwig 161
Lukas, Friedrich Benjamin 161
Lukas, Ludwig Theodor 161
Lukas, Luise Annette 161
Löwen, Friedrich von 65
Löwen, Friedrich von 72
Löwenwolde, Jacob von der 22
Löwis of Menar, Karl Woldemar von 11, 29, 30, 168, 170

M
Maddi Kay 158
Maddi, kutsar 162
Maddi, kõrtsmik 138, 158
Maddis, aednik 158
Maddise Liso 158
Maddise ja Liso Marri 158
Maddis Jaansson 152
Maddis, kangur 160
Maddis, Mägara sulane 140
Maddise Ello 140
Maddise ja Ello Jaan 140
Maddise Jürrie 81
Maddyse Jack 109
Maddyse Jacku Ann 109
Maddyse Jacku ja Anni Thomas 109
Madi Jaan140, 141
Madi Jaani Ann 140, 141
Madi Jaani Maddy 141
Madi (Maddi) Jaani Mart 138, 140
Madis Jürrison 155
Madis, kutsar 162
Madise Jako Toma Marry 73
Madlena, toatüdruk 152, 157
Maeggar, Ado 121
Maeggar, Ado 121
Maeggar, Anne 121
Maeggar, Jaan 121
Maeggar, Jakob 121
Maeggar, Johann 121
Maeggar, Jürri 121
Maeggar, Kai 121
Maeggar, Kattri 121
Maeggar, Leno 121
Maeggar, Leno 121
Maeggar, Maddis 121
Maeggar, Maddis 121
Mahl, Mihkel 120

Mai, karjanaine 163
Mai, karjanaine 163
Maidell (Maydell), Tonniss 62
Make, Godfryd (Mäke, Gotfrid) 20
Mardi Jürri 152
Mardi Jürri Kreet 152
Mardi Jürri ja Kreedu Kadri 152
Mardi Marri, vt Mihl, Marri
Mardi ja Marri Jaan, vt Mihl, Jaan
Mardi ja Marri Jürri, vt Mihl, Jurri
Mari, vaeslaps 74
Maria, virtin 150, 156
Markus, Kersti 169
Marri, karjanaine 163
Marri, karjase abikaasa 163
Marri, toatüdruk 162
Marry (Marri), toatüdruk 152
Marry, toatüdruk 152
Martinsohn, Jacob 149
Mart, aidamees 110, 155
Marti Anno 110
Mart, Mägara sulane, vt Mihl, Mart
Mart, kangur 160
Mart, kutsar 162
Mart, sepp 162
Mardi Ann 162
Mart, tallipoiss 162
Mart, toapoiss 152
Mart (Kaerneri Mart) 152
Mardi Kai 152
Mardi ja Kai Michel 152
Mardi ja Kai Leno 152
Mardi ja Kai Jurck (Jüri) 152
Mardi ja Kai Michel 152
Mardi ja Kai Thomas 152
Masing, Christian 26
Masing, Otto Wilhelm 26, 42
Mattiessen, Jacob Johannes 161
Mattiessen, Helena Christinaga 161
Mattiessen, Johann Gottlob 161
Maydell (sünd Ulrich), Barbara Helene von 72, 73, 76, 152, 162
Maydell, Carl von 73, 173
Maydell, Catherine von 101
Maydell, Friedrich Wilhelm von 72, 73, 75, 114
Maydell, Georg Gustav von 72, 73, 76, 77, 86, 160
Maydell, Georg Johann von 66, 67, 68, 69, 72, 73
Maydell, Hans 81
Maydell, Hedwig Helene von 75, 76
Maydell (sünd Taube), Hedwig Helene von 65, 66, 72
Maydell, Heinrich 25
Maydell, Henneke 169
Maydell, Hynrick 20
Meggara (*Meckarra*) Hans 110, 131
Meggara Hansu Gret 110, 113, 131
Meggara Hansu ja Greti Mart 110, 131
Meggara Hansu ja Greti Marrie 110, 131
Meggara Madis 131–132
Meggara Madise Jaan 140
Meggara (Meggare) Michel 131
Meggara (Magara) Mart 131
Meggara Peter 131
Meik, Puru küla talupoeg 61
Mekes, Heinrich 20, 81
Mekkara Erick 109
Mekkara Ericku Caddri 109
Mekkara Ericku ja Caddri Hans 109
Mekkara Hansu Tio 109
Mekkara Hansu ja Tio Tio 109
Mekkara Ericku ja Caddri Niglas 109
Mekkara Ericku ja Caddri Marrie 109
Mellin, Ludwig August 47, 82
Mendes, Joseph 122, 142
Mendes, Maddis 122
Mercator, Gerhard 26–27
Meza Marti Jürri 110
Meza Marti Jürri Caddri 110
Meza Marti Jürri ja Caddri Mall 110
Metsavahhi Juhhan 156
Metsavahhi Juhhani Mai 156
Metsavahhi Juhhani ja Mai Maria 156
Mex, Diderick 22
Michel (Migkel), aednik 150, 158
Micheli esimene abikaasa Marri 158
Micheli ja Marri Joseph 158
Micheli ja Marri Marri 150, 158
Micheli teine abikaasa Lehno 158
Micheli ja Lehno Marri 158
Micheli ja Lehno Leno 158
Micheli ja Lehno Liso 158
Michel, aidamees 110, 115
Micheli Anno 110
Michel, vahimees 165
Micheli Marry 165
Michel Jacobpoik 71
Michel Mart 110
Michel Marti Ann 110
Michkel Jurjev 141
Michli Jürri 140
Mihkel, kalamees 133
Mihkel, kalamees ja vaba mees 133
Mihkli (Kokka) Jaan (Jan) 153
Mihkli Jaani Liso 153
Mihkli Jaani Malle 153
Mihkli Jaani Maria (Marri) 153
Mihl, Anne 121
Mihl, Jaan 138, 139, 142, 143
Mihl, Jurri (Jürri) 121, 138, 139, 141, 143
Mihl, Kai 121
Mihl, Katri 121
Mihl, Marri 121, 138, 141, 142, 143
Mihl, Mart 121, 138, 141, 142, 143
Mihl, Peter (Peeter) 121, 138–139, 143
Mihl, Trino 121
Mjakinin, Grigori 53
Moick, Johann 138, 145
Moick, Hans 145
Moick, Madli 145
Moik, Ann 136
Molvõgin, Arkadi 11, 16, 168, 169
Monnickhusen, Christoffer von 50
Moor (More), Hinke 17, 81, 169
More (Moor), Claus 20
Musbach, Carl 153
Musbach, Friedrich (Fritz) 153
Musbach (sünd Rohlandt), Sophia Amalia 153
Musta Marte Niggolas 157
Musta Marte Niggolase Madle 157
Musta Marte Niggolase ja Madle Bertel 157
Mägar, Mart 131
Mäggar, Hans 133
Mäggara, Hans 135
Mäggar, Johannes 146
Mäggar, Juhhan 146
Mäggar, Kadri 146
Mäggara, Mihkel 133
Mägger, Jürri 138
Mägi, Jüri 101
Mänd, Anu 169
Mää Mart 73
Mää Marti Anno 73
Mää Marti ja Anno Maie 73
Möller Ott 157
Möller Otti Marri 157
Möller Hans 157
Möller Hansu Madle 157
Müchse, Helena Renata 150, 162
Müller, A. 156
Müller, Carl Julius 149
Müller, Charlotte Amalie 149
Müller, Eduard Leopold 149
Müller, Jaan 162
Müller, Johann Friedrich 149
Müller, Luise Henriette 149
Müller, Marri, vt Sitas, Marri
Müller (sünd Freimund), Ann 162
Müller (sünd Margraft), Helena Henriette 149

N

Nachkur, Anne 127
Nachkur, Anno 127
Nachkur (Nahkur), Hans 127, 138, 139, 145
Nachkur (Nahkur), Jaak 126, 145
Nachkur, Juhann 126
Nachkur, Leno 127
Nachkur (Nahkur), Liso (Lieso) 126, 145
Nachkur, Marri 126
Nachkur, Marri 127
Nachkur, Mart 126
Nachkur, Tomas 127

Napiersky, C. E. 170
Nelo Andres 163
Neuroth, Johann von 21
Niggola Maddisson 152
Nigolas, karjane 164
Nigolalse abikaasa May 164
Niggolas, tallipoiss 157
Niggolase Ann 157
Nikitjuk, Aleksander 9, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 47, 167, 170, 171
Nisoke, Hans 146
Nisoke, Jaan 146
Nisoke, Juula 146
Nisoke, Liso 146
Nisoke, Marja 146
Nisoke, Tiina 146
Nurk, Josep 146
Nohlmann, Anne 125
Nohlmann, Gusto 125
Nohlmann, Jaan 125
Nohlmann, Leno 125
Nohlmann, Liso 125
Nohlmann, Marri 125
Nohlmann, Marri 125
Nohlmann, Marri 125
Nohlmann, Tomas 125
Normann, Hinrik 157
Normann, Jakob 157
Normann, Juhhan 157
Normann, Kreet 157
Normann, Marri 157
Norody, Fritz 95
Nyenstädt, Franz 59, 167, 172

O
Olearius, Adam 83, 85, 174
Orges, Nycolaus 17, 81
Orghys, Heinrich von 17
Ormann, Ewa 126, 142
Ormann, Jaan (Karja Lauri Jaan, Orro Jaan) 126, 141, 142, 164
Ormann, Jürri 126, 142
Ormann, Kattri 126
Ormann, Liso 126, 141, 142
Ormann, Madle 126
Ormann, Mai 164
Ormann, Marri 126
Ormann, Marri 164
Ormann, Tomas (Orro Tomas) 141
Ottens, Alide 151
Otti Hansu Jurri 109
Otti Hansu Jurri Caddri 109
Otti Hansu Jurri ja Caddri Ado 109
Otti Jürri 160
Otti Jürri Rikkan 73
Oxenstjerna, Axel 62

P
Pabo Jaani Ann 137
Pabo Thomas 156
Pahlen, von der 13
Paikull (Paykull), Johan Friedrich 63
Pajo Jahn 109
Pajo Jahni Ello 109
Pajo Jahni ja Ello Caddri 109
Pajo Jürri 109
Pajo Jürri Marrie 109
Pajo Jürri ja Marrie Marrie 109
Palm, Anne 128
Palm, Erich 128
Palm, Juhann 128
Palm, Madle 128
Palmberg, Amalie 121
Palmberg, Carl 121, 155
Palmberg, Christian 155
Palmberg, Johann (Juhan Jürjew, Aita Juhhan, Juhann) 121, 155
Palmberg, Jula 155
Palmberg, Kattri (Kaddri) 121, 155
Palmberg, Leno 121
Palmberg, Liso 121, 155
Palmberg, Marri, vt Beckmann, Helena Maria
Palo Jahni Tönis 164
Pankrat Aleksandrow (Alexandrow) 162
Pannert, Jaan 124
Pannert, Kattri 124
Pannert, Marri 124
Pannert, Mart 124
Pannert, Tio 124
Pannert, Tomas 124
Pannert, Truto 124
Parnits, Mihkel 136
Pasy Andres 109
Pasy Andrese Marrie 109
Pasy Andrese ja Marrie Marrie 109
Paucker, Carl Julius Albert 11, 18, 65, 89, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 176
Paykull, Jürgen 62
Peeter I 67
Pebo Liso 138, 140
Pebo Maddis 138, 140
Pebo Michel 138, 140
Peda, kokk 151, 153
Pehwa Hannus 110, 163
Pehwa Hannuse Anno 110
Pepo Jack 110
Pepo Jacku Marrie 110
Pepo Jacku Ann 110
Pernbaum, A. 83
Perkman (Pärkman), Jürri 159
Persohn, Amalia 149
Persohn (Person), valitseja 149
Pertel, Pauliku karjane 164
Peter Klimoff (Klimou) 152
Peter Marte Poeg (Peter Marty Poig) 133
Peter, toapoiss 151
Peteri Marri 151
Peterson, mõisavalitseja 147
Petrusca Wancka 133
Petzold, dr med 142
Pika Poello Jürri 140
Pika Poello Gusto 140
Pikpoll, Anne 124
Pikpoll, Jaan 124, 161
Pikpoll, Jakob 124
Pikpoll, Kattri 124, 161
Pikpoll, Leno 124
Pikpoll, Liso 124
Pill, toatüdruk 151
Pipenberg, Jõhvi köster 157
Pitkpõld, Kaddri, vt Pikpoll, Kattri
Pitkpõld, Maddi Jaan, vt Pikpoll, Jaan
Pitkpõld (Pikpoll), Maddis 161
Plettenberg, Wolter von 22, 24, 62, 81
Polli Jaany Michkel 73
Polly Jaan (Jahn) 154
Polly Jaani Marri 154
Potsep Ado 165
Potsep Ado Kay 165
Potsep Tomas 165
Pruns, Carl 124
Pruns, Gustav 124, 138, 145
Pruns, Jaan 124
Pruns, Jakob 124
Pruns, Jürri 124, 154
Pruns, Liso 124
Pruns, Leno 124
Pruns, Mart 124
Pruns, Michel 124
Pruns, Truto 124
Pruuns, Jula 154
Pruuns, Jula 154
Pruuns, Juhhan 154
Pruuns, Jürri Mardi Jürri, vt Pruns, Jürri
Pruuns, Katta 154
Pruuns, Leno 154
Pruuns, Maria 154
Pruuns (sünd Kreismann), Marri 154
Pruuns, Taniel 154
Pruuns, Tina 154
Pulmann, Anne, Micheli esimene abikaasa 120
Pulmann, Ewa 120
Pulmann, Hans 120
Pulmann, Hans 120
Pulmann, Jürri 120
Pulmann, Jürri 120
Pulmann, Kai 120
Pulmann, Leno, Micheli teine abikaasa 144
Pulmann, Liso 120
Pulmann, Maddis 120
Pulmann, Mai 120
Pulmann, Michel 120
Pulmann, Michel 120, 144

Pulmann, Tönno 120, 138, 144
Puss, Jaan 146
Puss, Michel 146
Puškin, Dmitri 52, 53
Põltsam-Jürjo, Inna 169
Pärnetz, Johann 124
Pärnetz, Kadri 124
Pärnetz, Leno 124
Pärnetz, Madle 124
Pärnetz, Marri 124
Pärnetz, Michel 124
Pärnetz, Michel 124

R

Raabe, Stephan (Rabe, Ronga Tehvan) 68
Raam, Villem 11
Raegi Maddi Mart 164
Raegi Maddi Mardi Kai 165
Randmäe, Asta 83
Ratasepa Ado Ado 138, 140, 141
Ratasepa Ado Ado Anno 140, 141
Ratasepa Ado Jürry 138, 141
Ratasepa Ado Toenno 138, 140
Ratasepa Ado Toenno Tio 140
Ratasepa Ado Thomas 138, 140
Ratasepa Johann 138, 140
Rattasepa Ado Maddis 152
Recke Hans 109
Recke Hansu Liso 109
Recke Hansu Mart 109
Reimaa, Vallo 11, 17, 18, 19, 22, 26, 83, 168, 169, 170, 171, 174
Reitell, Hans 161
Rennenkampf, G. von 149
Renner, Johann 10, 26, 50, 53, 54, 59,167, 170, 171, 172
Rensch, Jeronimus 53
Richand (Reichart), Peter 133, 156
Rikandi (Richanty) Jaan 133, 156
Richard, metsavaht 110, 156
Richardi Marrie 110
Richardi ja Marrie Kay 110
Richter, Adolf 96, 174, 175, 177, 178
Roela Jaan Niggolassohn 156
Roela Jaan Niggolassohni Ewa 156
Roela Jaan Niggolassohni ja Ewa Carl 156
Roela Jaan Niggolassohni ja Ewa Kay 156
Roela Jaan Niggolassohni ja Ewa Liso 156
Roethas, Hermann 22
Rohl, Andres Andresow 121, 162
Rohl, Marri 121, 162
Rommot (Romat, Romot), Ann 162
Rommot (Romat, Romot), Anna 139, 143
Rommot (Romat, Romot), Fritz (Pridik) 120, 138, 139, 143, 144, 162
Rommot (Romat, Romot), Gusto 120
Rommot (Romat, Romot), Hans 120
Rommot (Romat, Romot), Jaan Jürjew 120, 138, 143, 144 162
Rommot (Romat, Romot), Jürri 162
Rommot (Romat, Romot), Leno 162
Rommot (Romat, Romot), Lina 139, 143
Rommot (Romat, Romot), Kustaw 139, 143
Rommot (Romat, Romot), Maddis 138, 144, 162
Rommot (Romat, Romot), Mali 139, 143
Rommot (Romat, Romot), Marri 120, 138, 143, 144, 162
Rommot (Romat, Romot), Marri, 139, 143
Rommot (Romat, Romot), Marri 162
Rommot (Romat, Romot), Mart 120, 162
Rommot (Romat, Romot), Minna 120
Rommoti Jurry 157
Rommoti Mardi Niggolas 137
Rometi Maddi, vt Fromholt Maddi
Rose, mõisavalitseja ja tema abikaasa 149
Rosen, Alexander von 37, 78, 79, 80, 106
Rosen, Anna von 78, 80, 101, 106
Rosen, Friedrich Gustav von 81
Rosen, Hermann Heinrich August von 61, 78, 79, 106
Rosen, Otto Gustav von 76
Rosen, Otto Johann von 76, 77, 78, 79, 101, 149
Rosen, major von 152
Rosen, Woldemar von 76
Rosen (sünd Müller), Catherine von 15, 78, 79, 80, 101, 104, 106
Rosen (sünd Stackelberg), Sophie Julie von 77, 108, 149, 154
Rosenbach, C. von 149
Rosenbach, Fromhold Johann von 76
Rossmann, Carl 121
Rossmann, Jacob Tonnosohn 121, 146, 161
Rossmann, Marri (Marry) 121, 146, 161
Rossmann, Juhhan 161
Rossmann, Karel 161
Rossmann, Leno 121
Rossmann, Liso 161
Rossmann, Pridik 161
Rossmann, Tawet 146, 161
Rostfeldt, Carl 149
Russow, Balthasar 50, 167, 171
Russow, Erki 169
Rümmel, mõisavalitseja 149

S

Saakheim, Madis Jacobsohn 152
Saar, Hans 156
Saaremaa, Jaan 138, 145
Sachar Hans 109
Sachar Hansu Caddri 109
Sachar Hansu ja Caddri Hans 109
Sachri Mart 154
Sahkri Mardi Ado 73
Sahkri Mardi tütar Ewa 73
Sall (Sal), Kai 121, 153
Sarap, Carl, vt Triefeld, Johanna
Sardel, Anton 138, 159
Sardel, Ewa 127, 159
Sardel, Juhhan 159
Sardel, Kadri 160
Sardel, Kattri 127
Sardel, Kristina 160
Sardel, Liis 160
Sardel, Marri 127
Sardel, Marri 159
Sardel, Tanel 159
Sardel, Tönnis 127, 159–160
Sauna Jaco Maddi 110
Sauna Jaco Maddi May 110
Sauna Jaco Maddi ja May May 110
Schade, Karsten 61
Schnell, Dorothea Elisabeth 148
Schnell, Johann Daniel 148
Schnell, Johann Friedrich 148
Schnellenberg, Ernst von 50
Schenkenberg, sepp 160
Schirren, Carl 168, 171
Scholmon, Otto 64
Schurmann, Karl 70
Schwebs, Carl Friedrich 11, 59, 72, 73, 74, 81, 89
Schwebs, Friedrich Gustav Anton 11, 89, 132
Schwebs, kaardiväeleitnant von 153
Schwebs, preili von 153
Schweimer, Adolph Friedrich 150
Schweimer (sünd Dahlmann), Helena 150
Schönrok, mõisavalitseja 149
Sebastian Wassillew (Wasiljew) 152
Seidlitz, Johann Andreas von 75, 90
Selart, Anti 169, 171
Seli, Ann 136
Sepp, Hendrik 67, 173
Seppa Jaan 155
Seppa Jaan 140
Seppa Jürri 160
Seppa Jürri Catry 160
Seppa Fromholt 109, 112
Seppa Fromholti Kay 109
Seppa Fromholti ja Kay Tenno 109
Seppa Fromholti ja Kay Marrie 109
Seppa Madis 140
Seppa Madise Marry 140
Seppa Mart 143, 181, 157, 160
Seppa Mardi Leno 143
Seppa Paap 110, 156
Seppa Paapu Ann 110
Seppa Paapu ja Anni Caddri 110
Seppa Rommoty Teno (Seppa Romoly Tonno) 112
Seppa Romety Jahn (Seppa Romoly Jaan) 112
Serge, Jacob (Jakob) 122, 142
Serge, Jürri (Parry Jürri) 122, 142
Serge, Leno 122

Serge, Mai 122
Serge, Marri 122, 142
Serge, Tio 122
Siem, kangur 76
Siemensohni (sünd Hulsshorst), Cattrina 62
Siemona Jahn (Simon Jaan) 133
Sigismund (Zygmunt III Waza) 61, 62
Sigor, Anne 126
Sigor, Jaan (Siggori Jaan) 142
Sigor, Jaan (Siggori Jaan) 126, 142
Sigor, Liso (Siggori Jaani Liso) 126, 142
Sigor, Kattri 126
Simon Johann 133
Skonningh, Hermannus 20
Snioff, Jakoff 133, 134
Snioff, Jaschka Jacowlewitz 134
Snioff, Wassili Jacowlewitz 134
Sirge, Ketlin 106, 175
Sirrel, Anne (Ado Mardi Ann) 120, 162
Sirrel, Gustav (Kusto) 120, 162
Sirrel, Jaan 120
Sirrel, Jürri Janow 120, 162
Sirrel, Maddis 120
Sirrel, Michel 120
Sitas, Marri 161, 162
Sitas, Mihkel 162
Siwers, Otto Fabian 162
Sjudodurov, Mamõš (Ododurov, Malõš) 52, 53
Sorromecke Hans 62
Spreckelsen, Arthur 15
Springk, Johann 155
Stackelberg, O. M. 167, 169, 172, 173
Stake, Bernhardus 20
Steinecke, Catharina Regina 151
Steinecke, Christina Carolina 151
Steinecke, Dorotea Friederika 150
Steinecke, Maria Carolina 150
Steinecke, Peter Friedrich Wilhelm 150
Steinecke (Steinicke), Ernst Friedrich Ludwig 150–151
Steinecke (sünd Schwartz), Christina 150–151
Straus (Strauss), Adu 136
Straus (Strauss), Jaan 136
Strauss, Anna 160
Strauss, Anton 160
Strauss, Jaan 160
Strauss, Juhhan 160
Strauss, Juhhan 138
Strauss, Kai 160
Strick, Konrad 21
Sutthoff, Joachim Johann 73, 160
Suuder (eestist Sulumets, sünd Reest), Alide 151

Š
Šarkov, Vladislav 30
Šastunov, Dmitri 50
Šeremetjev, Boriss Petrovitš 67, 68, 69, 72, 107
Štšerbatov, B. S. (Щербатов, Б. С.) 167, 172

Z
Zeitz, Johann 154

T
T. K. 49
T. L. 42, 171
Tahlberg, Ado 122
Tahlberg, Anno 122
Tahlberg, Gusto 122
Tahlberg, Hans 122
Tahlberg, Jaan 122
Tahlberg, Joseph 122
Tahlberg, Kai 122
Tahlberg, Kai 122
Tahlberg, Kattri 122
Tahlberg, Kattri 122
Tahlberg, Kattri 122
Tahlberg, Leno 122
Tahlberg, Leno 122
Tahlberg, Marri 122
Tahlberg, Tio 122
Talle Maddi 73
Talle Maddi Leno 73
Talle Maddi ja Leno Marri 73
Talle (Stall) Tomas (Toomas, Thomas) 73, 161–162
Talle Tomase Caddri 73, 109, 162
Talle Tomase ja Caddri Marri 73, 162
Talle Tomase ja Caddri Leno 73, 162
Tallgren, Aarne Michael 12, 14, 168
Tam, Maddis 128
Tamm, Marek 169
Tanneberg, Alexander 128
Tanneberg, Carl 128, 139, 143
Tanneberg, Fritz 128
Tanneberg, Leno (Seppa Mardi Leno) 128, 143
Tarto Marry 140
Tarto Marry Gerhard 140
Tarvel, Enn 11, 12, 168, 169, 171, 174, 175
Taube Adolf 10, 167, 170
Taube, Anna 63
Taube, Berend 62, 63, 81
Taube, Elisabeth 65
Taube, Fromholdt 22, 63, 64, 65, 112
Taube, Hedwig 63
Taube, Helena 18
Taube, Jacob Jobst 63, 64
Taube, Jürgen 63
Taube, Ludwig 63, 64, 172
Taube, Margarethe 63
Taube, Michael von 9, 10, 18, 19, 48, 167, 169, 170, 172
Taube, Otto Johann 9, 65, 66, 67, 72
Taube, Peter 62
Taube, Reinhold 63, 64
Taube (sünd Löwen), Margaretha 65, 72
Taube (sünd Tiesenhausen), Elisabeth 63
Tenno Jahn 110
Tenno Jahni Caddri 110
Tenno Jahni ja Caddri Marrie 110
Tenno Jürri Laur 109
Tenno Jürri Lauri Anno 109
Tenno Jürri Lauri ja Anno Thomas 109
Tenno Jürri Lauri ja Anno Jahn 109
Tensmann, Emma 11, 48, 131, 168, 169, 171, 173, 174, 176
Thalberg, Ants 136
Thalberg, Gustav 136
Thalberg, Joseph 136
Thalströhm, Friedrich 127
Thalströhm, Jakob 127
Thalström, Juhhan Hinrik 161
Thalström (Talstrum, Dahlström), Juhhani Jakob 160–161
Thalström, Kustaw 161
Thalströhm, Marri 127
Thalström, Marri 161
Thalström, Pridik (Friedrich) 161
Thompson, A. 41
Tiez, kirjutaja 149
Tikkow, Mart 99
Tisleri Juhhan 161
Tislari Kustot (Kustaw) 161
Toddewen, Heinrich 25
Toenno (Tönno), tallipoiss 138, 141, 162
Toenno Michel 141
Toenno Micheli Mart 141
Toivo Nicolas 109
Toivo Nicolase Ello 109
Toivo Nicolase ja Ello Jack 109
Toiwo (Toiwa) Jack 110, 163
Toiwo Jacku Leno 110
Toiwo Jacku ja Leno Maddi 110
Tolkes, Lippolt 20
Toll, Carl Gustav von 9, 49, 74, 75, 81, 90, 132, 147, 150, 153, 155, 157, 158, 160
Toll, Christian Friedrich von 152
Toll, Conrad Friedrich von 151
Toll, Dorothea von 157
Toll, Gustav Wilhelm von 150
Toll, Ludwig Wilhelm von 76, 147, 152, 153, 160, 162
Toll, Regnata von 150
Toma Jürri Hans 141
Toma Mardi Ann 153
Toma Mart 153
Tomas (Thomas), aednik 158
Tomase Marri 158
Tomas, tallipoiss 161

Tomas, kutsar 162
Tomase Ewa 162
Tonno Laur 152
Tonno Laure Kret 152
Torstenson, ratassepp 161
Tramber, Jaan 121
Tramber, Kattri 121
Tramber, Marri 121
Tramber, Niggolas 121
Tramberg, Greta 121, 142
Tramberg, Jürri 121, 142
Tramberg, Marri (Mari) 121, 142
Tramberg, Tio 121, 142
Trankmann, Anton 139, 142
Trankmann, Mart 125
Trankmann, Elise 160
Trankmann, Hans 125
Trankmann, Jaan 124
Trankmann, Jaan 125
Trankmann (Trachman), Jaan 125, 139, 142
Trankmann, Jakob 125
Trankmann, Johann 125
Trankman, Joosep 136
Trankmann, Jula 160
Trankmann, Jürri (Karja Jürri) 125, 142
Trankmann (sünd Linder), Kadri 160
Trankmann (sünd Lallo), Kai 123, 139, 142
Trankmann, Kattri 124
Trankmann, Kattri 125
Trankmann, Kattri 125
Trankmann, Leno 125
Trankmann, Liso 124
Trankmann, Liso 125
Trankmann, Liso 125
Trankmann, Liso 125
Trankmann, Liso 125
Trankmann, Maddis 125
Trankmann, Maddis 125
Trankmann, Magnus 136, 138
Trankmann, Marri 124
Trankmann, Marri 125, 142
Trankmann, Marri 125
Trankmann, Mart 125, 160
Trankmann, Mart 143
Trankmann, Michel 125
Trankmann (Trankman) Mihkel 81
Trankmann, Minna 125
Trankmann, Thomas 125
Trankmann, Tomas 125
Treu, Otto Jurgenson 76, 147, 150, 162
Treu (sünd Beckmann), Anna Maria 76, 147, 150
Treu, Johann Gustav 147
Triefeld, Johanna 35, 40
Tross, Anne 122
Tross (Tros), Tomas, vt Hanso Mardi Tomas
Trumm, Uno 23, 28, 44, 45, 87, 93, 94, 99, 105, 165
Tuulse, Armin 11, 29, 30, 34, 40, 47, 168, 170, 171
Tuve, Arend 21
Tuve, Bernd (Berndt, Berend, Bernt) 19, 20, 21, 81, 83
Tuve, Berndt (Berend) 20, 25, 50, 53, 57, 59, 61
Tuve, Claus (Claes Tüüe) 19, 20
Tuve, Dietrich 17
Tuve, Engelke 18, 19
Tuve, Heinrich 20
Tuve, Jacob 21, 22, 23, 24, 25, 62, 81, 131
Tuve, Johann (Johan) 20, 25, 59
Tuve, Johann 17
Tuve, Johannes (Hans) 20
Tuve, Jürgen 25
Tuve, Moritz 61
Tuve, Magdalena 20
Tuve, Otto 20, 25, 131
Tuve Otto Clausi poeg 20, 25
Tuve (sünd Anrep), Wilmot 25
Tuve (sünd Deken), Alheit (Alleit) 21
Tuve (sünd Twiffeln, Zweifeln), Hedwig von 59
Tuve (Taube), Wilhelm 57, 59, 61, 62
Tuve (Taube, sünd Zoege), Anna 62
Tõnis, toapoiss 78
Tõnisson, Aleksander 12
Tõnisson Leo 93
Tõnurist, August 26, 130
Tönnise Jakob (Jacob) 157
Tönnise Jakobi Ann 157
Tönnise Jakobi ja Anni Mina 157
Tönno Pertli Madi (Maddi) 137, 140
Tönno Pertli Madi Marry 137, 140
Tönno Pertli Maddi ja Marry Tomas 142
Törne, Carl Georg von 149
Törne Julie Elisabeth 149
Törne, Ludwig Julius von 149, 150, 154, 161
Törne (sünd Hoffmann) Louise Olga Margaretha (Lilly) 149

U

Udam, Sven 9, 30, 31, 32, 42, 43, 44, 48, 82, 84, 167, 170, 171
Uestallo Jaen 73
Uestallo Jaeni Greth 73
Uestallo Jaeni Ja Grethi Caddri 73
Uexküll, Bertram von 20
Uexküll, Claus von 20
Uexküll, Otto von 20
Uhle, Jonas 161
Ulner, Hartmann 61
Ungern-Sternberg, P. von 167, 169, 172
Ustahl (Ustal), Anna Maria 144
Ustahl (Ustal), Ewa 126 142, 144
Ustahl (Ustal), Jaak (Ustala Jaak) 142, 144
Ustahl (Ustal), Kaddri 144
Ustahl (Ustal), Mart (Ustala Mart) 126, 142, 144
Ustahl (Ustal), Niggolas (Niggol) 126, 139, 144
Ustahl (Ustal), Hans 126
Ustahl (Ustal), Johann 126
Ustahl (Ustal), Kai 126
Ustahl (Ustal), Kadri 126
Ustahl (Ustal), Kattri 126
Ustahl (Ustal), Leno 126
Ustahl (Ustal), Marri 126
Ustallo Jahn 109
Ustallo Jahni Ewa 109
Ustallo Jahny Mart 154
Ustallo Maddi 110
Ustallo Maddi Pill 110
Uustallu Mihkli Marri 155

V

Valdemar II 17
Valdemar IV Atterdag 17
Valk, Heiki 169
Virkes, Henneken 20
Vitinghoff, Jürgen 21
Vossungern, Johann von 20

W

W. M. 104, 175
Waakman, Mihkel 159
Waakman, Ann 159
Waakman, Elisabet (Liisa) 159
Wahi (Wahhi) Ado 138, 141
Wahi Ado Kay 138, 141
Wahi Ado ja Kay Jürri 138, 141
Wahhi Hanso Lena 73
Wahhy Hans 164
Wakolin, kirikukõrtsi kõrtsmik 157
Walgarden, Heidenreich von 22
Wallfried, G. 149
Walk, Anne 127
Walk, Anne 127
Walk, Ewa 127
Walk, Jaan 127
Walk, Jakob 127
Walk, Jakob 127
Walk, Liso 127
Walk, Mai 127
Walk, Mai 127
Walk, Mart 127
Walk, Michel 127
Walk, Minna 127
Walk, Tönnis 127
Walter, Anne 123
Walter, Anton 136
Walter, Christian 123
Walter, Ewa (Toma Mihkli Ewa) 164
Walter, Greta 123
Walter, Hans 123
Walter, Jaan 123

Walter, Johann 123
Walter, Johann Christian 76, 152, 159
Walter, Jürri (Jürry) 123, 128
Walter, Jürri 123
Walter, Kai 123
Walter, Kai 123
Walter, Kattri 123
Walter, Kattri 123
Walter, Liso 123
Walter, Marri 123
Walter, Niggolas 135
Walter, Peter 123
Walter, Tio 123
Walter, Tio 123
Walter, Thomas (Uustalu Jürri Tomas) 123, 164
Wanna Jaan (Jurri Jahn?) 133, 134
Wanna Kiltry Hans 155
Wanna Kiltry Maddi (Kiltri Maddy) 155
Wanna Kiltry Maddi Kai 155
Wanna Laasi Ingel 158
Weber, Jurgen 147
Weber, Michael 76, 152, 155, 162
Wedewes, Hinke 18,
Welk, Ewa 120
Welk, Maddis 120
Wellingk, Gotthard 63
Wellingk (sünd Treiden), Christina 64
Wellingk, kindral 67, 173
Wene, Wiidrik 136
Wender, Anne 122
Wender, Christjan 122
Wender, Gusto 122
Wender, Hans 122
Wender, Jaak 122
Wender, Jakob 122
Wender, Juhann 122
Wender, Kattri 122
Wender, Kattri 122
Wender, Kattri 122
Wender, Leno 122
Wender, Liso 122
Wender, Liso 122
Wender, Mai 122
Wender, Mart 122
Wender, Michel 122
Wender, Paulus 122
Wender, Rein 122
Wender, Tina 122
Wender, Tio 122
Weske Mart 110, 156
Weske Marti Marrie 110
Weske Marti ja Marrie Jürri 110
Weski Jaan 157
Weski Jaani Kaddri 157
Weski Jaani ja Kaddri Jaak 157
Weski Jaani ja Kaddri Marri 157, 162
Weski Jaani ja Kaddri Truto 157
Weski Kusto (Gusto) 157
Weski Kusto Kaddri 157
Weski Kusto ja Kaddri Mihkel 157
Weski Kusto ja Kaddri Pritz 157
Weski Kusto ja Kaddri Liso 157
Weski Kusto ja Kaddri Marri 157
Wilde Hanso Micheli Mart 140
Wildman, Alex 136
Willem, aidamees 155
Willers, Greta 127
Willers, Gusto 127
Willers, Jaan 127
Willers, Jakob 127
Willers, Jurri 127
Willers, Liso 127
Willers, Maddis 127
Willers, Madle 127
Willers, Malle 127
Willers, Tomas 127
Wilte Jack (Wilti Joack) 109, 163
Wilte Jacku Caddri 109
Wilte Jacku ja Caddri Hans (Wilti Hans, Wildi Hans) 109, 156, 163
Wint Jahn 155
Wint Jahni Pill 155
Wint Michel 110
Wint Micheli Ann 110
Wint Micheli ja Anni Kay 110
Wint Micheli ja Anni Marrie 110
Wissan, Peter 159
Wissan, Constantia 159
Wistinghausen, Henning von 168, 173
Wohlan, Johann 126
Wohlan, Kattri 126
Wohlan, Marri 126
Wohlan, Michel 126
Wohlar, Greta 126
Wohlar, Johann 126
Wohlar, Joseph 126, 145
Wohlar, Jurri 126
Wohlar, Kadri 126
Wohlar, Leno 145
Wohlar, Liso 126, 143
Wohlar, Maddis 126, 143
Wohlar, Marri 126
Wohlar, Marri 126
Wohlar, Marri 126
Wohlar, Michel 143
Wohlar, Michkel 126
Wohlar, Niggolas 126
Wohlar (Wolar), Niggolas 139, 145
Wohlar, Tio 126
Wohlase Ado 109
Wohlase Ado Ello 109
Wohlase Ado ja Ello Ado 109
Wohlase Jürri 109
Wohlase Jürri Mall 109
Wohlase Jürri ja Malle Michel 109
Wohlberg, Annus (Hannus) 120, 158–159
Wohlberg, Ewa 120, 158–159
Wohlberg, Juhhann 120, 159
Wohlberg, Juliana Eleonore (Jula) 120, 159
Wohlberg, Jürri 120, 159
Wohlberg, Kaddri (Kadri) 120, 159
Wohlberg, Karel (Carl) 120, 159
Wohlberg, Kristian (Christian) 120, 159
Wohlberg, Leno 120, 159
Wohlberg, Marri 120, 159
Wohlberg, Mihkel 159
Wolari Jaak (Jak) 153, 155
Wolari Jaagu Tio 153
Wolari Jaagu ja Tio Mihkel 153
Wolari Kubja Niggolas 142
Wolari Niggola Jaak 141
Wolari Niggola Jaagu Tio 141
Wolary Jurry 141
Wolary Jürri Maddis (Wolari Madis) 140, 148
Wolary Jürri Maddise Ann 148
Wolary Maddise Jürri 148
Womber, Jürri 127
Womber, Karel 127
Womber, Kattri 127
Womber, Leno 127
Womber, Liso 127
Womber, Marri 127
Womber, Tio 127
Wooler, Jaak 136
Woormansik, Abel Aleksander, 155
Woormansik, Kai 155
Woormansik, Karel 149, 155, 160
Woormansik, Mihkel 149, 155, 160
Wrangell, Georg von 11, 48, 168, 171
Wrangell, Hans 63, 64
Wrangell, Jürgen 20
Wuks, Tomas 153
Wulff, mõisavalitseja ja tema abikaasa 149

Ü

Ükskül (*Vxkull*), Otto 62

Kohanimede register

A
Aa mõis (*Hachhof, Haakhof*) 68
Addise, vt Edise
Aheoja 136
Aidu (*Aytes*) 18
Alajõe küla (*Allajoggy*) 63, 87
Alutaguse 9, 11, 16, 18, 19, 29, 47, 50, 54, 56, 59, 61, 67, 69, 71, 89, 104, 149, 150, 151, 168, 169
Anhalt 18, 19
Anija mõis (*Hannijöggi*, *Annia*) 62
Arro maakoht 74
Aschersleben 18, 19
Austria 107

B
Berezina jõgi 77

D
Danzig 107
Dnepri jõgi 72
Dresden 78

E
Eestimaa 5, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 25, 29, 47, 50, 54, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 76, 77, 78, 90, 101, 104, 107, 113, 118, 119, 137, 138, 139, 144, 150, 152, 163, 164, 168, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 178
Edise asundus 12, 48
Edise jõgi, vt Pühajõgi
Edise küla (*Eteus, Ettis, Ädise, Addise*) 12, 15, 16, 17, 21, 81
Edise mõis (*alten Hoffe zu Ettes, Etc, Ecz, Ets, Ez, Gut* Etz, *Schloß Etz,* Адеж, Адееж, Адея, Адежь городокъ, градъ Адежь, Адес, Едц, Ецъ) 5, 9–180
Edise vald 96
Edise vasallilinnus 9, 10, 11, 16, 17, 18, 19, 26, 28, 24–60, 91, 95, 166, 167, 170, 171, 172, 174, 175

F
Fossenbergi mõis (Ķēč*u muiža*) 153

H
Hannover 151, 168
Harjumaa 12, 20, 42, 54, 62, 150, 167, 168, 171
Harwele küla 21
Hermamäe (*Hermannsberg*) 138, 146
Hispaania Madalmaad 72
Hummuli 69
Hämeenlinna (Tawasthus) 68, 156

I
Idavere (*Ittfer*) 62
Ingerimaa 72
Ingliste mõis (*Haehl*) 25
Ivangorod 50

J
Jaala järv (*Jalocka Jerw, Jollacka Jerw*) 62, 172
Jaama (*Wichtis*, *Wichtisby*) 66, 87–88
Jauküll 25
Juuru kihelkond 21
Jõelõpe 136
Jõhvi kihelkond (*Jewe, Kerspell Gebe*) 10, 11, 12, 13, 20, 21, 53, 61, 67, 68, 69, 118, 120, 137, 139, 147, 168, 169, 174
Jõhvi (*Gewe, Jewe*) 11, 12, 13, 16, 22, 23, 25, 26, 28, 30, 37, 42, 48, 50, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 72, 74, 75, 78, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 96, 99, 101, 104, 106, 113, 129, 133, 134, 139, 143, 144, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 160, 161, 164, 168, 170, 173
Jõuga (*Joukel*) 20
Järvamaa 24, 50, 59, 63, 64, 69, 118
Järve mõis (*Järwe, Türpsal, Türpsall*) 29, 30, 47, 151

K
Kaasiku (*Kassiku*) heinamaa 61
Kaasiku 136
Kabelimets 104–105
Kalmu 136
Katlapõhi 136
Kadrina kihelkond 22, 147
Kadrioru loss 134
Kahula (*Kawal, Kawell, Cavel, Kahol*) 9, 12, 16, 25, 65, 73, 74, 75, 81, 82, 84, 87, 88, 109, 110, 111, 114, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 162, 163, 164, 169
Kampersholmi saar 69
Kargelyp 21
Karula 69
Kastre 133
Katase küla (*Katzen, Kattas*) 24, 63, 66, 74, 75, 81, 87, 88, 133, 134
Kehala 139, 143
Keila kihelkond 13
Kiikla mõis 74, 81, 161, 162
Kitsesilla 136
Kiviallika 135, 136
Kivilehte 136
Kiviristi 136
Kohtla 152
Kohtla-Järve 12, 174
Koluvere mõis 65
Konju (*Konyul, Raustfer*) 50, 77, 80, 101, 138, 145, 155
Konstantinoopol 107
Koonu (*Kono*) 66, 173
Kose (*Kotz*) 25, 153
Kose kihelkond 21
Kose-Uuemõisa 21
Kotinuka (*Sotach, Cottenuck, Kottinuck*) 49, 65, 66, 81, 87, 98, 101, 133, 136, 140, 153, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 170
Krakowi 107
Kroonlinn 139, 142
Kukruse mõis (*Kuckris*) 9, 12, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 48, 49, 61, 62, 64, 76, 81, 162, 166, 171
Kunda jõgi 71
Kunda mõis 83, 85
Kuramaa 50, 107
Kuremäe 150
Kurtna mõis 62, 71, 161
Kuusalu kihelkond 162
Kõrve kõrts (*Koerwische Krug*) 75, 82,89, 98, 101
Kärkna (*Valkena, Falkenau*) 20

L
Laagna (*Lagena*) 69
Laiamänni 136
Laiuse 50
Leedu 107
Leipzig 77, 78, 80, 167,169, 172
Liivimaa 10, 20, 26, 30, 50, 51, 53, 54, 56, 57, 59, 65, 71, 153, 167, 171, 173
Lohusuu 26
Lootuse 136
Läänemaa 50, 54
Lüganuse kihelkond 26, 67, 69, 147, 169

M
Madritsa 136
Mahu kihelkond, vt Viru-Nigula kihelkond
Maidla 62, 63, 169
Malla mõis 22
Marienburg 54
Moskva 9, 53, 54, 170
Mäetaguse mõis (*Mehntack*) 76, 77, 78, 144, 160, 162
Mägara (*Mecker, Meggare*) 25, 65, 66, 113, 121, 130, 131–133, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 152, 162

N
Narva 21, 22, 26, 29, 50, 53, 54, 56, 57, 61, 62, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 84, 129, 149, 170, 171, 173
Narva jõgi 30, 69, 87, 88, 89, 169
Novgorod 53
Novgorodimaa 53, 54
Nurga 136
Nurme mõis (*Nurms*) 150
Nürnberg 13, 54

O
Odris (*Odryes*) 18
Ohemetsa 136
Ontika 16, 151, 169
Oranienburg 149
Oru 135, 136

P
Pagari mõis (*Paggar*) 161
Paide 54, 151
Panijärv 136
Pariis 77
Paate (*Pades*) 21, 153, 160
Pauliku (*Pawelick, Pawlecki, Pawlicki*) karjamõis 66, 74, 75, 82, 87, 88, 164
Peen-Kirjakjärv (*Klein-Kirriocka Jerw,Klein-Kirriiock Jerw*) 62, 172
Peipsi järv 15, 24, 54, 63, 75, 81, 133, 134
Pendisaar 136
Peterburi, vt Sankt Peterburg
Pihkva 53
Pihkvamaa 133
Pikapõllu (*Pika Poello*) 101, 136, 137, 140
Pikaristi postijaam 149
Polotsk 54
Poltaava 72
Poltaava kubermang 80
Poola 56, 57, 59, 62, 72, 107, 159
Pori 68
Prantsusmaa 77
Preisimaa 107, 163
Priluki 80
Pungern 25
Purtse (*Purtz, Alt-Isenhof, Isse, Issen, Ysen*) 10, 12, 21, 25, 29, 30, 47, 50, 59, 68, 71
Purtse jõgi 50, 169
Puru (*Purro*) 61, 161, 164
Põhja-Aafrika 107
Põldvõhma 136
Põllumäe 136
Pähklimäe 136
Pärnu 68, 107
Pühajõe mõis (*Pühhajöggi*) 77, 80, 154, 156
Pühajõgi 68, 69, 72, 75, 82, 84, 90
Püssi mõis (*Pühs*) 17, 19, 20, 25, 62

R
Raja 136
Rakvere 12, 20, 50, 53, 54, 56, 57, 61, 68, 81, 149
Ratva (*Ragwas, Ragkusz, Rades, Radwa*) 9, 16, 20, 25, 65, 74, 81, 82, 84, 109, 110, 111, 112, 114, 154
Reval, vt Tallinn
Riia 20, 50, 72, 107
Rebini küla (*Rebinne*) 133
Revino (*Reuanal, Reyuenalle, Revenal, Ravena, Revinal*) 5, 9, 16, 17, 21, 25, 62, 65, 67, 73, 81, 82, 83, 84, 85, 90, 97, 109, 110, 111, 114, 116, 118, 123, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164
Roela, vt Viru-Roela
Rosenhoffi mõis (*Schönangern*) 77
Rootsi 10, 54, 59, 61, 62, 65, 67, 68, 69, 72, 107, 151, 173

S
Saaremaa 57, 59
Saartaguse 136
Sagadi 69
Saka mõis (*Sackhof*) 147, 160, 162
Saksamaa 18, 26, 61, 80, 148
Saksi mõis (*Saximois*) 22, 25
Sankt Peterburg 26, 48, 73, 78, 152, 153, 155, 162
Saraste (*Sar, Sarastae*) talu 25, 66
Savo 68
Schlüsselburg 76
Sevatoopol 78
Siber 72
Sillamäe jõgi 69
Simomäe 136
Sompa mõis 16, 20, 48, 62, 64, 75, 76, 81, 84, 85, 89, 152, 158, 160, 161, 162, 163, 164
Sompa vald 96
Soome 68, 72, 151,
Soome laht 90
Soompea küla 71
Soontaga (*Sontacken*), vt Kotinuka
Suru mõis (*Surro*) 162
Suurekivi 136
Suur-Kirjakjärv (*Groß-Kirriocka Jerw, Gross-Kirriiock Jerw*) 62, 172
Sämi jõgi, vt Kunda jõgi
Säravohma 136
Söstra 136

Z
Zallempe (*Sallampae, Sallope, Salopeh, Sallupa*) 21, 25, 64, 74, 75, 87

T
Taani 5, 9, 15, 16, 17, 18, 29, 50, 54, 56, 81, 101
Tallinn 5, 24, 25, 26, 49, 50, 53, 61, 64, 65, 66, 68, 71, 72, 76, 84, 107, 134, 139, 144, 149, 150, 152, 167, 168, 170, 172, 173, 174, 175
Tambovi kubermang 149
Tammiku (*Damicas, Tammick*) 9, 16, 25, 64, 65, 81, 82, 83, 110, 111, 114, 155, 156, 161
Tammiku vald 96
Tarromeggi heinamaa 66
Tartu 11, 12, 47, 48, 50, 67, 78, 80, 133, 151, 167, 168, 169, 171, 175
Tartumaa 152
Tikkapesa 136
Tobolsk 72
Tocroma 25
Toila mõis (*Chudleigh*) 16, 68, 131, 144, 149, 158, 161, 169
Toolse linnus 54, 56, 171, 172
Tori mõis (*Torri*) 162
Torun 107
Triigi mõis (*Ottenkull*) 21
Turu 68
Türgi 107
Türi kihelkond 162
Türsamäe (*Türsel, Türsawa*) 152

U
Uikala (*Ufficalk*) 21
Undla mõis (*Undel*) 147, 152, 153, 156, 160, 162
Ungari 16, 107
Uusimaa 68
Uus-Kastre mõis (*Casters*) 150
Uus-Mägara, vt Mägara

V
Vaivara 150
Vaivara kihelkond 67, 69, 138, 152
Vaivara pastoraat 138, 143
Vaivina mõis (*Sophienhof*) 145, 159
Vana-Mägara, vt Mägara
Vao linnus 46–47
Vasavere (*Walsaræværæ, Wossafer, Wossofer, Waßafer*) 9, 15, 16, 25, 61, 62, 63, 65, 66, 73, 81, 82, 83, 89, 90, 109, 110, 111, 112, 114, 116, 118, 121, 135, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 152, 153, 154, 156, 157, 160, 161, 162, 164, 165
Vasavere mets 101
Vasavere talu 136
Vasknarva (*Neuschloss, Nyslott, Nyehus, Sõrenets*) 20, 24, 29, 30, 53, 57, 61, 66, 71
Vastseliina 57
Venemaa 9, 10, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59,

67, 68, 69, 71, 72, 77, 104, 107, 113, 133, 134, 137, 166, 171
Veskimäe 136
Vihula 69
Viiburi 68
Viljandi 50, 80
Virumaa 5, 9, 15, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 47, 50, 54, 56, 57, 59, 62, 63, 64, 67, 69, 71, 81, 82, 86, 93, 144, 167, 168, 169, 170, 174, 175
Viru-Jaagupi kihelkond 62, 65, 67, 149
Viru-Nigula kihelkond 21, 26, 67
Virunurme (*Wirenorm, Wirmorenn, Wirenurm*) 22, 25
Viru-Roela (*Ruil*) 62, 141, 147, 149, 152, 155, 158, 162
Visby 20
Visla jõgi 107
Voka mõis 89
Voka vald (*Woka wald*) 138
Vologda 80
Vooleri 136
Võide (*Wæudith*) 9, 16
Vääna mõis (*Faehna*) 24, 63, 173
Väina jõgi 54

W
Weitz 25
Wittenberg 53
Wolmari 24

Ä
Ädise jõgi, vt Pühajõgi

Ü
Üksnurme mõis 12, 13

Summary

Despite the fact that it was one of the largest and most important castles of Alutaguse area in north-eastern Estonia, not many written sources are known to exist about Edise Castle. The exact dates of construction and destruction are unknown as well as its design, layout and appearance.

According to local oral tradition, two brothers undertook the construction of the castle on the location of the existing Jõhvi church. The younger brother suspended the construction after the older brother left for war in Germany, and decided to build the new castle in Edise. When the older brother returned, he killed his younger brother in a fit of rage and erected a church on the site of the partly completed castle in Jõhvi. The church and the castle are believed to be connected by an underground passageway.

Sven Udam and Aleksander Nikitjuk carried out an archaeological investigation in Edise in 2011 – 2014, and concluded it to be a tower castle. The excavations revealed a square-shaped foundation with the following external measurements: both eastern and southern walls - 11,2 m, western wall - 11,3 m and northern wall - 11,6 m. The width of the eastern, southern and western walls is 1,8 m, and northern wall 2,1 m. The height of the extant wall is between 0,4 – 1,05 m, prevalently 0,75 m. The base was laid from large granite boulders, next layers contained both granite and limestone, bound together by lime mortar. Total area of the structure, including the walls, is approximately 127m^2, the space inside the walls measured 55m^2.

The remains of Edise gate tower were excavated in 2012. It's northern wall measured 7,0 and western wall 9,3 meters, the total area was approximately 65 m^2. The wall in the north-western corner of the tower is best preserved, whereas the south-eastern corner has been perished. The walls with a thickness of 1,5 – 2,4 meters, were laid from granite and limestone, bound together by lime mortar. The remains of a two meter wide gate opening were revealed in the western wall, about a meter south from the tower's central axis. The archaeological evidence is backed by Eduard Philipp Körber's and C. Faehlmann's drawings from 1818 and 1827 respectively. The existence of a rampart and other structures remains to be investigated.

Edise castle belonged to fortification system on Livonia's eastern border. The first line of defence included border forts on Narva River: Narva Hermann castle and Vasknarva castle. The fortified church of Jõhvi and Edise castle, on the intersection of Tallinn-Narva and Riia-Valga-Tartu-Jõhvi highways, as well as Järve and Purtse vassal castles formed the second defence line.

The villages that once belonged to Edise castle, namely Edise, Kahula Ratva, Revino, Tammiku and Vasavere were first mentioned in the Danish Census Book in 1241. All the villages above belonged to the King of Denmark and were not held in fealty.

First written notice associated with the lands of Edise manor dates back to April 4th 1346. A manor near Revino village, part of Kukruse village, community lands in Edise and Kukruse as well as fishing rights were granted as a fief by King Valdemar IV Atterdag to Hinke Moor, who had previously bought them from Nycolaus Orges. Although the manor was not named in the document, it is believed to refer to the later Edise manor, also located near Revino village. Nevertheless, it was one of the first manors in Virumaa. Edise manor is first mentioned in written records in 1477, in connection with a court dispute over logging rights between Bernd Tuve of Edise and Hans Lode of Kukruse manor.

Bernd Tuve is the first Tuve mentioned in connection with Edise manor and castle. According to some sources, the manor was already in possession of his father Claus (1443 – 1452), and grandfather Johannes (1405 until his death after 1428).

The manor archive was destroyed three times in the course of history. First, at the end of the Livonian

war, then consumed by fire at the end of 19th century and eventually wiped out during the First World War and the Estonian War of Independence. This explains the lack of genealogical information available about the Edise branch of Tuve family. Michael von Taube and Adolf Taube - Tuve family genealogists – have also not provided a systematic overview of the Edise line. Jacob Tuve (1507 - †1533) was the son and heir of Bernd Tuve (1461 - †1508) and Alheit Deken. His estates were split between his three sons Otto, Johann and Jürgen. Initially, the manor was left to Otto Tuve, but landed already before the onset of Livonian War (1558–1583) in the hands of Jürgen Tuve and Wilmot Anrep's son Berndt. He joined the service of the vogt of Järvamaa and later lived in Saaremaa with his wife Hedwig Twiffeln.

Soon after the conquest of Narva the russians proceeded to Edise and conquered it at the end of May in 1558. The castle remained in their control until the Swedish under the command of Pontus de la Gardie vanquished the area in 1581. It is not clear whether the castle was destroyed by Russians or Swedes, but it remained in ruins since that time. Stones were taken from the ruins for constructiong new buildigns for Edise manor. The remains of the gate tower were ultimately annihilated in the 1950s.

Edise manor was managed by the Tuve (Taube, since the 17th century) family until 1698, when Otto Johann Taube sold it to his brother-in-law Georg Johann von Maydell (†1710 in Tallinn). Fromholdt Taube, who governed the manor from 1652 until his death, is worth mentioning here. His name was widely known among the peasant folk way into the 18th century. As the manor belonged to the Taube family since the time of the Teutonic order, it was not part of the reduction carried out under Swedish rule.

Maydells governed the manor until 1756, when Georg Gustav von Maydell sold it to Ulrich Johann von Brümmer for 31 000 silver roubles. G.G.von Maydell's parents, Friedrich Wilhelm and Barbara Helene, had a close relationship with their subjects, reflected in their frequent role as godparents.

Edise manor often changed hands between the years 1756 – 1839. Most infamous owner was privy councillor Carl Friedrich Schwebs (1715-1782), who broke up the large and populous estate by selling Ratva to Kiikla manor. He further united Kahula, Salopeh and Pauliku to Jõhvi manor and closed the manor's church tavern. In the years from 1778 until 1820 the manor belonged to Carl Gustav von Toll, who sold the fishing village of Katase to Sompa manor. He is also responsible for rescuing a number of documents from the manor archive by copying them for his own collection of deeds.

In 1839, the manor was bought by Otto Johann von Rosen whose descendants owned it until the nationalization of private estates by the new Estonian Government. Its last owner was Catherine von Baer, O.J von Rosen's granddaughter.

Information about the peasantry of Edise manor is only available from the 18th century onwards, when the government of Russia gave orders to carry out manor inquisitions (in 1712 and 1716), ploughland revisions (1726 – 1744) and soul revisions (1782 – 1786). Additional data is provided by tax records (*Wackenbücher*) and farmstead rental contracts (1839 – 1886). These documents provide detailed information about the tax obligations and corvée duty of the peasants. In 1716 a list was drawn together to record all manor serfs and their families, who had survived the plague outbreak after the Great Northern War. Another complete list of peasants can be found in the manuscript of family names of 1835.

Information about manor hands was found in soul revision lists and church records of Jõhvi parish. The estate managers, housekeepers and foresters were usualy Germans but there were few exeptions – housekeepers Liso Lilleroos and Mari Leitow were Estonians. House servants like chambermaids, manservants and cooks, were usually children of local peasants, as were gardeners, shepherds, coachmen and watchmen. The overseer, overseer's aid, storehouse manager and forest warden were usually farm owners until the beginning of 19th century. By mid-19th century they were already paid manor workers. Among the manor workers were weavers,

blacksmiths, wheelwrights, carpenters, shoemakers and taylors.

Soul revision lists, church records and soldier application forms provided detailed data about the conscripts drafted from Edise manor. According to general description, the young men of Edise had a fair complexion and clean face, brown hair and eyebrows, grey or blue eyes, medium length nose, medium sized mouth and round jaw. Literacy among conscripts became prevalent in the 1850s.

First map of Edise manor centre and its surrounding buildings, gardens and paddocks dates back to 1663. A complete description of all buildings was added to the tax record of 1755. According to the document, Edise manor owned the following buildings: manor house, guesthouse, ice cellar, sheep shed, dairy cooler, stable and coach house, manege, brewery, two granaries, animal enclosure with barns, livestock sheds in Pauliku cattle manor, two threshing barns and a malt barn, vodka distillery and windmill, pigstye, three hay barns and five taverns. The manor also had a fruit and vegetable gardens as well as hop garden.

In 1777 the wooden manor house was replaced by a new stone building. It was reconstructed in the middle of the 19th century, when it gained its present historicist appearance. A number of industries were operating in the manor in the beginning of the 20th century: steam powered gristmill and sawmill, windmill, cement works, brickyard, lime kiln, blacksmith, peat mill, tar kiln, dairy, granary and slaughterhouse. In 1914, Edise manor had 5857 hectares of agricultural land and forests as well as 887, 5 hectares of non-productive land.

Резюме

Несмотря на то, что Эдизе (Этц) является одним из самых больших и значительных вассальских замков, находящиеся в районе Алатагузе, что расположен в северо-восточной части Эстонии. Письменных источников о нём сохранилось не так уж много. Неизвестно, когда замок был построен и когда разрушен, также неизвестно как замок выглядел изначально, каков был его внешний облик, как распределялись помещения. По преданию на том месте в Йыхви, где сейчас находится церковь, два брата принялись за строительство замка. Когда старший брат ушёл на войну в Германию, младший брат бросил строительство на старом месте и основал новый замок в Эдизе. Вернувшись с войны старший брат в порыве гнева убил младшего брата и на месте недостроенного замка в Йыхви построил церковь. Народная молва гласит, что замок и церковь соединялись между собой подземным ходом.

В 2011–2014 годах на месте замка под руководством археологов Свена Удама и Александра Никитюка проводились археологические исследования и было установлено, что мы имеем дело с башенным замком. При раскопках был найден квадратный фундамент здания, внешние размеры которого составляли: с восточной стороны 11,2 м, с южной стороны 11,2 м, с западной стороны 11,3 м и с северной стороны 11,6 м. Площадь строения составляла около 127 м^2. Толщина кладки восточной, южной и западной стороны составляет около 1,8 м, северной стороны 2,1 м. Сохранившаяся часть кладки фундамента выступает над уровнем поверхности земли на высоту от 0,4 до 1,05 м, в основном же высота сохранившейся кладки составляет около 0,75 м. Скреплённый известковым раствором нижний слой кладки был выложен из гранитных валунов. В следующих слоях использовался бутовый камень и плитняк. Внутри стен находилось помещение площадью около 55 м^2.

Остатки воротной башни замка были раскопаны уже в 2012 году. Длина её северной стены была 7,0 м, длина западной стены 9,3 м и пло-

щадь застройки всего около 65 м^2. Лучше всего сохранилась стенная кладка в северо-западном углу, юго-восточный угол был разрушен до основания. Стена толщиной от 1,5 до 2,4 метров была сложена из бутового камня и плитняка, связанного известковым раствором. В западной стене воротной башни обнаружились остатки воротного проезда шириной около 2 м. Проезд находился примерно на расстоянии одного метра на юг от центральной оси воротной башни. Это же подтверждают и зарисовки Эдуарда Филиппа Кёрбера и К. Фельмана, сделанные в 1818 и 1827 годах. Другая застройка, как и наличие круговой стены ещё требует выяснения и дополнительных исследований.

Замок входил в фортификационную систему восточной границы Лифляндии, первую линию защиты которой образовывали приграничные замки на реке Нарове: Нарвский замок Германа и замок Нейшлосс (Васкнарва, Сыренец), вторую линию защиты – крепостная церковь Йыхви и замок Этц (Эдизе), находящиеся на перекрёстке сухопутных дорог Таллинн-Нарва и Рига-Валга-Тарту-Йыхви, а также расположенные к западу вассальские замки Тюрпсаль (Ярве) и Пуртсе.

Древнейшие письменные сообщения из деревень, принадлежащих имению Эдизе –Кахула, Ратва, Ревино, Таммику и Вазавере – восходят к 1241 году, когда была составлена Датская оценочная книга, одной из составных частей которой был Большой список Эстонии. Все деревни принадлежали в то время Датскому королю и не были ещё пожалованы в ленное владение.

Первое письменное известие о связанном с Эдизе владением относится к 4 апреля 1346 года, когда король Вальдемар IV Аттердаг пожаловал Хинке Моор в феодальное владение имение близ деревни Ревино, часть деревни Кукрузе, право рыбной ловли на реке Пюхайыги и общинные земли в Эдизе и Кукрузе, которые он купил у Николауса Оргеса. Несмотря на то, что название напрямую не упоминалось, вполне вероятно, что речь идёт об имении, известном в более поздние времена как Эдизе, которое тоже располагалось вблизи деревни Ревино. В любом случае мы имеем дело с одним из первых имений в Вирумаа. В письменных источниках поместье Эдизе впервые было упомянуто в 1477 году в связи с судебной тяжбой между помещиком Эдизе Берндтом Туве и помещиком Кукрузе Хансом Лодэ, которая была затеяна по поводу права вырубки леса.

Бернд Туве и есть тот самый первый Туве, имя которого связано с поместьем и замком Эдизе. Поместьем владел и его отец Клаус (упоминается в источниках начиная с 1443–1452 годов) и дед Йоханнес (Ханс; упоминается в источниках начиная с 1405– † после 1428). К сожалению архив поместья был первый раз уничтожен в конце Ливонской войны и второй раз в начале 19 века в пожаре, случившемся в московском доме Кристиана Кноопа, который являлся в то время залогодержателем усадьбы Эдизе. В третий раз архив усадьбы был уничтожен во время Первой мировой и Освободительной войны, ввиду чего информации о родословной семьи Туве сохранилось не так уж много. Михаил фон Таубе и Адольф Таубе, известные как исследователи семьи Туве, также не представили систематического обзора о связанной с Эдизе ветви семьи Туве. Оба они рассматривали её лишь постольку, поскольку являлись прародителями более поздних (молодых) ветвей.

Потомком Бернда Туве (упоминается в источниках с 1461–† до 1508) и его супруги Алхайт Декен был Якоб Туве (упоминается в источниках с 1507–†1533), владения которого разделили его сыновья – Отто, Иоганн и Юрген. Сначала поместье отошло Отто Туве, но непосредственно перед началом Ливонской войны (1558–1583) оно находилось уже во владении сына Юргена Туве и Вилмот Анреп – Бернда (упоминается в источниках с 1558–†1589). Последний поступил в начале войны на службу к Ярвамааскому фогту, а позже жил на Сааремаа вместе со своей супругой Хедвиг фон Твиффельн.

В конце мая 1558 года, очень скоро после захвата Нарвы русскими войсками, их добычей стал и замок Эдизе, который оставался под их властью до осени 1581 года, когда шведы под управлением Понтуса Делагарди завоевали эту территорию. Был ли замок в конце войны уничтожен русскими или, напротив, шведами, достоверно не известно. В любом случае замок подвергся значительным разрушениям и находился с этого времени в руинах, камни которых стали использовать в качестве строительного материала для строительства других зданий поместья. Руины воротной башни замка были окончательно уничтожены только лишь в 1950 году.

Туве, или Таубе, как их стали называть с начала 17 века, господствовали в Эдизе до 1698 года, когда Отто Иоганн Таубе продал поместье мужу своей сестры Георгу Иоганну фон Майделю (†1710 в Таллинне). Из представителей семьи Таубе, владевших поместьем в 17 веке, достоин упоминания Фромхольд Таубе (упоминается в источниках с 1652–† не позднее 1680), чьё имя было ещё в 18 веке очень популярно среди помещичьих крестьян. Так как поместье находилось во владении Таубе ещё с орденских времён, то в шведские времена оно не подлежало редукции.

Во владении Майделей поместье оставалось вплоть до 1756 года, когда Георг Густав фон Майдель продал поместье Ульриху Иоганну фон Брюммелю (†1759) за 31 000 серебряных рублей. Г. Г. фон Майдель и его супруга Барбара Хелене хорошо ладили со своими крестьянами, о чём свидетельствует то, что крестьянские семьи довольно часто приглашали их на роль крёстных родителей.

В период с 1756 по 1839 поместье переходило из рук в руки, оставаясь под управлением разных владельцев, залогодержателей и арендаторов. Самым печально известным из них был государственный советник Карл Фридрих Швебс (1715–1782), который разрушил большое и многолюдное поместье, продав деревню Ратва поместью Кийкла, объединив деревни Кахула, Салопех и Паулику с поместьем Йыхви и закрыв прицерковную корчму в Йыхви. В период 1778–1820 поместье принадлежало Карлу Густаву фон Толль, который в 1780 году продал рыбацкий посёлок Катазе поместью Сомпа. К. Г. фон Толль спас от уничтожения часть старинных документов из архива поместья, скопировав их для своей собственной коллекции исторических документов. В 1839 году обанкротившееся поместье купил Отто Иоганн Розен, у потомков которого оно оставалось вплоть до национализации Эстонской Республикой. Последней владелицей поместья была Катрин фон Бэр – дочь Германа Генриха Августа, который в свою очередь был сыном О. И. фон Розена.

Информации о крестьянстве поместья Эдизе появляется лишь в 18–19 веках в сведениях о проведении по заданию Российской власти в поместья инквизиций (1712, 1716), ревизии пахотных земель (1726–1744) и ревизских сказок (1782–1858). Сведения дополняют ваковые книги (1752–1805) и арендные договора хуторов (1839–1886). Из них мы получаем сведения как о крестьянских повинностях и барщине, так и о служивом люде поместья, родом из крестьян. В полном объёме представлены списки крестьян, переживших эпидемию чумы после Северной войны, от 1716 года, и книги наречения фамилий от 1835 года.

Исчерпывающие сведения о люде поместья Эдизе имеются в ревизских сказках и Йыхвиских церковно-приходских книгах. Приказчиками, экономками, лесничими были как правило немцы, хотя были и исключения: так экономки Лизо Лиллерооз и Мари Лейтов были эстонками. Прислугой – лакеи, горничные и повара – были как правило дети местных крестьян, также они были садовниками, конюхами, кучерами, скотницами, пастухами и сторожами. Бурмистрами, надсмотрщиками, амбарщиками и лесниками были в 18 веке как правило хозяева хуторов, которые к середине 19 века стали служилыми людьми поместья на жаловании. В числе служилого люда встречаются тка-

чи, кузнецы, тележные мастера, столяры, сапожники и портные.

Сведения о рекрутах, взятых из поместий, мы имеем из ревизских сказках, церковно-приходских книг и рекрутских анкет, содержащих описания внешности и данные о семейном положении и грамотности. По описаниям юноши Эдизе были светлолицыми, с хорошим цветом лица, они были либо светлыми, либо тёмными шатенами, с коричневыми бровями, серыми или синими глазами, с носом средней длины, ртом средней величины и округлым подбородком. Грамотой рекруты овладели повсеместно к 1850 году.

Самый старый имеющийся план поместья, на котором изображена усадьба с прилегающими к нему строениями, угодьями, садами, загонами и пр. относится к 1663 году. Полное описание принадлежащих поместью строений было приложено к ваковой книге 1755 года. Согласно ваковой книге в поместье входили: господский дом, гостевой дом, ледяной погреб, овечий хлев, помещение для охлаждения молока, конюшня – каретный сарай, манеж, пивоварня, два амбара, загон с хлевами и сараями в самом поместье, скотный двор в Паулику, две риги для зерна и одна для солода, винокурня и водяная мельница, ветряная мельница, свинарник, три сенника и пять трактиров. В поместье имелись плодовый сад, огород и хмельник.

В 1777 году на месте старого деревянного господского дома был выстроен каменный дом с черепичной крышей. В середине 19 века здание обрело свой современный вид.

В начале 20 века в поместье вели свою деятельность различные производства: имелись работающие на пару мукомольня и лесопилка, имелась ветряная мельница, велось производство цементно-бетонных изделий, имелись кирпичная мастерская, печь для обжига извести, кузница, торфяная мельница, дегтярная печь, маслобойня, сушилка для зерна и живодёрня.

В 1914 году поместье Эдизе насчитывало 5857 гектаров сельскохозяйственной земли и лесных угодий, а также 887,5 гектаров недоходных земель.